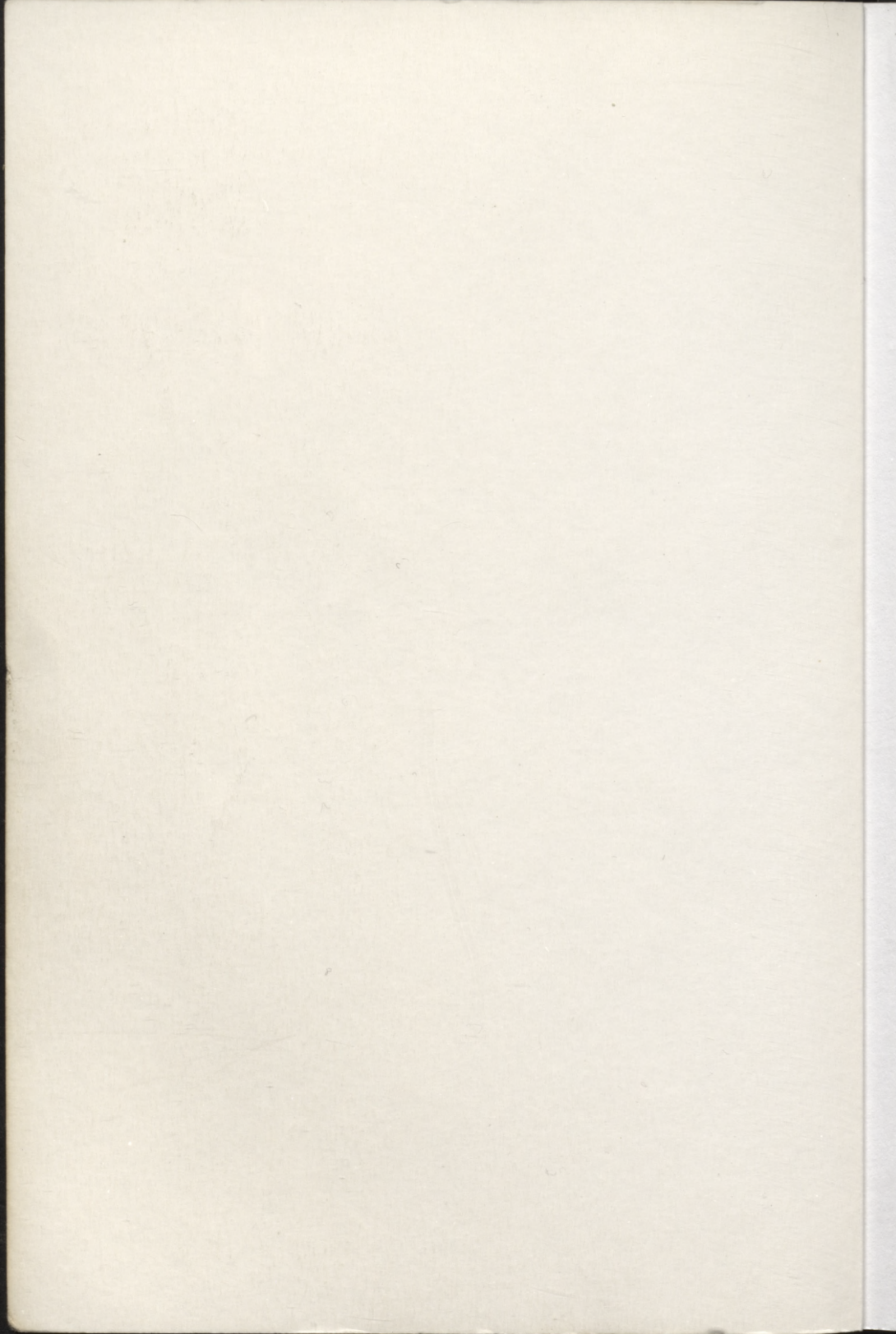

Viktors Klemperers

LTI TREŠĀ REIHA VALODA
FILOLOGA PIEZĪMES

IZDEVNIECĪBA AGB*

SOROSA
FONDS
LATVIA

Šī grāmata sagatavota un izdota ar
Sorosa fonda – Latvija finansiālu atbalstu

IZDEVNIECĪBA AGB*

2004

2
L

RECORDS SECTION
NATIONAL ARCHIVES
COLLEGE PARK, MARYLAND
20540

2025 RELEASE UNDER E.O. 14176

2004-3

62.8

Latvian National
Library

81

Viktors Klemperers

LTI

Trešā reiha valoda. Filologa piezīmes

I. runas. Runas	17
II. runas. Runas	25
III. runas. Runas	33
IV. runas. Runas	41
V. runas. Runas	49
VI. runas. Runas	57
VII. runas. Runas	65
VIII. runas. Runas	73
IX. runas. Runas	81
X. runas. Runas	89
XI. runas. Runas	97
XII. runas. Runas	105
XIII. runas. Runas	113
XIV. runas. Runas	121
XV. runas. Runas	129
XVI. runas. Runas	137
XVII. runas. Runas	145
XVIII. runas. Runas	153
XIX. runas. Runas	161
XX. runas. Runas	169
XXI. runas. Runas	177
XXII. runas. Runas	185
XXIII. runas. Runas	193
XXIV. runas. Runas	201
XXV. runas. Runas	209

IZDEVNIECĪBA AGB*

2004

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0304040591

Victor Klemperer LTI

© 1975 Reclam Verlag Leipzig

Redakcijas direktore Gunta Branta
Tulkotāja Helēna Demakova
Zinātniskais redaktors Uldis Tirons
Literārā redaktore Gunta Lejniece
Mākslinieks Ilmārs Blumbergs
Uz vāka fragments no Ilmāra Blumberga darbu sērijas «Lidojums»
Sērijas grāmatu paraugmakets izgatavots izdevniecībā «AGB»®

© Izdevniecība «AGB»®, 2004

© Ilmārs Blumbergs, mākslinieciskais iekārtojums, 2004

ISBN 9984-663-65-5

SATURA RĀDĪTĀJS

Manai sievai Evai Klempererei	7
Heroisms. Priekšvārda vietā	11
<i>I nodaļa. LTI</i>	18
<i>II nodaļa. Priekšspēle</i>	25
<i>III nodaļa. Galvenā iezīme – nabadzība</i>	27
<i>IV nodaļa. Partenavs</i>	32
<i>V nodaļa. No pirmā gada dienasgrāmatas</i>	36
<i>VI nodaļa. Pirmie trīs nacistiskie vārdi</i>	48
<i>VII nodaļa. «Uzvilkšana»</i>	53
<i>VIII nodaļa. Desmit fašisma gadi</i>	56
<i>IX nodaļa. Fanātiski</i>	62
<i>X nodaļa. Autohtonā dzeja</i>	67
<i>XI nodaļa. Robežu izzušana</i>	71
<i>XII nodaļa. Interpunkcija</i>	77
<i>XIII nodaļa. Personvārdi</i>	80
<i>XIV nodaļa. Ogļciēpis</i>	90
<i>XV nodaļa. Knif</i>	94
<i>XVI nodaļa. Vienas vienīgas darbdienas laikā</i>	99
<i>XVII nodaļa. Sistēma un organizācija</i>	103
<i>XVIII nodaļa. Es viņam ticu</i>	109
<i>XIX nodaļa. Ģimenes sludinājumi kā neliela LTI atkārtošana</i> ...	124
<i>XX nodaļa. Kas paliek?</i>	129
<i>XXI nodaļa. Vācu sakne</i>	133
<i>XXII nodaļa. Saulains pasaules uzskats</i>	145
<i>XXIII nodaļa. Kad divi dara vienu un to pašu...</i>	151
<i>XXIV nodaļa. Café Europe</i>	160
<i>XXV nodaļa. Zvaigzne</i>	167

XXVI nodaļa. Jūdu karš	172
XXVII nodaļa. Ebreju brilles	181
XXVIII nodaļa. Uzvarētāja valoda	188
XXIX nodaļa. Cions	198
XXX nodaļa. Vispārākās pakāpes lāsts	211
XXXI nodaļa. Kustības virzība	220
XXXII nodaļa. Bokss	226
XXXIII nodaļa. Personāls	231
XXXIV nodaļa. Viena zilbe	240
XXXV nodaļa. Maiņduša	245
XXXVI nodaļa. Zināšanu pārbaude	251
«Izteicienu dēļ». (Pēcvārds)	274
Helēna Demakova. Viktors Klemperers un valodas ideoloģizācijas pētniecība	277
Piezīmju sagatavošanā izmantotie izdevumi	287

MANAI SIEVAI EVAI KLEMPEREREI

Jau pirms divdesmit gadiem veltījumā augstskolas krājumam, rakstīju Tev, mīlā Eva, ka nevar būt ne runas par manu veltījumu Tev parasta dāvinājuma nozīmē, jo Tu taču esi manu grāmatu līdzautore. Tās visas ir mūsu labdabīgās garīgās savienības rezultāts. Tā tas ir palicis līdz pat šai dienai. Taču šoreiz, salīdzinot ar manām agrākajām publikācijām, apstākļi ir savādāki. Šoreiz man ir vēl mazāk tiesību Tev kaut ko veltīt un reizē mans pienākums to darīt ir nesalīdzināmi lielāks nekā toreiz, kad mēs nodarbojāmies ar filoloģiju mierīgos laikos. Jo bez Tevis šodien šīs grāmatas nebūtu un sen jau – arī tās rakstītāja. Ja es par to vēlētos runāt sīkāk, būtu nepieciešamas daudzas intīmas lappuses. Tā vietā pieņēmu filologa un pedagoga vispārīgu apceri, kas ievada šos uzmetumus. Tu jau zini, ka akla-
jam ar savu nūju ir jāsaņū tas, par ko es domāju, kad saviem klausītājiem stāstu par heroismu.

Viktors Klemperers
Drēzdene, 1946. gada Ziemassvētki

Valde h. velle h. velle
quodammodo h. velle

HEROISMS PRIEKŠVĀRDA VIETĀ

Trešā reiša valoda atbilstoši jaunajām prasībām zināmā mērā paplašināja distancējošā priedēkļa «at-»¹ darbības lauku (turklāt vēl arvien nav skaidrs jautājums par to, vai runa ir par pilntiesīgiem jaundarinājumiem, vai par dažādās profesionālās nozarēs jau zināmo izteicienu pārņemšanu ikdienas valodā). Pirms iespējamā uzlidojuma logi bija jāaptumšo, un tā radās ikdienas «attumšošanas» darbs. Jumtu ugunsgrēku laikā dzēsēju ceļā bēniņos nedrīkstēja atrasties nekādas grabažas, tāpēc bēniņi tika «atgrabžoti». Bija jāiemācās lietot jaunus pārtikas produktus: sūrais kastanis tika «atsūrināts»...

Lai visaptveroši apzīmētu pašu nepieciešamāko mūsdienu uzdevumu, ir ieviesta analogiski veidota vārdu forma – nacisma dēļ Vācija gandrīz aizgāja bojā; pūles to dziedēt no šīs nāvējošās slimības šodien dēvē par «atnaciskošanu». Es nevēlos un arī neticu, ka šis pretīgais vārds dzīvos ilgstoši; tiklīdz būs izpildīts tā tagadnes pienākums, tas nogrims un saglabās vienīgi savu vēsturisko esamību.

Otrais pasaules karš mums vairākkārt parādīja, kā pēkšņi pazūd kāds izteiciens, kurš, šķiet, bija nolemts mūžīgai lietošanai – tas nogrimst līdz ar apstākļiem, kas to radījuši, un kādreiz vēlāk liecinās par tiem kā pārakmeņojums. Tā notika ar «zibenskaru» un tam pakārtoto īpašības vārdu «zibenīgs», ar «iznīcināšanas kaujām» un tām piederošo «katlu» vai «klejojošo katlu»² – jau šodien nepieciešams komentārs, ka runa ir par ielenkto divīziju izmisīgu atkāpšanās mēģinājumu –, tāpat ir arī ar «nervu karu», un pat ar «galīgo uzvaru». «Desantu ķīlis» pastāvēja no 1944. gada pavasara

¹ Vācu val. – *ent-*.

² Vācu val. – *Wandernden Kessel*.

līdz vasarai, tas turpināja pastāvēt, kad bija jau uztūcis par bezveidīgu masu, taču, kad krita Parīze, kad jau visa Francija bija kļuvusi par «desantu ķīli», tas pēkšņi izzuda, un kā pārakmeņojusies liecība tas atkal parādīsies tikai turpmāko laiku vēstures stundās. Un tā notiks arī ar mūsu pārejas laikmeta vissmagāko, izšķirošāko vārdu – kādu dienu nogrims arī «atnasciskošana», jo nebūs vairs stāvokļa, kas būtu jāizbeidz. Taču līdz tam vēl paies vērā ņemams laika sprīdis, jo jāpazūd ir ne vien nacistiskajai darbībai, bet arī nacistiskajam noskaņojumam, nacistiskajam domāšanas veidam un tā barotnei – nacisma valodai.

Cik daudzus jēdzienus un jūtas tā ir apgānījusi un saindējusi! Tā saucamajā Drēzdenes Tautas augstskolas vakara ģimnāzijā un diskusijās, ko rīkoja Kultūras darbinieku apvienība³ kopā ar Brīvo Vācu Jaunatni⁴, es aizvien ievēroju, kā jauni cilvēki, visā viņu nevainībā no sirds cenšoties aizpildīt robus un maldus savā novārtā atstātajā izglītībā, netiek vaļā no nacisma domu gaitas. Viņi nemaz neapjauš, ka viņus maldina un pavedina aizgājušā laika valodas prakse. Mēs runājām par kultūras, humānisma un demokrātijas būtību, un man radās iespaids, ka apgaismība jau iestājusies, ka labu gribošajās galvās kaut kas jau ir noskaidrojies, un tad, esot tam jau tik tuvu, kāds ierunājās par kādu varonīgu rīcību, kādu heroisku pretošanos vai par heroismu vispār. Tajā pašā brīdī, kaut nedaudz izpauzoties šim jēdzienam, visa skaidrība zuda un mūs atkal apņēma nacisma tvans. Un runa ir ne tikai par tiem jaunajiem cilvēkiem, kuri tikko bija atgriezies no karalauka vai gūsta un nejutās pietiekami ievēroti – nemaz nerunājot par godināšanu –, nē, arī meitenes, kuras vispār nebija dienējušas, pilnīgi atradās apšaubāmās heroisma izpratnes varā. Neapšaubāmi bija tikai tas, ka patiesa attieksme pret humānisma, kultūras un demokrātijas būtību nav iespējama, ja par varonību domā šādā veidā, pareizāk sakot, domā par to aplam.

Taču kādā kontekstā šī paaudze, kas 1933. gadā tikko bija pāraugusi ābeci, nonāca saskarē tieši ar vārdu «heroisks» un visu, kas tam piederīgs? To varētu izskaidrot tādējādi, ka šis vārds vienmēr ir bijis iespīlēts uniformā, trīs dažādās uniformās, un nekad neparādījās civiltērpā.

³ *Kulturbund (Kulturbund zur demokratischen Erneuerung Deutschlands)* – masu organizācija, ko izveidoja 1945. gadā Vācijas atjaunošanai un nacistu režīma seku pārvarēšanai Vācijas Demokrātiskajā Republikā; no 1946. gada marta to vadīja V. Klemperers.

⁴ Brīvā Vācu Jaunatne (*FDJ, Freie Deutsche Jugend*, 1946) – jaunatnes masu organizācija Vācijas Demokrātiskajā Republikā, analoga komjauniešu organizācijai PSRS.

Kad Hitlers savā «Cīņas» grāmatā⁵ runā par audzināšanas pamatlīnijām, pašā priekšplānā izvirzīts fiziskais. Viņš mil izteicienu «fiziskā norūdīšanās», ko ir aizguvis no Veimāras konservatīvo leksikas, viņš slavina Vilhelma⁶ armiju kā vienīgo veselīgo un dzīvi apliecinošo iestādījumu visādi citādi satrunējušajā tautas ķermenī, un militārajā dienestā viņš saskata galvenokārt vai pat vienīgi – audzināšanu, kas vērsta uz fizisko produktivitāti. Rakstura veidošana Hitleram nešaubīgi ieņem tikai otro vietu; pēc viņa domām, ja fiziskais valda pār audzināšanu un izspiež garīgo, raksturs veidojas vairāk vai mazāk pats no sevis. Bet pēdējā vietā šajā pedagoģiskajā programmā – lai arī gauži negribīgi un ar aizdomām – tiek pieļauta intelekta skološana un apgādāšana ar mācību vielu. Arvien jaunus izteicienus bailes no domājoša cilvēka pauž naidu pret domāšanu. Kad Hitlers stāsta par savu virzīšanos augšup, par saviem pirmajiem lielajiem sapulču panākumiem, tad viņš ne mazāk par savām runas dāvanām slavina savu kārtībnieku cīņas sparū; no viņu nelielās grupas drīz attīstījās trieciennieku daļa (SA)⁷. «Brūnās trieciendaļas» – kuru vienīgais uzdevums ir vardarbība, kurām sapulču laikā jāuzbrūk politiskajiem pretiniekiem un jāiztriec tie no zāles – ir viņa īstenie palīgi cīņā par tautas sirdi, tās veido viņa pirmie varoņi, kurus viņš tēlo kā asinīm noplūdušus naidīgā pārspēka uzvarētājus, kā vēsturisko sapulču zāļu kauju paraugvaroņus. Līdzīgi tēlojumi un tāds pats noskaņojums, un tāds pats vārdu krājums ir atrodams tur, kur Gebelss⁸ apraksta savas cīņas par Berlīni. Ne jau gars ir uzvarētājs, par pārliecināšanu vispār nav runas, pat apmāns ar retorikas līdzekļiem nav izšķirošais jaunās mācības uzvarā, bet gan pirmo SA vīru, «veco cīnītāju» varoņība. Turklāt Hitlera un Gebelsa paziņojumus man papildināja mūsu draudzenes profesionālais vērtējums – viņa tolaik bija kāda saksiešu industrijas centra slimnīcas jaunākā ārste. «Kad mēs vakaros pēc sapulcēm

⁵ Domāts Hitlera sacerējums «Mana cīņa» («*Mein Kampf*», 1. sēj. – 1925; 2. sēj. – 1926).

⁶ Vilhelms II – Vācijas imperators un Prūsijas karalis (1888–1918).

⁷ SA (*Sturmabteilung*) – triecienvienības, nacistu partijas bruņotie spēki, kurus sāka veidot 1921. gadā. Vienību galvenais uzdevums bija fiziska izrēķināšanās ar nacistu pretiniekiem; 30. gados triecienvienības centās pārveidot pēc vācu armijas parauga; 1934. gadā SA bija 1,2 miljoni trieciennieku.

⁸ Pauls Jozefs Gebelss (1897–1945) – viens no nacionālsociālistu partijas līderiem, tuvākais Hitlera domubiedrs un līdzgaitnieks, no 1928. gada vadīja nacionālsociālistu partijas propagandas darbu, Hitlera valdībā ieņēma izglītības un propagandas ministra posteni.

saņēmām ievainotos,» viņa bieži stāstīja, «es tūlīt pat zināju, kurš kurai partijai piederējis, pat tad, ja tas jau gulēja gultā izgērbts: tie ar brūcēm galvā no sitiena ar alus kausu vai krēsla kāju bija nacisti, bet tie ar stileta dūrienu plaušās bija komunisti.» Runājot par slavu, ar triecienniekiem ir tāpat kā ar itāliešu literatūru, abos gadījumos sākotnējais spožums vairs nekad nav atkārtojies ar tādu intensitāti kā sākuma posmā.

Laika ziņā otrā uniforma, kurā tērpjas nacistiskā varonība, ir autobraucēja ietuntuļojums – aizsargepure, brillu maska, biezie cimdi. Nacisms nodarbojās ar visiem sporta veidiem, bet no valodas viedokļa neviens cits to nav tā ietekmējis, kā bokss; taču visiespaidīgākais un biežāk sastopamais varonības atveids trīsdesmito gadu vidū ir autobraucējs – pēc nāvējošās katastrofas Bernds Rozemeijers⁹ tautas fantāzijā kādu laiku nostājās gandrīz vai līdzās Horstam Veselam¹⁰. (Piezīme maniem augstskolas kolēģiem – par daudzpusīgajām attiecībām starp Gebelsa stilu un lidotājas Elijas Baihornas¹¹ atmiņu grāmatu «Mans vīrs, sacikšu braucējs» var rīkot interesantus seminārus.) Starptautisko autosacikšu uzvarētāji – vai nu pie savu cīņasratu stūres, vai arī atspiedušies pret to, vai arī zem tā apglabāti – bija visvairāk fotografētie dienas varoņi. Ja jaunajam cilvēkam par viņa varoņa tēlu nekļuva kāds no kailajiem, muskuļotajiem vai trieciennieku uniformā iespīlētajiem karotājiem, tad katrā ziņā par tādu kļuva sacikšu braucējs; abiem varoņu iemiesojumiem kopīgs bija sastingušais, tālē vērstais skatiens, kurā izpaudās cieša apņēmība un iekarotgriba.

Sākot ar 1939. gadu, sacikšu auto vietā parādās tanks, autovadītāja vietā – tanka vadītājs. (Kājnieki šādi sauca ne vien autovadītāju, bet arī tanku apkalpi). Kopš pirmās kara dienas līdz pat Trešā reiha sabrukumam jebkura varonība gan uz ūdens, gan uz zemes, gan debesīs ir tērpusies uniformā. Pirmā pasaules kara laikā vēl pastāvēja civilā varonība frontes aizmugurē. Cik ilgi vēl pastāvēs aizmugure? Cik ilgi vēl civilā dzīve? Mācība

⁹ Bernds Rozemeijers (1909–1938) – vācu autosacikšu braucējs.

¹⁰ Hanss Horsts Vesels (1907–1930) – nacistu trieciennieks, viņa politiskās aktivitātes atslāba, kad viņš iemilējās prostitutā. Kopīgi irētajā dzīvoklī viņus atrada prostitūtas suters un vairāki viņa biedri, kas izrādījās pretējās – komunistiskās – politiskās nometnes pārstāvji. Vesels tika sašauts un gāja bojā. Nacistu propaganda H. Veselu padarīja par politisko upuri. 1929. gadā Gebelsa vadītajā laikrakstā tika publicēts H. Vesela nacionālsociālisma garā sacerēts dzejolis «*Die Fahne hoch...!*», ko pielāgoja kādas populāras jūrnieku dziesmas melodijai. Pēc autora nāves tā kļuva par nacistu partijas himnu un kopš 1933. gada par otro nacionālo himnu.

¹¹ Elija Rozemeijere-Baihorna (1907) – sacikšu braucēja Bernda Rozemeijera sieva.

par totālo karu šausmīgā veidā vērsas pret tās radītājiem: fronte ir visur, katrā fabrikā, katrā pagrabā slēpjas militārā varonība, bērni, sievietes un sirmgalvji mirst tajā pašā heroiskajā kaujas lauka nāvē, turklāt samērā bieži tajā pašā uniformā, kāda pienāktos jaunajiem aktīvās armijas karavīriem. Divpadsmit gadu laikā jēdziens «heroisks» un ar to saistītais vārdu krājums tika lietots arvien biežāk, visbeidzot apzīmējot ar to vienīgi kareivīgu drosmi, pārgalvīgu, nāvi nicinošu izturēšanos jebkurā cīņas brīdī. Ne velti nacisma valoda ir laidusi apgrozībā un par vienu no saviem iemīļotākajiem vārdiem padarījusi īpašības vārdu «kaujiniecisks». «Kareivīgs»¹² šķita pārāk niecīgs, lika domāt tikai par kara lietām, tas acimredzot bija arī pārāk atklāts, atsedza ķildīgumu un tieksmi iekarot. Turpretī «kaujiniecisks»! Tas vispārīgākajā veidā apzīmē sasprindzināto rakstura un gribas ievirzi, kas ikvienā dzīves situācijā aizsargājoties un uzbrūkot tiecas uz sevis aplicināšanu, un nekad ne – atteikšanos. Vārda «kaujiniecisks» ļaunprātīga izmantošana atbilda pārmērīgajai «herosima» nodeldēšanai, šo jēdzienu lietojot aplami un nevietā.

«Bet jūs patiesi esat pret mums netaisns, profesora kungs! Pret mums – es te nedomāju nacistus, es tāds neesmu. Taču visus šos gadus ar dažiem pārtraukumiem es biju frontē. Vai tad tas nav dabiski, ka par varonību kara laikā runā īpaši daudz? Un kādēļ gan tur izrādīta varonība lai nebūtu īsta?» – «Varonība nav tikai drošsirdība un riskēšana ar savu dzīvību. Uz kaut ko tādu ir spējīgs jebkurš kauslis vai jebkurš noziedznieks. Sākotnēji varonis veica darbus, kas raksturoja tieši cilvēku. Laupīšanas karam, turklāt tik nežēlīgam kā hitleriskais, nav nekā kopīga ar heroismu.» – «Bet manu biedru vidū ir bijis ļoti daudz tādu, kuri tajās šausmās nepiedalījās un kuri bija stingri pārliecināti – un citādi jau tas mums netika pasniegts –, ka arī uzbrūkot un iekarojot mēs piedalījāmies vienīgi aizstāvēšanās karā un ka pasaulei mūsu uzvara nāks tikai par svētību. Kā tas bija patiesībā, mēs uzzinājām daudz vēlāk, daudz par vēlu... Un vai jums nešķiet, ka arī sportā var izpausties īsta varonība, ka arī sporta sasniegumi rāda cilvēciskas darbības paraugu?» – «Protams, ka tas ir iespējams, un, bez šaubām, reizēm arī nacistiskajā Vācijā sportistu un karavīru vidū ir bijuši īsti varoņi. Bet, kopumā ņemot, tieši šo sportistu un karavīru varonību es vērtēju skeptiski. Šīs abas varonības ir pārāk skaļas, pārlieku uzvarošas un uzpūtīgas, lai vienlaikus būtu arī īstas. Protams, sacikšu braucēji bija industrijas bruņinieki vārda tiešā nozīmē, viņu pārgalvīgajiem

¹² Vācu val. – *kämpferisch* un *kriegerisch*.

braucieniem bija jānāk par labu vācu fabrikām un līdz ar to tēvzemei, un, iespējams, tie deva savu ieguldījumu sabiedrībai, nododot savu pieredzi automobiļu ražošanas pilnveidošanai. Taču tajā visā bija tik daudz uzpūtības, tik daudz gladiatoriskas uzvaras kāres! Un karavīriem ordeņi un paugstinājumi dienestā ir tas pats, kas sacīkšu braucējiem vainagi un balvas. Nē, tādām heroismam, kas skaļi apliecina sevi visas sabiedrības priekšā un kas, gūstot panākumus, tiek vēl arī pamatīgi apmaksāts, man ir ļoti grūti noticēt. Jo klusāks ir heroisms, jo mazāk tam ir skatītāju, jo nerentablāks tas ir pašam varonim, jo tas ir mazāk dekoratīvs, jo tīrāks un nozīmīgāks tas ir. Tieši par šo pastāvīgo saistību ar dekoratīvismu, par šo lielīšanos ar sevi man ir visvairāk pārmetumu nacistiskajam varonības jēdzienam. Krietna, patiesa varonība nacismā oficiāli nemaz nav pazīstama. Un tādēļ nacisms ir falsificējis un diskreditējis visu šo jēdzienu kopumā.»

«Tātad jūs pilnīgi noliedzat klusas un patiesas varonības pastāvēšanu Hitlera laikā?»

«Nē, ne jau Hitlera laikā – tieši otrādi, – tas ir devis visīstāko heroismu, taču, tā sakot, pretējā pusē. Es runāju par daudzajiem drosmīgajiem koncentrācijas nometnēs, par daudzajiem bezbailīgajiem pagrīdniekiem. Viņu vidū nāves briesmas un ciešanas bija nesalīdzināmi lielākas nekā frontēs, un bez jebkāda dekoratīvā spožuma! Viņu acu priekšā nebija vis izslāvētā un godpilnā «nāve kaujas laukā», bet gan labākajā gadījumā nāve giljotinējot. Un tomēr – lai arī bez dekoratīvisma, lai arī šī varonība neapšaubāmi bija īsta – arī šiem varoņiem bija savs iekšējs atbalsts un atvieglojums, arī viņi apzinājās savu piederību kādai armijai, viņi cieši un pamatoti ticēja, ka viņu lieta galu galā uzvarēs, un kapā viņi varēja ņemt līdzī lepo ticību, ka viņu vārds kādreiz augšāmcelsies, un, jo apkaunojošāk viņus tagad nonāvēja, jo vairāk tas būs slavas apņemts. Bet es pazīstu kādu vēl daudz bezcerīgāku, vēl daudz klusāku varonību, kam nebija nekāda atbalsta piederībā kādam karaspēkam vai politiskam grupējumam, kam trūka jebkādas cerības uz nākotnes mirdzumu, kam pilnīgi bija jāpaļaujas uz sevi pašu. Tās bija nedaudzās āriskās dzīvesbiedres (sevišķi daudz jau viņu nebija), kuras nepakļāvās nekādam spiedienam, kas varētu viņas šķirt no dzīvesbiedriem. Pēc kā gan izskatījās šo sieviešu ikdiena! Kādas tik lamas, draudus, sitienus, apsplaudešanu, kādu trūkumu viņas izcietā, kad savu pārtikas kartīšu normas niecīgumā dalījās ar saviem vīriem, kuriem bija iedalītas ebreju, zemākas normas, kartītes, kamēr viņu āriskie fabrikas biedri saņēma piedevas par smagu darbu. Cik ļoti viņām bija jāsakopo visa sava dzīvotgriba, kad no apkaunojuma un mokošās nožēlojamības viņas

gulēja slimas, kad daudzās pašnāvības visapkārt vilinoši norādīja uz mūžīgu mieru, atbrīvojoties no gestapo¹³! Viņas zināja, ka pašu nāve neizbēgami aizraus līdzī arī vīru, jo dzīvesbiedrs ebrejs tieši no āriskās sievas siltā liķa tika aiztransportēts trimdā, no kuras neatgriezās. Kāds stoicisms, kāda milzīga pašdisciplīna gan bija nepieciešama, lai atkal un atkal uzmundrinātu pārgurušo, nomocīto, izmisušo. Visapkārt kaujas laukā sprāgstot šāviņiem, brūkošas patvertnes dārdoņā, pat karātavas uzlūkojot, vēl pastāv patētiskais moments, kas darbojas kā balsts – toties netīrās ikdienas nogurdinošajā pretīgumā, kurai nepārredzami sekos daudzas līdzīgas netīras dienas, kas uztur spēkus tad? Un šādā brīdī palikt stiprai, tik stiprai, lai varētu turpināt atbalstīt otru un arvien no jauna pārliecināt viņu, ka tā stunda nāks, ka ir pienākums to gaidīt; palikt stiprai tad, kad jāpaļaujas tikai uz sevi, savā nošķirtībā no citiem nelaimīgajiem, jo ebreju mājā¹⁴ nav kam palīdzēt, lai gan ir kopējs ienaidnieks un liktenis un viena valoda – tas ir heroisms, kas pārāks par jebkuru varonību.

Nē, Hitlera laikā varonības netrūka, taču pašā hitlerismā, hitleriešu kopienā ir bijis tikai āriskīgs, izkropļots un saindēts heroisms, pietiek atminēties pompozo kausu un ordeņu skandināšanu, pietiek atminēties no pārmērīgiem slavinājumiem pietūkušos vārdus, atsaukt atmiņā nežēlīgās slepkavības...»

Vai varonību apzīmējošie vārdi ir iekļaujami *LTI* saimē? Patiesībā – jā, jo ar šiem vārdiem *LTI* ir pārpildīta un tie labi raksturo nacisma nežēlīgumu un rupjību. Tāpat tie ir cieši saistīti ar ģermāņu izredzētības slavinājumiem – viss heroiskais bija piederīgs vienīgi ģermāņu rasei. Un patiesībā – nē, jo visi kropļojumi un āriskības šai skanīgajai vārdu saimei pietiekoši bieži piemituši jau pirms Trešā reiha. Bez šaubām, viens izteiciens ir jāiegrāmato kā specifiski nacistisks. Kaut vai mierinājuma dēļ, ko tas sniedza. 1941. gada decembrī Pauls K. reiz pārnāca no darba starojošs. Pa ceļam viņš bija lasījis ziņojumu par stāvokli frontē. «Āfrikā viņiem iet nožēlojami,» viņš teica. «Vai viņi patiešām paši to atzīst?» es jautāju. «Viņi taču parasti ziņo tikai par uzvarām.» Viņi raksta: «Mūsu varonīgie pulki». ««Varonīgie» izklausās pēc nekrologa, tici man.»

Kopš tā laika «varonīgie» ir daudz, daudz reižu izskanējis kā nekrologs un vienmēr tas tā arī ir bijis.

¹³ *Gestapo (Geheime Staatspolizei)* – Trešā reiha slepenpolicija, kuras pamatuzdevums bija izsekot un vajāt nacistu režīma pretiniekus, citādi domājošos; nacistu terora simbols.

¹⁴ Ebreju māja – tā sauca namus, kuros tika izmītināti tikai ebreji.

I nodaļa

LTI

Bija *BDM*¹⁵ un *HJ*¹⁶ un *DAF*¹⁷ un neskaitāmi citi šādi saīsināti apzīmējumi.

Sākumā kā parodējoša spēle, drīzumā jau kā nepieciešams palīdzeklis atmiņai, kā mezgls mutautiņā, un pavisam drīz – uz visiem posta gadiem – jau kā pašai aizsargāšanās līdzeklis, kā uz sevi vērsts *SOS* sauuciens manā dienasgrāmatā parādās *LTI* zīme. Ļoti gudra zīme; Trešais reihs jau palaikam mīlēja pilniskanīgos svešvārdus: «garants» skan nozīmīgāk par «galvotāju» un «difamēt»¹⁸ iespaidīgāk par «nomelnot» (iespējams, ka ne jau katrs to saprot, un uz tādu tad arī tas īsti labi iedarbojas). *LTI* – *Lingua Tertii Imperii*, Trešā reiha valoda. Es tik bieži esmu domājis par kādu senu berlīniešu anekdoti, iespējams, tā atradās manā skaisti ilustrētajā «Gläsbrennerā», Marta revolūcijas asprāšu grāmatā¹⁹ – taču kur gan palikusi mana bibliotēka, lai es varētu to noskaidrot? Vai ir kāda jēga par tās atrašanās vietu interesēties gestapo? «...Tēti,» tā tad kāds zēns cirkā

¹⁵ *BDM* (*Bund Deutscher Mädel* – Vācu meiteņu savienība) – masu organizācija, kas darbojās militarizētās nacionālsociālistu jauniešu organizācijas *Hitlerjugend* sastāvā divās vecuma grupās: meitenes no 10 līdz 14 gadiem un meitenes no 15 līdz 21 gadam.

¹⁶ *HJ* (*Hitlerjugend* – Hitlera jaunatne) – militarizēta nacionālsociālistu jauniešu organizācija ar divām vecuma grupām: zēni no 10 līdz 14 gadiem un zēni no 14 līdz 18 gadiem.

¹⁷ *DAF* (*Deutsche Arbeitsfront*) – organizācija, ko 1933. gadā pēc Hitlera nākšanas pie varas izveidoja likvidēto arodbiedrību vietā.

¹⁸ Difamācija (latīņu val. *diffamare* – izplatīt ļaunas valodas, celt neslavu) – personas cieņu aizskarošu ziņu izplatīšana; neslavas celšana.

¹⁹ Ādolfs Gläsbrenners (1810–1876) – vācu žurnālists, rakstnieks, humorists, satīriķis; domāts kāds no Ā. Gläsbrennera izdevumiem, kuros atspoguļots Vācijas revolūcijas sākums – 1848. gada marts.

jautā, «ko tas cilvēks ar kārti dara uz virves?» – «Dumjais puika, tā taču ir līdzsvara kārts, pie tās viņš cieši turas.» – «Ai, tēti, bet ja nu viņš to noņem?» – «Dumjais puika, viņš taču to tur cieši!»

Šajos gados mana dienasgrāmata arvien ir bijusi mana līdzsvara kārts, bez kuras es simtkārt būtu nogāzies. Nelabuma un bezcerības stundās, mehāniskā fabrikas darba bezgalīgajā vienmuļībā, pie slimo un mirēju gultām, pie svaigajām kapu kopiņām, nospiestībā, galēja negoda brīžos, ar fiziski pagurušu sirdi – man vienmēr ir palīdzējusi šī prasība sev pašam: novēro, pēti, iegaumē, kas notiek, rīt tas jau izskatīsies savādāk, rīt tu to izjutīsi jau savādāk; paturi prātā tieši tā, kā tas dots un darbojas patlaban. Un ļoti drīz šis uzmundrinājums nostādīt sevi pāri situācijai un saglabāt iekšējo brīvību sakausējās vienmēr iedarbīgā slepenā formulā: *LTI, LTI!*

Pat tad, ja es būtu nodomājis (tas, protams, tā nav) laist klajā visu tā laika dienasgrāmatu ar visiem to dienu notikumiem, par virsrakstu es izvēlētos šo zīmi. To varētu uztvert kā metaforu. Jo tāpat, kā parasts runāt par kāda laika, kādas zemes seju, tāpat savu laikmetu izsaka šī laikmeta valoda. Viss, kas saistīts ar Trešo reihu, runā šaušalīgi vienveidīgi: gan pompozo celtņu un to drupu bezgalīgais lielīgums, gan kareivju tips, trieciennieki un esesieši, kas uz allaž atšķirīgiem un vienmēr vienādiem plakātiem tika iemūžināti kā ideālie varoņi, gan autoceļi un masu kapi. Tas viss ir Trešā reiha valoda, un, saprotams, par to visu runāts arī šajās lappusēs. Taču, ja kāds ir strādājis savā profesijā gadu desmitus un strādājis ļoti labprāt, tad tas viņu ir veidojis spēcīgāk nekā jebkas cits, tādēļ gan burtiski, gan pārnestā filoloģiskā nozīmē – tā bija Trešā reiha valoda, pie kā es cieši turējos un kas kalpoja man par līdzsvara kārti cauri desmit fabrikas stundu vienmuļībai, cauri kratišanas briesmām, apcietinājumiem, pāridarījumiem utt., utt.

Arvien no jauna tiek citēts Taleirāna²⁰ izteikums, ka valoda ir radīta, lai noslēptu diplomāta (vai vispār viltīga un slīpēta cilvēka) domas. Taču pareizi ir tieši pretējais. To, ko kāds ar nodomu vēlas apslēpt, vai nu no citiem, vai nu no sevis paša, lai tas arī būtu sevī neapjaustais, – valoda visu izceļ dienas gaismā. To arī nozīmē sentence *le style c'est l'homme*²¹; cilvēka izteikumi var būt melīgi – valodas stilā viņa būtība atklājas neaizplīvurota.

Savādi man ir klājies ar šo īsto (filoloģiskā nozīmē īsto) Trešā reiha valodu.

²⁰ Šarls Moriss de Taleirāns-Perigors (1754–1838) – franču diplomāts un valstsvīrs.

²¹ Stils, tas ir cilvēks (franču val.).

Pašā sākumā, kamēr es vajāšanu vēl nejutu vai gandrīz nejutu, es vēlējos šo valodu dzirdēt pēc iespējas mazāk. Man pilnīgi pietika ar skatlogiem, plakātiem, brūnajām uniformām, karogiem, Hitlera sveicienam paceltajām rokām, vienādi apcirptajām Hitlera ūsiņām. Es ierakos savā profesijā, es lasīju lekcijas un krampjaini centos neievērot arvien tukšākos solus savā priekšā, visiem spēkiem nodarbodamies ar savu astoņpadsmitā gadsimta franču literatūru. Kādēļ gan, lasot nacistu rakstus, lai es vēl vairāk saindētu savu dzīvi, ko man jau tā bija saindējusi vispārējā situācija? Ja nejausības vai kļūdas dēļ man rokās tomēr nonāca kāda nacistu grāmata, tad pēc pirmās rindkopas es to nometu malā. Ja kaut kur uz ielas dārdēja firera vai viņa propagandas ministra balss, es apgāju skaļruni ar lielu likumu, bet, lasot avīzi, es bailīgi centos no runu, komentāru un rakstu pretīgā viruma izmaksākerēt kailus faktus, lai gan arī savā kailumā tie tāpat bija bezcerīgi. Un tad, kad ierēdņu vidū notika tīrīšana un es pazaudēju savu pasniedzēja vietu, sākumā es centos no tagadnes pilnīgi norobežoties. Augstprātīgi noniecinātie un nemodernie apgaismotāji, Voltērs, Monteskijs un Didro vienmēr it bijuši mani mīluļi. Tagad nu es varēju visu savu laiku un darbaspējas veltīt manam jau samērā apjomīgajam opusam²²; kas attiecas uz astoņpadsmito gadsimtu, tad Drēzdenes Japāņu pili²³ es jutos kā niere taukos; neviena vācu vai pat Parīzes Nacionālā bibliotēka nevarētu mani apkalpot labāk.

Taču tad mani skāra aizliegums izmantot bibliotēkas, tādējādi izsitot no rokām manu mūža darbu. Tad sekoja izraidīšana no manas mājas, un tad viss pārējais – katru dienu kas jauns. Tagad līdzsvara kārts kļuva par manu visnepieciešamāko rīku, laikmeta valoda – par manu interešu galveno objektu.

Es arvien rūpīgāk vēroju, kā sarunājās strādnieki fabrikā un kā izteicās gestapo nezvēri, un kā izsacījās mūsu «zooloģiskā dārza» ebreju krātiņos. Īpašas atšķirības nebija vērojamas; nē, vispār nekādas. Nešaubīgi, vienu paraugu vadīti bija visi, piekritēji un pretinieki, ieguvēji un upuri.

Es centos fiksēt šos paraugus, un zināmā mērā tas bija ļoti vienkārši, jo viss, kas Vācijā tika iespiests un runāts, bija normēts partijas dienestu vadībā. Kas kaut kādā veidā atšķirās no pieļautās formas, atklātībā neparā-

²² Domāts Viktora Klemperera darbs «Francijas literatūras vēsture 18. gadsimtā» («*Geschichte der französischen Literatur im 18. Jahrhundert*», 2 Bd., 1954/1966).

²³ Drēzdenes Japāņu pils – viena no Saksijas kūrfirstu pilīm, kas kopš 18. gadsimta beigām kalpoja par sabiedrisku ēku, kurā bija arī bibliotēka.

dijās; grāmatas un avīzes, veidlapas un iestāžu sarakste – viss peldēja tajā pašā brūnajā mērcē, un ar šo rakstu absolūto viendabību izskaidrojama arī runas veida vienādība.

Taču ja tūkstošiem citu cilvēku priekšraksti neko īpašu nenozīmēja, tad man starp tiem atrasties bija ārkārtīgi grūti un vienmēr bīstami, un dažreiz pat pilnīgi neizturami. Zvaigznes nēsātājam jebkuru grāmatu, žurnālu un avīžu pirkšana, arī izsniegšana uz laiku bija noliegta. Tas, ko slepus glabāja mājās, nozīmēja briesmas; to noslēpa zem skapjiem un paklājiem, uz krāsnīm un aizkaru stangām, vai arī turēja pie ogļu krājumiem kā iekuru. Tamlīdzīgi paņēmieni gan palīdzēja tikai tad, ja paveicās.

Ne reizi, visas manas dzīves laikā, ne reizi, man galva nav tā dunējusi kā no Rozenberga mīta²⁴. Ne tādēļ, ka tā būtu sevišķi dziļdomīga, grūti saprotama vai dvēseli aizgrābjoša lasāmviela, bet gan tādēļ, ka Klemenss vairākas minūtes man daudzīja ar sējumu pa galvu (Klemenss un Vēzers bija Drēzdenes ebreju bendes, pazīstami kā «sitējs» un «splāvējs»). «Kā tu, žīdu cūka, iedrošies lasīt tādu grāmatu?» brēca Klemenss. Tas viņam likās kā svētuma apgānīšana. «Kā tu vispār uzdrīksties glabāt grāmatu no maksas bibliotēkas?» Tikai tas, ka sējums bija izdots uz dzīvesbiedres – ārietes vārda, un arī tas, ka grāmatā ielikta lapiņa ar piezīmēm tika saplēsta nezlasīta, mani toreiz izglāba no koncentrācijas nometnes.

Viss materiāls bija jāsagādā pa aplinkus ceļiem, tas bija jālieto slepus. Un cik daudz ko es nevarēju iegūt nekādā veidā! Jo tur, kur es vēlējās ķerties pie kāda jautājuma pašiem pamatiem, kur man, īsi sakot, bija nepieciešams speciāls zinātniskais materiāls, maksas bibliotēkas man nepalīdzēja un publisko bibliotēku durvis bija slēgtas.

Varbūt kāds iedomājas, ka manas specialitātes kolēģi vai vecākie skolnieki, kuri jau bija paspējuši ieņemt kādus amatus, man palīdzēja šajā nelaimē, kļūstot par starpniekiem informācijas aprītē? Pasarg' Dievs! Tā būtu bijusi īpaša drosmes un pašreizējās izpausme. Ir kāds jauks sens franču pants, kuru bieži citēju no katedras, taču tikai vēlāk, kad biju bez katedras, izjutu to pa īstam. Nelaimē nonācis dzejnieks sēriģi atminas

²⁴ Alfrēds Rozenbergs (1893–1946) – viens no galvenajiem nacisma ideologiem, Hitlera vietnieks nacionālsociālistu partijas biedru morālajā un ideoloģiskajā sagatavošanā un ārpolitiskā dienesta vadītājs; no 1940. gada okupēto austrumu teritoriju reihšministrs; dzimis Tallinā, baltvācu tirgotāju ģimenē, neilgu laiku pirms Pirmā pasaules kara mācījies arī Rīgā. «Rozenberga mīts», tālāk tekstā arī «Divdesmitā gadsimta mīts» – domāta viņa grāmata «20. gadsimta mīts» (*Mythus des 20. Jahrhunderts*, 1930).

daudzos *amis que vent emporte, et il ventait devant ma porte*, «draugus, kurus aiznesis vējš, un durvju priekšā atkal staigā vējš.» Taču es nevēlos būt netaisns, es atradu uzticīgus un drosmīgus draugus, taču viņu vidū nebija neviena no manas zinātnes, ne arī blakusspecialitātēm.

Tā manos pierakstos un izrakstos arvien atrodamas šādas piezīmes: «Vēlāk noskaidrot!...» «Vēlāk papildināt!...» «Vēlāk atrisināt!...» Un tad, kad cerība piedzīvot šo «vēlāk» mazinājās: «To vajadzētu izdarīt vēlāk...»

Šodien, kad šis «vēlāk» vēl nav gluži tagadne, taču kuru katru brīdi par tādu kļūš, jo grāmatas atkal atgriežas no gruvesiem (un bez sirdsapziņas pārmetumiem drikst no līdzcēlāju *vita activa*²⁵ atgriezties darba kabinetā), šodien es zinu, ka nebūšu tomēr spējīgs savus novērojumus, savas pārdomas un jautājumus par Trešā reiha valodu no uzmetumam līdzīgā stāvokļa pārveidot pabeigtā zinātniskā darbā.

Šim nolūkam būtu nepieciešamas lielākas zināšanas un arī vairāk dzīvei atvēlētā laika, nekā tas ir man, nekā tas ir (pagaidām) jebkuram atsevišķam cilvēkam. Jo jāveic liels pētniecisks darbs visdažādākajās nozarēs; ģermāņu un romāņu, angļu un slāvu valodu speciālistiem, vēsturniekiem un ekonomistiem, juristiem un teologiem, tehniķiem un dabaszinātniekiem viņu ekskursos un arī disertācijās būs jārisina ļoti daudzas atsevišķas problēmas, līdz kāds drošs un vispusīgi apdāvināts prāts iedrošināsies attēlot *Lingua Tertii Imperii* pilnīgi, vislielākās nabadzības un vislielākās pārpilnības kopumā. Taču pirmā saskarsme un izvaicāšana par lietām, kuras vēl nav iespējams nofiksēt, jo to plūdums nav vēl rimis, pirmās stundas darbs, kā teiktu francūži, tomēr vienmēr noderēs nākamajiem īstajiem pētniekiem, un es ticu, ka viņiem būs derīgi aplūkot pētāmo objektu pus-pabeigtas metamorfozes stāvoklī, daļēji kā konkrētu notikumu atstāstījumu un daļēji kā zinātnisku apceri jēdzienu pasaulē.

Taču, ja manas publicēšanās mērķi ir šādi, kādēļ gan es filologa piezīmju burtnīcu nenododu atklātībai tādu, kāda tā varētu būt izlobījusies no grūto gadu personīgās un vairāk aptverošās dienasgrāmatas? Kādēļ gan šis un tas ir apvienots pārskata veidā, kādēļ tik bieži toreizējam skatījumam pievienojas šodienīgais, pēchitlera laikmeta skatījums?

Es vēlētos to paskaidrot sīkāk. Runa ir par noteiktu tendenci, un man ir ne vien zinātniski, bet arī audzinoši mērķi.

Šobrīd daudz runā par fašisma gaisotnes iznīdēšanu, un daudz arī tiek darīts, lai tas notiktu. Norit tiesas prāvas, tiek sodīti kara noziedznieki,

²⁵ Šeit: aktīvā darbība (latīņu val.).

«sīkie *Pg*²⁶» (Ceturrtā reihā valoda!) tiek atbrīvoti no amatiem, no apgrozības izņemtas nacionālistiskās grāmatas, pārdēvēti Hitlera laukumi un Gēringsa²⁷ ielas. Tiek izcirsti Hitlera ozoli. Taču liekas, ka Trešā reihā valodai ir raksturīgi izteicieni, kas izdzīvo; tie ir ieagrauzušies tik dziļi, ka, šķiet, vēl ilgi būs vācu valodas sastāvdaļa. Piemēram, cik daudzas reizes pēc 1945. gada maija – radiatorunās, kaismīgos antifasiistiskos mītiņos – es esmu dzirdējis pieminam demokrātijas «raksturīgās» iezīmes vai «kaujiniecisko» būtību! Tie ir no *LTI* centrālo izteicienu grupas, jeb – Trešajā reihā teiktu: «Pēc pašas būtības.» Vai tas ir pedantiskums, kas liek man šeit apstāties, vai arī izpaužas skolmeistars, kas slepus tup katrā filologā?

Šo jautājumu es gribētu noskaidrot ar otra jautājuma palīdzību.

Kas bija visietekmīgākais hitlerisma propagandas līdzeklis? Vai tās bija atsevišķas Hitlera un Gebelsa runas, viņu izteikumi par vienu vai otru parādību, kūdīšana pret žīdiem un boļševikiem?

Nekādā ziņā, jo masās daudz ko nesaprata; šīs runas ar saviem mūžīgajiem atkārtojumiem cilvēkus garlaikvoja. Cik bieži ēdnīcās (būdam vēl bez zvaigznes, drīkstēju apmeklēt ēdnīcas), cik bieži vēlāk fabrikā, gaisa sardzes laikā, kad āriešiem bija sava un ebrejiem sava istaba, un āriešu istabā atradās radio (un apkure, un ēdiens), cik bieži es biju dzirdējis sitam uz galda kārtis un runājam par gaļas un tabakas devām, un kino tajā pašā laikā, kamēr pa radio gari un plaši aizgūtnēm runāja firers vai kāds no viņa paladīniem, bet avīzes pēc tam vēstīja, ka viņus uzklusījusi visa tauta.

Nē, ne atsevišķas runas, ne raksti vai skrejlapas, ne arī plakāti vai karogi paliekošu iespaidu neatstāja, to nepanāca nekas tāds, kas domās vai jūtās būtu aptverams apzināti. Nacisms iesūcās pūļa miesā un asinīs ar atsevišķiem vārdiem, izteicieniem, teikuma formām, ko tas uzspieda atkārtojumu miljonos un kas tika pārņemts mehāniski un neapzināti. Ir pieņemts Šillera distihu²⁸ par «izglītoto valodu, kas raksta un domā tavā vietā» uztvert kā tīri estētisku, var pat teikt – kā miermilīgu. Izdevies pants, kas sarakstīts «izglītotā valodā», vēl neliecina par tā radītāja dzejas spēku; nav jau pārāk grūti izkoptā valodā izlikties par dzejnieku un domātāju.

²⁶ *Pg* (*Parteigenosse*) – nacionālsociālistu partijas (*NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*) biedru apzīmējums. *NSDAP* – 1920. gadā Hitlera dibinātā partija, kas 1933. gadā, nākot pie varas, izveidoja nacistu režīmu Vācijā.

²⁷ Hermanis Vilhelms Gērings (1893–1945) – «nacists Nr. 2», otrais ietekmīgākais Trešā reihā militārais un ekonomiskais vadītājs, Vācijas gaisa karaspēka virspavēlnieks.

²⁸ Citēts F. Šillera distihs «Diletants»: «*Weil ein Vers dir gelingt in einer gebildeten Sprache, / Die für dich dichtet und denkt, glaubt du schon Dichter zu sein?*» («Diletants»).

Bet valoda ne vien manā vietā raksta un domā, tā virza arī manas jūtas, tā vada visu manas dvēseles dzīvi, un, jo tas notiek pašsaprotamāk, jo neapzinātāk es nododu sevi tās varā. Un ja nu izglītotā valoda ir veidota no indīgiem elementiem vai ir kļuvusi par indīgo vielu pārnēsātāju? Vārdi var būt līdzīginiecīgām arsēna devām: tās norij nemanāmi, šķietami tās neatstāj nekādu iespaidu, bet pēc noteikta laika tomēr atklājas indes iedarbība. Ja kāds pietiekami ilgi «varonīgi» un «tikumīgi» vietā saka «fanātiski», viņš patiešām sāk domāt, ka fanātiķis ir tikumīgs varonis un ka bez fanātisma par varoni neklūt. Vārdus «fanātisks» un «fanātisms» nav izgudrojis Trešais reihs, tas tikai mainījis šo vārdu vērtību, vienā dienā atkārtojot tos biežāk nekā citkārt pa gadu. Tikai ļoti nedaudzus vārdus Trešais reihs radījis pats, bet varbūt – un visticamāk –, ka nevienu.

Daudzos gadījumos nacistiskā valoda liecina par svešzemju ietekmi, pārpalikuma lielākā daļa aizgūta no pirmshitlera laika vācu valodas. Taču *LTI*, izmainot vārdu vērtību un vārdu lietošanas biežumu, padarījusi par kopīpašumu to, kas agrāk piederēja kādam atsevišķi vai kādainiecīgai grupai. *LTI* konfiscējusi par labu partijai to, kas agrāk bija kopīpašums, un piesūcinājusi vārdus un vārdu grupas un teikuma formas ar savu indi, liekot valodai kalpot tās drausmīgajai sistēmai, ar valodu iemantojot spēcīgāko, atklātāko un slēptāko aģitācijas līdzekli.

Izskaidrot un brīdināt no *LTI* indes – es ticu, ka tas ir kas vairāk par vienkāršu skolmeistarošanu. Kad īsteni ticīgiem ebrejiem ēdamtrauks kļūst netīrs, tad, saskaņā ar kulta prasībām, viņi to attīra, ierokot zemē. Daudzi nacistiskās valodas prakses vārdi uz ilgu laiku – un daži uz visiem laikiem – būtu guldāmi masu kapos.

II nodaļa PRIEKŠSPĒLE

1932. gada 8. jūnijā (kā tas norādīts manā dienasgrāmatā) mēs noskatījāmies «gandrīz jau klasisko» skaņu filmu «Zilais eņģelis»²⁹. Uzvedot vai filmējot episkus darbus, tie vienmēr tiek sabojāti, tiecoties pēc sensacionālītātes, un arī Heinriha Manna «Skolotājs Mēsls» neapšaubāmi ir ievērojamāks darbs par «Zilo eņģeli», taču aktieru mākslinieciskais sniegums šajā filmā bija patiesi meistarīgs. Galvenās lomas izpildīja Janingss³⁰, Marlēna Dītriha un Roza Valeti³¹, pārliciecināja arī epizodisko personu darbība. Par spīti tam notikumi uz ekrāna mani aizkustināja vai pat aizgrāba tikai dažus acumirkļus; man atkal un atkal bija jādomā par kādu ainu iepriekšējās nedēļas kinohronikās, un pa vidu «Zilā eņģeļa» tēlotājiem manu acu priekšā dejoja – un tā burtiski bija deja – parādes vadītājs. Filmēts bija tūlīt pēc Pāpena³² valdības stāšanās amatā; epizode saucās «Skageraka»³³ kaujas diena, prezidenta pils jūrnieku vienību sardze soļo cauri Brandenburgas vārtiem.»

²⁹ «Zilais eņģelis» (*Der blaue Engel*) – režisora Jozefa fon Šternberga (1894–1969) 1930. gadā pēc Heinriha Manna (1871–1950) romāna «Skolotājs Mēsls jeb kāda varmākas gals» (1905) uzņemtā filma ar Marlēnu Dītrihu (1901–1992) galvenajā lomā.

³⁰ Emils Janingss (1894–1950) – populārs vācu teātra un kino aktieris Trešā reiha laikā.

³¹ Roza Valeti (1870–1937) – vācu aktrise.

³² Francs fon Pāpens (1879–1969) – vācu politiķis un diplomāts; aktīvi atbalstīja Hitleru un piedalījās viņa valdības izveidošanā 1933. gadā, bija tās vicekanclers; Pāpena valdība – no 1932. gada 1. jūnija līdz 3. decembrim, kad F. Pāpens bija reihskanclers.

³³ Skageraka jeb Jitlandes kauja – viena no lielākajām jūras kaujām (1916. gada 31. maijā) starp vācu un britu floti, kurā angļi cieta daudz lielākus zaudējumus nekā vācieši.

Savā mūžā esmu redzējis daudzas parādes gan dzīvē, gan filmās; es zinu, ko nozīmē prūšu parādes solis – tad, kad mūs dresēja Minhenes Obervizenfeldē, tika pavēlēts: jums tas jādara vismaz tikpat labi kā Berlīnē! Taču nekad agrāk, un, tas ir daudz svarīgāk, arī nekad vēlāk, neskatoties uz visām parādēm firera priekšā un maršēšanām Nirnbergā, es nebiju redzējis neko tādu kā šajā vakarā. Kājas tika celtas augšup tā, ka zābaku purngali šķita uzlidojam virs deguniem, un viss izskatījās kā viens vienīgs atvēziens, viena vienīga kāja, un visu šo ķermeņu, nē, šī vienīgā ķermeņa kustībā bija tik konvulsīvs sasprindzinājums, ka kustība šķita sastingstam līdzīgi jau sastingušajām sejām, tā ka viss pulks kopā atstāja gan nedzīvuma, gan ārkārtīga dzīvīguma iespaidu. Taču man nebija laika, pareizāk sakot, manā dvēselē vairs nebija vietas prātojumam par šo pulku, jo tas bija tikai fons vienam tēlam, kas valdīja pār to, kas valdīja pār mani, un, proti, parādes vadītājam.

Pirmais maršētājs kreiso roku ar plaši izplestiem pirkstiem bija iespie-dis gurnos, mēģinot saglabāt līdzsvaru, viņš izlocīja ķermeni pret šo atbalstīto kreiso roku, kamēr labā ar parādes zizli triecās augstu gaisā un atvēzētās kājas zābaka purngals šķita sekojam zizlim. Tā šis cilvēks ieslīpi lidinājās tukšumā, monuments bez cokola, kuru noslēpumainā veidā taisni notur tikai konvulsija, kas pārskrien no galvas līdz kājām, cauri pirkstiem un pēdām. Tas, ko viņš tur rādīja, nebija tikai vingrinājums, tikpat labi kā parādes maršs tā bija arī arhaiska deja, cilvēks sevī apvienoja šamani un grenadieru. Aptuveni līdzīgs sasprindzinājums un krampjaina konvulsija izpaudās to gadu ekspresionistiskajās gleznās un ekspresionistiskajos dzejos, taču pašā dzīvē, vislietiskākās pilsētas lietiskajā dzīvē, tas viss iedarbojās pilnīgi no jauna. Un inficēja citus. Aurojoši cilvēki laužās cieši klāt maršētājiem; mežonīgi izstieptās rokas it kā centās iespieties kolonnā, priekšējā rindā kāda jauna cilvēka plaši ieplestās acis atstāja reliģiskas ekstāzes iespaidu.

Parādes vadītājs bija mana pirmā satriecošā sastapšanās ar nacionāl-sociālismu, kuru līdz šim, neņemot vērā tā izplatīšanos, biju uzskatījis par neapmierinātu un nenobriedušu cilvēku nenozīmīgiem, pārejošiem maldiem. Šeit es pirmo reizi redzēju fanātismu tā specifiskajā nacionālsociālistiskajā formā; ar šo bezvārdu tēlu mani pirmo reizi uzrunāja Trešā reiha valoda.

III nodaļa

GALVENĀ IEZĪME – NABADZĪBA

LTI ir nožēlojami nabadzīga. Tās nabadzība ir principiāla; šķiet, ka tā svinīgi zvērējusi dzīvot trūkumā.

«Mana cīņa», nacionālsociālisma Bībele, iznāca 1925. gadā, un līdz ar to *LTI* galvenajos vilcienos bija noteikta. Pēc 1933. gada «varas pārņemšanas» no atsevišķas grupas valodas tā kļuva par tautas valodu, t. i., tā pakļāva visas sabiedriskās un privātās dzīves sfēras: politiku, tieslietas, ekonomiku, mākslu, zinātņi, skolu, ģimeni, bērnudārzus un bērnistabas. (Kādas grupas valoda aptver tikai tās sfēras, kurās nozīmīga šķiet piederība grupai un nevis dzīves viengabalainība.) Pats par sevi saprotams, ka *LTI* pakļāva – un turklāt ar īpašu enerģiju – arī armiju; taču starp armijas valodu un *LTI* pastāvēja mijiedarbība, proti – sākotnēji armijas valoda iedarbojās uz *LTI* un tikai tad *LTI* sabojāja armijas valodu. Līdz pat 1945. gadam, gandrīz līdz pēdējai dienai – «Reihs» izpaudās vēl arī tad, kad Vācija jau bija drupu kaudze un Berlīne aplenkta – tika iespiests neiedomājams visdažādākās literatūras daudzums: skrejlapas, avīzes, žurnāli, skolas grāmatas, zinātniskie un daiļdarbi.

Visā šajā daudzumā un izplatībā *LTI* saglabājās nabadzīga un vienmuļa, un «vienmuļa» te jāsaprot tikpat burtiski kā iepriekš minētais jēdziens «noteikta». Tiklīdz man radās iespēja lasīt – atkārtoti salīdzinu savu lasīšanu ar ceļojumu gaisa balonā, kad jāuzticas vējam un jāatsakās no vadīšanas – es studēju te «Divdesmitā gadsimta mītu»³⁴, te atkal kabatas formāta «Mazumtirgotāja gadagrāmatu», pa reizei izmociju kādu juristu vai farmaceitu avīzi, lasīju romānus un dzejoļus, kādi drikstēja iznākt šajos gados, es dzirdēju sarunājamos ielu slaucītājus un strādniekus mašīnzālē –

³⁴ Sk. 23. piezīmi I nodaļā «*LTI*».

vienmēr, drukātā veidā un mutvārdos, kā izglītoto, tā neizglītoto starpā saglabājās tās pašas klišejas un tā pati tonkārtā. Un pat visvairāk vajāto, nacionālsociālisma nāvīgāko ienaidnieku vidū, pat ebreju vidū, viņu sarunās un vēstulēs, viņu grāmatās, kamēr viņiem vēl atļāva publicēties, tikpat visvarena kā nabadzīga, un visvarena, tieši pateicoties tās nabadzībai, valdīja *LTI*.

Es pārdzīvoju trīs vācu vēstures laikmetus: Vilhelma, Veimāras republikas un Hitlera laiku.

Republika dāvāja vārdam gandrīz pašnāvniecisku brīvību; nacionālsociālisti atklāti nīrgājās, ka viņi tikai izmantojot Konstitūcijas piešķirtās tiesības, kad savās grāmatās un avīzēs neierobežoti uzbruka valstij ar visām tās iestādēm un valdošajām domām, lietojot visus satīras un centīga sprediķa līdzekļus. Mākslā un zinātnē, estētikā un filozofijā nebija nekādu ierobežojumu. Neviens nebija piesaistīts nevienai noteiktai morāles vai skaistuma dogmai, katrs varēja brīvi izvēlēties. Šo daudzveidīgo garīgo brīvību labprāt slavēja kā neparastu un izšķirošu progresīvu soli salīdzinot ar ķeizara laikmetu. Bet vai Vilhelma ēra patiesi bija daudz nebrīvāka?

Studējot franču Apgaismības laiku, es bieži pievērsu uzmanību neapšaubāmai radniecībai starp *ancien regime*³⁵ pēdējiem gadu desmitiem un Vilhelma II laiku. Protams, Ludviķa XV³⁶ un Ludviķa XVI³⁷ valdīšanas laikā pastāvēja cenzūra, valdnieka ienaidniekiem un dieva noliedzējiem bija paredzēta Bastīlija un pat ešafots, tika pasludināti vairāki ļoti bargi spriedumi – taču visā laikmetā to nav nemaz tik daudz. Un atkal un atkal, bieži gandrīz netraucēti, apgaismotājiem izdevās publicēt un izplatīt savus rakstus, un katrs kādam no viņiem piespriests sods tikai sekmēja dumpīgo rakstudarbu pavairošanos un izplatīšanos.

Līdzīgi tam arī Vilhelma II laikā oficiāli valdīja patvaldnieciskā un morālā stingriba, šad un tad notika procesi sakarā ar majestātes apvainošanu vai Dieva zaimošanu, vai tikumības pārkāpšanu. Taču īstenais sabiedriskās domas noteicējs bija «*Simplicissimus*»³⁸. Ķeizars aizliedza Ludviģam Fuldam³⁹ saņemt Šillera balvu par viņa lugu «*Talismans*», taču,

³⁵ Vecais režīms (franču val.), vispārināti apzīmē monarhijas valdīšanas laiku Francijā.

³⁶ Ludviķis XV (1710–1774) – Francijas karalis no 1715. gada.

³⁷ Ludviķis XVI (1754–1792) – Francijas karalis no 1774. gada.

³⁸ Vācu politiski satīrisks nedēļas laikraksts, iznāca Minhenē, ar nacionālliberālu, konservatīvu ievirzi (1896–1944; atjaunots – 1954–1967).

³⁹ Ludviģis Fulda (1862–1939) – vācu rakstnieks, tulkotājs, tika vajāts kā ebrejs, izdarīja pašnāvību; populāru lugu autors, luga «*Talismans*» (1893).

salīdzinot ar rāmo «Talismanu», teātris, prese un humoristiskie žurnāli iedrošinājās paust daudz asāku pastāvošās kārtības kritiku. Un Vilhelma II laikā netika ierobežota nedz sirsnīgā aizrautība ar ikvienu ārzemju izcelsmes garīgo strāvojumu, nedz arī eksperimentēšana literatūras, filozofijas un mākslas sfērās. Tikai pašos pēdējos ķeizarvalsts pastāvēšanas gados kara apstākļi radīja cenzūru. Es pats pēc tam, kad mani izlaida no lazaretēs, ilgu laiku strādāju par ekspertu Augšaustrumu grāmatu pārbaudes pārvaldē, kur, sekojot īpašas cenzūras priekšrakstiem, tika caurskatīta visa lielā administratīvā apgabala civilpersonām un militārpersonām paredzētā literatūra un kur dažkārt tika spriests stingrāk nekā dažos iekšzemes cenzūras birojos. Ar kādu augstsirdību šeit izturējās, cik reti pat šeit tika izteikts kāds aizliegums!

Nē, šajos abos laikmetos, kurus vērtēju no personīgās pieredzes, pastāvēja tik plaša literārā brīvība, ka daži reti aizliegumi izteikti jauzūko kā izņēmumi.

Sekas bija tādas, ka uzplauka ne tikai vispārīgākie valodas nozarojumi – mutvārdu un rakstība, žurnālistika, zinātne un daiļdarbi, ka pastāvēja ne tikai vispārējie literārie strāvojumi, tādi kā naturālisms un neoromantisms, impresionisms un ekspresionisms, bet visās sfērās varēja attīstīties arī pilnīgi individuāli valodas stili.

Ir jāpatur redzeslokā visa šī līdz 1933. gadam ziedošā un tad pēkšņi iznikstošā bagātība, lai pilnīgi aptvertu uniformētās verdzības nožēlojamo nabadzību, kas ir galvenā *LTI* iezīme.

Šis nabadzības cēlonis šķiet acīmredzams. Ar sīki organizētas tirānijas palīdzību tika kontrolēts, lai nacionālsociālisma mācība ikvienā jomā – un tātad arī tās valodā – paliktu nesagrozīta. Par paraugu ņemot pāvesta cenzūru, ar partijas interesēm saistīto grāmatu titullapā tiek rakstīts: «*NSDAP* neiebilst pret šī iespieddarba izdošanu. NS partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs.» Izteikti drīkstēja tikai reiha Rakstnieku palātas⁴⁰ locekļi, un prese drīkstēja publicēt tikai to, ko tai uzdeva centrālbirojs, augstākais, tā varēja pieticīgā veidā variēt visiem obligāto tekstu – taču arī šīs variācijas aprobežojās ar visiem noteikto klišeju pārgremošanu. Vēlākajos Trešā reiha gados katru piektdienas vakaru, dienu pirms avīzes iznākšanas pa

⁴⁰ *Reichsschriftumskammer* – saskaņā ar 1933. gada 22. septembrī izdoto likumu nacionālu valdība izveidoja Trešā reiha Kultūras palātu, kuru pārraudzīja Izglītības un propagandas ministrs Gebelss; palāta apvienoja septiņas – literatūras, preses, radio, teātra, kino, mūzikas un tēlotājas mākslas – apakšpalātas.

Berlīnes radio tika nolasīts Gebelsa jaunākais raksts «Reihā»⁴¹ un līdz nākamajai nedēļai tika noteikta ideoloģiskā atmosfēra, kas bija jāatspoguļo visām nacistiskās pārvaldes teritorijas avīzēm. Tādējādi tikai daži atsevišķi cilvēki piešķīra kopumam vienīgo valodas lietošanas modeli. Jā, visbeidzot palika tikai Gebelss, kurš noteica pieļaujamo valodu, jo viņš bija par Hitleru pārāk ne tikai izteikumu skaidrībā, bet arī to atkārtojuma biežuma dēļ – jo vairāk tāpēc, ka fīrers runāja aizvien retāk: gan tādēļ, lai klusētu kā taipusīga dievība, gan tādēļ, ka viņam vairāk nekā izšķirīga nebija ko teikt; bet Gēringa un Rozenberga pašsacerētās nianšes propagandas ministrs iestrādāja savos valodas tīmekļos.

Absolūtā vara, ar kādu iedarbojāsniecīgās grupas, pat viena cilvēka valodas likums, izplatījās pār vācu valodas telpu, un šo vispārējo ietekmi pastiprināja vēl arī tas, ka *LTI* nebija atšķirības starp runāto un rakstīto vārdu. Vēl vairāk: viss bija runa, visam bija jāklūst par uzrunu, uzsaukumu, pamudinājumu. Propagandas ministra runas un raksti stilistiski neatšķīrās, tādēļ arī viņa rakstus bija tik viegli deklamēt. «Deklamēt» lietots burtiskā nozīmē – izrunāt skaļā, skanīgā balsī, vēl burtiskāk – izkliegt. Tātad, stilu, kam jābūt obligātam visā pasaulē, noteica tirgus laukuma aģitators.

Un šeit zem atklāti virspusējā *LTI* nabadzības cēloņa atrodams vēl kas dziļāks. Tā bija nabadzīga ne tikai tādēļ, ka ikvienam piespiedu kārtā vajadzēja līdzināties vienam paraugam, bet gan galvenokārt tādēļ, ka tās pašnoteiktā aprobežotība izteica tikai vienu cilvēka būtības pusi.

Katra valoda, kas drīkst attīstīties brīvi, kalpo visām cilvēku vajadzībām – tā vienlīdz kalpo gan saprātam, gan jūtām, tā ir vēstījums un saruna, monologs un lūgšana, lūgums, pavēle un apvārdošana. *LTI* kalpo tikai apvārdošanai. Lai arī par kādu privātu vai sabiedrisku sfēru būtu runa – nē, nepareizi: *LTI* vienkārši nepastāv privātā sfērā atsevišķi no sabiedriskās tāpat kā atšķirība starp rakstīto un runāto valodu –, viss ir runa un viss ir sabiedrība. «Tu neesi nekas, tava tauta ir viss» – tā sauc vienu no tās citātu krājumiem. Tas nozīmē – tu nekad neesi vienatnē ar sevi, nekad neesi vienīgi ar tuviniekiem, tu vienmēr esi savas tautas priekšā. Tādēļ būtu maldinoši uzskatīt, ka *LTI* visās sfērās vēršas tikai pie gribas. Jo tas,

⁴¹ «*Das Reich*» – nacionālsociālistu politisks un kultūras laikraksts, viens no populārākajiem nacistu izdevumiem, kopš 1940. gada reizi nedēļā iznāca Berlīnē. Par tā līdzstrādniekiem kļuva pazīstami iepriekšējo liberālo un konservatīvo laikrakstu darbinieki, ievadrakstus rakstīja Gebelss.

kas uzrunā gribu, vienmēr vēršas pie atsevišķā, arī tad, ja viņš uzrunā no atsevišķajiem veidoto kopumu. *LTI* vērsta uz to, lai atsevišķajam laupītu tā individuālo būtību, lai apdullinātu viņu kā personību, lai padarītu to par sastāvdaļu bez domām un bez gribas noteikti virzītā un kūdītā ganāmpulkā, par ripojoša akmens bluķa atomu. *LTI* ir masu fanātisma valoda. Tur, kur tā uzrunā atsevišķo, un ne tikai viņa gribu, bet arī domāšanu, tur, kur tā ir mācība, tā sniedz masu suģestijas un fanātisma izraisīšanas paraugstundu.

Astoņpadsmitā gadsimta franču apgaismības laikmets bija iemīlojis divus apspriešanas objektus, divus grēkāžus – fanātismu un priesteru viltu. Šis laiks netic priesteru uzskatu patiesumam, katrā kultā saskata krāpšanu, kas izgudrota, lai kopienā radītu fanātismu un fanātiķus izmantotu savās interesēs. Priesteru viltus mācību grāmata – tikai *LTI* priesteru viltus vietā jāsaka «propaganda» – nekad nav bijusi uzrakstīta ar tik bezkaunīgu atklātību kā Hitlera «Mana cīņa». Trešā reiha lielākā mīkla man vienmēr paliks tas, kā šo grāmatu pilnīgi atklāti drīkstēja izplatīt sabiedrībā (tā pat bija obligāti jāizplata) un kā, zinot par šo grāmatu, pie varas varēja nākt Hitleris, un kā šī vara varēja pastāvēt divpadsmit gadus, lai gan nacionāl-sociālisma bībele bija apgrozībā jau daudzus gadus pirms varas pārņemšanas. Un nekad, nekad visā Francijas astoņpadsmitā gadsimta laikā vārds «fanātisms» (ar tam atbilstošo īpašības vārdu) nav bijis novietots centrā un nav ticis lietots, pilnīgi mainot tā saturu, tik bieži kā Trešā reiha divpadsmit gados.

IV nodaļa PARTENAVS

Divdesmito gadu otrajā pusē es iepazinos ar kādu jaunu cilvēku, kurš nupat kā bija pieteicies reihsvērā⁴² par virsnieka kandidātu. Viņa sievas tante, mana augstskolas kolēģa atraitne, kurai bija ļoti kreisi uzskati un kura bija kaislīga Padomju Krievijas cienītāja, ievada viņu mūsu mājā ar lielu atvairošanos. Viņš esot patiesi jauns un labsirdīgs zēns un savu profesiju izvēlējis īstā sirds šķīstībā, bez šovinisma un asinskāres. Viņa ģimenē dēli jau paaudzēm ilgi bijuši vai nu garīdznieki, vai virsnieki, mirušais tēvs bijis garīdznieks, teoloģiju studējis jau viņa vecākais brālis, tādējādi viņš, Georgs, uzskatījis – jo vairāk tādēļ, ka viņš esot teicams vingrotājs un slikts latīņu valodas pratējs –, ka tieši reihsvērs ir viņam paredzētā vieta; viņš noteikti būs labs un gādīgs virsnieks. Turpmāk mēs bieži bijām kopā ar Georgu M., un viņa tantes vērtējums izrādījās pilnīgi pareizs.

Jā, viņš bija nekaitīgi un pašsaprotami – pamatīgi krietns vēl arī tad, kad viņam apkārt nekas vairs nenorisinājās tik pamatīgi un krietni. No sava Štetīnas garnizona, kur viņš gaidīja paaugstinājumu leitnanta pakāpē, viņš mūs bieži apmeklēja Heringsdorfā, lai gan jau toreiz spēcīgi izplatījās nacionālsociālisma idejas un piesardzīgākie akadēmiķi un virsnieki jau izvairījās apgrozīties kreisi noskaņotās un it īpaši ebreju aprindās.

Drīz pēc tam M. kā leitnantu pārcēla uz Kēnigsbergas pulku, un mēs gadiem ilgi par viņu neko nedzirdējām. Tikai reiz viņa tante stāstīja, ka viņu pašlaik apmāca par lidotāju un kā sportists viņš jūtoties laimīgs.

⁴² *Reichswehr* – vācu bruņotie spēki ar stingri ierobežotu skaitlisko sastāvu Veimāras republikas laikā (1919–1933), ko izveidoja pēc Pirmā pasaules kara saskaņā ar Versaļas miera līguma nosacījumiem.

Hitlera režīma pirmajā gadā – es vēl ieņēmu savu amatu un centos nobežoties no nacistiskās literatūras – manās rokās nonāca 1929. gadā izdots Maks Renē Hesa⁴³ «Partenavs». Es neatceros, vai jau titulā, vai anotācijā bija apakšvirsraksts «Reihsvēra romāns»; katrā ziņā, man atmiņā iespiedies pamatnosaukums. Tā bija mākslinieciski vāja grāmata: novele līdz galam neizstrādāta romāna ietvaros, līdzās diviem galvenajiem varoņiem liels daudzums ēnveidīgu tēlu, pārāk daudz stieptu stratēģisku plānu, kas var interesēt vienīgi topošo ģenerālštāba locekli, vārdu sakot, nelīdzsvarots darbs. Toties saturs, kuram tad arī bija jāraksturo reihsvērs, mani pārsteidza jau toreiz un vēlāk atkal un atkal atausa atmiņā.

Virslleitnanta Partenava un junkura Kibolda draudzība; virslleitnants ir militārs ģēnijs, kaismīgs patriots un homoseksuālis. Junkurs vēlas būt tikai viņa skolnieks, nevis iemīļotais, un virslleitnants nošaujas. Viņš visnotaļ iecerēts kā traģisks tēls: seksuālās novirzes zināmā mērā glorificētas patiesas vīriešu draudzības heroismā, un neapmierinātais patriotisms it kā atgādina Heinrihu fon Kleistu⁴⁴. Kopumā viss ir uzrakstīts pirmo kara gadu un Veimāras republikas laika ekspresionistiskajā, dažviet pretenciozi noslēpumainajā stilā, gandrīz vai Friča fon Unrū⁴⁵ valodā. Taču Unrū un tā laika ekspresionisti bija miera piekritēji, humanitāri un – par spīti visai dzimtenes mīlestībai – kosmopolītiski noskaņoti. Turpretī Partenavs ir pārņemts ar domām par revanšu un viņa plāni nekādā ziņā nav tikai murgojums: viņš runā par jau pastāvošām «pagrīdes provincēm», par pagrīdes «organizēto šūniņu» uzbūvi. Vajadzīgs vienīgi visam pāri stāvošs vadonis. «Tāds yīrs, kas būtu vairāk nekā karotājs un organizators, spētu padarīt slepus dusošo spēku par varenu un padevīgu darbarīku.» Ja atradīsies šis vadonis ģēnijs, vāciešiem vieta ir nodrošināta. Trīsdesmit piecus miljonus čehu un citas neģermāņu tautas firers pārvietos uz Sibīriju, un viņu tagadējo Eiropas telpu iemantos vācu tauta, kurai uz to ir tiesības tās cilvēcīgā pārākuma dēļ, lai arī tās asinis jau divtūkstoš gadus ir «piesārņotas ar kristietības sērgu»...

Junkurā Kiboldā viņa virslleitnanta idejas izraisa milzu entuziasmu. «Par Partenava sapņiem un nodomiem es varētu mirt kaut rīt,» viņš

⁴³ Makss Renē Hess (1885–1952) – vācu rakstnieks, romāns «Partenaw» (1929).

⁴⁴ Heinrihs fon Kleists (1777–1811) – vācu dzejnieks un dramaturgs, nacionālpatriotisku darbu autors.

⁴⁵ Fricis fon Unrū (1885–1970) – vācu rakstnieks, dramaturgs; dēvēts arī par «jauno Kleistu», darbu galvenie varoņi – vācu karavīri, virsnieki.

paziņo; un vēlāk viņš saka arī pašam Partenam: «Tu biji pirmais cilvēks, kuram es mierīgi varēju pajautāt, ko gan līdzās tautai un valstij īsti nozīmē sirdsapziņa, nožēla, morāle, un par to mēs tad visdziļākajā neizpratnē varējām kopā paraustīt plecus.»

Kā pieminēju – grāmata iznāca jau 1929. gadā. Kāda Trešā reiha valodas un noskaņojuma paredzēšana! Tolaik, kad dienasgrāmatā atzīmēju svarīgākos teikumus, es varēju to tikai nojaust. Un to, ka šis noskaņojums reiz pārtaps darbībā, ka veselas tautas «sirdsapziņa, nožēla un morāle» kādreiz patiesi var tikt atcelta, toreiz es vēl uzskatīju par neiespējamu. Tas viss man šķita esam kāda pusjukuša vienpatņa murgi. Un tā noteikti uzskatīja arī lielais vairums, jo citādi nebūtu izskaidrojams, ka tik musinošs rakstu darbs var tikt izdots republikas laikā... Es iedevu grāmatu palasīt mūsu paziņai – Padomju Krievijas piekritējai, viņa tikko bija atgriezusies no krustdēla vecāku lauku mājās pavadītā atvaļinājuma. Pēc dažām dienām viņa to atnesa atpakaļ bez vismazākā izbrīna – tas viss viņai esot jau sen zināms, gan stils, gan saturs; autors noteikti esot rūpīgs novērotājs. «Georgs, pilnīgi nekaitīgais, pilnīgi neliterārais zēns, jau sen raksta līdzīgā valodā, jau sen iznēsā līdzīgas domas.»

Cik nevainīgi vidusmēra cilvēki pieskaņojas savai apkārtnē! Vēlāk mums ienāca prātā, ka jau Heringsdorfā labsirdīgais zēns runāja par «svaigu, liksmu karu». Toreiz mēs to uzskatījām par nepārdomātas klišejas pārņemšanu. Taču varu pār mums gūst tieši klišejas. «Valoda, kura raksta un domā tavā vietā...» Turpmāk mēs vēl daudzkārt uzklusijām tantes vēstījumus par krustdēla attīstību. Kļuvis par aviācijas virsnieku, viņš nu esot lepnis kungs. Izšķērdīgs un nekautrīgs, pārņemts ar savām kunga un varoņa tiesībām. Viņš dižojoties ar luksusa zābakiem un apģērbu, un vīniem. Viņam esot jānodod pasūtījumi kaut kādam kazino, turklāt šis tas atkritot arī viņam pašam. «Mums ir tiesības uz labu dzīvi,» viņš rakstīja, «ik dienas mēs riskējam ar savu dzīvību.» Ne tikai ar savējo – labsirdīgais zēns tagad jau spēlējās arī ar savu padoto dzīvību. Un spēlējās tik negodīgi, ka tas kļuva nepieņemami pat viņa skolotājiem un aizbildņiem. Kā eskadriļas komandieris, neņemot vērā nelabvēlīgu laika apstākļus, viņš lika izpildīt tik nogurdinošu un bīstamu mācību lidojumu, ka trim cilvēkiem par to bija jāsamaksā ar dzīvību. Tā kā nelaimes gadījumā tika iznīcinātas arī divas dārgas lidmašīnas, tad lieta beidzās ar tiesas procesu pret jauno kapteini. Spriedums paredzēja atstādināšanu no armijas. Drīz pēc tam sākās karš, es nezinu, par ko ir kļuvis M., visdrīzāk, viņš ir pārcelts atpakaļ karaspēka daļā.

«Partenavu» diez vai pieminēs nākotnes rakstniecības vēsture; taču jo lielākai vajadzētu būt tā lomai garīgās dzīves vēsturē. Visā vilušos karavīrus jaunākā paaudze uzlūkoja kā traģiskos varoņus, taču tieši viņu slēptajā naidīgumā un godkārē rodama *LTI* dziļā sakne.

Un, proti, tie ir īpaši vāciski karavīri. Pirms Pirmā pasaules kara bija izplatīts kāds joks, kas raksturoja nacionālo psiholoģiju: dažādu nāciju pārstāvji tika uzaicināti brīvi izteikties par tēmu «Zilonis». Amerikānis raksta sacerējumu «Kā es nošāvu savu tūkstošo ziloni», vācietis ziņo «Par zilonu izmantošanu otrajā pūniešu karā⁴⁶». *LTI* ietver ļoti daudz amerikānisku un citu svešzemju sastāvdaļu, tik daudz, ka nejauši var pat nepamanīt vācisko kodolu. Taču tas ir neiztrūkstošs, tik šausalīgi izšķiroši neiztrūkstošs, ka neviens nespēs atvainojoties apgalvot, ka viss norisinājies no ārpuses ieklidušas infekcijas rezultātā. Karavīrs Partenavs, kas nav fantāzijas auglis, bet gan daudzu laikabiedru un amata brāļu klasisks tipisks portrets, ir izglītots cilvēks, kurš pārzina ne tikai vācu ģenerālštāba darbību: viņš ir lasījis to pašu Čemberlenu⁴⁷ un to pašu Nīčsi, un Burkharta «Renesansi»⁴⁸ utt., utt.

⁴⁶ Pūniešu kari – kari starp Romu un Kartāgu 3. un 2. gs. p. m. ē. Kartāgieši karā izmantoja arī speciāli apmācītus kaujas zilonus.

⁴⁷ Hjūstons Stjuarts Čemberlens (1855–1927) – angļu rakstnieks, sociologs, vēsturnieks. Sikāk sk. 234. piezīmi XXI nodaļā «Vācu sakne».

⁴⁸ Jakobs Burkharts (1818–1897) – šveiciešu kultūras un mākslas vēsturnieks, minēts viņa darbs «Renesanses kultūra» («*Die Cultur der Renaissance*», 1860).

V nodaļa

NO PIRMĀ GADA DIENASGRĀMATAS

Dažas lappuses – kā tas viss tik pamazām, taču bez mitas ielaužas manī. Līdz šim politika, *vita publica*⁴⁹ lielākoties palikusi ārpus dienasgrāmatas. Kopš strādāju par profesoru Drēzdenē, vairākas reizes ieskanas brīdinājumi: tagad tu esi atradis savu aicinājumu, tagad tu piederī savai zinātnei – neļauj sevi novirzīt, sakoncentrējies! Un tad: 1933. gada 21. marts⁵⁰. Šodien Potsdamā norisinās «Valstiskais akts». Kā lai es strādāju šādos apstākļos? Jūtos kā Francis «Gecā»⁵¹: «It visa pasaule, tik nezinu es kā, arvien man uz sevi norāda.» Nē, es tomēr zinu, kā. Leipcīgā viņi nodibinājuši komisiju universitātes nacionalizēšanai. Pie mūsu augstskolas melnās tāfeles piestiprināts garš paziņojums (tieši tāpat tas noteikti bija jāpiestiprina visās citās vācu augstskolās): «Kad žīds raksta vāciski, viņš melo»; nākotnē viņš jāpiespiež savās vācu valodā publicējamās grāmatās ierakstīt: «Tulkojums no žīdu valodas». Aprīlī šeit Drēzdenē bija paredzēts psihologu kongress. Avīze «Brīvības Cīņa» («*Freiheitskampf*») uzstājās ar draudu rakstu: «Par ko ir pārvērtusies Vilhelma Vunta⁵² zinātne? ... Kāda pārži-

⁴⁹ Sabiedriskā dzīve (latīņu val.).

⁵⁰ 1933. gada 21. marts «Potsdamas diena» (*Tag von Potsdam*) – jaunā reihstāga pirmās sēdes svinīga atklāšana, kas pēc nacionālsociālistu ierosinājuma notika Potsdamā, Prūsijas karaļa Fridriha Vilhelma II (1744–1797) rezidences pilsētā, apzināti tika izvēlēts arī datums, jo pirms 62 gadiem šajā dienā Oto Bismarks atklāja Otrā reiha pirmo sēdi. Svinīgajiem pasākumiem bija jāizceļ nacionālsociālistu vēlme nostiprināt atbalstu konservatīvajās aprindās un Vācijas impērisko tradīciju pārmantojamība.

⁵¹ J. V. Gētes darba «Gecs fon Berlihingens» («*Götz von Berlichingen*», 1773) tēls; teksts no 3. cēliena, 6. skata.

⁵² Vilhelms Vunts (1832–1920) – vācu psihologs, filozofs, fiziologs un valodnieks, viens no pamatdarbiem «Tautu psiholoģija» (1900–1920).

došanās ... Iztīrīt!» Tādēļ kongress tika atcelts... «lai neaizskartu atsevišķus dalībniekus.»

27. marts. Parādās jauni vārdi, vecie vārdi iegūst īpašu papildnozīmi vai arī veidojas jauni salikteņi, kuri zibenīgi sastingst stereotipu veidā. Šā tagad svinīga stila valodā – un svinīga valoda tagad pastāvīgi ir *de rigueur*⁵³, jo pienākas būt sajūsminātam – sauc par «Brūno pulku». Ārzemju – īpaši franču un amerikāņu – ebreji šodien tiek atkal dēvēti par «pasaules židiem». Tikpat bieži tiek lietots izteiciens «starpautiskais jūdisms», un tā vāciskojumi tad būtu «pasaules žīds» un «pasaules židisms». Tas ir ko nelabu vēstošs vāciskojums: tā tad ebreji atrodas vēl arī kaut kur plašajā pasaulē ārpus Vācijas? Un kur tad viņi atrodas Vācijā? – Pasaules žīdi nodarbojas ar «šausmu propagandēšanu», un izplata «šausmu stāstus», un, ja mēs šeit kaut nedaudz atstāstām to, kas pie mums notiek ik dienas, arī mēs nodarbojamies ar šausmu propagandēšanu un par to tiekam sodīti. Tajā pašā laikā tiek gatavots ebreju veikalu un ebreju ārstu boikots. Viss tiek pakļauts atšķirībai starp «ārisko» un «neārisko». Jāsāk veidot jaunās valodas vārdnīca.

Kādā rotaļlietu veikalā es redzēju bērnu rotaļu bumbu ar kāškrustu. Vai arī tāda bumba iederas šajā vārdnīcā? (Drīz pēc tam tika izdots «nacionālo simbolu aizsardzības» likums, kas aizliedza šādu spēļlietu izdaiļošanu un līdzīgas vaļības, taču jautājums par *LTI* robežām mani nodarbināja vēl ilgi.)

10. aprīlis. Cilvēks ar divdesmit pieciem procentiem neāriešu asiņu pieder «svešai sugai». «Šaubu gadījumā izlemj atbildīgais par rasu pētniecības jautājumiem.» *Limpieza de la sangre*⁵⁴ kā sešpadsmitā gadsimta Spānijā. Taču toreiz runa bija par ticību, bet šodien ir zooloģija + darījums. Starp citu, par Spāniju. Man šķiet, ka tas ir pasaules vēstures joks, ka «žīdam Einšteinam» demonstratīvi tiek piedāvāts darbs kādā no Spānijas universitātēm un viņš šo piedāvājumu arī pieņem.

20. aprīlis. Atkal jauns svinīgs pasākums, jauni tautas svētki – Hitlera dzimšanas diena. «Tautu» tagad runām un rakstiem pievieno tikpat bieži kā ēdienam sāli, visam ir klāt neliela šķipsniņa «tautas» – tautas svētki, tautietis, tautas vienotība, tautas ienaidnieks, tuvs tautai, cēlies no tautas...

Cik nožēlojams bija ārstu kongress Visbādenē! Viņi vairākkārt svinīgi pateicās Hitleram kā «Vācijas glābējam» – lai arī rasu jautājums vēl nebija

⁵³ Etiķetes vai paražu prasīts (franču val.).

⁵⁴ Asins tīrība (spāņu val.).

galīgi nokārtots, lai arī «svešie» Vasermans⁵⁵, Ērlihs⁵⁶, Neisers⁵⁷ veikusi nozīmīgus pētījumus.

Starp maniem paziņām – «rases biedriem» – ir tādi, kuri pasludina šo dubulto «lai arī» par drosmīgu rīcību, un tas ir pats nožēlojamākais. Nē, visnožēlojamākais ir tas, ka mani nepārtraukti nodarbina šis āriešu un semītu rasu atšķirību ārprāts, ka viss briesmīgais Vācijas aptumsums un paverdzināšana man atkal un atkal jāaplūko no ebreja viedokļa. Man tā šķiet hitlerisma uzvara pār mani. Es nevēlos, ka tas uzvar.

17. jūnijs. Kādas tautības cilvēks īsti ir Jans Kīpura⁵⁸? Nesen aizliedza viņa koncertu Berlīnē. Tad viņš bija žīds Kīpura. Pēc tam viņš piedalījās Hugenberga koncerta filmā. Nu viņš bija «Mīlānas Skalas slavenais tenors». Tad Prāgā izsvilpa viņa vāciski dziedāto dziesmu «Šonakt vai nekad!» Nu viņš bija vācu dziedātājs Kīpura. (To, ka viņš bija polis, es uzzināju tikai vēlāk.)

9. jūlijs. Pirms dažām nedēļām Hugenbergs⁵⁹ atstāja savu amatu un viņa vācu nacionālā partija «saira pati no sevis». Kopš tā laika es ievēroju, ka «nacionālā pacēluma» vietu ieņēmusi «nacionālsociālistiskā revolūcija» un ka Hitleru biežāk nekā agrāk dēvē par «tautas kancleru», un ka tiek runāts par «totālo valsti».

28. jūlijs. Pie «Rātenava likvidētāju»⁶⁰ kapa notika svinības. Cik daudz nievu, cik daudz amorāluma vai uzsvērtās kungu morāles slēpjas šajā lietvārdu saliktenī, šajā slepkavošanas iecelšanā amata kārtā. Un cik gan jājūtas drošam, lai runātu šādā valodā! Bet vai viņi jūtas droši? Valdības darbos un vārdos taču daudz ir arī histērijas. Valodas histērija kādreiz būtu

⁵⁵ Augusts Pauls Vasermans (1866–1925) – vācu zinātnieks, bakteriologs, viens no imunoloģijas pamatlicējiem.

⁵⁶ Pauls Ērlihs (1854–1915) – vācu zinātnieks, serologs, Nobela prēmijas laureāts medicīnā (1908).

⁵⁷ Alberts Neisers (1855–1916) – vācu zinātnieks, dermatologs, veicis nozīmīgus atklājumus veneroloģijā.

⁵⁸ Jans Kīpura (1902–1966) – poļu izcelsmes amerikāņu tenors.

⁵⁹ Alfrēds Hugenbergs (1865–1951) – uzņēmējs, politiķis, kopš 20. gadu beigām galēji konservatīvās Vācu nacionālās tautas partijas (*Deutschnationale Volkspartei*) vadītājs; bijis ministrs Hitlera valdībā; Hugenberga koncerts (1916). Hugenbergam piederēja *UFA* (*Universum-Film AG*), vairāki laikraksti un ziņu aģentūras, viņš bija monopolists filmu ražošanā un demonstrēšanā Vācijā 20. un 30. gados.

⁶⁰ Valters Rātenavs (1867–1922) – vācu rūpnieks un politiķis, Veimāras republikas ārlietu ministrs; gāja bojā labējo ekstrēmistu organizētā atentātā – viens no uzbrucējiem vēlāk tika izsekots un nošauts, otrs – izdarīja pašnāvību.

jāstudē īpaši. Mūžīgā draudēšana ar nāves sodu! Un nesen – visas transporta kustības apturēšana no pulksten 12 līdz 12.40, lai «visā Vācijā atklātu valstij naidīgos kurjerus un iespiedrakstus». Tās reizē ir tiešas un netiešas bailes. Es gribu teikt, ka šis sasprindzinājuma triks, kas līdzinās amerikāniskā manierē taisītajām filmām un sensāciju romāniem, ir, protams, tikpat apsvērts propagandas līdzeklis, kā tieša baiļu izraisīšana, bet, no otras puses, pie šādas propagandas ķeras tāds, kuram tas ir nepieciešams, kuram ir bailes.

Un ko nozīmē raksti, kas tik pastāvīgi atkārtojas – ilgstoša atkārtotāšanās, šķiet, patiesi ir viņu valodas galvenais stila līdzeklis – par uzvarām bagāto darba kauju Austrumprūsijā? Par to, ka tā rikota pēc fašistu *battaglia del grano*⁶¹ parauga, ir jāzina nedaudziem; bet tas, ka agrākajos apvidos ražas novākšanas laikā ir mazāk bezdarbnieku un ka tomēr pēc šīs acumirkīgās bezdarba atkāpšanās Austrumprūsijā nevar izdarīt secinājumus par vispārēju un pastāvīgu bezdarbnieku skaita samazināšanos, noteikti ir skaidrs pat pašiem aprobežotākajiem.

Taču viņu iekšējās nedrošības spēcīgāko simptomu es saskatu paša Hitlera runās. Vakar nedēļas jaunumu apskatā «*Wochenschau*»⁶² bija fragmenti no skaņu filmas: firers pasaka dažus teikumus lielas sapulces priekšā. Viņš vīsta dūri, šķoba seju, drīzāk tā ir traka kliegšana, mežonīgs izvirdums, nevis runa: «30. janvārī⁶³ viņi (viņš runā, protams, par ebrejiem) par mani smējās – tiem ir jāapklust, šiem viņu smieklēm...!» Šobrīd viņš sev liekas visvarens, iespējams, ka viņš tāds arī ir; taču reizē ar šo pieņēmumu viņa tonī un žestos parādās gandrīz vai bezspēcīgs niknums. Un vai kāds pastāvīgi runā par tūkstošgadīgo pastāvēšanu un iznīcinātajiem ienaidniekiem tā, kā to dara viņš, ja ir pārliecināts par šo pastāvēšanu un iznīcināšanu? – Es devos prom no kinoteātra gandrīz vai ar cerības staru.

22. *augusts*. Visdažādākajos iedzīvotāju slāņos jaušams nogurums no Hitlera. Referendārs⁶⁴ Fl., kurš gan ar gara spožumu neizceļas, tomēr ir brašs zēns, mani uzrunāja uz ielas, ģērbies civiltērpā: «Nebrīnieties, ja jūs mani kādreiz satiksiet uniformā ar bruņu cepuri un ar kāskrusta apsēju ap roku. Man tas ir jādara – taču piespiešana neko mūsos nemaina. Bruņu

⁶¹ Cīņa par maizi (itāliešu val.).

⁶² «Nedēļas apskats» (vācu val.) – Trešā reiha iknedēļas oficiālā kinohronika.

⁶³ 1933. gada 30. janvārī Hitlers tika iecelts par reihskancleru.

⁶⁴ Stažieris, kas gatavojas valsts ierēdņa karjerai.

cepure paliek bruņu cepure⁶⁵, un tā tomēr ir labāka par SA. Glābiņš nāks no mums, no vācu nacionālsociālistiem!» Krampmaņa kundze, mājstrādniece un pasta priekšnieka sieva: «Profesora kungs, 1. oktobrī pasta ierēdņu biedrība «Saviesība» tiks nacionalizēta. Taču nacisti nedrīkst saņemt neko no tās īpašuma; kungiem tiek rīkots mielasts ar ceptām desiņām, pēc tam būs kafijas galds dāmām.» Annemarija, kas vienmēr kā jau ārste ir atklāta, pārstāsta, ko saka viņas kolēģis ar kāškrusta apsēju: «Bet ko lai iesāk? Tas ir kā kamēliju josta dāmām.» – Un Kuske, sakņu tirgotājs, paziņo savu jaunāko vakara lūgšanu: «Mīlais Dievs, padari mani mēmu, lai es nekļūstu par vispārēju izsmieklu.» Vai es sevi mānu, ja es visā tajā rodu cerību? Kad tautas reibums reiz rimsies, kad sāksies paģiras, absolūtais ārprāts taču vairs nevarēs turpināties.

25. augusts. Ko līdz noguruma simptomi? Visiem ir bail. Mans «Vāciskais Francijas tēls» bija aizrunāts izdevniecībā «*Quelle Meyer*» un tam vispirms bija jāiznāk «Jaunās Filoloģijas Mēnešrakstā» («*Neuphilologischen Monatsschrift*»), kuru rediģē rektors, profesors Hibners, visnotaļ atturīgs un krietns skolmeistars. Pirms dažām nedēļām viņš man atrakstīja nomāktā tonī, vai es neatteiktos no raksta publicēšanas, vismaz pagaidām; izdevniecībā pastāvēt «uzņēmuma šūniņās» (dīvains vārds, savieno mehānisko un organisko – šī jaunā valoda!), un vēlēšanās saglabāt profesionāli labu žurnālu nav zudusi, taču politiskie vadītāji ir tik tālu no patiesi profesionālām interesēm... Tad es griezpos pie izdevniecības «*Diesterweg*», kuru manam visnotaļ lietiskajam un izteikti faktoloģiskajam darbam katrā ziņā vajadzēja ieinteresēt. Zibenīgs atteikums; kā iemesls tika minēts tas, ka apcere esot «ar tīri regresīvu ievirzi» un tajā neesot «tautiska skatījuma». Publicēšanās iespējas ir atņemtas – kad man aizsies muti? Vasaras semestrī mani aizsargāja «Frontes karavīrs» («*Frontsoldat*») – cik ilgam laikam pietiks šīs aizsardzības?

28. augusts. Es nedrīkstu un vēlreiz nedrīkstu zaudēt drosmi, tauta tajā visā vairs ilgi nepiedalīsies. Uzskata, ka Hitlers īpaši balstījies uz sīkburžuāziju, un tā tas acīm redzami arī bija.

⁶⁵ «*Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten*» («Tērauda ķiveres – frontes karavīru apvienība») – Veimāras republikas laikā viena no nacionāli noskaņotajām, militarizētajām organizācijām Vācijā, dibināta 1918. gadā, pamatmērķis – pretdarboties augošajai revolucionārajai kustībai, sociālistiskām un komunistiskām idejām, biedri – galvenokārt frontes veterāni, kuri atbalstīja autoritāras valsts iekārtas atjaunošanu, labēji nacionālkonservatīvas idejas. 1933. gadā Hitlers visus «*Stahlhelm*» biedrus, jaunākus par 35 gadiem, iekļāva SA, vecākus – SA rezervē.

Mēs piedalījāmie kādā «izbraukumā zaļumos». Divi pilni autobusi, apmēram astoņdesmit cilvēku, vissikburžuāziskākā no visām iespējamām publikām, īsti viendabīga, bez visniecīgākā strādniecības vai augstākas, uzskatos brīvākas buržuāzijas piemaisījuma. Libavā – atpūta ar kafiju un autobusa pavadoņu jeb kārtības sargu kabarejas priekšnesumiem; šādos izbraukumos tā ir pieņemts. Konferansjē sāk ar patētisku dzejoli, kas veltīts Vācijas fireram un glābējam, jaunajai tautas vienībai utt., utt., turpinot visu nacistu rožu kroni līdz beigām. Cilvēki ir klusi un apātiski, nobeigumā dzirdot viena paša cilvēka aplausus, šos pavisam izolētos aplausus, redzams, ka priekšnesumam nav pilnīgi nekādas piekrišanas. Pēc tam vīrs izstāsta kādu notikumu, kuru viņš esot piedzīvojis pie sava friziera. «Kāda ebreju dāma vēlas ondulēt savus matus. – Es daudzkārt nožēloju, cienītā kundze, es to nedrīkstu. – Jūs nedrīkstat? – To nedrīkst darīt! Firers sakarā ar ebreju boikotu ir svinīgi paziņojis – un tas ir spēkā vēl šobaltdien par spīti visiem šausmu stāstiem –, ka nevienam ebrejam Vācijā pat mats no galvas nenokritis. – Kādu minūti visi smējās un aplaudēja.» Vai es no tā varu kaut ko secināt? Vai joks un tā uztvere nav būtiska katram socioloģiskam un politiskam pētījumam?

19. septembris. Kinoteātrī – ainas no Nirnbergas partijas kongresa⁶⁶. Hitlers ar 1923. gada⁶⁷ «asinskarogu» iesvētī jaunos SA standartus. Katru pieskaršanos kara audumam pavada lieltgabala šāviens. Tas patiesi ir teātra un baznīcas režijas maisījums! Nemaz nerunājot par teatrālo skatu – jau vārds vien – «asinskarogs»! «Cienījamie brāļi, palūkojieties šurp: «Mēs noasiņojam un ciešam!»» Viss nacionālsociālisms ar viena vārda palīdzību tiek pārcelts no politiskās sfēras reliģiskajā. Neapstrīdami iedarbojas gan rituāls, gan vārds, cilvēki sēd bijīgā aizgrābtībā – neviens nešķauda un nekļepo, nekur nečaukst sviestmaižu papīri, nekur nedzird šmakstināšanu.

⁶⁶ Sākot ar 1933. gadu nacionālsociālistu partija katru gadu Nirnbergā organizēja kongresus – pompozus un greznus propagandas pasākumus «tautas vienotības demonstrēšanai» ar pompozīem nosaukumiem: «Uzvaras kongress» (1933), «Reiha kongress» (1934), «Brīvības kongress» (1935), «Goda kongress» (1936), «Darba kongress» (1937) u. tml.

⁶⁷ 1923. gada 8. un 9. novembrī Mīnhenē nacionālsociālistu partija mēģināja īstenot valsts apvērsumu (tā saukto «Alus puču»), bet cieta neveiksmi. Hitlers tika apcietināts un cietumā sāka rakstīt grāmatu «Mana cīņa». «Asinskarogs» (*Blutfahne*) – karogs, ko izmantoja nacistu rituālajās ceremonijās, uz kura bija nacistu «mocekļu» – sadursmē ar policiju «Alus puča» laikā bojā gājušo – asinis un ložu pēdas. Ikgadējos partijas kongresos Nirnbergā Hitlers iesvētīja jaunos partijas karogus, ar vienu roku pieskaroties tiem, otrā turot «asinskarogu».

Partijas kongress – kulta darbība, nacionālsociālisms – reliģija; un es vēl gribu sev iestāstīt, ka tam nav dziļas un stipras saknes?

10. oktobris. Pie mums ieradās kolēģis Roberts Vilbrants. Vai mēs nevēlētos uzņemt viesi, kurš ir bīstams valstij? Viņš pēkšņi atlaists no darba. Formula, kura savēl cilpu ap kaklu, skan... «Politiski neuzticams.» Viņi bija uzgājuši pacifista Gumbela lietu, un viņš Marburgā bija iestājies par Gumbelu. Un tad vēl viņš bija uzrakstījis nelielu grāmatiņu par Marksu. Nu viņš grib doties uz Dienvidvāciju, grib kādā nomaļā nostūrī ierakties savā darbā... Ja es arī tā varētu! Apspiestība un nedrošība pieaug ar katru dienu. Atlaišana no darba manas specialitātes kolēģu vidū. Olškis Heidelbergā, Frīdmans Leipciģā, Špicers Marburgā, Lerhs, pilnīgi āriskais Lerhs, Minsterē, jo viņš dzīvojis «konkubinātā ar židieti». Blondais un zilacainais Hafelds, kurš ir dievbijīgs katolis, man bailīgi vaicāja, vai es vēl esot savā amatā. Atbildot es vēlējos zināt, kādēļ gan viņš ir tā nobažījies par savu pilnīgi neņemtisko personu. Viņš man atsūtīja kāda sava raksta novilkumu: zem viņa vārda ar tinti bija rakstīts: «Sirsnīgi sveicieni – 25%.»

Specializētie filoloģijas žurnāli un augstskolu apvienības žurnāls jau tik ļoti iekļāvušies Trešā reihā žargona aprītē, ka burtiski jebkura lappuse izraisa nelabumu. «Hitlera dzelzs slota» – «Zinātne uz nacionālsociālistiskas bāzes» – «žīdu gars» – «novembrī dzimušie» (tie ir 1918. gada revolūcionāri).

23. oktobris. Man no algas atvilka «brīvprātīgo ziemas palīdzību»⁶⁸, neviens man par to iepriekš neapvaicājās. Te noteikti ir darīšana ar jaunu nodokli, no kura izvairīties iespējams tikpat maz, kā no jebkura cita nodokļa; brīvprātība pastāv tikai tajā apstākļi, ka maksāt «driksť» vairāk par noteikto summu, bet daudziem arī aiz šīs driksťšanas slēpjas gandrīz neaizplīvuroti spaidi. Taču, ņemot vērā melīgo palīgvārdu, vai tad pats galvenais vārds nav spaidu slēpšana, vai tā nav lūgums, uzsaukums, apeļējot pie jūtām? Palīdzība nodokļa vietā: tas pieder pie tautas vienības. Trešā reihā žargons sentimentalizē; tas vienmēr ir aizdomīgi.

29. oktobris. Pēkšņs uzaks ļoti būtiski iespaido augstskolas mācību plānu: otrdienas pēcpusdienai jābūt brīvai no lekcijām, šajās stundās visi studenti kopīgi tiek iesaistīti aizsardzības sporta vingrinājumos. Gandrīz

⁶⁸ «Winterhilfswerk» («Ziemas palīdzības darbs») – nacistu labdarības organizācija, kuras darbības mērķis bija materiāla palīdzība trūcīgajiem tautiešiem, bezdarbniekiem. 1937. gadā aptuveni 10 miljoni cilvēku saņēma materiālu vai naudas pabalstu. Ziemas periodā fondā obligātā kārtā tika ieskaitīti 10% nodarbinātā algas.

vienlaicīgi es sastopu šo vārdu uz cigarešu paciņas: «Aizsardzības sports». Pa pusei maska, pa pusei demaskēšanās. Vispārējā karaklausība ir aizliegta saskaņā ar Versaļas nolīgumu; sports ir atļauts – oficiāli mēs neko neatļautu nedarām, taču pavisam nedaudz darām gan, un tādējādi radām nelielus draudus, mēs ļaujām nojaust, kāda ir tā dūre, kura pagaidām vēl ir savistīta kabatā. Kad gan šī režīma valodā es atklāšu kādu patiesi godīgu vārdu?

Vakar vakarā pie mums bija Guste V., atgrieziesies no Turo pēc četrus mēnešu prombūtnes, kur viņa kopā ar māsu Mariju Strindbergu dzīvoja pie Karīnas Mihaeli. Tur, acīm redzot, bija salasījusies neliela komunistisko emigrantu grupa. Guste atstāstīja briesmīgus sīkumus. Protams, ka bija arī «šausmu stāsti», par ko drikstēja runāt tikai čukstus. Sevišķi par mocībām, ko koncentrācijas nometnē nākas pārciest tagad jau sešdesmitgadīgajam Ērikam Mīzama⁶⁹. Gluži vai var pārfrāzēt sakāmvārdu: sliktākais ir sliktā draugs; es patiesi sāku uzskatīt Musolīni valdību gandrīz vai par cilvēcīgu un eiropisku.

Es jautāju sev, vai vārdi «emigranti» un «koncentrācijas nometne» būtu iekļaujami Hitlera valodas vārdnīcā. Emigranti – tā starptautiski pieņemts apzīmēt Lielās franču revolūcijas bēgļus. Brandess⁷⁰ vienu no saviem Eiropas literatūras vēstures sējumiem nosauca par emigrantu literatūru. Runāja arī par krievu revolūcijas emigrantiem. Un tagad pastāv vācu emigrantu grupa – ar viņiem ir Vācija! –, un «emigrantu mentalitāte» ir iemīļots *mot savant*⁷¹. Tādējādi nākotnē šim vārdam nav neapšaubāmi paredzama Trešā reiha puvuma smaka.

Turpretī «koncentrācijas nometnei» gan. Šo vārdu esmu dzirdējis, vēl būdams zēns, un toreiz tā skanējums man šķita viscaur eksotiski koloniāls un pilnīgi nevācisks; būru kara laikā daudz runāja par *compounds* jeb koncentrācijas nometnēm, kurās sagūstītos būrus apsargāja angļi. Pēc tam vārds pavisam izzuda no vācu valodas. Un tagad tas, pēkšņi no jauna parādoties, nozīmē – vācu institūcija, miera laiku iestādījums, kurš Eiropā vērsas pret pašiem vāciešiem kā ilgstošs iestādījums, nevis pārejošs kara

⁶⁹ Ēriks Mīzams (1878–1934) – rakstnieks, dramaturgs, publicists, tika nogalināts koncentrācijas nometnē.

⁷⁰ Georgs Brandess (1842–1927) – dāņu literatūras zinātnieks; minēts viņa darbs sešos sējumos «*Hauptströmungen in der Literatur des 19. Jahrhunderts*» («Galvenie virzieni deviņpadsmitā gadsimta literatūrā», 1872–1891).

⁷¹ Zinātnisks termins (franču val.).

laika līdzeklis pret ienaidniekiem. Es domāju, ka nākotnē, atskanot vārdam «koncentrācijas nometne», cilvēki domās par Hitlera laika Vāciju un tikai par Hitlera laika Vāciju... Vai tā būtu mana cietsirdība un aprobežota skolmeistarība, ka es arvien no jauna un arvien vairāk sasaistos ar šī posta filoloģiju? Es patiesi pārbaudu savu sirdsapziņu. Nē, – tā ir pašaizsardzība.

9. novembris. Šodien manā Korneija⁷² seminārā ir veseli divi dalībnieki: Lora Izakoviča ar dzelteno ebreju karti un students Hiršovičs, neārietis, kura tēvs ir turks, ar zilo karti, kāda ir cilvēkam bez pavalstniecības – īstenam vācu studentam ir brūnas kartes. (Atkal jautājums par robežām: vai tas pieder pie Trešā reiha valodas?) Kādēļ man ir tik uztraucoši maz klausītāju? Franču valoda vairs nav pedagoģijas studentu iemīļots izvēles priekšmets; tas tiek uzskatīts par nepatriotisku, un turklāt vēl franču literatūra, kuru pasniedz ebrejs! Gandrīz vai nepieciešams mazliet drosmes, lai klausītos manas lekcijas. Taču jāņem vērā arī tas, ka patlaban slikti tiek apmeklētas visu priekšmetu lekcijas; studenti ir pārlieku nodarbināti ar «aizsardzības sportu» un kādu duci līdzīgu pasākumu. Un visbeidzot: tieši šajās dienās viņiem visiem ir gandrīz nepārtraukti jāpalīdz vēlēšanu kampaņā, jāpiedalās procesijās, mītiņos utt., utt.

Šī nu ir lielākā bārnumiāde⁷³, kuru esmu piedzīvojis no Gebelsa, un tik tikko varu iedomāties, ka iespējams vēl lielāks kāpinājums. Plebiscīts par firera politiku un «vienotais saraksts» Reihstāgam. Man viss pasākums šķiet līdz galējībai neveikls un nemākulīgs. Plebiscīts – tiem, kas pazīst šo vārdu (un tiem, kas to nepazīst, tas tiks paskaidrots), – neizbēgami atsauc atmiņā Napoleonu III, un Hitleram nebūtu ieteicams sākt viņam līdzināties. Un «vienotais saraksts» pārāk skaidri parāda, ka Reihstāgs kā parlaments ir beidzis pastāvēt. Propaganda kopumā ir patiesi pilnīga bārnumiāde – iedzīvotāji pie mēteļa atloka nēsā piespraudi ar «jā»; atsakoties pirt šo nozīmīti, tu vari kļūt aizdomīgs, – tāda vardarbība pret publiku īstenībā būtu jārada pretējs iespaids plānotajam...

Laikam taču es līdz šim vēl esmu maldījies. Es spriežu kā intelektuālis, bet Gebelsa kungs paļaujas uz apstulbuma stāvokli novestu masu. Un bez tam vēl uz izglītoto bailēm. Jo neviens jau netic, ka aizklātums tiks ievērots.

⁷² Pjērs Korneijs (1606–1684) – franču dramaturgs.

⁷³ Cirka izrāde; apzīmējums radies no Bārnuma cirka nosaukuma. Sk. arī 181. piezīmi XVII nodaļā «Sistēma un organizācija».

Viņš jau ir izcīnījis vienu varenu uzvaru pār ebrejiem. Svētdien notika pretīgs gadījums ar laulāto pāri K., kurus mēs bijām spiesti uzaicināt uz kafiju. Spiesti, jo K. snobiskā sieva, kura bez jebkādas kritiskas pieejas plāpājot atstāta visas jaunākās baumas, jau sen mums krīt uz nerviem; taču vīrs, lai gan viņš labprāt sevi iztēlojas kā gudro Nātanu⁷⁴, man vienmēr ir šķitis pietiekami saprātīgs. Svētdien plebiscīta laikā «smagu sirdi» gluži kā ebreju pilsoņu centrālā savienība viņš esot nolēmis balsot ar «jā». Viņa sieva piebilda, ka Veimāras sistēma ir izrādījusies dzīvot nespējīga, un būtu jānostājas «uz stingra faktu fundamenta». Es zaudēju jebkuru savaldīšanos, triecu dūri pret galdu tā, ka nošķindēja trauki, un vairākkārt izkļiedzu jau-tājumu vīram, vai viņš šīs valdības politiku uzskata vai neuzskata par noziedzīgu. Viņš visā cienībā atbildēja, ka man neesot tiesību uzdot šādu jau-tājumu, un savukārt izsmējīgi vaicāja, kādēļ tad es paliekot savā amatā. Es teicu, ka mani neiecēla Hitlera valdība un ka ne tikai es kalpoju, un ka ceru to pārdzīvot. K. kundze tomēr uzsvēra, ka nevarot neatzīt, ka firers – viņa patiešām teica «firers» – ir ģeniāla personība, kā neparasto ietekmi nevar noliegt un kam nevarot nepakļauties... Šodien es gandrīz vai vēlētos abiem K. atvainoties par savu straujumu. Turpmāk esmu no visdažādākajiem mūsu aprindu ebreju ļaudīm uzklājis līdzīgu viedokli. No ļaudīm, kas nešaubīgi pieskaitāmi intelektuāļu slānim un kuri kopumā ir nesteidzīgi un patstāvīgi domājoši cilvēki... Pastāv kaut kāds aptumsums, kas iedarbojas uz visiem.

10. novembrī, vakarā. Agitācijas kulmināciju es piedzīvoju šodien pusdienlaikā, klausoties radio pie Dembera. (Mūsu fizikis ebrejs, kurš ir atlaists, taču jau uzsācis sarunas par profesora vietu Turcijā.) Šoreiz norādījumus deva Gebelss, pats realizēdams savu režiju: tas bija īsts meistar-darbs. Viss pakārtots mierīgam darbam mierā un klusumā.

Sākumā vispārējs sirēnas kauciens pāri visai Vācijai un klusuma minūte visā Vācijā – to viņi noteikti iemācījušies no Amerikas un no miera svētkiem pēc pasaules kara beigām. Pēc tam, iespējams, arī nedaudz oriģinālāk (Itālija), taču nostrādāts līdz pēdējam sikumam, – Hitlera runas sagatavošana Sīmensa pilsētas⁷⁵ mašīnzāle. Kādu minūti ilga uzņēmuma trokšņi: kalšana, žvadzēšana, dārdēšana, svilpšana, šņakstēšana. Tad sirēna,

⁷⁴ Nātans Gudrais – vācu rakstnieka Gotholda Efraima Lesinga drāmas «Nātans Gudrais» («*Nathan der Weise*», 1799) galvenais varonis.

⁷⁵ *Siemensstadt* – industriāls ciemats Špandavā, vienā no Berlīnes rajoniem, kurā izvietotas *Siemens AG* ražošanas ēkas un dzīvojamie rajoni.

dzirdama dziedāšana, pakāpeniski noklust apstādinātās iekārtas. Tad kļusumā Gebelsa zemā balss piesaka fireru. Un tikai pēc tam Hitlers, trīs ceturtdaļstundas Viņš. Pirmo reizi es klausījos pilnu viņa runu, un iespaids galvenajos vilcienos bija tāds pats kā agrāk. Pamatā pārmērīgi uzbudināta, kliegšanas izmocīta, bieži aizsmakusi balss. Vienīgi šoreiz daudzas pasāžas tika deklamētas sprediķojoša sektanta raudulīgajā tonī. Viņš sludina mieru, Viņš aģitē par mieru, Viņš vēlas «jā» (Vācijai, nevis personīgas godkāres dēļ, bet gan lai varētu nosargāt mieru no bezsakņu internacionālās veikalnieku kliķes plāniem, kas peļņas dēļ bez sirdsapziņas pārmetumiem sarīda citu pret citu miljonu tautas).

To visu un vēl arī labi iestudētos starpsaucienus («Židi!») es, protams, sen jau labi pazinu. Tomēr ar visu nodrāztību, ar visu savu pret debesīm brēcošo melīgumu, kas redzams pat aklajam, tas tomēr ieguva īpašu un jaunu iedarbības spēku, pateicoties kādai noslīpētai propagandas iezīmei, kuru es uzskatu par izcilāko un izšķirošo starp tās veiksmīgajiem paņēmieniem. Iepriekš sludinājumos un ziņojumos bija teikts: «Pārtraukumā no pulksten 13.00 līdz 14.00. Trīspadsmītajā stundā pie strādniekiem nāks Ādolfs Hitlers.» Tā acīmredzot ir evaņģēlija valoda. Kungs, Pestītājs nāks pie nabagajiem un atstumtajiem. Rafinēti līdz pat laika uzrādīšanai. Pulksten trīspadsmītos – nē, «šajā stundā» – tas izklausās it kā par vēlu, taču Viņš paveiks brīnumu, viņam nekad nekas nav par vēlu. «Asinskarogs» partijas kongresā, tas bija no tās pašas operas. Taču šoreiz baznīcas ceremoniju šaurība tika lauzta, seno laiku kostīms ir novilkts, Kristus leģenda ir pārcelta tagadnē: Ādolfs Hitlers, Pestītājs, nāk pie strādniekiem uz Sīmensa pilsētu.

14. novembris. Kādēļ es pārmetu K. S. un citiem? Kad vakar paziņoja par valdības triumfu – 93% balsis par Hitleru, 40 miljoni «jā», 2 miljoni «nē»; 39 miljoni par Reihstāgu (slavenais «vienotais saraksts»), 3 miljoni «nederīgi» –, arī es biju tikpat satriekts kā citi. Es atkal un atkal varēju sev stāstīt, ka, pirmkārt, rezultāts ir spiediena rezultāts, un, otrkārt, trūkstot jebkādai kontrolei, noteikti arī «uzpūsts», tieši tāpat kā viltotās un safabricētās ziņas no Londonas – tur īpaši apbrīnojot, ka pat koncentrācijas nometnēs pārsvarā balsots ar «jā» –, un tomēr es biju un palieku Hitlera triumfa iedarbības varā.

Man jādomā par to braucienu pirms divdesmit pieciem gadiem no Bronholmas uz Kopenhāgenu. Naktī plosījās vētra un jūras slimība; pēc tam krasta aizsegā, kad jūra bija mierīga, visi sēdēja skaistajā rīta saulē un priecājās par gaidāmajām brokastīm. Tad no garā sola gala piecēlās maza

meitenīte, pieskrēja pie margām un izvēmās. Pēc sekundes piecēlās viņai līdzās sēdošā māte un izdarīja to pašu. Dāmai tūlīt pat sekoja blakus sēdošais kungs. Un tad zēns, un tad... kustība virzījās vienmērīgi un strauji pa solu uz priekšu. Neviens neizstājās. Mūsu gals no iesaistīšanās bija vēl pārāk tālu: ar interesi noskatījāmies, smējāmies, izteicām zobgalīgas piezīmes. Bet tad vemstīšanās nāca tuvāk, un smieklī aplusa, un tad arī mūsu pusē visi skrēja pie margām. Es uzmanīgi vēroju visus un tikpat uzmanīgi vēroju sevi. Es sev sacīju, ka pastāv taču kaut kas tāds kā objektīvs novērojums un es tam esmu apmācīts, pastāv stingra griba, un es priecājos par brokastīm – tajā brīdī pienāca mana kārta, un es tāpat kā citi, biju spiests mesties pie margām.

Par nacisma pirmajiem mēnešiem es melnrakstā uzrakstīju to, kas manā dienasgrāmatā attiecas uz jaunajiem apstākļiem un jauno valodu. Toreiz man klājās nesalīdzināmi labāk nekā vēlāk; es vēl atrados savā amatā un paša mājās, es vēl biju gandrīz vai netraucēts novērotājs. *Savukārt*: es vēl nebiju notrulinājies, es vēl biju pieradis dzīvot tiesiskā valstī, tā kā toreiz es uzskatīju par visistāko elli daudz no tā, ko vēlāk es, augstākais, pieņēmu par tās priekškambari, par Dantes Limbu⁷⁶. Tomēr: lai arī cik sliktāk vēl bija jāklūst, viss, kas noskaņojumā, darbībā un valodā nāca klāt vēlāk, savos iedīgļos iezīmējās jau šajos pirmajos mēnešos.

⁷⁶ Dantes Limbs – atsauce uz itāliešu dzejnieka Dantes Aligjēri (1265–1321) darba «Dieviskā komēdija» I daļu «Elle»: limbs – pēc katoļu baznīcas mācībām apakšzemes mirušo dvēseļu uzturēšanās vieta (priekšselle).

VI nodaļa

PIRMIE TRĪS NACISTISKIE VĀRDI

Pats pirmais vārds, kas man mācās virsū kā specifiski nacistisks – ne pēc sava veidojuma, bet pēc sava jaunā lietojuma – man saistās ar rūgtumu, ko sagādāja pirmais drauga zaudējums, kam par iemeslu bija Trešais reihs. Pirms trīspadsmit gadiem mēs ar T. vienlaicīgi ieradāmies Drēzdenē, Tehniskajā augstskolā, es – kā profesors, viņš – kā iesācējs students. Viņš bija gandrīz vai brīnumbērns. Brīnumbērni bieži liek vilties, viņš turpretī šķita jau pāraudzis pāri brīnumbērna bīstamajam vecumam un turklāt vēl – neskarts. Sīkburžuāziskas izcelsmes un ļoti trūcīgs, viņš tika atklāts kara laikā gluži kā romānos: kāds slavens ārvalstu profesors Leipzigeras fabrikas izmēģinājumu sekcijā vēlējās iepazīties ar jaunas mašīnas darbību; sakarā ar iesaukšanu armijā nebija inženieru, vienīgajam klātesošajam montierim trūka atbilstošu zināšanu, profesors dusmojās; tad eļļām notriepties māceklis palida zem mašīnas un deva nepieciešamos paskaidrojumus. Zināšanas viņš bija ieguvis, pateicoties interesei par lietām, kas uz viņu neattiecās, un savām patstāvīgajām nakts studijām. Tad palīdzību sniedza profesors un jauneklā neparastā enerģija tika vēl vairāk kāpināta, un pēc neilga laika tautskolas audzēknis gandrīz vai vienā un tai pašā dienā nolika savu atslēdznieka un abiturienta eksāmenu. Pēc tam viņam radās izdevība savu uzturu pelnīt, strādājot tehniskā profesijā, un vienlaicīgi studēt. Arī turpmāk saglabājās viņa matemātiski tehniskā apdāvinātība: būdams vēl pavisam jauns, viņš ieguva augstu amatu, nenokārtojot obligāto inženiera eksāmenu. Taču mani, kam diemžēl viss matemātiski tehniskais atrodas tik neizmērojami tālu, viņam pietuvināja jaunā cilvēka tieksšanās pēc izglītības un domu daudzpusība. Viņš ieradās mūsu mājā, viņš kļuva no mājas drauga par sava veida audzudēlu, viņš mūs sauca, daļēji jokojot, taču reizē arī nopietni, par tēvu un māti; mēs kaut kādā ziņā

piedalījāmiešos viņa izglītošanā. Viņš agri apprecējās, bet mūsu savstarpējās sirsnīgās un tuvās attiecības saglabājās. Nevienam no mums četriem nevarēja ienākt prātā, ka tās kādreiz varētu izmainīties politisku domstarpību dēļ.

Un tad Saksijā ielauzās nacionālsociālisms. Es ievēroju pirmās izmaiņas T. noskaņojumā. Es viņam jautāju, kā viņš var simpatizēt šiem cilvēkiem. «Viņi taču vēlas to pašu, ko sociālisti,» viņš teica, «viņi taču arī ir strādnieku partija.» – «Vai tad tu neredzi, ka viņu mērķis ir karš?» – «Ja nu vienīgi atbrīvošanas karš, kam jānes labums visai tautas kopībai un tātad arī strādniekiem un mazajiem ļaudīm...» Es sāku šaubīties par viņa saprāta plašumu un spēku. Es mēģināju viņu samulsināt no citas puses. «Tu gadiem ilgi esi dzīvojis manā mājā, tu taču zini, kā es domāju, tu bieži teici, ka esi kaut ko no mums mācījies un ka tavas tikumiskās vērtības sakrīt ar mūsējām – kā tu pēc visa tā vari atbalstīt partiju, kas manas izcelšanās dēļ man liedz tiesības būt par vācieti un cilvēku?» – «Tu to uzņem pārāk nopietni, Baba.» – (Saksijas izloksnei bija jāpiešķir teikumam un pašai diskusijai viegla noskaņa.) – «Jezga ap ebrejiem kalpo tikai propagandas mērķiem. Gan tu redzēsi, tiklīdz Hitlers būs pie stūres, viņam vajadzēs darīt kaut ko citu, nevis lamāt ebrejus...»

Taču jezga atstāja ietekmi – arī uz mūsu audzudēlu. Pēc kāda laika es viņam apjautājos, kur ir kāds jauns cilvēks, kuru viņš pazina. Viņš paraus-tīja plecus: «Laikam jau pie AEG⁷⁷, tu zini, ko tas nozīmē?... Nē?... Visi isteni ģermāņi?» Un viņš smējās un bija izbrīnījies, kas es nesmejōs līdzī.

Un tad, pēc tam, kad mēs kādu brīdi nebijām redzējušies, viņš pa telefonu mūs ielūdza pusdienās, tas bija īsi pēc Hitlera valdības stāšanās amatā. «Kā jums iet pa rūpnīcu?» – es jautāju. «Brīnišķīgi!» – viņš atbildēja. «Vakar mums bija lieliska diena. Okrillā tupēja daži nekaunās komunisti, tad mēs arī sarīkojām mazu soda ekspedīciju.» – «Ko jūs sarīkojāt?» – «Nu, izdzinām cauri ierindai ar gumijas pipkām, un nedaudz rīcinēllas, nekas asiņains, tomēr ļoti iedarbīgi.»

«Soda ekspedīcija» ir pirmais jēdziens, kuru es uztvēru kā specifiski nacistisku, tas ir pats pirmais vārds manā LTI un pēdējais, ko dzirdēju no T. Es nolīku klausuli, pat neatsakoties no ielūguma. Šajā vārdā «soda ekspedīcija» koncentrējās tas, ko es jebkad biju uzskatījis par brutālu pārkuma apziņu un svešas cilvēku rases nicināšanu, tas skanēja pavisam koloniāli: varēja ieraudzīt ielenktu nēģeru ciematu, dzirdēt nīlzirga ādas pletnes

⁷⁷ Saīsināti vācu val. – *Alles echte Germanen* – visi īstie vācieši.

plīkšķēšanu. Vēlāk, diemžēl ne pārāk ilgi, šis atmiņas ar visu savu rūgtumu man nozīmēja arī nedaudz mierinājuma. «Nedaudz ricinellas» – bija skaidrs, ka šis pasākums atdarina itāliešu fašisma paradumus; viss nacisms man likās nekas cits kā infekcija no Itālijas. Mierinājums zuda līdz ar patiesības atklāšanos, kā zūd rīta migla; nacisma galvenais nāves grēks bija vācisks un nevis itālisks.

Bet, ja nebūtu šī personīgā pārdzīvojuma, atmiņas par nacistisko (jeb fašistisko) vārdu «soda ekspedīcija» man būtu izgaisušas kā miljoniem citu vārdu, jo tas pieder tikai Trešā reiha sākuma laikam, līdz ar šī režīma nodibināšanu tas ir jau novecojis un kļuvis nevajadzīgs kā bulta pēc šautenes izgudrošanas. Pusprivāto un «svētdienas» soda ekspedīciju vietā uzradās regulāras un oficiālas policijas akcijas, ricinellas vietā – koncentrācijas nometne. Un sešus gadus pēc Trešā reiha sākuma par policijas akciju kļuvis iekšējo soda ekspedīciju ar saviem dārdiem nomāca pasaules kara plosīšanās, kuru tā izraisītāji arī bija iecerējuši kā sava veida soda ekspedīciju pret visām noniecinātajām tautām. Tā izskan vārdi. – Turpretī diviem citiem vārdiem, kas apzīmēja pretpolu – «Tu neesi nekas, un es esmu viss!» –, nav nepieciešami nekādi personīgas dabas atgādinājumi, lai tie saglabātos atmiņā, tie palika līdz pašām beigām un tos nekad neaizmirsīs nevienā LTI vēsturē. Nākamā manas dienasgrāmatas piezīme par valodu ir: «valstisks akts». Pašu pirmo no daudziem nākamajiem Gebelss inscenēja 1933. gada 21. martā⁷⁸ Potsdamas garnizona baznīcā. (Dīvaina ir nacistu bezjūtība pret satīru, kuru viņi paši izraisa; reizēm patiešām gribas noticēt viņu subjektīvajai nevainībai! Garnizona baznīcas zvanu skaņas «Esi vienmēr uzticīgs un taisnīgs!» viņi padarīja par savu Berlīnes radio pazišanās zīmi, un fiktīvo Reihstāga sēžu farsu viņi iemitināja teātra zālē, Krolla operā⁷⁹.) Ja LTI darbības vārds «uzvilkt» vispār tiek lietots pamatoti, tad noteikti tas ir šeit; svinīgo valsts aktu drānu vienmēr uzvilka pēc viena un tā paša parauga, saprotams, divos veidos – ar vai bez centrā esošā zārka. Karogu, gājienu, vitņu, fanfaru, koru un runu greznums joprojām bija viens un tas pats, arvien līdzinoties Musolini paraugiem. Kara laikā zārks

⁷⁸ Sk. 49. piezīmi V nodaļā «No pirmo gadu dienasgrāmatas».

⁷⁹ Krolla opera – ēku komplekss, kas celts 19. gs. 40. gados Tīrgartena parkā netālu no Brandenburgas vārtiem; kopš 19. gs. vidus tajā darbojās arī operas teātris. No 1927. līdz 1931. gadam, kad teātri slēdza, tā bija Valsts opera ievērojamā un talantīgā diriģenta Oto Klemperera (Viktora Klemperera brālēna) vadībā. 1933. gadā ēku pārbūvēja par reihstāga sanāksmju vietu; 1939. gada 1. septembrī šeit tika paziņots par Otrā pasaules kara sākumu. 1943. gadā ēku sabombardēja, un tā nav saglabājusies.

pievirzījās aizvien tuvāk centram, un šī reklāmas līdzekļa nedaudz bālējošā pievilcība sasparojās, pateicoties tā šaubīgajai slavai. Tiklīdz kādam kritušam vai nelaimes gadījumā bojā gājušam ģenerālim pienācās valstiskas nozīmes apbedīšana, tā izplatījās baumas, ka firera acīs viņš esot kritis nežēlastībā un likvidēts pēc tā rīkojuma. Tas, ka šādas baumas varēja rasties – nav svarīgi, vai tās atbilst vai neatbilst īstenībai –, pietiekami apliecina patiesīguma līmeni, kādu piedēvēja *LTI*, kā arī melu līmeni, kādu no tās sagaidīja. Bet lielākie meli, kuros jebkad izpaudies kāds valstisks akts, bija sestās armijas un tās maršala bēres. Šeit no sakāves bija jāzīst kapitāls nākamajam heroismam, bet tas bija jāizdara, stāstot par to karakalpu uzticību līdz nāvei, kuri ļāva sevi saņemt gūstā, lai netiktu noslaktēti par bezjēdzīgu un noziedzīgu lietu kā tūkstošiem viņu biedru. Tas, kā šo valstu aktu bija aprakstījis Plivjērs⁸⁰ savā Staļingradas grāmatā, izraisīja satriecoši satīrisku iespaidu.

No valodas viedokļa apzīmējums ir uzpūsts divkārsi. Vienreiz tas izsaka un līdz ar to apstiprina faktu, ka godinājumi, kurus piešķir nacionālsociālisms, ir valsts mēroga atzinība. Tas sevī tātad ietver absolūtisma *L'Etat c'est moi*⁸¹. Taču tūlīt pat tas pret šo izteikumu izvirza pretenzijas. Valstisks akts ir kaut kas valsts vēsturei piederošs, tātad kaut kas, kas ilgstoši jāuzglabā tautas atmiņā. Valstiskam aktam piemīt īpaši svinīga «vēsturiska» nozīme.

Un šeit nu ir vārds, ar kuru nacionālsociālisms no sākuma līdz beigām ir rīkojies pārmērīgi izšķērdīgi. Tas sevī uzskata par tik svarīgu, par savu institūciju pastāvēšanas ilgumu tas ir tik pārliecināts vai arī vēlas pārliecināt, ka jebkurš sākums, kas uz to attiecas, ka viss, kas to skar, iegūst vēsturisku nozīmi. Vēsturiska ir katra firera runa, pat tad, ja viņš tūkstoš reižu saka vienu un to pašu, vēsturiska ir katra firera tikšanās ar duči, pat tad, ja tā neko nemaina pastāvošajā situācijā; vēsturiska ir vācu sacikšu mašīnu uzvara, vēsturiska ir autoceļa iesvētīšana, un katra atsevišķa iela un katrs atsevišķs posms katrā atsevišķā ielā tiek iesvētīts; vēsturiski ir katri ražas novākšanas svētki, vēsturisks ir katrs partijas kongress, vēsturiska ir jebkura veida svētku diena; un tā kā Trešajā reihā ir tikai svētku dienas – varētu teikt, tas slimo ar ikdienas trūkumu, slimo nāvīgi, gluži kā ķermenis var nāvīgi slimot no sāls trūkuma, – tas uzskata visas savas dienas par

⁸⁰ Teodors Plivjērs (1892–1955) – vācu rakstnieks, anarhistisko un kreiso uzskatu dēļ 1934. gadā emigrēja uz PSRS; romāns «Staļingrada» (1958).

⁸¹ Valsts esmu es (franču val.). Šo frāzi piedēvē Francijas karalim Ludviķim XIV.

vēsturiskām. Un cik virsrakstos, cik ievadrakstos un runās vārds tika lietots, iznīcinot tā godpilno skanējumu! Jebkāds saudzēšanas laiks būs par īsu, lai šis vārds varētu atspīrgt.

No biežās «valstiska akta» lietošanas brīdināt tik un tā ir lieki, jo valsts mums vairs nav.

VII nodaļa «UZVILKŠANA»⁸²

Es uzvelku pulksteni, es uzvelku pavedienu uz stellēm, es uzvelku automātisko rotallietu: visur runa ir par mehānisku darbību, kuru piemēro lietai, kas nav dzīva un kas nepretojas. No automātiskās spēllietas, no rotējoša rotaļu vilciņa, no ejoša un galvu klanošā dzīvnieciņa līdz šī vārda metaforiskam lietojumam: es uzvelku cilvēku. Tas nozīmē: es viņu ķircinu, es viņu padaru par komisku personāžu, par ķiparu; šeit valodas lietojumā rod apstiprinājumu Bergsona skaidrojums par komisko, – viņš to raksturo kā dzīvā automatizēšanu. Protams, ka «uzvilksana» šādā nozīmē ir gan nekaitīgs, taču tomēr pejoratīvs. (Šādi filologs apzīmē jebkuru «pasliktinātu» vai sašaurinātu vārda nozīmi; imperatora vārds Augusts Cildenais kā pejoratīvs kļūst par muļķa Augustu, cirka klaunu.)⁸³

Modernismā «uzvilkt» ieguva vienlaicīgi slavinošu un, bez šaubām, arī īpašu pejoratīvu nozīmi. Mēdza teikt, ka reklāma esot vai nu labi jeb «spēcīgi uzvilкта». Tā bija reklāmas veikalnieciskā, tehniskā pamatīguma atzīšana, bet reizē tas nozīmēja arī norādi uz pārspilētību, balamutību, kas ne gluži atbilda slavētās lietas, piedāvājuma patiesajai vērtībai. Pilnīgi skaidri un nepārprotami verbs iedarbojās kā pejoratīvs, kad teātra kritiķis atzīmēja, ka autors tādu un tādu ainu esot «spēcīgi uzvilcis». Tas nozīmēja, ka autors bijis drīzāk tehnisks nekauņa (un publikas pavadinātājs), nevis

⁸² Vācu val. – *aufziehen*. Vācu val. darbības vārdam *aufziehen* ir vairākas nozīmes – ‘uzvilkt’; ‘atvilkt, (velkot) attaisīt’; ‘izaudzināt, izaudzēt’. Tulkojumā lietota pamatnozīme ‘uzvilkt’ (latviešu val. sarunvalodā līdzīgi tiek lietots darbības vārds «uzskrūvēt»).

⁸³ Vācu val. – *Der dumme August*. Augusts Cildenais – tituls ar nozīmi ‘svētais, cienījamais’, ko senāts 27. gadā p. m. ē. pirmo reizi piešķīra Gajam Jūlijam Cēzaram Oktaviānam; arī vēlāko Romas ķeizaru tituls.

godīgs rakstnieks. Pašā Trešā reiha sākumā vienu brīdi šķita, ka *LTI* it kā pārņem šo metaforisko nopelāšo nozīmi. Nacistiskās avīzes slavēja kā patriotisku darbību to, ka brašie studenti «sagrāvuši zinātniski uzvilktu profesora Magnusa Hiršfelda seksuālo pētījumu institūtu». Hiršfelds bija ebrejs, un tādējādi viņa institūts bija «zinātniski uzvilkt» un nevis patiesi zinātnisks. Taču pēc dažām dienām izrādījās, ka verbam vairs nepiemīt nekas pejoratīvs. 1933. gada 30. jūnijā Gebelss paziņoja Augstākajā politiskolā, ka *NSDAP* esot «uzvilksusi» milzu organizāciju, kas sastāv no vairākiem miljoniem, kurā apvienots viss: tautas teātris, tautas spēles, sporta tūrisms, ceļošana, dziedāšana, un to ar visiem līdzekļiem atbalsta valsts». Tagad «uzvilkt» kļuvis pilnīgi godājams, un, kad valdība triumfējoši atskaitās par propagandu, kas notikusi pirms Zārlandes balsošanas⁸⁴, tad tā runā par «spēcīgi uzvilktu akciju». Tad nevienam pat prātā nenāk šajā vārdā rast kaut ko saistītu ar reklāmu. 1935. gadā vācu tulkojumā no angļu valodas izdevniecībā «*Holle & Co*» iznāk «Seidzi Noma, japāņu avīžu karaļa autobiogrāfija». Tur jau pilnīgi atzinīgi izskan: «Tagad es izšķīros «uzvilkt» priekšzīmīgu organizāciju, kas studentu vidū audzinātu oratorus.»

Pilnīga nejutība pret darbības vārda mehānisko jēgu izriet no tā, ka to atkārtoti lieto viena un tā pati organizācija. Šeit atklājas viena no *LTI* spēcīgākajām nesaskaņām: visā uzsverot organisko, dabiski izaugušo, tā vienlaicīgi ir pārpludināta ar mehāniskiem izteicieniem un ir nejutīga pret tāda savienojuma kā «uzvilktā organizācija» stila laužumu un necienīgumu.

«Bet pajautājiēt sev, vai par vārdu «uzvilkt» var uzvelt atbildību nacistiem,» man iebilda F. 1943. gada vasarā mēs strādājām vienā nakts maiņā pie vācu tēju maisītāja. Tas bija ļoti nogurdinošs darbs, īpaši svelmē, jo mums briesmīgo putekļu dēļ kā ķirurgiem bija daļēji jāietista galva un seja; pauzēs mēs noņēmām brilles, mutes apsējus un cepures – F. valkāja vecu tiesneša bereti, viņš bija bijis apgabaltiesas padomnieks –, sēdējām uz vienas kastes un, kad nepārspriedām kara gaitu, sarunājāmies par tautu psiholoģiju. Kā visi, kas apdzīvoja ebreju māju šaurajā Šporerielīnā, viņš gāja bojā 1945. gada naktī no 13. uz 14. februāri⁸⁵.

⁸⁴ Zārlandes balsošana – saskaņā ar 1919. gada Versaļas miera līgumu Zārlandi uz 15 gadiem nodeva Tautu savienības komisijas pārvaldē. 1935. gada 13. janvārī bija jānotiek referendumam par pievienošanu Vācijai vai Francijai vai palikšanu Tautu Savienības pārraudzībā. 90 procenti nobalsoja par pievienošanu Vācijai.

⁸⁵ 1945. gadā naktī no 13. uz 14. februāri sabiedroto karaspēks uzlidojumos bombardēja Drēzdeni un sagrāva lielu pilsētas daļu, ieskaitot vecpilsētu ar tās arhitektūras pieminekļiem; gāja bojā aptuveni 60 tūkstoši iedzīvotāju.

Viņš apgalvoja, ka par «uzvilk» esot dzirdējis un lasījis pavisam neitrālā nozīmē jau ap 1920. gadu. «Līdzīgi kā «izlikt plakātus»⁸⁶,» viņš teica. Es iebildu viņam, ka man «uzvilk» neitrālā nozīmē no tiem laikiem nav pazīstams un ka, manuprāt, atmiņā paliekošs savienojums ar «izlikt plakātus» liek nojaust pejoratīvu noskaņu. Taču vispirms, un tas ir viedoklis, kuram es principiāli sekoju visās savās apcerēs, vispirms man ir svarīgi noskaidrot, kad kāds izteiciens vai kāds noteikts vārds lietots pirmoreiz, kaut gan lielākoties tas tomēr ir neiespējami, un, kad šķietami tiek atrasts pirmais, kurš lietojis attiecīgo vārdu, tik un tā vēl atrodas kāds priekšgājējs. F. var Bihmani⁸⁷ uzmeklēt «pārcilvēku» – vārds izsekots līdz pat antikajiem laikiem.

Un es pats nesen atklāju vecā Fontānes «Štehlīnā»⁸⁸ vienu «zemcilvēku», bet nacisti taču ir tik lepnī par saviem žīdu un komunistu «zemcilvēkiem» un ar viņiem saistīto «zemcilvēku kopumu». Viņi var būt mierīgi, turpinot ar to lepoties, tieši tāpat kā Nīcše, par spīti slavenajiem priekštečiem, drīkst lepoties ar savu pārcilvēku. Jo vārds (vai noteikta vārda nokrāsa, vai tā vērtība) sāk dzīvot tikai valodas ietvaros, sāk patiesi eksistēt tikai tad, kad tiek iekļauts kādas grupas vai sabiedrības valodas praksē un noteiktu laiku sevi tajā apliecina. Šajā nozīmē «pārcilvēks» nešaubīgi ir Nīcšes veidojums, bet «zemcilvēks» un bez ironijas neitrālais «uzvilk» piederas Trešā reiha kontam.

Vai šo vārdu laiks būs pagājis līdz ar nacismu?

Es to ļoti gribētu, tomēr esmu noskaņots skeptiski. Šo piezīmi es rakstīju 1946. gada janvārī. Dienu pēc tam notika Drēzdenes kultūras savienības sanāksme. Apmēram ducis to, kuriem līdz ar viņu ievēšanu tika apliecināta viņu īpašā kulturālība un kuriem tad nu būtu jārāda priekšzīme, sprieda par kultūras nedēļas organizēšanu, kas tagad ir parasts visur, tai skaitā – par kādu mākslas izstādi. Viens no kungiem sacīja, ka dažas no «Tautas solidaritātei» ziedotajām gleznām, kuras paredzēts izstādīt, esot grabažas. Viņam tūlīt pat iebilda: «Neiespējami! Ja mēs šeit Drēzdenē rīkojam mākslas izstādi, tad mums tā arī spēcīgi un nevainojami «jāuzvelk».»

⁸⁶ Vācu val. – *plakatieren*.

⁸⁷ Georgs Bihmanis (1822–1884) – vācu filologs, viņa sastādītais citātu krājums «Spārnotie teicieni» («*Geflügelte Worte: Der Citatenschatz des deutschen Volkes*», 1864) kļuva par daudzkārt atkārtoti izdotu standartizdevumu un rokasgrāmatu.

⁸⁸ Teodors Fontāne (1819–1989) – vācu rakstnieks, «Štehlīna» («*Stechlin*», 1898) – autobiogrāfisks darbs.

VIII nodaļa DESMIT FAŠISMA GADI

Itālijas konsulāta Drēzdenē ielūgums uz filmas demonstrēšanu svētdienas priekšpusdienā, 1932. gada 23. oktobrī – noteikti *film sonora*⁸⁹, jo pastāv vēl arī mēmā – «Desmit fašisma gadi». (Turklāt iekavās jāatzīmē, ka fašismu jau raksta ar *sch – sc* vietā⁹⁰, tātad vārds jau ir ieviesies. Taču pēc četrpadsmit gadiem es, būdams valsts komisārs, jautāju humanitārās ģimnāzijas abiturientam par šī vārda nozīmi un viņš man atbildēja bez vilcīnāšanās: «Tas cēlies no *fax*, lāpas.» Viņš nebija neinteligents, viņš noteikti ir bijis jauntautiēšos⁹¹ un hitlerjūgendā, viņš noteikti krāj markas un pazīst liktora saišķi uz Musolini laika itāliešu markām, turklāt viņš šo vārdu noteikti pazīst no daudzu gadu lasāmvielas latīņu valodā, un tomēr viņš nezina, ko tas nozīmē. Skolas biedri viņu izlaboja: «No *fascis*.»⁹² Bet cik daudzi citi būs neskaidrībā par vārda un jēdziena pamatnozīmi, ja jau to nezina nacistiski audzinātais ģimnāzists?... Atkal un atkal mani nomāc vienas un tās pašas šaubas: vai ir iespējams kaut ko droši apgalvot par kādas tautas zināšanām un domāšanu, par tās gara un dvēseles stāvokli?)

Es pirmo reizi dzirdu un redzu runājam duči. Filma ir izcils mākslas darbs. Musolini uzrunā pūli no pils balkona Neapolē; mainās masu uzņē-

⁸⁹ Skaņu filma (itāliešu val.).

⁹⁰ Vācu val. – *Faschismus*, itāliešu val. – *Fascismus*.

⁹¹ Vācu val. – *Pimpf*. Sākotnēji dialektā lietots vārds jauna, nenobrieduša cilvēka apzīmēšanai; 20. gs. 20. gados ieguvis neitrālu nozīmi jaunākā vecuma bērnu apzīmēšanai jauniešu kustībā; no 1934. gada – jaunākās hitlerjūgenda vecuma grupas *Jungvolk* (10–14 gadi) biedrs.

⁹² Latīņu val. – *fascis* – saišķis, sainis. *Fasces* – ar sarkanu siksnu sasiesti bērza vai viksnas rīksu saišķi, kam vidū iesiets cirvis, Romas valdnieku varas simbols, ko izmantoja procesijās.

mumi un runātāja tuvplāni, Musolīni vārdi un uzrunāto atbildes reakcija. Skatītājs redz, kā duče sevi «uzlādē» burtiski katram teikumam, kā atkal un atkal, pa starpām pierimstot, sejā un ķermenī parādās enerģijas un sasprindzinājuma augstākā izteiksme, sadzirdama ir kaismīgi sludinošā, rituālā baznīcas intonācija, ar kuru viņš allaž izmet tikai īsus teikumus kā liturģijas fragmentus, uz kuru ikviens reaģē atkarībā no izjūtas, bez domu piepūles arī tad, ja nesaprot, jā, tieši tad, kad nesaprot jēgu. Mute milzīga. Sagādīšanās pēc tipiski itālieiskas pirkstu kustības. Un aurošana no pūļa vidus, sajūsmas pilni starpsaucieni vai, kad tiek pieminēts ienaidnieks, griezīgi svilpieni. Un tad vēl – atkal un atkal fašistu sveicienā uz priekšu izstieptā roka.

Kopš tā laika mēs to visu esam redzējuši un dzirdējuši tūkstošiem reižu, atkārtojoties ar nelielām variācijām – Nirnbergas partijas kongresa kadri vai arī uzņēmumi no Berlīnes atpūtas parka, vai Minhenes Karavadoņu zāles utt., utt. –, tā ka mums filma par Musolīni šķiet kaut kas ļoti ikdienišķs un nepavisam ne īpašs sasniegums. Jo, gluži kā tituls, firers ir tikai dučes⁹³ vāciskojums un brūnais kreklis ir tikai itāliešu melnā krekla variācija, un vācu sveiciens – tikai fašistu sveiciena pakalderinājums, tā arī visa šādu ainu filmēšana propagandas nolūkā, tāpat kā tā firera runa tautas priekšā, Vācijā ir veidota pēc itāliešu parauga. Abos gadījumos uzdevums ir nostādīt vadošo cilvēku tiešā kontaktā ar pašu tautu, visu tautu un nevis tās atsevišķiem pārstāvjiem.

Atgriezoties pie šīs domas, neizbēgami nāk prātā Ruso, it īpaši viņa *Contrat social*⁹⁴. Ruso raksta kā Ženēvas pilsonis, tātad ņem vērā apstākļus pilsētvalstī, un neizbēgami kļūst skaidrs, ka viņa fantāzija politikai piešķir antīku formu, saglabā to pilsētas robežās – politika taču ir māksla vadīt polisū, pilsētu. Saskaņā ar Ruso, valstsvīrs ir orators tautai, tai, kas pulcējusies tirgus laukumā. Sporta un mākslas pasākumi, kuros piedalās tautas kopums, ir politiskie institūti un aģitācijas paņēmieni. Tā bija Padomju Krievijas lielā ideja – lietojot jaunos tehniskos izgudrojumus, ar kino un radio palīdzību antīkajā un Ruso telpā ierobežoto metodi paplašināt līdz bezgalībai, vadošajiem valstsvīriem patiesi un personīgi vērstoties «pie visiem», pat tad, ja šie «visi» būtu skaitāmi miljonos, arī tad, ja starp to atsevišķām grupām pļestos kilometru tūkstoši. Līdz ar to runai starp

⁹³ Itāliešu val. – *duce*, no latīņu val. *dux* – vadonis.

⁹⁴ Franču filozofa un rakstnieka Žana Žaka Ruso (1712–1778) ieviestais jēdziens «sabiedriskais līgums».

cietienu valsts vīra pienākumiem un izpausmes līdzekļiem tika atdots tas svarīgums, kāds tai piemita Atēnās, pat vēl lielākā mērā, jo Atēnu vietā tagad nāca vesela zeme un vēl vairāk nekā tikai viena zeme.

Taču tagad runa bija kļuvusi ne vien svarīgāka nekā iepriekš, bet pēc savas būtības arī principiāli citādāka nekā agrāk. Vērsoties pie visiem un nevis pie izmeklētiem tautas pārstāvjiem, tai bija jābūt saprotamai visiem un līdz ar to jākļūst tautiskai. Tautiskais ir konkrēts; jo runa ir emocionālāka, jo mazāk tā vērsas pie intelekta, jo tā ir tautiskāka. Līdzko tā no intelekta atslogošanas vērsas pie tīšas intelekta izslēgšanas un apdullināšanas, tā pārkāpj robežu starp tautiskumu un demagoģiju jeb tautas pavedināšanu.

Svētkos greznotu tirgu vai ar karogiem un lozungiem izrotātu zāli vai arēnu, kurā tiek uzrunāts pūlis, zināmā mērā var uzlūkot par runas sastāvdaļu, par tās ķermeni; runa, inkrustēta un inscenēta šādā ietvarā, ir nedalāms mākslas darbs, kas vienlaikus vērsas pie dzirdes un redzes, un pie dzirdes dubultīgi, jo pūļa šalkoņa, tā aplausi, tā neapmierinātība uz atsevišķu klausītāju iedarbojas vienlīdz spēcīgi – vismaz tikpat spēcīgi kā runa pati par sevi. Savukārt šāds inscenējums nešaubīgi ietekmē, nešaubīgi iekrāso emocionālāk arī pašas runas tonkārtu. Skaņu filma atspoguļo šo nedalāmo mākslas darbu pilnīgi; radio aizvieto acij atvēlēto izrādi ar ziņojumu, kas atbilst vēstneša ziņojumam antikajos laikos, toties tas precīzi attēlo satraucošo auditīvo dubultiedarbību, masas spontāno mainīgo atbildes reakciju. («Spontāns» pieder pie *LTI* iecienītākajiem vārdiem, bet par to vēl būs runa.)

Vācu valodā no vārdiem «runa» un «runāt» tiek darināts tikai viens īpašības vārds – «runīgs»⁹⁵, un šī īpašības vārda noskaņa nav īpaši laba, runas sniegums allaž tiek pakļauts aizdomām par tā melīgumu. Te gandrīz vai varētu runāt par iedzimto vācu tautas neuzticību pret runātāju.

Romāņi turpretī, kuriem šāda neuzticība ir sveša un kuri runātāju godā, stingri nošķir oratorisko no retoriskā. Orators viņiem ir godājams cilvēks, kurš cenšas pārliecināt ar vārdu, kurš godīgi cenšas izteikties skaidri un vērsas pie abiem, pie klausītāju sirds un prāta. Oratorisks ir slavīnājums, ko francūži dāvē lielajiem kanceles un teātra klasiķiem, Bosiē⁹⁶ un Kornejam. Šādi lieli oratori bijuši arī vācu valodā – Luters un Šillers.

⁹⁵ Vācu val. – *rede, reden, rednerisch*.

⁹⁶ Žaks Bosiē (1627–1704) – franču teologs, vēsturnieks un valsts tiesību teorētiķis, katolicisma un absolūtās monarhijas aizstāvis, viņa sprediķus un bērnu runas uzskata par franču runas mākslas klasiku.

Aizdomīgajam vārdam «runīgs» Rietumos ir īpašs izteiciens – «retorisks»; retors meklējams grieķu sofistikā un tās pagrimuma laikā, tas ir lielībnieks, saprāta aizmiglotājs. Vai Musolini pieder pie savas tautas oratoriem vai retorikiem? Noteikti viņš bija tuvāk retoram nekā oratoram un savas velnišķās attīstības gaitā visbeidzot pilnīgi sapinās retoriskajā. Tomēr daudz no tā, kas, viņu klausoties, vācu ausij skan kā «runīgs», tāds nav, jo tik tikko pabeļas pāri tam, kas itāliešu valodā pēc runas nokrāsas šķiet pilnīgi dabisks. *Popolo di Napoli!* Neapoles tauta! Tāda tur bija jubilejas svinību uzruna. Vācu klausītājam tas skan pārspilēti antīki. Taču es pēkšņi atminējos reklamāmas lapiņu, kuru īsi pirms Pirmā pasaules kara man iespieda rokā Skano. Skano ir maza pilsētiņa Abrucā, un abrucieši ir lepni par savu fizisko spēku un drosmi. Tur sevi reklamēja jaunatvērtais tirdzniecības nams un uzruna bija: *Forte e gentile Popolazione di Scanno!* Spēcīgie un cēlie Skano iedzīvotāji! Cik vienkārši salīdzinājumā ar to izklausījās Musolini: «Neapoles tauta!» Četrus mēnešus pēc Musolini es pirmo reizi izdzirdēju Hitlera balsi. (Es nekad viņu neesmu redzējis tieši, nekad neesmu dzirdējis runājam tieši – tas jau ebrejiem bija aizliegts; sākumā es viņu dažkārt redzēju kino, vēlāk, kad man uz kino iet bija noliegts un tāpat arī turēt savā īpašumā radioaparātu, es viņa runas vai to fragmentus klausījos pa ielas skaļruņiem vai fabrikā.) 1933. gada 30. janvārī viņš kļuva par kancleru, 5. martā bija jānotiek vēlēšanām, kas viņu apstiprinātu un nodrošinātu viņam labvēlīgu Reihstāgu. Gatavošanās vēlēšanām, kas iekļāva Reihstāga aizdedzināšanu⁹⁷, tika sarīkotas visplašākajā apjomā, – arī *LTI* sastāvdaļa! – Hitleram nebija jāsaubās par saviem panākumiem; sākot ar Kēnigsbergas runu, viņš jau apzinājās savu triumfu. Taču salīdzinājumu ar Musolini Neapoles runu es saglabāju, neņemot vērā firera neredzamību un attālinātību. Izgaismotās Drēzdenes galvenā dzelzceļa viesnīcas priekšā, no kuras skaļrunis raidīja runu, drūzmējās dedzīgu cilvēku pūlis, uz balkoniem stāvēja cilvēki no *SA* ar lieliem kāškrusta karogiem, un no Bismarka laukuma tuvojās lāpu gājiens. No pašas runas es uztvēru tikai fragmentus, vairāk skaņas nekā teikumus. Un tomēr jau toreiz man radās tas pats iespaids, kas saglabājās līdz pašam beigām. Kāda atšķirība salīdzinājumā ar Musolini paraugu!

⁹⁷ 1933. gada 27. februāris – reihstāgu aizdedzināja nīderlandiešu anarhists van der Lube, bet turpmākie notikumi lika domāt, ka tā bijusi nacistu provokācija; aizdedzināšanā tika vainoti komunisti, tas kalpoja par pamatojumu plašiem arestiem, arī to politisko pretinieku, kas bija iekļauti vēlēšanu sarakstos, un nākamajā dienā izdotajam dekrētā, kas krasi ierobežoja personas brīvību, preses brīvību, īpašuma neaizskaramību u. c.

Duče – lai kā arī bija jūtama ķermeņa piepūle, ar kādu viņš sūknēja enerģiju saviem teikumiem, un tas, kā viņš centās pakļaut pūli pie savām kājām – tomēr vienmēr viņš palika peldam savas mātes valodas skanīgajā straumē, atdevās tai visā savā valdītietiskmē arī tad, kad no oratoriskā aizslidēja līdz retoriskajam; viņš palika runātājs bez kropļojumiem, bez konvulsijām.

Turpretī Hitlers, šķietami pietuvojies svētsvinībai un izsmieklam – abām tonkārtām, kuras viņš vienmēr mīlēja mainīt, – Hitlers vienmēr krampjaini kļiedza. Arī visspēcīgākajā uzbudinājumā ir iespējams saglabāt zināmu cienību un iekšēju mieru, pašpaļāvību, vienotības izjūtu ar sevi un savu tautu. Hitleram visistākajam, principiālajam retoram, tas ir pietrūcis kopš paša sākuma. Pat triumfā viņš bija nedrošs, pārkliežot pretiniekus un pretinieku idejas. Nekad viņa balsī, teikumu ritmā nebija ne nosvērtības, ne muzikalitātes, vienmēr tikai tukša citu un sevis paša uzbudināšana. No kūdītāja viņš, īpaši kara gados, pārtapa par sakūdīto. No konvulsīva dedzīguma cauri niknumam un bezspēcīgam niknumam līdz izmisumam. Nekad neesmu sapratis, kā viņš ar savu nemuzikālo un pārkliegtu balsi, ar saviem rupjajiem, bieži nevāciski savirknētajiem teikumiem, ar savu runu vispārzināmo retoriku, kas bija pilnīgi pretēja vācu valodas raksturam, spēja uzveikt masas, tik ārkārtīgi ilgi tās valdzinot un turot pakļautībā. Pārāk daudz mēs pierakstām kādreizējās suģestijas iedarbībai un pārāk daudz – arī vardarbīgas tirānijas un nepārtrauktu baiļu iedarbībai. («Pirms mani pakar, es uzgavilēšu uzvarai»⁹⁸ kļuva par berlīniešu joku.) Pastāv taču drausmīgais fakts, ka šī suģestija varēja izveidoties un saglabāties miljonus cauri visām briesmām līdz pat pēdējam acumirklim.

1944. gada Ziemassvētkos, kad jau bija sabrukusi vācu rietumu ofensīva, kad par kara iznākumu nevarēja būt ne vismazāko šaubu, kad man pa ceļam uz fabriku un uz mājām atkal un atkal pretimnākošie iečukstēja, un dažreiz pat ne pārāk kļuva: «Galvu augšā, biedri! Tas vairs ilgi neturpināsies,» es runāju par varbūtējo noskaņojumu valstī ar kādu, ko bija piemeklējis man līdzīgs liktenis. Tas bija Mīnhenes tirgotājs, pēc savas būtības daudz vairāk minhenietis nekā ebrejs, iedomīgs, skeptisks, pilnīgi neromantisks cilvēks. Es stāstīju par biežajiem mierinājuma vārdiem, kurus saņemu. Viņš teica, ka viņam esot tāpat, taču viņš tam nepievēršot uzmanību. Pūlis dievinot fireru kā agrāk. «Un ja pie mums arī kāds procentu būtu pret viņu: ļaujiet viņam šeit noturēt vienu vienīgu runu un

⁹⁸ Vācu val. – «*Eh ick mir hängen lasse, jloob ick an den Sieg*».

atkal visi piederēs viņam, visi! Es viņu vairākkārt dzirdēju Minhenē, pašā sākumā, kad Ziemeļvācijā viņu vēl vispār neviens nepazīna. Neviens viņam nepretojās. Es arī nē. Viņam nav iespējams pretoties.» Es jautāju Štīleram, kas tad ir šīs neatvairāmības iemesls. «To es nezinu, taču pretoties viņam nav iespējams,» sekoja tūlītēja ietiepīga atbilde.

Un 1945. gada aprīlī, kad arī pašiem aklākajiem viss bija beidzies, kad bavāriešu ciematā, uz kuru mēs bijām aizbēguši, fireru visi nolādēja, kad bēgošo karavīru straume vairs neapstājās, tad starp šiem no kara nogurušajiem un pieviltajiem, un sarūgtinātajiem atradās tomēr viens otrs, kas ar sastingušām acīm un ticīgām lūpām apgalvoja, ka 20. aprīlī, firera dzimšanas dienā, notiks «pagrieziens», sāksies vācu uzvarošā ofensīva: firers tā teica un firers nemelo, viņam ir jātic vairāk nekā visiem saprāta pierādījumiem.

Kā izskaidrot šo brīnumu, kas nekādi nav noliedzams? Pastāv izplatīts psihiatra pamatojums, kuram es pilnīgi pievienojos un kuru es tikai vēlētos papildināt ar filoloģisku.

Tajā firera Kēnigsbergas runas vakarā kāds kolēģis, kurš vairākkārt bija redzējis un dzirdējis Hitleru, man teica, ka viņš esot pārliecināts: šis cilvēks beigšot reliģiskā ārprātā. Arī es teicu, ka viņš patiesi centās sevi uzskatīt par jaunu vācu pestītāju, ka viņā cēzariskā ārprāta kāpinājums atradās nepārtrauktā konfliktā ar vajāšanas mānijas idejām, turklāt abi slimības stāvokļi viens otru savstarpēji stimulēja, tā ka tieši no šīs slimības infekcija izplatījās uz Pirmajā pasaules karā novājināto un dvēseliski sabeigto vācu tautas ķermeni.

Taču vēl – no filologa viedokļa – es ticu, ka nekaunīgā un atklātā retorika tieši tādēļ, ka tā ar pirmreizīgi uzklupušas sērgas virulenci iespiedās līdz šim tās saudzētajā valodā, ka tā savā būtībā bija tikpat nevāciska kā fašistus atdarinošais sveiciens, kā fašistiem pakalderinātā uniforma – melno kreklu aizvietot ar brūno kreklu nav nekāds oriģinālais izgudrojums –, kā viss masu pasākumu dekoratīvais ietērps.

Taču, lai kā arī nacionālsociālisms būtu mācījies no desmit gadus vecākā fašisma, lai cik arī daudz viņā būtu inficēšanās ar svešām baktērijām, pēdīgi tas tomēr bija vai kļuva par specifiski vācisku slimību, progresējošu tautas izviršanu, un ar atpakaļejošu saindēšanos no Vācijas neapšaubāmi noziedzīgais, tomēr ne gluži tik zvēriskais fašisms ir gājis bojā vienlaicīgi ar nacismu.

IX nodaļa FANĀTISKI

Būdams students, es reiz sadusmojos uz kādu angļu valodas speciālistu, kurš bija izskaitījis, cik reizu Šekspīra tekstos tiek rībinātas bungas, cik svilpts un cik atveidota kareivīga mūzika. Es savā mulķībā to nosaucu par sausu pedantiskumu... Un manā Hitlera laika dienasgrāmatā jau 1940. gadā rakstīts: «Semināra tēma: likt noskaidrot, cik bieži «fanātiski» un «fanātisms» tiek lietots oficiālos izdevumos, arī publikācijās, kurām nav tieša sakara ar politiku, piemēram, jaunajos vācu romānos vai tulkojumos no svešvalodām.» Pēc trim gadiem es ar izsaucienu «neiespējami!» pie tā atgriezos: «Vesels leģions ar «fanātiski», tik bieži kā «toņi, spēlējot uz stīgām, kā smiltis jūrmalā.» Svarīgāks nekā biežums tomēr ir pārmaiņas saturā. Es jau reiz savā «Astoņpadsmitajā»⁹⁹ esmu par to runājis, es tur citēju kādu dīvainu un, iespējams, reti ievērotu vietu Ruso darbos. Ja tikai manuskripts saglabātos...»

Tas saglabājās.

Fanatique un *fanatisme* ir vārdi, kurus franču apgaismotāji vienmēr lietojuši ar ārkārtēju nopelumu. Tam bija divējādi iemesli. Sākotnēji – vārds sakņojas *fanum*, svētumā, templī – fanātiķis ir cilvēks, kurš atrodas reliģiskas aizgrābtības, ekstātiskā, konvulsīvā stāvoklī. Tā kā apgaismotāji cīnījās pret visu, kas noveda līdz domāšanas saduļķošanai un izslēgšanai, un tā kā viņi, būdami baznīcas ienaidnieki, ar īpašu niknumu uzbruka reliģiskam neprātam, tad fanātiķis nozīmēja īsteno pretmetu viņu racionālismam. *Fanatique* tips viņiem ir Ravaljaks, kurš reliģiska fanātisma dēļ nogalināja labo karali Anrī IV¹⁰⁰. Ja, no otras puses, mēs pārņemtu fanā-

⁹⁹ Sk. 21. piezīmi I nodaļā «LTI».

¹⁰⁰ Anrī IV (1553–1610) – Francijas karalis, kuru nogalināja katoļu fanātiķis F. Ravaljaks.

tismu pašiem apgaismotājiem, viņi tam nepiekrītu, jo viņu pašu dedzīgums esot tikai cīņa ar saprāta līdzekļiem pret saprāta ienaidniekiem. Lai kurp virzītos apgaismības doma, visur ar fanātiskā jēdzienu saistās nolieguma un nopēluma intonācija.

Ruso tāpat kā visi citi apgaismotāji, kas kā «filozofi» un «enciklopēdisti» bija viņa partijas biedri, pirms viņš sāka tos nīst kā savrupniekus, tieši tāpat arī Ruso vārdu «fanātiski» lieto pejoratīvā nozīmē. Savoņas vikāra ticības apliecībā par Kristus parādīšanos starp ebreju farizejiem rakstīts: «Vistrakojošākā fanātisma klēpī izskanēja augstākās gudrības balss.»¹⁰¹ Taču tieši pēc tam, kad vikārs kā Žana Žaka rupors vērsās pret enciklopēdistu neiecietību gandrīz vēl spēcīgāk nekā pret baznīcas tolerances trūkumu, garākā piezīmē lasām: «Beils ļoti pareizi pierādījis, ka fanātisms iedarbojas pazudinošāk par bezdievību, un tas ir neapstrīdami; toties sev viņš ir saglabājis kādu visai vērā ņemamu patiesību: proti, ar visu savu asinskāri un nežēlību fanātisms ir liela un spēcīga kaislība, kas paceļ cilvēka sirdi, ļaujot viņam nicināt nāvi, piešķirot varenu atvēzienu, cilvēkam ir tikai labāk jāvalda pār to, lai gūtu no tās viscildenāko tikumību; kamēr, no otras puses, ticības trūkums, un, pavisam vispārīgi, prātnieciska apgaismība noved pie pieķeršanās dzīvei, pie glēvulības, pie dvēseles pazemojuma, visas kaislības novirza uz necienīgām privātām interesēm, uz peļamu egoismu un tādējādi slepus aprok katras sabiedrības patiesos pamatus.»

Šeit tieši atspoguļota fanātisma pilnīga pārvērtēšana, tas ir kļuvis par tikumu. Bet ar visu Ruso pasaules slavu tā tomēr palika aplēpta šajā piezīmē. Tas, ko romantisms aizguva no Ruso, bija nevis fanātisma cildināšana, bet gan kaislība jebkurā formā, uz jebkuru lietu. Parīzē, Luvras tuvumā, atrodas neliels graciozs piemineklis: vēl gluži jauns bundzinieks, kurš steidz celt trauksmi, bungojot viņš modina sajūsmu, viņš pārstāv Franču revolūciju un tai sekojošā gadsimta sajūsmu. Viņa brāļa – fanātisma kroplais tēls izsoļoja cauri Brandenburgas vārtiem tikai 1932. gadā. Līdz tam fanātiskais, par spīti slēptajam slavinājumam, palika nosodāma īpašība, kaut kas starp slimību un noziegumu.

Vācu valodā nav pilnvērtīga šī vārda aizstājēja, nav arī tad, kad tas tiek atbrīvots no sākotnējā lietojuma kulta nozīmē. «Censties» ir miermīlīgs izteiciens, ar censoni visiem drīzāk saistās kaismīgs sprediķotājs, nevis tiešs varmāka. Apsēstība nozīmē drīzāk slimīgu un līdz ar to piedodamu vai

¹⁰¹ Citēts no franču filozofa un rakstnieka Žana Žaka Ruso darba «Emils jeb par audzināšanu» (1762).

līdzjūtību izraisošu stāvokli nevis ar šo stāvokli saistītu vispārbīstamu rīcību. Vārdam «jūsmotājs» ir nesalīdzināmi gaišāks skanējums. Saprotams, ka Lesingam, kurš cīnījās par skaidrību, pat jūsmošana likās aizdomīga. «Neatstāj to (viņš raksta «Nātānā») tava pūļa apjūsmotāju varā.»¹⁰² Taču reiz var rasties jautājums, vai nodrāztajos savienojumos «drūms fanātiķis» un «dzīvespriecīgs jūsmotājs» epiteti nav apmaināmi, tātad vai nevar runāt par drūmu jūsmotāju un dzīvespriecīgu fanātiķi. Pret to iebilst valodas izjūta. Jūsmotājs aprobežoti neietiepjas, viņš daudz vairāk atraujas no stiprajiem pamatiem, neievēro reālos apstākļus un jūsmīgi paceļas līdz nezin kādiem iedomātiem debesu augstumiem. Marķīzs Posa aizgrābtajam karalim Filipam¹⁰³ šķiet «dīvains jūsmotājs».

Tādējādi vārds «fanātisks» vācu valodā ir netulkojams un neaizstājams, un kā vērtējošs izteiciens tas vienmēr ir uzlādēts ar spēcīgu negāciju, tas apzīmē draudošu un atbaidošu īpašību. Pat tad, ja nejausi kādā pētnieka vai mākslinieka nekroloģā var izlasīt tukšu frāzi, ka viņš esot bijis zinātnes vai mākslas fanātiķis, šajā slavinājumā vienmēr līdzī izskan agresīvas sev-esa-mības, nepatīkamas nepieejamības konstatējums. Nekad pirms Trešā reihā nevienam nav nācis prātā «fanātisks» lietot kā pozitīvu vērtējumu. Pie šī vārda neatraujami pielīp negatīvs vērtējums, un pat *LTI* to reizēm lieto ar negāciju. Hitlers «Cīņas» grāmatā nievājoši runā par «objektīvisma fanātiķiem».

Darbā, kurš iznāca Trešā reihā spožākajā laikā un kura stils ir nemitīgs nacistisko valodas klišeju savirkņējums, Ērika Gricbaha himniskajā monogrāfijā «Hermanis Gērings: darbi un cilvēks», par ienīsto komunismu teikts, ka tas esot parādījis, kā šāda maldu mācība var izaudzināt cilvēkus par fanātiķiem. Taču šeit tā ir jau gandrīz vai komiska misēšanās, pilnīgi neiespējama agrāko laiku valodas prakses atkārtosšanās, kā tas, bez šaubām, atsevišķās reizēs atgadās pat *LTI* meistaram; vēl 1944. gada decembrī Gebelsa tekstā (acīm redzot, atsaucoties uz Hitleru) bija runa par «dažu nelabojamu vāciešu jucekliģo fanātismu».

Šāda veida atkārtosšanās ir patiesām komiska, jo nacionālsociālisms taču pats sakņojas fanātismā un ar visiem līdzekļiem veicina fanātisma ieaudzinašanu, tā ka «fanātisks» visas Trešā reihā ēras laikā ir bijis atzinīgs

¹⁰² Frāze no vācu rakstnieka Gotholda Efraima Lesinga (1729–1781) drāmas «Nātans Gudrais» (1799); 4. cēl. 4. skats. «Nenodod to tūlīt savas tautas muldoņām!» // Pasaules dramaturģija: J. Raiņa tulkojumi. – Rīga: Zinātne, 1989. – 1. sēj. – 585. lpp.

¹⁰³ Marķīzs Posa, karalis Filipus II – Frīdriha Šillera drāmas «Dons Karloss» tēli.

epitets vispārākajā pakāpē. Tas nozīmē jēdzienu «drosmīgs», «pašaižlie-dzīgs», «neatlaidīgs» lielāku kāpinājumu, precīzāk, tas ir glificējoši sa-plūstošs, vienots apzīmējums visiem šiem tikumiem, un pat vispieklusinā-tākā pejoratīvā papildnozīme *LTI* lietojumā tika izdzēsta.

Svētku dienās, Hitlera dzimšanas dienā vai varas pārņemšanas dienā, nebija neviena avīžu raksta, neviena laimes vēlējuma, neviena uzsaukuma kādai karaspēka daļai vai organizācijai, kas neietvertu «fanātisku solījumu» vai «fanātisku apliecinājumu», «fanātisku ticību» Hitlera valsts mūžīgai pa-stāvēšanai. Un tieši kara laikā, un tieši tad, kad sakāves jau vairs nevarēja noslēpt! Jo drūmāks veidojās stāvoklis, jo biežāk tika pausta «fanātiska ticība galīgi uzvarai», fireram, tautai vai tautas fanātismam kā vienam no vācu pamatlīkumiem. Kvantitatīvi biežākais vārda lietojums presē tika sa-sniegts, rakstot par atentātu pret Hitleru 1944. gada 20. jūlijā¹⁰⁴. Šis vārds atrodams katrā no neskaitāmajiem uzticības zvērestiem fireram.

Roku rokā ar šo biežumu politikas jomā «fanātismu» pārņēma citas nozares, runātāji un ikdienas sarunas. Tur, kur agrāk tika teikts vai rak-stīts, piemēram, «kaismīgs», tagad tika lietots «fanātisks». Līdz ar to gluži dabiski jēdziena degradēšanā iestājās atslābums. Minētajā monogrāfijā par Geringu reihsmaršals starp visu citu tiek daudzmināts arī par «fanātisku dzīvnieku draugu». (Jebkura peļošā papildnozīme kā pieminētajā gadī-jumā ar «fanātisku mākslinieku» šeit pilnīgi izpaliek, jo Gērings vienmēr tika tēlots kā pats sirsnīgākais un sabiedriskākais cilvēks.)

Rodas vienīgi jautājums, vai, vārda iedarbībai pavājinoties, ir mazinā-jies arī tā indīgums. Varētu tā apgalvot, pamatojot, ka vokābulis «fanātisks» kopš šī brīža ir neapzināti saistīts ar jaunu nozīmi, kļuvis pat par droš-sirdības un kaismīgas pašatdeves priekpilna sakausējuma apzīmējumu. Bet tā tas tomēr nav. «Valoda, kas sacer un domā tavā vietā...» Inde, ko tu ne-apzināti iedzer un kas tādējādi iedarbojas – par to nekad nevar runāt par daudz.

Taču Trešā reiha galvam, kas vadīja runājot, kam svarīga bija uzbudi-nošanās indes pilnīga iedarbība, viņam, protams, vārda nolietošanās noteikti šķita vājuma pazīme. Un tā Gebelss tika pamudināts uz absurdu rīcību –

¹⁰⁴ 1944. gada 20. jūlijs – neveiksmīgs apvērsuma un atentāta mēģinājums pret Hit-leru militāras sanāksmes laikā Rostenburgā, ko organizēja Hitlera augstākā virsniecība Klause fon Staufenberga (1907–1944) vadībā, atbalstītāju vidū bija arī Hitlera administrā-cijas pārstāvji, diplomāti, garīdznieki; tika sodīti ap 200 sazvērnieku, aptuveni septiņi tūk-stoši cilvēku tika apcietināti.

mēģināt panākt kāpinājumu tur, kur vairs nekas nebija kāpināms. 1944. gada 13. novembrī avīzē «Reihs» viņš rakstīja, ka stāvokli varot glābt «tikai mežonīgs fanātisms». It kā mežonība nebūtu fanātiķa nepieciešams stāvoklis, it kā varētu pastāvēt rāms fanātisms.

Šī vieta iezīmē vārda panikumu.

Pirms četriem mēnešiem tas svinēja savu lielāko triumfu, tas zināmā mērā bija izpelnījies augstāko godu, kādu spēja piešķirt Trešais reihs, proti, militāro. Tas ir īpašs uzdevums – izsekot, kā armijas oficiālās valodas – vispirms jau ikdienas kara biļetenu – mantoto lietišķību un gandrīz vai koķeto prozaiskumu pamazām apdullināja ar Gebelsa propagandas stila pastiprinājumiem. 1944. gada 26. jūlijā armijas ziņojumā īpašības vārds «fanātisks» pirmo reizi slavinošā nozīmē tika lietots attiecībā uz vācu pulkiem. Mūsu «pulki, kas fanātiski cīnās» Normandijā. Nekur citur bezgalīgais atstatums starp Pirmā un Otrā pasaules kara militāro noskaņojumu nav izteikts tik nežēlīgi skaidri kā šeit.

Bet jau gadu pēc Trešā reiha sabrukuma iespējams parādīt raksturīgu un pamatotu piemēru tam, ka «fanātisks», šis nacisma atslēgas vārds, pateicoties savai lietošanas pārmērībai, nekad netiek pa īstam atbrīvots no indes. Jo, lai gan *LTI* drumstalas plaši izbārstītas tagadējā valodā, tomēr «fanātisks» ir pazudis. No tā var pārliecinoši secināt, ka tieši tautas apziņā vai zemapziņā lietu īstenā būtība palikusi dzīva visus divpadsmit gadus: un, proti, aizmiglotais, slimībai un noziegumam tuvais gara stāvoklis divpadsmit gadus tika uzskatīts par augstāko tikumu.

X nodaļa AUTOHTONĀ¹⁰⁵ DZEJA

Lai cik arī tālu es šausmu pilnajos gados atrastos no savas zinātnes, tomēr redzēt Žozefa Bedjē¹⁰⁶ apgaroti izsmējīgo seju man dažas reizes iznāca. Motīva, sižeta, leģendas izcelsmes pētīšana piederas pie literatūras vēsturnieka profesijas, un dažreiz tās ietekmē rodas profesionāla slimība, mānija: telpā un laikā visam ir jānāk no tālienes – jo tālāk, jo mācītāks ir pētnieks, kas konstatē seno pirmsākumu, nekas nedrīkst sakņoties tieši tur, kur to sastopam.

Es joprojām dzirdu ironiju Bedjē balsī, kad viņš no *Collège de France* katedras runāja par kādas komiskas vai dievbijīgas pasakas jeb nezkādas atsevišķas literāras iezīmes šķietami orientālo vai šķietami «druīdisko» izcelsmi. Bedjē vienmēr norādīja, kā noteiktas situācijas un iespaidi visdažādākajos laikos un joslās var izpausties vienādi, jo dažās lietās cilvēka dabas vienādība izpaužas neatkarīgi no laika un telpas. Pirmo reizi, taču vēl netieši, man viņš ienāca prātā 1936. gada decembrī, nacistiskā ārzemju aģenta Gustlofa¹⁰⁷ slepkavas procesa laikā. Apmēram pirms simts gadiem sarakstītā franču traģēdija, kas ilgu laiku bija slavēta visā pasaulē un Vācijā bieži tika izmantota par lasāmvielu skolās, bet pēc tam (ļoti netaisni) tika

¹⁰⁵ Autohtoni – etnoss vai etnogrāfiska grupa, kas no laika gala dzīvo attiecīgajā zemē; pamatiedzīvotāji, pirmiedzīvotāji.

¹⁰⁶ Žozefs Bedjē (1864–1938) – franču literatūras vēsturnieks, izdevis vecfranču tekstus – «Rolanda dziesma» u. c.; *Collège de France* (1530. gadā Franciska I dibināta augstākā mācību iestāde Parīzē) profesors.

¹⁰⁷ Vilhelms Gustlofs (1895–1936) – vācu politiķis, *NSDSP* vadītājs Šveicē, 1936. gadā viņu paša dzīvokli nošāva ebreju students Dāvids Frankfurters (1909–1982); kaut arī atentāts ievērojami pasliktināja Šveices un Vācijas attiecības, Šveices tiesa piesprieda viņam 18 gadus ieslodzījumā. 1945. gadā viņš tika atbrīvots un emigrēja uz Palestīnu.

nonievāta un aizmirsta – Ponsāra¹⁰⁸ «*Charlotte Cordau*» – vēsta par Marata nogalināšanu. Sazvērniece zvana pie Marata durvīm. Viņa ir cieši nolēmusi nogalināt cilvēku, kuru viņa uzskata par bezgodīgu asinssuni, par necilvēku ārpus jebkurām cilvēciskām normām. Durvis atver sieviete, un viņa izbailēs atkāpjas: Dievs debesīs, viņam ir sieva, kāds viņu mīl – *grand Dieu, sa femme, on l'aime!* Taču tad viņa izdzird, kā Marats nosauc par «giljotīnas kandidātu» kādu viņai mīla cilvēka vārdu, un nu viņa dur.

Apsūdzētā ebreja Frankfurtera liecība tiesas priekšā Hūrā izskanēja tā, it kā viņš šo ainu būtu pārnesis uz mūsdienām, precīzi saglabājot visu būtiskāko. Viņš esot nolēmis nogalināt cilvēku. Viņam atvērusi Gustlofa kundze, un viņš sācis svārstīties – precēts cilvēks, *grand Dieu, on l'aime*. Tad viņš izdzirdis, ka Gustlofs runā pa telefonu: «Šie žīdu cūkas!», un tad viņš izšķīries... Vai man jāpieņem, ka Frankfurters ir lasījis «*Charlotte Cordau*»? Es labāk gribētu nākamajā lekcijā par Ponsāru ainu no Hūras procesa izmantot kā papildus pierādījumu šīs franču drāmas cilvēciskajam patiesumam.

Bedjēra apcerējumi ne tik daudz aptvēra pašu literatūru kā primitīvo etnogrāfijas sfēru, un tieši uz to attiecas citi fakti, kas man lika viņu atcerēties.

1941. gada rudenī, kad par ātrām kara beigām vairs nevarēja būt ne runas, es dzirdēju daudz stāstām par Hitlera dusmu lēkmēm. Sākumā tās bija dusmu, drīz pēc tam – trakuma lēkmes; firers esot kodis kabatlakatā un spilvenā, tad kritis uz grīdas un kodis paklājā. Un tad – stāstīja vienmēr mazie ļaudis, strādnieki, pauninieki, pastnieki, kas mēdz neapdomīgi uzticēties, – tad viņš «rija sava paklāja bārkstis», mēdza tās rīt, iemantojot vārdu «paklājriņķis». Vai šeit būtu nepieciešams atgriezties pie bībeliskajiem avotiem, pie zālēdāja Nebukadnecara?

Epitetu «paklājriņķis» varētu uzskatīt par leģendas iedīgli. Bet Trešais reihs ir radījis arī patiesas un pavisam pilntiesīgas leģendas. Vienu mums pavēstīja kāda gluži saprātīga persona īsi pirms kara sākšanās, kad Hitlers atradās savas varas kalngalos.

Mums vēl piederēja nelielā mājiņa augšpilsētā, tomēr mēs jau bijām ļoti izolēti un tikām uzraudzīti, tā ka bija nepieciešama drosme, lai pie mums ierastos. Kāds tirgotājs no lejas pilsētas, kurš apgādāja mūs labākajos laikos, palika mums uzticīgs, ik nedēļas nesot nepieciešamās preces un

¹⁰⁸ Fransuā Ponsārs (1814–1867) – franču dramaturgs, luga «*Charlotte Cordau*» (1850).

katru reizi stāstīdams kaut ko nomierinošu, kas viņam bija zināms un ko viņš uzskatīja par piemērotu, lai paceltu mūsu drosmi. Viņš nebija politiķis, taču nacionālsociālismā viņu bija saniknojis vispārzināmais bezsaimnieciskums, netaisnība un tirānija. Turklāt viņš uz visu raudzījās no ikdienas un praktiskās apziņas redzes viedokļa; viņš nebija sevišķi izglītots, viņam nebija nekādu plašu interešu, ne filozofija, ne reliģija viņu nesaisīja. Ne pirms, ne pēc šeit atstāstītā gadījuma neesmu viņu dzirdējis runājam par baznīcas vai pārpasaulīgām lietām. Visumā viņš bija sīkpilsonisks bodnieks un no simttūkstoš amata brāļiem atšķīrās tikai ar to, ka nelāvās apskurbināties no valdības melīgajām frāzēm. Parasti viņš mūs izklaidēja, stāstīdams par kārtējo nupat atklāto un pēc tam atkal norakto skandālu partijā, par kādas blēdības bankrotu vai piekukuļojot nopirktu vietu, vai par neslēptu izspiešanu. Pēc tam, kad mūsu vietējais birģermeistars bija neglābjami sakompromitējies un izdarīja pašnāvību – sākumā vīru piepieda izdarīt pašnāvību un tad pilnā godībā, gandrīz vai valstiskā aktā *en miniature*¹⁰⁹, apglabāja –, mēs no V. regulāri dabūjām dzirdēt: «Pagaidiet vien, jūs pārdzīvojāt Kālikšu, jūs pārdzīvosiet arī Mučmani¹¹⁰ un Ādolfu!» Tātad šis lietiskais cilvēks – starp citu, protestants, kas bērnībā nav ticis pārbarots ar stāstiem par svētajiem un mocekļiem – precīzi ar tādu pašsaprotamu ticību, ar kādu citkārt mēdza stāstīt par Kālikša mazajām un Mučmaņa lielajām neģēlibām, mums pavēstīja: kāds Halles vai Jēnas SS¹¹¹ oberšturmfiirers – viņš sniedza precīzas ziņas par vietu un personām, viņam viss bija «droši zināms» no «absolūti ticamiem avotiem» –, kāds augsts SS oficiers nogādājis savu sievu dzemdēt privātā klinīkā. Viņš apskatījis tās istabu; vīrs gultas bijis Kristus attēls. «Noņemiet to bildi,» viņš pieprasījis māšai, «es nevēlos, ka mans dēls kā pirmo ierauga žīdu puīseli.» Viņa to pateikšot vecākajai māšai, izvairīgi atbildējusi nobijusies māsa, un esiesietis aizgājis, atkārtojot savu pavēli. Jau nākamajā rītā viņam piezvanījusi vecākā māsa: «Jums ir dēls, oberšturmfiirera kungs, jūsu sieva jūtas labi, arī bērns ir spēcīgs. Tikai – jūsu vēlēšanās ir piepildījusies: bērns ieradies pasaulē akls...»

¹⁰⁹ Miniaturā (franču val.).

¹¹⁰ Martins Mučmans (1879–1948) – vācu politiskais darbinieks, Saksijas gauleiters (*Gau* – Trešā reiha administratīvi teritoriālā iedalījuma pamatvienība; *Gauleiter* – tās vadītājs), bēdīgi slavens ar savu izlaidīgo dzīves veidu un īpaši brutālu ebreju vajāšanu.

¹¹¹ SS (*Schutzstaffel*) – nacistu partijas elitāras apsardzes vienības, ko no 1929. gada vadīja Heinrihs Himlers un kas pēc 1934. gada faktiski izveidojās par Hitlera personīgo armiju, kas rūpējās par drošību Trešajā reihā.

Cik bieži Trešā reiha laikos ir lamāta ticēt nespējīgā, skeptiskā ebreju intelligence! Taču arī ebreji ir radījuši savu leģendu un tai noticējuši. 1943. gada beigās pēc pirmā smagā aviācijas uzlidojuma Leipcigai es kādā ebreju mājā atkārtoti dzirdēju: 1938. gadā ebreji esot izvilkti no gultām pulksten 4 un 15 minūtēs naktī¹¹², lai nogādātu tos koncentrācijas nometnēs. Un nupat gaisa uzbrukuma laikā visi pilsētas pulksteņi atkal esot apstājušies tieši pulksten 4 un 15.

Pirms septiņiem mēnešiem ārieši un neārieši bija vienprātīgi savā ticībā brīnumainajam. Bābiznaueras papele. Redzama no dažādām vietām, tā dīvaini lepnā vientulībā rēgojās uz kalna kores pilsētas dienvidaustrumos, it kā paceļoties un valdot pāri visam. Maija sākumā sieva pirmo reizi pastāstīja, ka tramvajā dzirdējusi atkārtoti pieminam Bābiznaueras papeli, viņa nezinot, kas ar to būtu jāsaprot. Pēc dažām dienām to pašu dzirdēju arī pie manis fabrikā: Bābiznaueras papele! Es jautāju, kādēļ tā tiek pieminēta. Es saņēmu atbildi: tā zied. Tas notiek reti; tas esot noticis 1918. gadā un tad, 1918. gadā, esot noslēgts miers. Tūlīt pat viena strādniece izlaboja: ne tikai 1918., tāpat tas esot gadījies 1871. gadā¹¹³. «Un arī citos lielajos karos,» piemināja kāda strādniece, bet mājkalpotājs vispārināja: «Vienmēr, kad tā zied, ir ticis noslēgts miers.»

Nākamajā rītā Feders stāstīja: «Vakar notika īsta tautas staigāšana uz Bābiznaueras papeli. Tā patiesi zied visā krāšņumā. Iespējams, ka miers tomēr būs – nevar pilnīgi neņemt vērā tautas ticējumus.»

Feders, ar ebreju zvaigzni un aizsargcepuri pret putekļiem, ko viņš pagatavoja no savas vecās tiesneša beretes.

¹¹² «Kristāla nakts» – nakts no 9. uz 10. novembri 1938. gadā, kad visā Vācijā notika plaši ebreju grautiņi, gandrīz 30 tūkstoši ebreju tika aizvesti uz koncentrācijas nometnēm. Sk. arī 369. piezīmi XXXIII nodaļā «Personāls».

¹¹³ Pēc uzvaras Francijas–Prūsijas karā (1870–1871) tika pabeigta Vācijas apvienošana.

XI nodaļa ROBEŽU IZZUŠANA

Par to, ka dabā nepastāv nekādas stingras robežas, jau zina pamatskolnieks. Mazāk izplatīts un atzīts ir tas, ka arī estētiskajā sfērā trūkst drošu robežu.

Uz modernās mākslas un literatūras iedalījumu (secība ir šāda, jo sāka glezniecība, rakstniecība nāca pēc tam) attiecina jēdzienu pāri impresionisms—ekspresionisms; jēdzienu šķērēm te jāgriež un jāatdala nevainojami, jo runa ir par absolūtiem pretstatiem. Impresionists ir pilnīgi lietu varā, viņš attēlo to, ko sevī uzņēmis. Viņš ir pasīvs, viņš ļaujas ietekmēties no sava pārdzīvojuma, katrā acumirkli viņš ir cits, viņam trūkst stingra, viena, ilgstoša dvēseles kodola, trūkst nemainīga «es». Ekspresionists smēlas sevī, viņš neatzīst lietu varu, bet gan uzspiež tām savu zīmogu un savu gribu, atspoguļo sevi, izteic lietās sevi, veido tās saskaņā ar savu būtību. Viņš ir aktīvs, un viņa rīcību vada nemainīgā un patstāvīgā «es» drošā pašziņa.

Skaisti un labi. Taču iespaidu mākslinieks apzināti neatspoguļo realitātes objektīvo tēlu, bet gan tikai paša skatīto «kas» un «kā» – nevis koku ar visām tā lapām, nevis atsevišķu lapu ar tās noteikto formu, nevis iekrāsojuma zaļo vai dzeltenu, dienas vai gadalaika, vai laika apstākļu gaismu, bet gan savstarpēji pārplūstošu lapu masu, ko aptver viņa acs, krāsu un gaismu, kas atbilst viņa acumirklīgajam dvēseles stāvoklim, tātad viņa noskaņojumam, kuru viņš saskaņā ar savām izjūtām uzspiež lietu realitātei. Kā tad izpaužas viņa uzvedības pasivitāte? Estētiskajā sfērā viņš ir tikpat aktīvs, viņš tieši tāpat ir izteiksmes mākslinieks kā viņa pretstats – ekspresionists. Antagoniskā atšķirība paliek spēkā tikai ētiskajā sfērā. Ekspresionists, kurš pazīst sevi, izvirza sev un apkārtējai pasaulei stingrus likumus, viņš zina, kas ir atbildība. Svārstīgais, ik stundu mainīgais impresionists

uzskata, ka viņam piederas amorāls uzvedības stils, izmantojot svešu bezatbildību.

Taču arī šeit robežu izzušana ir nenovēršama. Apzinoties katra atsevišķā indivīda bezpalīdzības izjūtu, impresionists nonāk līdz sociālajai līdzjutībai, līdz aktīvai apspiesto, noklīdušo radību aizstāvēšanai; nepastāv nekāda atšķirība starp impresionistiem – Zolā un brāļiem Gonkūriem, un ekspresionistiem – Tolleru un Unrū, un Beheru¹¹⁴.

Nē, es neuzticos tīri estētiskai apcerei gara, literatūras, mākslas un valodas vēstures sfērās. Jāsāk ar cilvēciskās darbības pamatformām; jutekliskie izteiksmes līdzekļi reizēm var būt vienādi, kaut arī mērķi ir pretēji. Visticšāk tas attiecas uz ekspresionismu: gan Tollers, kuru nacionāl-sociālisms nogalināja, gan Josts¹¹⁵, kurš Trešā reiha laikā kļuva par Akadēmijas prezidentu, abi bija ekspresionisti.

Gribas izcelšana un vētrainā traukšanās uz priekšu bija formas, ko LTI manto no ekspresionistiem vai arī izmanto līdzīgā veidā. Jaunie ekspresionisti, kuri vēl tikai cīnījās par atzīšanu, saviem žurnāliem bija devuši nosaukumus «Akcija» («*Die Aktion*») un «Vētra» («*Der Sturm*»). Berlīnē viņi veidoja viskreisāko spārnu, visizsalkušāko bohēmu mākslinieku kopienā «*Café Austria*» pie Potsdamas tilta (arī pazīstamākajā un elegantākajā «*Café des Westens*» viņus varēja sastapt, taču tur mēdza būt tie, kuri jau bija guvuši ievērojamākus panākumus, tur bija arī vairāk «virzienu») un Miņhenes «*Café Stephanie*».

Tas bija pirms Pirmā pasaules kara. Kafejnīcā «*Austria*» 1912. gada vēlēšanu naktī mēs gaidījām preses pēdējās telegrammas un uzgavilējām, kad tika paziņota simtā sociāldemokrātu uzvara; mēs ticējām, ka tagad vārti uz brīvību un mieru būs atvērti pavisam plaši un uz visiem laikiem...

¹¹⁴ Ernsts Tollers (1893–1939) – vācu rakstnieks, ekspresionists; no 1919. līdz 1924. gadam atradies ieslodzījumā par revolucionāro darbību; 1933. gadā tika atņemta pilsonība, emigrēja (dzīvojis Francijā, Lielbritānijā, ASV), dzīvi beidza pašnāvībā. Fricis fon Unrū – sk. 44. piezīmi IV nodaļā «Partenavs». Johanness Roberts Behers (1891–1958) – vācu rakstnieks un politiskais darbinieks, daiļrades sākumposmā – viens no ievērojamākajiem kreisā ekspresionisma pārstāvjiem; 1933. gadā emigrēja, no 1935. līdz 1945. gadam dzīvoja PSRS, vēlāk Vācijas Demokrātiskajā Republikā.

¹¹⁵ Hanss Josts (1890–1978) – vācu rakstnieks, 30. gados pieņēmis nacionālsociālisma idejas un uzskatus. Tieši no 1933. gadā nacionālsociālisma garā sarakstītās drāmas «*Schlafgeter*» ir nākusi kļūdaini Geringam un Gebelsam piedēvētā frāze: «Kad dzirdu vārdu «kul-tūra», mana roka sniedzās pēc pistoles».

Ap 1920. gadu vārdi «akcija» un «vētra» no sieviešu kafejnīcas pārceļoja uz vīriešu alus pagrabu. «Akcija» no sākuma līdz beigām piederēja pie *LTI* nevāciskotiem un nepieciešamiem svešvārdiem, «akcija» savienojās ar atmiņām par heroisko sākumu un cīnītāja ar krēsla kāju rokā tēlu; «vētra»¹¹⁶ kļuva par militāri hierarhisku grupas apzīmējumu: simtais «šturms», *SS* jātnieku «šturms», turklāt līdzī, protams, darbojās tendence vāciskot un saistīt ar tradīciju. Visizplatītākais apzīmējuma «vētra» lietojums ir vienlaidīgi arī visapslēptākais, jo kurš gan vēl tagad apzinās vai arī ir apzinājies nacistu visvarenības gadus, ka *SA* nozīmēja «triecienvienību»¹¹⁷?

SA un *SS*, aizsargešelonī – tātad pretoriāņu gvarde – kā saisinājumi ir kļuvuši tik patstāvīgi, ka tie vairs nav uztverami kā saīsināti aizstājēji, bet ir iemantojuši jau paši savu vārdisko nozīmi, pilnīgi izstumjot to nozīmi, kuru kādreiz bija aizstājuši.

Tikai nepieciešamības spiests es šeit rakstu *SS* ar normālas rakstu zīmes slidošo likloču līniju. Hitlera laikā tipogrāfijā bija īpašs burtstabiņš un uz valsts darbā lietoto rakstāmmašīnu tastatūras atradās īpašs asstūrainais *SS* taustiņš. Tas atbilda ģermāņu uzvaras rūnai un tika radīts tās piemiņai. Taču tas bija saistīts arī ar ekspresionismu.

Pirmā pasaules kara laikā karavīru leksikā bija īpašības vārds «brašs».¹¹⁸ «Brašs» bija stingrs militārs sveiciens, «braša» varēja būt pavēle vai uzruna, «brašs» bija viss, kas izteica koncentrētu, disciplinētu enerģijas izpausmi. Tas apzīmēja ekspresionistiskajai glezniecībai un ekspresionistiskajai rakstniecības valodai būtisku formu. Priekšstats par «brašo» noteikti bija pirmais, kas uzradās filoloģiski nenoslogotā galvā, uzlūkojot nacistisko *SS*.

Ilgā pirms nacistiskā *SS* pastāvēšanas tās zīmi sarkanā krāsā varēja redzēt uz transformatora būdiņas, un zem tās atradās brīdinājums: «Uzmanību, augstspriegums!» Izlocītais *S* bija acīmredzams stilizēts zibens attēls. Zibens, kas ar savu enerģijas uzkrājumu un ātrumu nacismam ir tik iemīlots simbols! Tātad rakstu zīme *SS* varēja būt arī zibens tiešs iemiesojums, tā gleznieciskā izpausme. Turklāt dubultlīnija var norādīt uz pastiprinātu spēku, jo uz bērnu apvienību melnajiem karodziņiem atradās tikai viens izlocītais zibens – puse no *SS*.

Bieži, autoram pašam neapzinoties, vienā veidojumā saauguši vairāki cēloņi, un, man šķiet, tā ir arī šajā gadījumā: *SS* ir gan attēls, gan abstrakta

¹¹⁶ Vācu val. – *Sturm*.

¹¹⁷ Sk. 7. piezīmi ievaddaļā «Heroisms».

¹¹⁸ Vācu val. – *zackig*; šeit: sarunvalodas nozīmē 'brašs, iznesīgs'.

rakstu zīme, gan robežas šķērsošanā gleznieciskā puse, SS ir attēlu raksts, atgriešanās pie hieroglifu juteklības.

Bet tie, kuri pirmie modernismā lieto šādu robežas nojaucošu izteiksmes līdzekli, ir pašpārliecināto ekspresionistu un nacionālsociālistu visizteiktākie antipodi – skeptiķi, «Es» un morāles ārdītāji, dekadenti. Gijoms Apolinērs – Romā dzimušais polis un kaismīgais Francijas pavalstnieks, dzejnieks un literārais eksperimentētājs – glezno, izkārtojot burtus: vārdi teikumā «aizdedzināts cigārs, kura dūmi kāpj augšup» (*un cigare allumé qui fume*) ir nodrukāti tā, ka no atbilstošiem burtiem izveidotā kāpjošo dūmu likne pievienojas vārda «cigārs» taisnajai linijai.

LTI ietvaros īpašā SS izlocītā forma man nozīmē saistošo posmu starp plakāta attēlu valodu un valodu šaurākā nozīmē. Pastāv vēl cits līdzīgs saistošais posms: tāpat lauzīti uzzīmētā taisnā un pret zemi pavērstā lāpa – uzplaukuma un vītuma rūna. Kā iznīcības simbols tā kalpoja vienīgi kristiešu krustu vietā sēru sludinājumos, augšup pavērsta, tā aizvietoja ne tikai dzimšanas pieteikuma zvaigzni, bet tika lietota arī aptiekāra un maiznieka zīmogā.

Būtu it kā jāpieņem, ka šīs abas rūnas iesakņojušās tāpat kā SS zīme, jo arī tās tika ieviestas saskaņā ar juteklības un vāciskošanas tendencēm. Taču šajā gadījumā tas tā nav.

Dažkārt – parasti tas ilga vairākas nedēļas – es izdarīju statistiskas piezīmes pētot, kādās attiecībās laikrakstos bija lietotas rūnu zīmes, zvaigznes un krusta zīmes. Es regulāri izskatīju vienu no neitrālajām Drēzdenes avīzēm (tā gan mums nedrīkstēja būt, un to nedrīkstēja glabāt istabā, taču no kaut kurienes tā tomēr vienmēr iespiedās ebreju mājā) – tā bija neitrāla, cik nu vien kāds laikraksts neitrāls varēja būt, tātad neitrāla tikai salīdzinājumā ar izteikti partejisku avīzi –, un samērā bieži es pētīju Drēzdenes partijas avīzi «*Freiheitskampf*», vēl arī «*DAZ*»¹¹⁹, kurai it kā būtu jāapliecina nedaudz augstāks līmenis, jo tai, īpaši pēc «*Frankfurter Zeitung*»¹²⁰ apklūšanas, bija jāreprezentējas ārzemēm. Vareja domāt, ka partijas laikrakstā

¹¹⁹ «*DAZ*» («*Deutsche Allgemeine Zeitung*») 1918. gadā no «*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*» izveidojusies konservatīva avīze, lielo industriālo uzņēmumu interešu paudēja, 1938. gadā laikrakstu pārņēma nacionālsociālistu partija.

¹²⁰ «*Frankfurter Zeitung*» – 1866. gadā dibināts liberāls dienas laikraksts, Veimāras republikas laikā kā biznesa un finanšu laikraksts ieguva starptautisku autoritāti, pateicoties tai, arī Trešā reiha laikā varēja saglabāt kritisku pozīciju pret nacionālsociālistiem, laikrakstu slēdza 1943. gada augustā.

rūnas parādīsies biežāk nekā citos laikrakstos, bija jāņem vērā arī tas, ka «*DAZ*» bieži kalpoja par sludinājumu vietu specifiski kristīgām aprindām. Tomēr laikrakstā «*Freiheitskampf*», salīdzinot ar citām avīzēm, rūnu pārsvars nebija nekāds lielais.

Lielākais rūnu daudzums tika sasniegts pēc pirmajām smagajām sakāvēm, īpaši pēc Staļingradas, jo toreiz partija izdarīja pastiprinātu spiedienu uz sabiedrisko domu. Taču arī toreiz apmēram no diviem dučiem ik dienas publicēto ziņojumu par kritušajiem ar rūnām apzīmēta bija, augstākais, puse, ļoti bieži – tik tikko trešdaļa. Turklāt es arvien ievēroju, ka tieši tie ziņojumi, kuriem bija visnacistiskākais noformējums, bieži vien palika pie zvaigznes un krusta. Līdzīgi bija arī ar dzimšanas pieteikumiem: tik tikko puse no tiem – bieži arī daudz mazāk – bija rūnu iezīmēti, un tieši visnacistiskākajos (jo ģimenes sludinājumiem pastāvēja vesela *LTI* stilistika) rūnas daudzārt izpalika. Tūlīt pat var minēt iemeslu, kādēļ pozitīvā un negatīvā dzīves rūna neieviesās, neaizstāja kristību zīmi, bet *SS* bija nedalīti panākumi. *SS* bija pilnīgi jauns apzīmējums pilnīgi jaunam institūtam, *SS* nebija nekas jāizstumj. Turpretī dzimšanu un nāvi – šos senākos un nemainīgākos cilvēces institūtus – zvaigzne un krusts apzīmē gandrīz vai divus gadu tūkstošus. Tie pārāk dziļi bija ieauguši tautas priekšstatos, lai tos varētu izravēt ar visām saknēm. Taču ja tās tomēr būtu ieviesušās un Hitlera laikā valdītu nedalīti, šīs dzīves rūnas – vai man par to būtu jābrīnās? Nevienu brīdi! Jo arī tad es nedomājot un ar tikpat mierīgu sirdsapziņu kā iepriekš būtu rakstījis, ka tā tam bija jānotiek. Jo *LTI* vispārējā tendence ir tiekšanās pēc uzskatāmības, un, ja uzskatāmība ir panākama ar rūnu zīmi, pievērsties ģermāņu tradīcijai, tad tas tiktu apsveikts divkārt. Kā izlocīta rakstu zīme dzīves rūna ir *SS* attēls un kā pasauleskatījuma simbols tā darbojas kā Saules rata spieķis, kāskrusts. Tāpēc, ņemot vērā visus šos pamatojumus, tas būtu tikai pašsaprotami, ka dzīves rūnas pilnīgi izstumtu krustu un zvaigzni.

Ja es tomēr ar vienlīdz labiem pamatojumiem varu izteikties arī par nenotikušo (kā tam vajadzēja piepildīties), tāpat kā par patiesi notikušo – ko tad es īsti esmu pamatojis un kādu noslēpumu esmu atklājis? Arī šeit – robežu izzušana, nedrošība, svārstība un šaubas, arī šeit. Montēna pozīcija: *Que sais-je*, ko es zinu? Renāna¹²¹ pozīcija: jautājuma zīme – svarīgākā no visām pieturas zīmēm. Pilnīgs pretstats nacistiskajai cietpaurībai un

¹²¹ Žozefs Ernests Renāns (1823–1892) – franču filozofs, filologs, reliģiju vēsturnieks.

pašpārliecinātībai. Cilvēces svārsts šūpojas starp abām galējībām un meklē vidus stāvokli. Pirms Hitlera un Hitlera laikā līdz apnikumam apgalvoja, ka par jebkuru progresu ir jāpateicas cietpauriem, ka visi skēršļi ir cēlušies vienīgi no jautājuma zīmes piekritējiem. Tas nav īsti droši, taču īsti droši ir kas cits: asinis vienmēr līp tikai pie cietpauru rokām.

XII nodaļa INTERPUNKCIJA

Iespējams novērot, ka atsevišķs cilvēks vai grupa labprātāk dod priekšroku kādai īpašai interpunkcijas zīmei.

Mācītājiem patīk semikols; viņu loģikas vajadzības pieprasa savienojuma zīmi, kas ir noteiktāka par komatu un tomēr ne tik absolūti norobežojoša kā punkts. Skeptiķis Renāns paskaidro, ka jautājuma zīmi cilvēks nekad nevar lietot par biežu. Vētras un dziņu laikmetam bija ārkārtējas prasības pēc izsaukuma zīmes. Agrīnais naturālisms Vācijā labprāt lietoja domu zīmes: teikumi, domu virknējumi nav vis darināti, balstoties uz rūpīgu rakstāmgalda loģiku, bet gan pārtrūkst, dod mājienu, paliekot nepilnīgi, to būtība ir pārejoša, mainīga, asociatīva, un atbilst to rašanās stāvoklim, iekšējam monologam un arī satrauktai sarunai, īpaši – starp cilvēkiem, kas nav raduši domāt.

Tā kā būtībā *LTI* ir retoriska un atkal un atkal vērsas pie jūtām, tai, līdzīgi vētras un dziņu laikmetam, būtu jāpakļaujas izsaukuma zīmei. Tas gandrīz nav vērojams; gluži otrādi, man šķiet, ka tā ar šo zīmi apietas samērā taupīgi. Liekas, ka *LTI* visu veido ar tādu pašu par sevi saprotamu gatavību uzsaukumam un izsaukumam, ka šādam mērķim tai nevajag nekādu īpašu interpunkcijas zīmi – jo kur gan ir vienkāršie izteicieni, no kuriem būtu jāizceļas izsaukumam?

LTI turpretī līdz apnikumam lieto to, ko es vēlētos nosaukt par ironiskajām pēdiņām. Vienkāršās pēdiņas nenozīmē neko citu kā vien burtisku tā atstāstījumu, ko ir teicis vai rakstījis kāds cits. Ironiskās pēdiņas neaprobežojas tikai ar neitrālu citēšanu, bet tās pievieno arī šaubas par citētā patiesumu, pašas par sevi pasludina pavēstīto izteicienu par meliem. Tā kā runā tās izpaužas tikai ar izsmiekla piedevu runātāja balsī, ironiskās pēdiņas ir visciešākā veidā saistītas ar *LTI* retorisko raksturu.

LTI nekādā ziņā nav tās izgudrojusi. Kad vācieši Pirmajā pasaules karā lielījās ar savas kultūras pārākumu un uz Rietumu civilizāciju noskatījās kā uz nepilnvērtīgu un tikai ārēju sasniegumu, francūži, piemērot «culture allemande»¹²², nekad neiztika bez ironiskajām pēdīnām; iespējams, ka pēdīņu ironiskais lietojums jau pastāvēja līdzās to neitrālajai lietošanai reizē ar šīs zīmes ieviešanu.

Taču *LTI* ironiskais lietojums daudzkārtīgi dominē pār neitrālo. Jo tieši neitralitāte tai ir pretīga, tai vienmēr vajag pretinieku, pretinieks tai vienmēr ir jāsaploša. Kad spāņu revolucionāri izcīna uzvaru, kad viņiem ir virsnieki, kad viņiem ir ģenerālštābs, tad tās neizbēgami ir «sarkanās «uzvaras»», «sarkanie «virsnieki»», «sarkanais «ģenerālštābs»». Tas pats vēlāk notiek ar krievu «stratēģiju», tas pats ar dienvidslāvu «maršalu» Tito¹²³. Čemberlens¹²⁴ un Čērčils¹²⁵, un Rūzvelts¹²⁶ vienmēr ir «valstsvīri» tikai ironiskajās pēdīnās, Einšteins ir «pētnieks», Rātenavs¹²⁷ – «vācietis» un Heine¹²⁸ – ««vācu» dzejnieks». Nav neviena avīžu raksta, nevienas iespīestās runas, kurās nemudžētu šīs ironiskās pēdīņas, un tās neizpaliek arī mierīgāk izturētos izsmelošos rakstos. Tās pieder drukātajai *LTI* tāpat kā Hitlera un Gebelsa intonācijai, tās viņai ir iedzimtas.

Ģimnāzijas pēdējā klasē 1900. gadā man bija jāraksta sacerējums par pieminekļiem. Tajā bija šāds teikums: «Pēc septiņdesmit gadu kara gandrīz katrā vācu tirgus laukumā atradās uzvarām vainagota *Germania* ar karogu un zobenu; es varētu minēt kaut vai simts piemērus.» Mans skeptiskais skolotājs ar sarkanu tinti malā atzīmēja: «Līdz nākamajai stundai

¹²² Vācu kultūra (franču val.).

¹²³ Josips Tito (arī Josips Brozs Tito, 1892–1980) – Dienvidslāvijas Komunistiskās partijas un valsts vadītājs.

¹²⁴ Nevils Čemberlens (1869–1940) – Lielbritānijas valsts darbinieks, no 1937. līdz 1940. gadam premjerministrs.

¹²⁵ Vinstons Čērčils (1874–1965) – Lielbritānijas valsts un politiskais darbinieks, no 1940. līdz 1945. un no 1951. līdz 1955. gadam premjerministrs.

¹²⁶ Franklins Delano Rūzvelts (1882–1945) – ASV valsts darbinieks, no 1933. līdz 1945. gadam ASV prezidents.

¹²⁷ Veimāras republikas ārlietu ministru Rātenavu labējie ekstrēmisti uzskatīja par nodevēju viņa ebreju izcelsmes un ārpolitiskās darbības dēļ (īpaši par līdzdalību Versaļas miera līguma sagatavošanā un 1922. gada 16. aprīlī parakstītā Rapallo – sadarbības ar Padomju Krieviju – līguma dēļ). Sk. arī 59. piezīmi V nodaļā «No pirmā gada dienasgrāmatas».

¹²⁸ Vācu literatūras klasiķis, dzejnieks Heinrihs Heine (1797–1856) bija dzimis ebreju tirgotāju ģimenē.

sagādāt duci piemēru!» Es atradu tikai deviņus un reizi par visām reizēm biju izārstēts no mutes brūķēšanas, piesaucot lielu nenoteiktu skaitu. Tam par spīti un, lai gan man savos *LTI* novērojumos tieši ir jāizsakās par dažādu skaitļu ļaunprātīgu izlietošanu, punktā par ironiskajām pēdīnām es ar mierīgu sirdsapziņu varētu rakstīt: «Te iespējams minēt tūkstošiem piemēru.» Viens no šī citādi ļoti vienveidīgā tūkstoša skan: «Izšķir vācu kaķus un «dižciltīgus» kaķus.»

XIII nodaļa PERSONVĀRDI

Kādreiz bija kāds vecs ģimnāzistu joks, kas tika pārmantots no paaudzes paaudzē; tagad, kad tikai nedaudzās vidusskolās vēl tiek mācīta grieķu valoda, tas varētu būt izzudis. Joks bija šāds: kā vācu vārds *Fuchs* (lapsa) ir cēlies no tādas pašas nozīmes grieķu *άλώπηξ*. Tas noticis šādā attīstības secībā: *alopex, lopex, pex, pix, pax, pucks, Fuchs*. Par to es nebiju domājis kopš saviem gatavības pārbaudījumiem, apmēram trīsdesmit gadus. Toties 1934. gada 13. janvārī tas iznira no aizmirstības ar tādu spirtumu, it kā es to būtu citējis dienu iepriekš. Tas notika, lasot semestra cirkulāru Nr. 72. Magnificence tajā paziņoja, ka mūsu kolēģis, ārštata profesors un nacionālsociālistu pilsētas pārvaldes loceklis Izraēls «ar ministrijas atļauju» atkal esot pieņēmis savas ģimenes veco vārdu.» 16. gadsimtā tā saucās *Oesterhelt*, un Laucizā tas ir attīstījies cauri *Uesterhelt, Isterhal* (arī *Isterheil* un *Osterheil*), *Istrael, Isserel* u. c. līdz ar izkropļojumiem par Izraēlu.

Līdz ar to mana uzmanība pirmo reizi tika vērsta uz *LTI* personvārdu nodaļu. Lai cik bieži es vēlāk gāju garām jaunajam spīdošajam uzrakstam ar vārdu *Oesterhelt* – tas bija piestiprināts pie kādiem šveiciešu kvartāla dārza vārtiem – es vienmēr sev pārmetu, ka arī šo īpašo nodaļu es atkal aplūkoju pirmkārt *sub specie Judaeorum*¹²⁹. Kaut gan viss jau nemaz nebija izsmelams vienīgi ar ebreju lietām, arī šī ir nodaļa, kas attiecas vienīgi uz *LTI*.

Katrā revolūcijā, vai nu tā skar politisko un sociālo sfēru, vai mākslu un literatūru, darbojas divas tendences: griba uz pilnīgi jauno, turklāt tiek

¹²⁹ No ebreju viedokļa (latīņu val.). Latīņu val. *Sub specie aeternitatis* – no mūžības viedokļa.

asi uzsvērts līdz šim vispārpieņemtā pretstats, un nepieciešamība pēc sasaistījuma, pēc attaisnojošās tradīcijas. Nekas nav pilnīgi jauns, cilvēks atgriežas pie tā, pret ko grēkojis nomaināmais laikmets, atpakaļ pie cilvēces vai pie nācijas, vai pie tikumības, vai pie mākslas patiesās būtības utt., utt. Abas tendences skaidri parādās vārdu došanā un pārdēvēšanā.

Amerika un melnā Amerika visumā aprobežojas ar to, ka jaunā vadoņa vārdus un uzvārdus padara par priekšvārdu jaundzimušam bērnam vai personai, kura jānosauc no jauna. Lielā angļu revolūcija atzīst sevi par puritānisma piekritēju un tīksminās par Vecās Derības vārdiem, kurus tā labprāt pastiprina ar kādu izteicienu no Bībeles (Jošua – slavē Kungu, mana dvēsele). Lielā franču revolūcija meklē savus ideālos tēlus klasiskajā, it īpaši romiešu senatnē, un katrs tautas tribūns apgādā sevi un savus bērnus ar Cicerona un Tacita¹³⁰ vārdiem. Un tieši tāpat labs nacionālsociālists uzsver savu asins un dvēseles radniecību ar ģermāņiem, ar ziemeļu cilvēkiem un dieviem. Mode uz Vāgneru¹³¹ un jau sen pastāvošais nacionālisms sagatavoja to, ka, parādoties Hitleram, jau bija bagātīgi pārstāvēts Horsts, Zīglinde utt.; līdzās Vāgnera kultam un pēc tā, un daudz stiprāk par to, noteikti ir iedarbojies arī jauniešu kustības «Gājputni»¹³² dziedāšana. Taču to, kas līdz šim bija mode un paradums līdzās citiem paradumiem, Trešais reihs padara gandrīz par pienākumu un par uniformu. Ja nacistiskās jaunatnes vadonis nosauc sevi par Baldūru¹³³, kā lai citi atpaliek? Vēl 1944. gadā kādā Drēzdenes avīzē es atradu starp deviņiem dzimšanas pieņemumiem sešus ar uzsvērti ģermāniskiem vārdiem: Dīters, Detlefs, Uve, Margita, Ingrida, Uta. Dubultvārdi, savā starpā saķēdēti ar defisi, īpaši iecienīti sava pilnskanīguma, savas divkārtējās izteiksmes, tātad sava retoriskā rakstura dēļ (līdz ar to apliecinot piederību *LTI*): Bernds Dītmārs, Bernds Valters, Dītmārs Gerhards... *LTI* raksturīga arī biežā skaidrojošā

¹³⁰ Marks Tullijs Cicerons (106–43 p.m.ē.) – romiešu politiskais darbinieks, orators, filozofs un Pūblijs Kornēlijs Tacits (ap 58 – ap 117) – romiešu vēsturnieks.

¹³¹ Izcilā vācu komponista Riharda Vāgnera (1813–1883) mūzika un uzskati nacistu izpratnē bija spilgtākā vācu gara izpausme. Hitlers uzskatīja Vāgneru par vienu no saviem garīgajiem skolotājiem («Katrā savas dzīves posmā es atgriezos pie Vāgnera»).

¹³² «*Wandervögel*» – pirmā organizētā vācu jauniešu kustība ar nacionālpatriotisku ievirzi, dibināta 1896. gadā, veidojās no ceļojošas skolēnu grupas un vēlāk izplatījās arī citās vācu valodas zemēs; «Gājputni» centās izkopt nacionālās tradīcijas, apceļoja dzimto zemi, dzīvoja nometnēs.

¹³³ Baldūrs fon Širahs (1907–1974) – vācu nacionālsociālistu jaunatnes līderis, Hitlerjūgenda vadītājs, vēlāk Vīnes gauleiters.

forma: Mazā Karīna, Mazais Haralds; balāžu vārdu heroismam piejauc nedaudz saldās sajūtas – tas rada lielisku pievilinošu skanējumu.

Vai tas, ka es runāju par uniformēšanu, ir stipri pārspīlēts? Bet varbūt tas tā nav, jo virkne iesakņojušos vārdu ir kļuvuši daļēji apšaubāmi, daļēji pat aizliegti. Nav ieredzēti kristiešu vārdi; tie vedina domāt, ka īpašnieks pieder opozīcijai. Īsi pirms Drēzdenes katastrofas manās rokās kā ietina-
mais papīrs nonāca «*Illustrierter Beobachter*», domāju, ka 1945. gada 5. februāra numurs. Tur atradās pārsteidzošs raksts: «Heidruna». Pārsteidzošs šajā oficiālajā nacistiskajā avīzē («*Völkischer Beobachter*»¹³⁴ pielikumā).

Dažas reizes šo gadu laikā man tika atgādināta kāda dīvainā Grillparcera¹³⁵ aina. «Sapnis viena dzīve», pēdējais cēliens. Jaunais varonis ir neglābjami sapīnies asiņainā noziegumā, sods ir nenovēršams. Tad kļūst dzirdams pulkstenis, un viņš nomurmina: «Klau! Tas sit! Trīs stundas pirms saullēkta. Vēl mazliet, un viss būs beidzies.» Uz brīdi viņš ir pa pusei uzmodies, viņam liekas, ka viņu mocījis tikai sapnis, pamācoša, nerealizēta viņa «Es» iespējamība. «Vai tu labāk vēlies māņu tēlus, / Nakts viesus, slimā murgus, / Un visu tā mēs drudzī redzam.»

Dažas reizes, taču nekad tik skaidri kā šajā vēlinajā rakstā par Heidrunu, «Trīs stundas pirms saullēkta», Hitlera piekritēju publikācijās izskan daļēja vainas apzināšanās; bet tad, kad viņi – pārāk vēlu – atmodās, viņu drudža ārprāts nebija pagaisis kā rēgs; viņi patiešām bija slepkavojuši... Rakstā par Heidrunu autors izsmej savus *Pg* uzreiz dubultīgi. Ja vecāki, viņš raksta, pirms izstāšanās no baznīcas (kā tas bija nepieciešams esesiešiem un pavisam ortodoksāliem nacistiem), ja viņi kādā savas dzīves nevāciskajā fāzē bija kļūdījušies un kristījuši pirmdzimto par Hristu, tad vēlāk viņi centās nabaga radījuma dzīvi kaut mazliet atvieglot ar pareizrakstības palīdzību, mudinot viņu tās pusaustrumniecisko vārdu rakstīt ar vācu sākumu: «Krista». Un pilnīgai grēka izpirkšanai tad otro meitu nosauca pareizi – ģermāniski un pagāniski – par Heidrunu, kurā Millers¹³⁶ un Šulce¹³⁷

¹³⁴ Nacionālsociālistu (*NSDAP*) partijas oficiālais laikraksts, iznāca kopš 1920. gada, kopš 1933. gada faktiski valdības laikraksts. «*Illustrierter Beobachter*» – pielikums «*Völkischer Beobachter*», reizi mēnesī, vēlāk reizi nedēļā, iznāca kopš 1926. gada, plašo fotoportāžu dēļ izteikts nacistu propagandas izdevums.

¹³⁵ Francs Grillparcers (1791–1872) – austriešu dramaturgs, daiļradē daudz izmantojis antīkās un vācu vēstures tēmas, luga «Sapnis viena dzīve» («*Der Traum ein Leben*», 1834)

¹³⁶ Frīdrihs Makss Millers (1823–1900) – vācu izcelsmes britu indologs, valodnieks un reliģiju vēsturnieks.

¹³⁷ Vilhelms Šulce (1863–1935) – valodnieks, indoģermānists.

saskata Ērikas ģermanizējumu. Patiesībā Heidruna esot Eddas «debesu kaza», kuras tesmeņos ir medalus un kura kāri skrien pakal āzim. Tā kā – visai neatbilstošs ziemeļniecisks vārds jaunai meitenei... Vai brīdinājums rakstā ir pasargājis kādu bērnu? Tas parādījās par vēlu, pat ne ceturtdaļgadu pirms sabrukuma. Meklēšanas dienestā pa radio es vēl pirms nedaudz dienām dzirdēju par kādu Silēzijas Heidrunu...

Kamēr Krista un viņai līdzīgās par spīti aizdomām vēl aizvien nokļūst līdz civilstāvokļa reģistrācijai, vārdi, kas aizgūti no Vecās Derības, ir aizliegti: neviens vācu bērns nedrīkst saukties par Leu vai Zāru; ja mācītājs, kam svešas laicīgās lietas, vēlas pieteikt šādu vārdu, civilstāvokļa biroja darbinieks atsakās tādu reģistrēt, bet augstākas instances mācītāja sūdzību sašutumā noraida.

Tautiešus centās visnotaļ pasargāt no šādiem vārdiem. 1940. gada septembrī uz afišu staba ieraudzīju baznīcas paziņojumu: «Tautas varonis. Hendeļa oratorija». Zem tā, bailīgi sīkiem burtiem iekavās atradās «Makabejas Jūda: pārveidots uzvedums». Apmēram tai pašā laikā es kādā kultūrvēsturiskā romānā, kas bija tulkots no angļu valodas, lasīju: «*The Cronicle of Aarona Kane*», izdevniecība «*Rutten & Leening*», tā pati, kurā bija izdota Vīnes ebreja Antona Betelheima¹³⁸ slavenā Bomarsē biogrāfija. Pirmajā lappusē izdevniecība atvainojās, ka Bībeles personu vārdi atbilstot viņu puritānismam un laikmeta, un zemes paražām, tādēļ tos nevar mainīt. Cits angļu romāns – es vairs neatceros autoru – vāciski saucās «Mīļotie dēli». Titullapā sīkā drukā minētais oriģinālnosaukums skanēja: «O, Absalom!»¹³⁹ Fizikas lekcijā bija jānoklusē Einšteina vārds, arī mērvienību «hercs» nedrīkstēja apzīmēt ar šo ebreju vārdu.

Ne vien tādēļ, lai vācu tautieti pasargātu no ebreju vārdiem, bet gan daudz vairāk tādēļ, lai pasargātu no jebkuras saskares ar pašiem ebrejiem, tie tiek visrūpīgākā veidā nošķirti. Un viens no šīs nošķiršanas būtiskākajiem līdzekļiem ir iezīmēšana ar vārdu palīdzību. Tam, kam nav nepārprotami ebrejisks vārds, bet tas ir daļēji iesakņojies vācu valodā, piemēram, Baruhs vai Rea, savam vārdam jāpievieno «Izraēls» vai «Zāra». Viņam tas jāpaziņo savā civilstāvokļu birojā un bankā, viņš to nedrīkst aizmirst parakstoties, viņam tas jānorāda visiem saviem darījumu partneriem, lai tie

¹³⁸ Antons Betelheims (1851–1930) – austriešu rakstnieks un kritiķis; franču rakstnieka dramaturga Bomarsē (1732–1799) biogrāfija «*Beaumarchais*» (1886).

¹³⁹ Hovards Springs (1889–1965) – angļu rakstnieks un žurnālists, romāns «O, Absalom!» (1938), vēlāk publicēts ar nosaukumu «Mans dēls, mans dēls!».

savukārt to neaizmirstu, nosūtot viņam pastu. Ja viņš nav precējies ar ārisku sievu un viņam nav no tās bērnu – āriskā sieva vien viņam nevar palīdzēt –, viņam jānēsā dzeltenā ebreju zvaigzne, kurā ebreju rakstību atdarinošiem burtiem bija rakstīts «Jude», kas bija redzams kā uz krūtīm uzrakstīts priekšvārds. Pie dzīvokļa durvīm mūsu vārds bija dubultots, vīrs manējā – ebreju zvaigzne, zem manas sievas – «āriete». Uz manām pārtikas kartītēm sākumā atradās atsevišķs «J», vēlāk šķērsām pāri kartei tika nodrukāts «žids», visbeidzot uz katraniecīgākā posma ikreiz bija pilns vārds «žids», kādas sešdesmit reizes uz vienas un tās pašas kartes. Kad par mani runa ir oficiāli, vienmēr mani jāsauca «žids Klemperers»; kad man ir jāpiesakās gestapo, tad izceļas tracis, ja es nepietiekami «iznesīgi» ziņoju: «Šeit žids Klemperers.» Nievas var vēl kāpināt, ja ar apostrofa palīdzību apgalvojuma formas vietā novieto kundzisko uzsaukuma formu: par manu savlaicīgi uz Losandželosu emigrējušo brālēnu mūziķi¹⁴⁰ kādu dienu izlasīju avīzē: «Žid' Klemperers izmucis no trako mājas un atkal saķerts.» Kad tiek pieminēti ienīstie «Kremļa židi» Trockis un Ļitvinovs, tos vienmēr sauc par Trocki-Braunšteinu un Ļitvinovu-Finkelšteinu. Kad tiek pieminēts nīstamais Ņujorkas birģermeistars La Guardia¹⁴¹, viņu vienmēr sauc par «židu La Guardiū» vai vismaz par «pusžidu La Guardiū».

Un ja kādam ebreju laulātajam pārim, par spīti visiem spaidiem, tomēr ienāktu prātā laist pasaulē bērnu, tad viņi nedrīkst savam «metienam» – es vēl arvien dzirdu, kā kāds nosiekalojies tips klieudz uz smalku vecu kundzi: «Tavs metiens ir no mums izmucis, tu, židu cūka, par to mēs gribam nokaut tevi!», un tad tie viņu arī nokāva, nākamajā rītā viņa vairs nepamodās no veronāla miega –, tātad vecāki nedrīkstēja saviem pēcnācējiem dot maldinošus vācu vārdus; nacionālsociālistiskā valdība viņiem ļāva izvēlēties no veselās virknes ebreju vārdu. Tie izskatījās visai dīvaini, pavisam nedaudziem no tiem piemita istā Vecās Derības godība.

Karls Emīls Francozs¹⁴² «Āzijas» studijās stāsta par to, kā 18. gadsimtā Galīcijas ebreji tikuši pie saviem vārdiem. Tas bija Jozefa II¹⁴³ pasākums

¹⁴⁰ Domāts Oto Klemperers (1885–1973) – ievērojams diriģents, 1933. gadā emigrēja uz ASV, 1946. gadā atgriezās Eiropā un vadīja Londonas Simfonisko orķestri, 1970. gadā pārcēlās uz dzīvi Jeruzalemē; sk. arī 78. piezīmi VI nodaļā «Pirmie trīs nacistiskie vārdi».

¹⁴¹ Fiorello La Guardia (1882–1947) – amerikāņu politiķis, Ņujorkas mērs (1934–1945).

¹⁴² Karls Emīls Francozs (1848–1904) – ebreju izcelsmes vācu rakstnieks, kultūrvēsturisku aprakstu grāmata «*Aus Halb-Asien*» (1876, 2 Bd.).

¹⁴³ Jozefs II (1741–1790) – Svētās Romas imperators, Austrijas Habsburgu mantojuma zemju valdnieks.

apgaismības un humānisma garā; taču daudzi ebreji pretojās ortodoksālā lieguma dēļ, un izsmējīgākie zemākie ierēdņi tad ietiepīgākajiem uzspieda apsmejamus un nepatīkamus uzvārdus. Nīrgāšanās, kas toreiz sāka darboties pret likumdevēju nolūkiem, no nacistiskās valdības puses bija ielānota ar nodomu, tā vēlējās ebrejus ne tikai norobežot, bet arī «difamēt».

Tam piemērots līdzeklis izrādījās žargons¹⁴⁴, kas vāciešiem vārda formu dēļ šķiet vācu valodas kropļojums un izklausās rupjš un pretīgs. Bet to, ka tieši žargonā izpaužas cauri gadsimtiem saglabājusies ebreju piederība Vācijai un ka viņu izruna lielā mērā sakrīt ar Valtera fon der Fogelveides¹⁴⁵ un Volframa fon Ešenbaha¹⁴⁶ izrunu, par to zina, protams, tikai profesionāls ģermānists, bet es vēlētos iepazīties ar to ģermānistikas profesoru, kurš nacistu laikā būtu uz to atļāvies norādīt savā seminārā! Tā ebrejiem atvēlētajā vārdu sarakstā nonāca vācu ausij daļēji netīkamās, daļēji smieklīgi skanošās jidiša mīlvārdu formas *Vögele*, *Mendele* utt. Pēdējā ebreju mājokli, kurā dzīvojam, es katru dienu lasiju raksturīgu uzrakstu uz durvīm, tajā līdzās viens otram par sevi vēstīja tēvs un dēls: Baruhs Levins un Horsts Levins. Tēvam nebija nepieciešamības pievienot Izraēlu – Baruhs pats par sevi bija pietiekami ebrejisks, tas bija cēlies vēl no poļu un ortodoksālo ebreju vides. Dēls savukārt drīkstēja Izraēlu izlaist tādēļ, ka viņš bija jauktenis, jo viņa tēvs bija pārvāciskojies, stājoties jauktajā laulībā. Bija vesela ebreju Horstu paaudze, kuras vecāki nevarēja vien beigt pietiekami uzsvērt un pat pārlietu uzsvērt savu gandrīz vāciskumu. Šī Horstu paaudze no nacistiem cieta mazāk par saviem vecākiem – es, protams, domāju, ka cieta mazāk garīgi, jo koncentrācijas nometņu un gāzes kameru priekšā nepastāvēja nekādas paaudžu atšķirības, ebrejs bija ebrejs. Taču Baruhi jutās izraidīti no viņu mīlestības zemes, kamēr Horsti – bija neskaitāmi Horsti un Zigfrīdi, kuriem kā simtprocentīgiem ebrejiem bija jāpievieno Izraēls – izturējās pret visu vācisko vienaldzīgi un pat lielā mērā naidīgi. Viņi, tāpat kā nacisti, bija izauguši tajā pašā perversās romantikas atmosfērā, viņi bija cionisti...

¹⁴⁴ Domāts jidišs (idišs) – ģermāņu valodu grupas valoda, kas 12. gs. beigās – 13. gs. sāka veidoties par patstāvīgu valodu Vācijā uz vidusaugšvācu valodas dialektu pamata un spēcīgā senebreju valodas ietekmē.

¹⁴⁵ Valters fon der Fogelveide (ap 1170 – ap 1230) – vācu un austriešu minnezengers, ievērojamākais bruņinieku dzejas pārstāvis.

¹⁴⁶ Volframs fon Ešenbahs (ap 1170 – ap 1220) – vācu dzejnieks minnezengers, romāna dzejā «Parsifals» autors.

Te es atkal esmu spiests pievērsties ebrejiem. Vai tā ir mana vai tēmas vaina? Jo jābūt arī neebreiskām lappusēm. Jo bija arī tās.

Tradicionālā vārda došana izplatījās arī starp laikabiedriem, kuri atradās visai tālu no nacisma. Kāds augstākās skolas vadītājs, kurš labāk devās pensijā nekā pievienojās partijai, man labprāt stāstīja par sava mazdēla Izbranda Vilderiha agrīnajiem varoņdarbiem. Es jautāju, kā mazais ir ticis pie sava vārda. Atbilde vārds pa vārdam skanēja: «Septiņpadsmitajā gadsimtā tā sauca kādu vīru mūsu dzimtā, kas cēlusies no Holandes.»

Rektors, kuru pret hitlerisma kārdinājumiem aizsargāja dievbijīgs katolicisms, ar vienu vienīgu vārda «dzimta» lietojumu atklāja savu inficēšanos ar nacismu. Dzimta, kas vecajā valodā apzīmēja radniecību un bija neitrāls vārds, plašākā nozīmē attiecināms uz ģimeni, vēlāk noslidēja līdz pejoratīvam līdzīgi Augustam, paceļoties svinīgā cienībā; dzimtas izpēte kļūst par ikviena tautieša godpilnu pienākumu. Bet tur, kur tradīcija pret nacionālo principu nostājusies naidīgi, tā tiek nesaudzīgi nobīdīta malā. Turklāt pievienojas tipiski vāciska īpašība, kuru bieži apsmējuši kā pedantismu, proti, pamatīgums. Lielu Vācijas daļu ir apdzīvojuši slāvi, un vietvārdi atbilst šim vēsturiskajam faktam. Bet Trešā reiha nacionālajam principam un tā rasu lepnumam paciest citus, nevis ģermāņu vietvārdus ir nepieņemami. Tādējādi valsts karte tiek attīrīta līdz pēdējam sikumam. No kāda «*Dresdener Zeitung*» raksta 1942. gada 15. novembrī «Vācu vietvārdi Austrumos» es atzīmēju: Meklenburgā daudzos ciematos tika izsvītrots piedēklis *wendisch*¹⁴⁷, Pomerānijā tika vāciskoti 120, Brandenburgā pavisam 175 slāvu vietvārdi, īpaši tika ģermanizēta Šprēvaldes apkaime. Silēzijā vāciskoto pārveidojumu skaits sasniedza jau 2700, un valdības apriņķī Gumbinenā, kur pirmām kārtām piedauzīgas šķita «zemākās rases» lietuviešu galotnes un kur, piemēram, Bergninglaukeni «pārordiskoja» par Berningeni, Gumbienas apriņķī kopumā no 1851 pagasta tika pārdēvēti veseli 1146.

Vēlme sekot tradīcijai ielu nosaukumos izpaužas tur, kur tā visvairāk spēj apliecināt savu vāciskumu. Tur izraka vissenāko un nepazīstamāko rātskungu un birģermeistaru vārdus un uzrakstīja ar skolmeistaru precizitāti uz ielu nosaukumu plāksnītēm. Šeit, Drēzdenes dienvidu augstienē, kādu jaunierikotu ielu sauc par Tirmaņa ielu, un zem vārda rakstīts: «Maģistrs Nikolauss Tirmanis, birģermeistars, miris 1437. gadā.» Līdzīgi

¹⁴⁷ Domāta sorbu (lužiciešu) valodas ietekme – pieder slāvu valodu grupas valodām, lieto Drēzdenes un Kotbusas apgabālā.

ir lasāms uz citām priekšpilsētu ielu plāksnītēm: «rātskungs 14. gadsimtā» vai «pilsētas hronikas rakstvedis 15. gadsimtā»...

Vai Jozefs bijis pārāk katolisks vārds, vai arī tā bijusi vienīgi vēlēšanās atbrīvot vietu romantiskajam un līdz ar to uzsvērti vāciskam gleznotājam? Katrā ziņā Jozefa iela Drēzdenē kļuva par Kaspara Dāvida Frīdriha¹⁴⁸ ielu – kā par spīti, tas izraisīja lielu daļu ar pastu saistītu starpgadījumu, kad dzīvojam vienā no šīs ielas ebreju mājām un atkārtoti saņēmām vēstules ar adresi: Frīdriha iela pie Kaspara Dāvida kunga.

Sajaukums no mīlestības uz viduslaiku cunftu un sabiedrības slāņu kārtību un mūsdienu reklāmu uzrunā mūs pasta zīmogos, kuros pilsētas iegūst specializējošu papildinājumu.

«Gadatirgus pilsēta Leipcīga» ir sens un nav nacistisks izgudrojums, toties nacistiski jauns ir zīmogs: «Klēve, teicama bērnu apavu darbnīca». Savā dienasgrāmatā es atzīmēju: «Rūpnīcas «*Volkswagen*» pilsēta pie Fallerslēbenes», jo šeit zīmogs līdzās amata kārtai un industriālajai reklāmai slēpj skaidru politisku jēgu: tas izceļ īpašu industriālu koloniju nozīmi, kas bija fīrera mīļākais izgudrojums maldināšanai; jo tas, kas kā daudzsoļošā «tautas mašīna»¹⁴⁹ izvilināja naudu no mazajiem ļaudīm, patiesībā jau no paša sākuma bija plānots kā kara mašīna. Neaizplīvuroti politiski un tīri propagandiski bija dižmanīgie zīmogi: «Mīnhene, kustības pilsēta»¹⁵⁰ un «Nirnberga, partijas kongresu pilsēta»¹⁵¹.

Nirnberga atradās «tradīciju novadā», acīmredzot, vēloties norādīt, ka slavas pilnie nacionālsociālisma aizsākumi meklējami tieši šajā apvidū. Provincas saukšana par «novadu»¹⁵² atkal ir saistīšanās pie vāciskā, un, «Vartes novadā» iekļaujot neapšaubāmas poļu teritorijas daļas, ar vāciskā

¹⁴⁸ Domāts Kasparš Dāvids Frīdrihs (1774–1840) – vācu gleznotājs, romantisma pārstāvis.

¹⁴⁹ Populārājam vieglajam automašīnai *Volkswagen* («Tautas mašīna»), kā solīja Hitlers, ar laiku bija jābūt katrā vācu ģimenē; sākumā to sauca par *KdF Wagen* (*Kraft durch Freude*), īstenībā mašīna tika izmantota galvenokārt armijas vajadzībām.

¹⁵⁰ Mīnhenē 1920. gadā tika dibināta *NSDAP*, 1923. gadā šeit notika Hitlera vadītais varas sagrābšanas mēģinājums (tā sauktais «Alus pučs»), pēc puča Mīnhenē tika tiesāts Hitlers, te atradās arī nacionālsociālistu partijas rezidence; 1935. gadā Mīnhenei tika piešķirts nosaukums «*Hauptstadt der Bewegung*» («Kustības pilsēta»).

¹⁵¹ Sk. 65. piezīmi V nodaļā «No pirmo gadu dienasgrāmatas».

¹⁵² *Gau* – galvenā teritoriāli administratīvā vienība Trešajā reihā, visa teritorija bija sadalīta 42 novados (*Gau*), tās vadītājs bija nacistu iecelts gauleiters. *Warthegau* – nacistu okupētās Polijas rietumdaļa.

vārda došanu tika legalizēta svešu zemju laupīšana. Līdzīgi bija ar apzīmējumu maliena¹⁵³ pierobežu novadiem. Austrumu maliena Lielvācijai pieisaistīja Austriju, Rietumu maliena pievienoja Holandi. Iekarotgrība uzblīda vēl nekaunīgāk, kad poļu Lodza pazaudēja savu vārdu un tika pārveidota par Licmanštati – pēc tās iekarotāja vārda Pirmajā pasaules karā.

Taču, rakstot šo vārdu, es acu priekšā redzu īpašu zīmogu: Licmanštates geto. Un nu atmiņā atstāst vārdi, kuri iekļuvuši pasaules vēstures elles ģeogrāfijā: Terēzienštate un Būhenvalde, un Aušvice¹⁵⁴ utt. Un līdzās parādās vārds, kuru zinās nedaudzi – tas skāra tikai mūs, drēzdeniešus, un pazuduši ir visi tie, kurus tas skāra vistiešāk, tie visi ir pazuduši. Ebreju nometne Hallerberga: tur 1942. gada rudenī nožēlojamās barakās, vēl nožēlojamākās par tām, kas bija paredzētas krievu gūstekņiem, ievietoja Drēzdenes ebreju paliekas, bet no turienes pēc dažām nedēļām tos aizsūtīja nāvē Aušvices gāzes kamerās: palikām tikai mēs nedaudzie, kas dzīvoja jauktajās laulībās.

Es atkal esmu atgriezies pie ebreju tēmas. Vai tā ir mana vaina? Nē, tā ir nacisma un tikai nacisma vaina.

Bet, ja jau es esmu nonācis tā saucamajā lokālpatriotismā, pēc tam, kad man bija jāapmierinās ar vienkāršām gadījuma rakstura piezīmēm un mājienu lielajā, patiesi doktora disertācijas cienīgajā tēmā – iespējams, ka pastāv kāda pasta pārvalde, kura varētu materiālu papildināt –, es vēlētos pastāstīt arī par nelielu dokumentu viltojumu, kas skar mani personīgi, un ir palīdzējis manas dzīvības glābšanā. Es esmu pārliecināts, ka mans gadījums nebūs vienīgais. *LTI* pastāvēja cietumu (cietumsargu un cietumnieku) valoda, un pie cietumnieku valodas nenovēršami pieder (kā aizsardzības pasākumi) segvārdi, maldinoši daudznozīmju vārdi, viltojumi utt.

Valdmanis šīs lietas saprata labāk nekā mēs – pēc tam, kad bija mūs izglābis no iznīcināšanas Drēzdenē un nogādājis Kločes aviobāzē. Mēs bijām noplēsuši ebreju zvaigzni, bijām pametuši Drēzdenes teritoriju, sēdējuši mašīnā kopā ar āriešiem, īsi sakot, – mēs bijām veikuši veselu nāves grēku buķeti, un ikvienam no šiem grēkiem, ja mēs kristu gestapo

¹⁵³ Vācu val. – *Mark* – administratīva vienība vācu feodālajās zemēs viduslaikos. *Ostmark* – tā dēvēja Austriju pēc tās pievienošanas (*Anschluss*) Vācijai 1938. gadā, vēlāk attiecīnāja arī uz Sudetiju. *Westmark* – no 1940. gada Zāras un Pālcas novada apzīmējums.

¹⁵⁴ Terēzienštate, Būhenvalde, Aušvice – līdzās šīm pilsētām atradās lielākās koncentrācijas nometnes; Aušvice – vācu nosaukums Osvencimai Polijā.

nagos, būtu jānes mums nāve, karātavu nāve. «Drēzdenes adrešu grāmatā,» sacīja Valdmanis, «atrodami astoņi Valdmaņi, es starp viņiem esmu vienīgais ebrejs – kas gan ievēros manu vārdu?» Toties ar manējo bija citādi. Viņpus Bohēmijas robežas plaši izplatītajam ebreju uzvārdam Klemperers nav nekā kopīga ar skārdnieka amatu: tas nozīmē klauvētāju, draudzes kalpotāju, kurš no rītiem pieklauvē pie dievbijīgo durvīm vai logiem un modina tos agrajai lūgšanai. Drēzdenē to pārstāvēja tikai daži labi zināmi eksemplāri, un es biju vienīgais, kas tur bija palicis pēc daudzajiem šausmu gadiem. Visu dokumentu šķietama nozaudēšana varēja izraisīt aizdomas, un par ilgstošu izvairīšanos no saskares ar varas iestādēm nebija ko domāt: mums bija nepieciešamas pārtikas kartītes, mums bija nepieciešamas braukšanas kartītes – mēs vēl bijām ļoti kulturāli, ticējām šādu kartīšu nepieciešamībai... Gandrīz vienlaicīgi mēs atcerējāmies kādu man domātu aptiekas pudelīti. Recepte, uzšņapta ārsta rokrakstā, manu uzvārdu divās viegli pārprotamās vietās bija pilnīgi pārveidojusi. Pietika ar vienu punktu, lai no «m» izveidotu «in», un milimetru gara svītriņa pārvērtā pirmo «r» par «t». Tā no Klemperera radās Kleinpēters. Diez vai bija tāda pasta nodaļa, kura spētu reģistrēt visus Kleinpēterus Trešajā reihā.

XIV nodaļa OGLĀCIEPIS

1943. gada pavasarī darba birža mani kā nemācītu palīgstrādnieku nosūtīja uz tējas un minerālūdens fabriku «*Willy Schuter*», kas, pateicoties karaspēka pasūtījumiem, bija stipri vien «pietūkusi». Sākumā mani izmantoja par saiņotāju, kuram gatavā tēja bija jāiepilda kartona kārbās – ārkārtīgi vienmuļš, bet fiziski pavisam viegls darbs; drīzumā to atstāja tikai sievietēm, un es nonācu īstajās ražošanas telpās pie maisītāja un pie kapājamām mašīnām; ja ienāca īpaši daudz jaunu izejvielu, ebreju grupai bija jāpalīdz arī pie izkraušanas un izvietošanas noliktavās. Ar Šlīteru tēju – praktiski ar visām surogātu tējām – toreiz bija līdzīgi kā ar karapulku: tikai nosaukums palika viens un tas pats ilgstoši, saturs tikmēr nepārtraukti mainījās; tika bāzts iekšā tas, ko bija visvieglāk sadabūt.

Kādu maija pēcpusdienu es stāvēju augstajā un vējainajā pagrabā, kas kā vienota telpa stiepās zem vesela ēkas spārna. Šī nozīmīgā noliktavas zāle bija piepildīta līdz pat augšai, izņemot dažas nišas un šauras ejas, un nedaudz vietas bija palicis tikai zem pašiem griestiem. Lieli stingri maisi, kas bija piepildīti ar vilkāboliem, ar liepziediem, viršiem, piparmētrām un pupu lakstiem, pacēlās kaudzēs cits virs cita, un no pagalma pa logu uzmeti uz slīpās plaknes, slīdēja lejup arvien jauni, uzkrājoties ātrāk, nekā tos varēja aizvilkt vietā. Es palīdzēju maisus atraut citu no cita un sašķīrot tos, kas bija uzvēlušies cits citam virsū, un apbrīnodams nesējus, kuri ar neveiklo un smago nastu uz muguras uzsāka grūto kāpšanas ceļu uz vēl tukšajām vietām. Man līdzās iesmējās kantoriste, kura tikko bija nonākusi lejā ar kādu rīkojumu: «Oglāciepis atkal ir lielisks, viņš varētu uzstāties jebkurā cirkā.» Es kādam biedram pavaicāju, par ko viņa runā, un saņēmu nedaudz līdzjūtīgu un labvēlīgu atbildi, sak, tas jau nu būtu jāzina katram, kurš nav akls un kurls: «Par Oto, protams, par mājstrādnieku, visi viņu tā

sauc.» Ar zoda mājienu man tika norādīts uz cilvēku, kurš soļoja uz priekšu pa maisu kalna kuprains muguru, saliecies, bet gandrīz skriešus, ar muguras, plecu, galvas kāpurveidīgām kustībām nogādādams maisu līdz spraugai blakus rindā, lai tad to ar plaši izplestām rokām iestumtu līdz galam. Šādā stājā viņam piemita kaut kas no gorillas, kaut kas no pasaku tēla: rokas bija kā pērtiķim, platā ķermeņa augšdaļa atradās uz pārāk īsām, resnām ciskām, kājas veidoja burtu O, pēdas korpēs bez papēžiem – plati izvērstas un it kā piesūcekņiem pievilkušās pie to nedrošā pamata. Kad viņš pagriezās, es redzēju, ka viņam bija vardei līdzīga seja, tumšie mati krita uz zemās pieres pāri mazajām acīm. Patiešām, līdzīgu seju, stāvu un stāju es jau biju redzējis uz afišu stabiem un sienām, līdz šim tam nepievēršot īpašu uzmanību.

Nacistu plakāti gandrīz vienmēr izskatījās vienādi. Vienmēr tika attēlots viens un tas pats niknumā sasprindzis brutāla cīnītāja tips, ar karogu, ar šauteni vai ar zobenu, SA, SS vai lauka uniformā, vai arī kails; – fizisks spēks, fanātiska griba, vienmēr – muskuļi, nesaudzība un nešaubīgs jebkuras domāšanas trūkums bija raksturīgs šai aģitācijai, kas slavināja sportu, karu un pakļautību fireram. «Mēs esam firera dzimtcilvēki!» patētiski izsaucās kāds augstskolas pasniedzējs, uzstājoties Drēzdenes filologiem tūlīt pēc Hitlera valdības stāšanās amatā: kopš tā laika šis vārds ir kliedzis uz mani no visiem daudzajiem Trešā reiha plakātiem un speciālajām pastmarkām; un, kad tika attēlotas sievietes, tad tās nu patiešām bija šo nordisko varoņu nordiskās varoņsievas. Īstenībā bija saprotams, ka es plakātus ievēroju tikai garāmejojot, jo, kopš es nēsāju zvaigzni, vienmēr centos cik vien iespējams maz uzturēties uz ielas, kur nekad nevarēju būt drošībā no lamām un vēl nepatīkamākās solidaritātes demonstrēšanas. Visi šie nožēlojami heroiskie plakāti tikai pārnesa grafiskā vidē vienmuļās LTI vienmuļākās vietas, to nemaz nepapildinot. Nekur šajos neskaitāmajos zīmējumos attēlu neatdzīvināja, neizmainīja paraksts. «Fīrers pavēl, mēs sekojam!» vai «Zem mūsu karogiem ir uzvara!» iespiedās atmiņā tikai kā tīrs uzsaukums, kā frāze pati par sevi, un man nebija zināms neviens gadījums, kad izteiciens vai vārds un grafiskais atveids saderētu kopā tik ļoti, ka tie viens otru atdzīvinātu. Un vēl ne reizi es nebija ievērojis, ka Trešā reiha plakāta tēls būtu tā pārceļojis dzīvē kā oglciepis, reizē vārds un reizē tēls, iemiesojot vesela kolektīva ikdienu.

Pēc tam es šo plakātu aplūkoju rūpīgi: patiesi, tas piedāvāja ko jaunu, tas bija daļa no pasakas, daļa no spoku balādes, tas rosināja fantāziju. Veršalā ir strūklaka, kas celta, iedvesmojoties no Ovidija «Metamorfozēm»:

pāri strūklakas malai slīdošie tēli ir pa pusei maģijas iedarbības varā, viņu cilvēciskais tēls sāk zust dzīvnieciskajā formā. Tieši tā ir veidots arī Oglčiepis; pēdas ir jau gandrīz kā abiniekam, svārku stērbeles šķiet astes gals un prom slīdošā zagla stāvs ar savu kumpainumu jau līdzinās četrkājainam zvēram. Tēla pasakainajai iedarbībai pievienojas veiksmīgā vārda izvēle: familiāri tautiska un sadzīvei piederoša, pateicoties «čiepjam» zagļa vietā, skaidri atbrīvota no ikdienišķā un poetizēta, pateicoties drosmīgam lietvārda (salīdziniet ar izkārtotāju) darinājumam un aliterācijai¹⁵⁵. Tik cieši saplūdis, vārds un tēls iespiedās dziļi atmiņā tāpat kā SS vārds un īpašā zīme.

Vēl pirms tam bija daži līdzīgi vārdu darināšanas mēģinājumi, taču tāda iedarbība vairs netika sasniegta. Tā nez kādas izšķērdības apzīmēšanai – un zīmīgi ir, ka es jau vairs neatceros, kādas – lietoja «grāšu kaps»¹⁵⁶, aliterācija nav slikta, taču vārds nav tik sulīgs kā ogļčiepis un tā vizuālais tēls ir mazāk saistošs. Un tad bija «izmircis Salnasspoks», kurš, draudot ko samaitāt, iekāpa pa logu, taču vārdkopā trūka viegli iegaumējama vārda. Laikam gan vistuvāk ogļčiepiem bija nokļuvis zagšus slīdošais noklausītājs, kura brīdinošais tēls mēnešiem ilgi avīžu stūros, skatlogos, uz sērkociņu kastītēm lika piesargāties no spiegiem. Bet kopā ar to lietotais teiciens «ienaidnieks noklausās»¹⁵⁷, kas vāciešiem šķiet svešādi amerikānisks izlaistā artikula dēļ, bija jau nolietojies, kad parādījās spokainais vīrs; šie vārdi jau daudzkārt atkārtoti bija sastopami dažnedažādās novelistiskās ainās, kad ļaunais ienaidnieks, piemēram, kafejnīcā paslēpies aiz avīzes, sapsprindzināti ieklausās kādā neuzmanīgā sarunā pie blakus galda.

Ogļčiepa tiešā iedarbība izpaudās dažos kalkos un variantos: pēc tam bija «stundu čiepis», bija atminētājtraleris «mīnučiepis», «Reihā» bija pret Padomju Krievijas politiku vērstis attēls ar parakstu «poļu čiepis»... Nemainīgais ogļčiepis bija redzams uz rokas spoguļiša aizmugures, zem tā bija rakstīts: «Ieskaties spoguļi: tas esi tu vai neesi?» Un bieži, kad tika atstātas vaļā sakurinātas istabas durvis, kāds iesaucās: «Ogļčiepis nāk!»

Taču daudz spēcīgāk par to visu, ieskaitot mājstrādnieka Oto iesauku, tieši par plakāta ar ogļčiepi iedarbību, salīdzinot ar neskaitāmiem citiem,

¹⁵⁵ Vārds *Kohlenklau* ir darināts no darbības vārda *klauen* – ‘zagt, čiept’, līdzīgi kā vārds *Fürsprech* darināts no darbības vārda *fürsprechen* – ‘aizrunāt, izkārtot’; domāta *k* un *l* aliterācija – *Kohlenklau*.

¹⁵⁶ Vācu val. – *Groschengrab*.

¹⁵⁷ «*Feind hört mit*» – jābūt «*Der Feind hört mit*».

liecina kāda neliela ainiņa, kuru es 1944. gadā, tātad tajā laikā, kad ogļčiepis vairs nebija starp jaunajiem un aktuālajiem tēliem, novēroju uz ielas. Jauna sieviete veltīgi cīnījās ar savu stūrgalvīgo mazo zēnu. Palaidnis arvien no jauna rāvās ārā no viņas rokas un gaudodams stāvēja, negribēdams iet tālāk. Tad kāds pavecs solīds kungs, kurš līdzīgi man bija uz to noskatījies, pietuvojās mazajam, uzlika viņam roku uz pleca un ar rāmu nopietnību bilda: «Tu gribi palikt pie savas mammas un doties viņai līdzī uz māju, jā vai nē? Ja nē, tad es tevi nogādāšu pie ogļčiepja!» Zēns kādu brīdi ar šausmām uzlūkoja kungu. Tad viņš palaīda skaļu baiļu brēcieni, pieskrēja pie mātes un iekērās viņas svārkos, kliegdam: «Mammīt, uz mājām!» Ir kāds ļoti pamācošs Anatola Fransa¹⁵⁸ stāsts, šķiet, tas saucas «Dārznieks Putuā». Kādas ģimenes bērniem tiek stāstīts par Putuā – draudīgu, melnu vīru; ar šīm īpašībām viņš iespiežas bērnu fantāzijā, viņš kļūst par nākamās paaudzes audzināšanas neatņemamu sastāvdaļu, par ģimenes garu, īstu dievību. Ja Trešais reihs eksistētu ilgāk, ogļčiepipim, kurš radies no tēla un vārda, būtu visas iespējas gluži kā Putuā kļūt par mītisku personu.

¹⁵⁸ Anatols Franss (īstajā vārdā Anatols Fransuā Tibo, 1844–1924) – franču rakstnieks.

XV nodaļa

KNIF

Pirmo reizi vārdu *knif* es izdzirdēju jau divus gadus pirms kara. Bertolds M., kas bija atnācis, lai nokārtotu savas pēdējās šejienes darīšanas pirms došanās uz Ameriku («Kādēļ lai es te ļautu sevi lēnām nožņaut? Pēc dažiem gadiem mēs atkal redzēsimies!»), Bertolds M. uz manu jautājumu, vai viņš tic režīma ilgstošai pastāvēšanai, atbildēja: «*Knif*!» Un nedaudz uzspēlētai izsmējīgai aukstasinībai tomēr pārejot niknumā, kas savukārt atkal bija jāslēpj, viņš ar enerģisku uzsvāru pievienoja: «*Kakfif*!». Es viņu vaicājoši uzlūkoju, un viņš man tēvišķīgi paskaidroja, kas es esot kļuvis par provinciāli un neko vairs nezinojot no Berlīnes: «Visi pēc kārtas to sāka desmitiem reižu dienā. *Knif*¹⁵⁹ nozīmē «Nevar būt ne runas!» un *Kakfif*¹⁶⁰ – «Nekādā gadījumā nevar būt ne runas!»

Raksturīga berlīniešu iezīme vienmēr ir bijusi izpratne par kādas lietas šaubīgo pusi un kritisks joks (tādēļ es arī līdz šai dienai neesmu varējis saprast, kā nacisms varēja uzdīgt Berlīnē); un tā berlīnieši jau trīsdesmito gadu vidū aptvēra saīsināšanas mānijas komiskumu. Komiskumu var panākt arī ar nelielu piedauzības devu, tad tas, šādi sapiparots, iedarbojas divkārsī; tādā veidā kā pretinde Berlīnes patvertņu un gaisa uzbrukumu naktīm radās labas nakts vēlējums «popo»¹⁶¹, tas nozīmēja «Augšā čuči bez pārtraukuma!»

Vēlāk, 1944. gada martā, visā nopietnībā atklāti un oficiāli brīdināja no ļaunprātīgas un pārmērīgas «stumbeņvārdu»¹⁶² lietošanas – tā vēl tika

¹⁵⁹ *Kommt nicht in Frage!*

¹⁶⁰ *Kommt auf keinen Fallen in Frage!*

¹⁶¹ *Penne ohne Pause oben!; popo – vulg. pakaja.*

¹⁶² Vācu val. – *Stummelwörter.*

saukti saīsinājumi. Reprezentatīvajā «*DAZ*» pastāvīgo rubriku «Mūsu uzskats» reizēm veltīja valodai. Šoreiz tā atstāstīja kādu oficiālu rīkojumu, kam bija jāvēršas pret valodu maitājošo saīsināto vārdu tālāku izplatīšanos. It kā ar atsevišķu rīkojumu varētu pagriezt atpakaļ to, kas nemitīgi tika pašu kultivēts un vēl arvien tiek kultivēts, kas pats no sevis un bez jebkādas palīdzības izaug no tā būtības, kas nu šo augšanu vēlētos aizkavēt. Tika jautāts, vai tāds skaņu savienojums kā «*Hersta der Wigru*»¹⁶³ vēl arvien esot vācisks; tas bija atrodamšs kādā tautsaimniecības vārdnīcā un nozīmēja: «Tehniskā instrukcija saimniecības grupai». Laika ziņā starp berlīniešu joku un pirmo «*DAZ*» apskatu notika kaut kas tāds, kas izskatījās pēc sliktas sirdsapziņas aplāpēšanas un vainas novelšanas. Raksts avīzē «*Reihs*» (1943. gada 8. augustā) ar poētisku nosaukumu – «Tieksme un dziņa pēc īsuma» atbildību par saīsinātajiem «valodas briesmoņiem» uzvēla boļševikiem; pret šādiem briesmoņiem saceloties vācu humors: pastāvot arī veiksmīgi saīsinājumi, un tie esot (protams!) vācu tautas radīti, piemēram, jau Pirmajā pasaules karā izplatītais «*Ari*», kas apzīmēja artilēriju.

Šajā rakstā viss ir aplami: saīsinājumi ir pilnīgi mākslīgi radīti un tikpat maz izauguši no tautas kā esperanto; tauta vairumā gadījumu veido vienīgi izsmejošus atdarinājumus, tādi veidojumi kā «*Ari*» ir izņēmumi. Un pārmetums, ka sākotnēji valodas briesmoņus ieviesuši krievi, loģiski spriežot, ir grūti pamatojams. Tas acīmredzot tiek attiecināts uz kādu rakstu, kas avīzē «*Reihs*» parādījās pirms gada ceturksņa (7. maijā). Tajā par krievu valodas mācību stundu no fašisma atbrīvotajā Dienviditālijā bija teikts: «Boļševiki ir aprakuši krievu valodu zem nelabskanīgu saīsinātu un mākslīgu vārdu straumes... Dienviditālijas skolnieki mācās žargonu.»

Nacisms jau var caur itāliešu fašismu saskatīt boļševismā vēl daudz ko (lai tad kā melu bagātais Mids¹⁶⁴, pārvērstu nepatiesībā visu, kam pieskaras); saīsinājumu veidošanu gan tam nevajadzētu zagāt, jo tā kopš divdesmitā gadsimta sākuma un pat kopš pasaules kara bija modē visur – Vācijā, visās Eiropas zemēs, visā pasaulē. Jau sen Berlīnē ir pastāvējis *KDW*¹⁶⁵, Rietumu tirdzniecības nams, vēl senāk ir pastāvējis *HAPAG*¹⁶⁶.

¹⁶³ «*Herstellungsanweisung der Wirtschaftsgruppe*».

¹⁶⁴ Grieķu mitoloģijā Frīģijas valdnieks, izslavēts bagātnieks; šeit metaforiskā nozīmē – ar meliem bagāts.

¹⁶⁵ *Kaufhaus des Westens*.

¹⁶⁶ «*Hamburg-Amerikanische Packetfahrt-Actien-Gesellschaft*».

Kādreiz bija burvīgs franču romāns, kurš saucās «*Mitsou*»¹⁶⁷; *Mitsou* ir saīsinājums, kas apzīmēja kādu industriālu uzņēmumu un reizē kādas mīļākās vārdu, un šī erotizācija ir droša pazīme, ka abreviatūras forma Francijā ir iesakņojusies.

Itālijai piederēja daži īpaši mākslinieciski īsarinājumi. Vispār saīsinājumu veidošanā var izšķirt trīs pakāpes: primitīvākā savieno kopā dažus burtus, piemēram, *BDM*¹⁶⁸; otro rada skaņu grupa, kura izrunājama kā vārds; bet trešā atveido pastāvošās valodas vārdu, un sākotnējam vārdam ir kaut kāds sakars ar to, ko izsaka abreviatūra. Radišanas vārds *Fiat*¹⁶⁹ apzīmē *Fabbriche Italiane Automobili Torino* lepno automobili. Nedēļas jaunumu filma fašistiskajā Itālijā saucas *Luce*¹⁷⁰, tajā ietverti sākuma burti no pedagoģisko filmu vispārējās savienības, *Leggè universale di cinematografia educativa*. Kad Gebelss akcijai «Uz uzņēmumiem!» atrada saīsinājumu *Hib-Aktion*¹⁷¹, tā bija izteiksmes forma, kurai piemita trieciēna spēks tikai mutvārdu lietojumā; lai iegūtu pilnību iespieddarbos, tai trūka ortogrāfiskās pareizības.

No Japānas uzzinājām, ka tur jaunu vīrieti un jaunu meiteni, kas ģērbās un uzvedās pēc eiropiešu un amerikāņu parauga, sauca par *Mobo* un *Mogo*, *modern boy* un *modern girl*.

Un līdzīgi kā saīsinājumu izplatība telpā, notiek arī to izplatība laikā. Vai tad agrīno kristiešu draudžu parole un simbols, *Ichthys*, zivs, nav tāda pati abreviatūra, jo tā ietver grieķu vārdus, kas nozīmē «Jēzus Kristus, Dieva dēls, Pestītājs»¹⁷² sākuma burtus?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, es atsaucu atmiņā tos uzdevumus, kuri, pēc cilvēku ieskatiem, pirms nacisma bija jāpilda saīsinājumiem.

Ichthys ir slepenas reliģiskas savienības zīme, tai piemīt slepenas vienprātības un mistiskās augšāmcelšanās dubultā romantika. *HAPAG* īsums ir atbilstošs darījumiem un piemērots telegrammas adresei. Es nezinu, vai drīkst izdarīt secinājumus no tik cienījamās romantiski transcendentas un ideālas formulu lietojuma perspektīvas – un es esmu skeptisks pret līdzīgiem secinājumiem valodas un dzejas lietās –, ka reliģiskās izteiksmes ne-

¹⁶⁷ Acimredzot domāts franču rakstnieces Koletes (1873–1954) romāns «*Mitsou*» (1919).

¹⁶⁸ Sk. 14. piezīmi I nodaļā «*LTI*».

¹⁶⁹ Lai top! (Latīņu val.).

¹⁷⁰ Gaisma (itāliešu val.).

¹⁷¹ «*Hinein in die Betriebe!*»; *Hieb* – vācu val. 'trieciens', izrunā gandrīz tāpat kā *Hib*.

¹⁷² ΙΧΘΥΣ – Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός Σωτήρ.

pieciesamība savu veidolu radusi pirms praktiskās; vienīgi iespējams, ka saglabāšanas un fiksēšanas gadu drīzāk izpelnījies svinīgais, nevis ikdienišķais.

Starp citu, rūpīgāk aplūkojot, robeža starp romantisko un reālo kļūst ļoti nedroša. Tam, kurš lieto kāda rūpnieciska ražojuma saīsināto speciālo nosaukumu, izmantojot to telegrammas adresē, vienmēr būs spēcīgāka vai vājāka, apzināta vai neapzināta sildoša sajūta, ka viņš var izcelties no vispārējās masas, pateicoties īpašām zināšanām, īpašiem kontaktiem, ka viņš pieder īpašai biedrībai kā tās noslēpumu glabātājs, un speciālisti, kuri sagatavojuši atbilstošu saīsinājumu, ļoti skaidri apzinās šo izjūtu iedarbību un ar to ļoti rēķinās. Protams, skaidrs ir tas, ka vispārējā prasība pēc saīsinājumiem ir radusies no reālām tirdznieciskām un industriālām darījumu vajadzībām. Un to, kur stiepjas robeža starp industriālajām un zinātniskajām abreviatūrām, atkal nav precīzi nosakāms. Modernā saīsinājumu vilņa rašanās vieta noteikti ir valdošās tirdzniecības un industrijas zemes, Anglija un Amerika, un tieši no turienes ir cēlies uzbrukums krievu «valodas briesmoņiem» – Padomju Krievija izrādījās īpaši vēlīga pret abreviatūru pieplūdumu, jo Ļeņins tehnikas ieviešanu bija izvirzījis par pamatpostulātu un tādēļ paraugu meklēja Savienotajās Valstīs.

Filologa piezīmju burtnīca! Cik daudz tēmu semināru nodarbībām un disertācijām slēpjas šajās nedaudzajās rindās, cik daudz jaunus ieskatus valodas un kultūras vēsturē no šejienes vēl ir iespējams gūt... Taču modernais saīsinājums ir attīstījies ne tikai profesionālās saimnieciskās darbības jomā, bet arī politiski saimnieciskajā un – šaurākā nozīmē – politiskajā laukā. Jo tur, kur runa ir par kādu arodbiedrību, organizāciju vai partiju, vienmēr vietu sev rod arī abreviatūra, un tad skaidri sevi liek manīt šī īpašās apzīmēšanas sajūtas vērtība. Vēlēšanās šo saīsinājumu kopumu attiecināt tikai uz amerikānisko izcelšanos man šķiet nevietā; es nezinu, vai apzīmējumam *SPD*¹⁷³ būtu jābalstās uz kādu svešzemju valodas paraugu. Protams, ka par šo saīsinājumu ārkārtējo izplatīšanos Vācijā varētu uzvēlt atbildību ārzemju atdarināšanai.

Taču tūlīt pat atkal spēlē iesaistās kaut kas specifiski vācisks. Ķeizarišķās Vācijas spēcīgākā organizācija bija armija. Kopš Pirmā pasaules kara armijas valodā bija saplūduši visi saīsinājumu veidi un motīvi – lakonisks apzīmējums tehniskai ierīcei vai nodaļai, slepens vārds kā pret ārieni vērsta aizsardzība un kā uz iekšieni vērsta saliedētība.

¹⁷³ *SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, 1890)* – Vācijas Sociāldemokrātiskā partija.

Ja es sev šobrīd vaicāju, vai un kādēļ saīsinājums ir jāpieskaita *LTI* raksturojumam, tad atbilde ir skaidra. Nevienš iepriekšējais valodas stils nav lietojis šo formu tik plaši kā hitleriskā vācu vaioda. Modernais saīsinājums parādās visur tur, kur tehnizē un organizē. Un, pretendējot uz totalitāti, nacisms tehnizē un organizē itin visu. No šejienes – nepārredzamais abreviatūru daudzums. Tīceties pēc šādas totalitaritātes prasības, tas cenšas sagrābt arī cilvēka iekšējo dzīvi, tas grib būt reliģija un visur uzstāda kāškrustu, katrs no tā saīsinājumiem ir radniecīgs senajai kristiešu «zivij»: ar šauteni bruņoti motociklisti vai *MG*¹⁷⁴ grupa. *HJ*¹⁷⁵ vai *DAF*¹⁷⁶ locekļi – tas vienmēr ir sazvērnieku kopums.

¹⁷⁴ *Maschinengewehr.*

¹⁷⁵ *Hitlerjugend.*

¹⁷⁶ *Deutsche Arbeitsfront.*

XVI nodaļa VIENAS VIENĪGAS DARBDIENAS LAIKĀ

Inde ir visur. Tā tiek pievienota *LTI* dzeramajam ūdenim, neviens nepaliek tās neskarts.

Aplokšņu un papīra maisiņu fabrikā «*Thiemig & Mobius*» noskaņojums pat nebija pārāk nacistisks. Šefs gan bija *SS* biedrs, tomēr viņš ar saviem ebrejiem apgājās cik vien iespējams ciešami, runāja ar tiem pieklājīgi, reizēm piegādāja tiem kaut ko no bufetes virtuves. Es patiešām nezinu, kas mani mierināja vairāk un ilgstošāk: zirga desas gabaliņš vai arī kad es reiz tiku titulēts par «Klemperera kungu» vai pat par «profesora kungu». Āriešu strādnieki, starp kuriem tikām izkaisīti mēs, zvaigznes nēsātāji, – tikai ēšanas un gaisa sardzes laikā tika ievērota nošķiršana; darba laikā izolāciju aizvietoja aizliegums ar mums sarunāties, taču neviens to neievēroja, – tieši strādnieki nebija nacistiski noskaņoti, vismaz 1943./1944. gada ziemā viņi tādi vairs nebija. Viņi baidījās no vecākā un no divām vai trim sievietēm, kuras turēja aizdomās par denuncēšanu, mēs cits citam piebikstījām vai brīdinājām ar skatieniem, kad parādījās kāds no šiem aizdomīgajiem; taču tiklīdz viņi izzuda ārpus redzamības robežām, atkal valdīja biedriska sirsniņa.

Visdraudzīgākā no visiem bija kuprainā Frīda, kura mani bija apmācījusi un vēl arvien palīdzēja, kad radās grūtības ar manu aplokšņu mašīnu. Viņa firmai bija kalpojusi vairāk nekā trīsdesmit gadus un, kad viņa vēlējās man uzsaukt kādu laipnu vārdu cauri mašīnu zāles troksnim, tad nepievērsa uzmanību arī vecākajam: «Nekļūstiet nu uzpūtīgs! Es jau ar viņu nesarunājos, es viņu tikai instruēju par gumijotāju!» Frīda zināja, ka mana sieva gulēja mājās slima. No rīta es atradu lielu ābolu, kurš bija nolikts aiz manas mašīnas. Es paskatījos pāri uz Frīdas darba vietu, viņa man

pamāja. Kādu brīdi vēlāk viņa stāvēja man līdzās: «Mammītei ar mīļiem sveicieņiem no manis.» Un tad ziņkārīgi, izbrīnījies: «Alberts saka, ka jūsu sieva esot vāciete. Vai viņa patiesi ir vāciete?...»

Prieks par ābolu izgaisa. Šajā *Sancta Simplicitas*¹⁷⁷ dvēselē, kas visu uztvēra pavisam nenacistiski, bet gan gluži cilvēcīgi, bija ieplūdis nacistiskās indes pamatelements; viņa vācisko identificēja ar maģisko āriskā jēdzienu; viņai tas bija grūti aptverams, ka ar mani, ar svešinieku, ar radījumu no dzīvnieku valstības citas sugas, bija precējusies vāciete; viņa pārāk bieži bija dzirdējusi un atkārtojusi: «svešas sugas», «vācu asiņu», «zemākas rases», «nordisks» un «rasu negods»; droši vien, ka viņa ar visu to nesaistīja nekādu noteiktu jēdzienu – tomēr viņa nevarēja aptvert to, ka mana sieva bija vāciete.

Alberts, no kura nāca šī informācija, bija par viņu domāšanā pārāks. Viņš savus politiskos uzskatus bija izlolojis pats, un tie nebūt nebija labvēlīgi valdībai, tie nebija arī militāriski. Viņš frontē bija zaudējis brāli, bet pats smagas kuņģa slimības dēļ līdz šim katras apskates laikā tika ieskaitīts rezervē. Šo «līdz šim» no viņa varēja dzirdēt katru dienu. «Līdz šim es vēl esmu brīvs – kaut tikai draņķīgais karš būtu beidzies, pirms viņi mani savāc!» Šajā āboldienā, kura atnesa aizplīvurotu ziņu par savienoto panākumiem kaut kur Itālijā, viņš ar kādu biedru ilgāk kā citkārt pakavējās pie savas parastās tēmas. Es tieši līdzās Alberta vietai krāvu uz ķerras papīra kaudzes savai mašīnai. – «...Kaut tikai viņi mani nesavāktu,» viņš teica, «pirms tas draņķa karš vēl nav beidzies!...» – «Bet mīlo cilvēk, kā lai viņš tā vienkārši izbeidzas? Neviens negrib padoties...» – «...Nu, tas taču ir skaidrs: viņiem beidzot jāsaprot, ka mēs esam neuzvarami; viņi mūs nevar pieveikt, mēs taču esam tik lieliski organizēti!»... «Lieliski organizēti» – te tā bija atkal, ierītā apdullinošā narkotika.

Pēc stundas mani pasauca meistars, man bija viņam jāpalīdz uz gata-vajiem kartoniem līmēt etiķetes. Viņš pats izrakstīja etiķetes pēc saraksta, es tās līmēju uz augsto kartonu troņu rindām, aiz kurām mēs bijām nošķirti no pārējās zāles personāla. Šī izolācija padarīja veco vīru runīgu. Viņam tuvojoties jau septiņdesmit, un viņš vēl arvien strādājis; tā viņš neesot stādījis priekšā savas vecumdienas, viņš nopūtās. Bet tagad cilvēkam esot jāstrādā kā vergam, kamēr nosprāgst! «Un kas notiks ar maniem mazdēliem, ja zēni nepārnāks? Erhards no Murmanskas mēnešiem nav devis par sevi nekādu ziņu, un mazais gul' lazarētē Itālijā. Kaut

¹⁷⁷ Svētā vientiesība (latīņu val.).

nu beidzot iestātos miers... Tikai amerikāņi to nevēlas, turklāt viņiem nekas pie mums nav meklējams... Taču kara dēļ viņi kļūst bagāti, šie pāris žīdu cūkas. Tas patiesi ir žīdu karš!... Žīdi atkal ir klāt!»

Viņu pārtrauca sirēnas kauciens; tā bija pilnā trauksme, šajā laikā brīdinājuma trauksmi bieži laida gar ausīm, jo tā jau bija kļuvusi pārāk pierasta un tās dēļ darbu nepārtrauca.

Lejā lielajā pagrabā ap stabu sēdēja ebreju grupa, saspiedusies kopā un skaidri nodalīta no āriešu personāla. Taču atstarpe no āriešu soliem bija niecīga un līdz mums nonāca priekšējo rindu sarunas. Katras divas, trīs minūtes no skaļruņiem dzirdējām ziņojumu par stāvokli. «Vienība novirzījusi uz dienvidrietumiem... No ziemeļiem tuvojas jauna eskadriļa. Pastāv uzbrukuma briesmas Drēzdeni.» Sarunas pārtrūka. Tad resna sieviete priekšējā solā, ļoti čakla un veikla strādniecē, kas apkalpo lielo sarežģīto «lodziņaplokšņu» mašīnu, smaidot un ar mierīgu pārliecību saka: «Viņi nenāks, Drēzdene paliks neskarta.» – «Kādēļ,» jautā viņas kaimiņiene. «Vai tu arī tici blēņām, ka viņi grib Drēzdeni pataisīt par Čehoslovākijas galvaspilsētu?» – «O, nē, man ir drošāka zīme.» – «Kāda tad?» Atbilde sekoja ar jūsmīgu smaidu, kas rupjajā un neapgarotajā sejā izskatījās dīvaini. «Mēs to trijātā skaidri redzējām. Pēdējā svētdienā pusdienlaikā pie Annas baznīcas. Debesis bija tīras, izņemot dažus mākoņus. Pēkšņi viens no šiem mazajiem mākoņiem izstiepās taisni tā, ka tas izveidoja seju, pavisam asu, vienreizēju profilu (viņa patiesi teica «vienreizēju»!) Mēs visi trīs uzreiz to pazinām. Mans vīrs iesaucās pirmais: «Tas taču ir Vecais Fricis¹⁷⁸, tāds, kādu viņu vienmēr var redzēt bildēs!» – «Nu un tad?» – «Ko tad vēl?» – «Kāds tam visam sakars ar drošību Drēzdenē?» – «Kā var tik muļķīgi prasīt? Vai tad bilde, ko mēs visi trīs redzējām, mans vīrs, mans svainis un es, vai tā nav droša zīme, ka Vecais Fricis ir nomodā par Drēzdeni? Un kas var notikt ar pilsētu, kuru viņš apsargā?... Tu dzirdi? Tur jau atceļ gaisa trauksmi, mēs varam iet augšā.»

Protams, tas bija izņēmums, ka četras šāda garīgā stāvokļa izpausmes sablīvējās kopā vienā dienā. Taču garīgais stāvoklis nenorobežojās vienas dienas ietvaros un neaprobežojās ar šiem četriem cilvēkiem.

Neviens no šiem četriem nebija īsts nacists.

Vakarā es biju gaisa sardzē; ceļš uz āriešu sardzes telpām bija dažus metrus no tās vietas, kur es sēdēju. Kamēr lasīju grāmatu, *Fridericus*

¹⁷⁸ Vecais Fricis – tā tautas valodā dēvēja Fridrihu Vilhelmu II (1744–1797), Prūsijas karali.

pielūdzēja, garām ejot, skaļi sveicināja: «Hail Hitler!» Nakamajā rītā viņa pienāca man klāt un teica sirsnīgā tonī: «Atvainojiet, lūdzu, par manu vakardienas «Hail Hitler!»; es ātri steigoties garām, jūs sajaucu ar citu, kurš man tā bija jā sveicina.»

Neviens nebija nacists, bet saindēti bija viņi visi.

XVII nodaļa SISTĒMA UN ORGANIZĀCIJA

Ir Kopernika sistēma, ir dažnedažādas filozofiskās un dažnedažādas politiskās sistēmas. Taču kad nacionālsociālists saka «sistēma», tad viņam prātā ir vienīgi Veimāras Konstitūcijas sistēma. Vārds šajā speciālajā *LTI* lietojumā – nē, drīzāk paplašināts, lai apzīmētu visu laika posmu no 1918. līdz 1933. gadam – ļoti strauji kļuva populārs, nesalīdzināmi populārāks par, piemēram, Renesansi kā laikmeta apzīmējumu. 1935. gada vasarā namdaris, kas laboja dārza vārtus, man paziņoja: «Es svīstu! Sistēmas laikā bija jaukāš Šillera apkakles, kas kaklu atstāja brīvu. Nekā tāda šodien vairs nav, allaž tikai šauras un pēc iespējas stīvas lupatas.» Vīrs, protams, nenojauta, ka šajā teikumā viņš tēlaini skuma par pazaudēto Veimāras laikmeta brīvību un šo pašu laikmetu tēlaini nosodīja. Tas, ka Šillera apkakle ir brīvības simbols, nav jāpaskaidro, toties tas, ka «sistēmā» ir jāslēpjas metaforiskam nosodījumam, nav saprotams bez turpmākiem paskaidrojumiem.

Nacistiem Veimāras republikas valdības sistēma bija sistēma pati par sevi, jo tieši ar to viņi bija cīnījušies, tajā viņi saskatīja sliktāko valdības formu un attiecībā pret to izjuta savu pretstatu asāk nekā, piemēram, pret monarhiju. Viņi tai pārmeta paralizējošo sašķeltību pārāk daudzās partijās. Pēc pirmā Reihstāga sēdes farsa zem Hitlera pātagas – nekas netika diskutēts un jebkuru valdības prasību pieņēma labi dresētu statistu grupa – partijas avīzēs bija triumfējoši paziņojumi, ka jaunais Reihstāgs pusstundā esot paveicis vairāk nekā sistēmas parlamentārisms pusgadā.

Tomēr aiz «sistēmas» nolieguma no valodas viedokļa slēpjas – es domāju: saskaņā ar apzīmējuma jēgu, lai gan te tas pārstāv tikai «Veimāras parlamentārismu» – krietni vairāk nekā tikai noliegums. Sistēma ir kaut kas «kopā savienots», konstrukcija, celtnē, ko rokas un darbarīki veido saprāta vadīti. Šajā konkrēti konstruktīvajā nozīmē mēs arī šodien runājam

par dzelzceļa vai kanālu sistēmu. Tomēr biežāk (jo citā gadījumā mēs taču labprāt sakām «dzelzceļa tīkls») vārds gandrīz bez izņēmumiem tiek attiecināts uz abstrakcijām. Kanta sistēma ir loģiski savienots domu tīkls pasaules kopuma tveršanai; Kantam, profesionālam, mācītam filozofam, filozofēt nozīmē domāt sistemātiski. Taču tieši tas nacionālsociālistam pēc savas būtības ir jānoliedz, jāienīst pašsaglabāšanās dziņas dēļ.

Tas, kurš domā, nevēlas, lai viņu pierunā, bet gan pārliecina; to, kurš domā sistemātiski, pārliecina ir dubultgrūti. Tādēļ *LTI* vārdu «filozofija» necieš gandrīz vairāk par vārdu «sistēma». Pret sistēmu tai ir negatīva attieksme, sistēmu tā vienmēr piemin ar nicinājumu, tomēr bieži. Ap filozofiju turpretī valda kapa klusums, to pilnīgi aizvieto «pasaules uzskats».

Skatīšanās nekad nav domāšanas sastāvdaļa, domājošais dara ko tieši pretēju, viņš savus maņu orgānus atbrīvo no priekšmeta, viņš abstrahē. Skatīšanās nekad nav arī vienīgi acs kā maņu orgāna funkcija. Acs tikai redz. Vārds «skatīties»¹⁷⁹ vācu valodā ir rezervēts retākai, svinīgākai, nojausmu pilnai, neskaidrai darbībai – es nezinu, varbūt stāvoklim, – tas apzīmē redzēšanu, kurā piedalās vērotāja iekšējā būtība, viņa jūtas, tas apzīmē redzēšanu, kas redz vairāk nekā aplūkojamā priekšmeta ārpusi, kas reizē noslēpumainā veidā aptver tā kodolu un tā dvēseli. «Pasaules uzskats», kas bija izplatīts jau pirms nacisma, kā aizstājējvārds «filozofijai» *LTI* ietvaros pazaudēja visu svētdienīgumu un ieguva ikdienišķu un amatniecisku skanējumu. «Skatījums»¹⁸⁰ – svēts vārds Stefana Georges¹⁸¹ lokā ir arī *LTI* kulta vārds – ja es šo piezīmju burtnīcu rakstītu kā īstu vārdnīcu un manas iemīlotās franču enciklopēdijas stilā, tad es nešaubīgi šeit norādītu uz šķirkli «Bārnums»¹⁸² – «sistēma» pieder pie nejaucību saraksta līdzās «inteligencei» un «objektivitātei».

¹⁷⁹ Vācu val. – *anschauen*.

¹⁸⁰ Vācu val. – *Schau*.

¹⁸¹ Stefans George (1868–1933) – vācu dzejnieks simbolists. 20. gadu otrajā pusē nacionālsociālisma piekritējus piesaistīja Georges puspravietiskās idejas par atjaunoto, garīgo Vāciju, jauno Reihi un varoni, kuram ne tikai Vācija, bet visa pasaule no haosa jāved pretī atdzimšanai («*Das Neue Reich*», 1928). Georges loks – 1893. gadā regulāri kopā sāka pulcēties viņa draugi un skolnieki – pazīstami rakstnieki, dzejnieki, augstskolu pasniedzēji, mākslinieki.

¹⁸² Fincejs Teilors Bārnums (1810–1891) – amerikāņu uzņēmējs, kas 1873. gadā izveidoja celojošu cirku, kurā izrādes vienlaikus notika vairākās manēzās. Krāšņās izrādes Bārnuma cirku padarīja ļoti populāru Eiropā, t. sk. Vācijā. No cirka nosaukuma veidots vārds «bārnumiāde».

Taču, ja «sistēma» tiek nosodīta, kā tad pati sevi nosauc nacistu valdības sistēma? Jo arī viņiem ir sistēma un viņi taču lepojas ar to, ka šis tikls aptver pilnīgi visas dzīves izpausmes un situācijas; tādēļ arī «totalitāte» pie-der pie *LTI* stūrakmeņiem.

Viņiem nav sistēmas, viņiem ir organizācija, viņi nesistematizē ar prātu, savus noslēpumus viņi pasmeļ no organiskā.

Man ir jāsāk ar īpašības vārdu, kas vienīgais vārdu dzimtas ietvaros saglabājis pirmās dienas burvīgumu un oreolu, atšķirībā no lietvārdiem «orgāns» un «organizācija» vai darbības vārda «organizēt». (Kad bija šī pirmā diena? Nešaubīgi – romantisma rītausmā. Taču, «nešaubīgi» mēs vienmēr sakām tieši tad, kad radušies jautājumi, tāpēc tas jāatliek īpašai apcerei.)

Kad Klemenss man Kaspara Dāvida Frīdriha ielā mājas izmeklēšanas laikā sīta ar «Divdesmitā gadsimta mītu» pa galvu un saplēsa tajā ieliktais piezīmju lapiņas (laimīgā kārtā neatšifrētas), savā dienasgrāmatā es jau biju apcerējis Rozenberga delfisko pamatmācību par «organisko patiesību». Un jau tad, vēl pirms iebrukuma Krievijā, es rakstīju: «Cik smieklīga tā būtu ar savu frāžu lēveni, ja vien tai nebūtu tik šausmīgas sekas!»

Profesionālie filozofi, māca Rozenbergs, vienmēr pielauj divkāršu kļūdu. Pirmkārt, viņi dodas «tā saucamās vienas mūžīgās patiesības medībās». Un, otrkārt, viņi meklē «tīri loģiskā ceļā, no saprāta aksiomām atvasinot tālāk un tālāk». Ja turpretī cilvēks palaujas uz viņa, Alfrēda Rozenberga, ne jau filozofisko, bet gan dziļākajā būtībā tieši uzskatāmo atziņu mistisko skatījumu, tad nekavējoties «ir aizslaucīti prom visi tīri shematisko sistēmu bezasiņu intelektuālie atkritumi». Šie citāti ietver nozīmīgāko *LTI* riebuma pamatojumu attiecībā uz vārdu un jēdzienu «sistēma».

Tieši pēdējās rezumējošās «Mīta» lappusēs notiek «organiskā» galīgā iecelšana tronī; sengrieķu *ὄργαω* nozīmē briest, dīgt, tikt neapzināti veidotam līdzīgi augam, «organisks» tiek vāciskots ar «audzelis»¹⁸³. Vienas vienīgas un vispārīgas patiesības vietā, kurai būtu jāpastāv, lai kalpotu abstrahētai vispārīnātai cilvēcei, parādās «organiskā patiesība», kura izaug no vienas rases asinīm un ir derīga tikai šai rasei. Šo «organisko patiesību» neizdomā un neattīsta intelekts, tā neeksistē saprāta diktētajās zināšanās, tās vieta ir «noslēpumainajā tautas un rases dvēseles centrā», no laika gala tā ir bijusi dota ģermāņiem ziemeļnieciskajā asiņu straumē: «Visas

¹⁸³ Vācu val. – *Wuchschafft*.

iespējamās kādas rases «zināšanas» jau ietvertas tās pirmajā reliģiskajā mītā.» Lieta nekļūtu skaidrāka, ja es vairotu citātu skaitu; Rozenberga nolūks arī nav to padarīt skaidrāku. Pēc skaidrības tiecas domāšana, ar maģiju nodarbojas pustumsā.

Maģiskais oreols, kas apņem organisko šajās mītiskajās sarunās, un apdullinošā asiņu smaka, kas no tā izdalās, no valodas viedokļa mazliet zūd, kad notiek pāreja no īpašības vārda uz lietvārdu un darbības vārdu. Jo sen jau pirms *NSDAP* politiskajā sfērā ir pastāvējuši «partijas orgāni» un «organizācijas», un laikā, kad es pirmo reizi dzirdēju runājam par politiku, tātad deviņdesmitajos gados, Berlīnē par strādnieku mēdza teikt, ka viņš esot «organizētais» jeb viņš esot «organizēts», lai tādējādi izteiktu, ka viņš pieder pie sociāldemokrātiskās partijas. Savukārt partijas orgānu nerada nekādi asiņu straumes mistiskie spēki, bet tas top pārdomātas un krietnas piepūles rezultātā, un organizācija nezaug kā auglis, bet gan tiek rūpīgi veidota, nacisti teiktu – «uzvilktā». Es noteikti esmu saskāries – un noteikti jau pirms Pirmā pasaules kara dienasgrāmatā pēdīnās ir atrodama piezīme: «Pārbaudīt, kur un kad!», taču pārbaudīšana arī šodien, vairāk nekā gadu pēc atpestīšanas, rada grūtības, – ar autoriem, kuri tieši organizācijā saskata līdzekli organiskā nonāvēšanai, mehanizēšanai un garīguma iznīcināšanai. Nacionālsociālista Dvingera¹⁸⁴ Kapa puča¹⁸⁵ romānā «Pusceļā» (1939) es ievēroju, ka «nozēlojamās», to mākslotības dēļ nicinātās organizācijas saites ir pretstatītas «īstām», spēcīgām dabas saitēm. Taču Dvingers ieslīga nacismā tikai pamazām.

Katrā ziņā «organizācija» *LTI* ietvaros ir palikusi godīgs un godāts vārds, tas pat ir piedzīvojis tālākdarināšanu, kuras vēl nebija pirms 1933. gada, ja nu vienīgi profesionāli izolētās darbības jomās.

Tiekme pēc totalitātes noveda līdz organizāciju skaita pārmērībai, iekļaujot tajās pat bērnelus, nē, pat kaķus: es vairs nedrīkstēju iemaksāt savu daļu par kaķiem dzīvnieku aizsardzības biedrībā, jo «Vācu kaķkopībā» – patiešām, tā tagad sauca par partijas orgānu kļuvušo biedrības paziņojumu avīzi – vairs nebija vietas sugas izdzimumiem, kas bija apmetušies pie žīdiem. Vēlāk atņēma un nogalināja mūsu mājdzīvniekus –

¹⁸⁴ Edvins Ēriks Dvingers (1898–1981) – rakstnieks, nacistisku un šovinistisku romānu autors; romāns «Pusceļā» (*Auf halbem Wege*, 1939).

¹⁸⁵ Kapa pučs – neveiksmīgs labējo radikāļu pučs pret valdību 1920. gada 13. martā Veimāras republikas laikā, kuru vadīja Volfgangs Kaps (1868–1920), puču izraisīja militāro aprindu neapmierinātība ar Versaļas miera līguma nosacījumiem.

kaķus, suņus, pat kanārijputniņus –, un nevis atsevišķos gadījumos, tā nebija atsevišķa neģēlība, bet gan oficiāla un sistemātiska rīcība; un tas ir viens no šausmu darbiem, par ko nekas netika ziņots Nirnbergas procesā, un par ko, ja tas būtu manā varā, es kārtu, es uzceltu karātavas torņa augstumā, lai arī par to man būtu jāsamaksā ar mūžīgo svētlaimi viņ-saulē.

Es nemaz neesmu tik tālu nomaldījies no *LTI* tēmas, kā tas varētu likties, jo tieši «Vācu kaķkopība» bija par iemeslu tam, ka ikviens šāda veida jaundarinājums kļuva smieklīgs un populārs.

Savā organizēšanas un stingrās centralizācijas mānijā nacisti radīja pāri atsevišķām organizācijām pastāvošu, apvienojošu «jumta organizāciju»; tādējādi Trešā reiha pirmā karnevāla laikā «Minhenes jaunāko ziņu» (*«Münchener Neuesten Nachrichten»*) karnevāla numurs iedomājās, ka drīkst vēl kaut ko iedrošināties – vēlāk avīze kļuva rātņa un pēc diviem, trim gadiem apkļusa pavisam –, tā cita starpā ievietoja piezīmi par «Vācu kaķkopības jumta organizāciju».

Kamēr šis joks palika atsevišķs gadījums un neguva īpašu izplatību, no pašas tautas dvēseles patiešām organiski attīstījās nepavisam ne ironiski iecerēta un gluži neapzināta nacistiskās organizēšanās kritika; izteikta bez jebkādas romantikas, tā parādījās pārlietu daudzās vietās vienlaikus un ar vienādu pašsaprotamību. Tā iemesls ir atkal tas pats, kas atrodams manas piezīmju burtnīcas sākumā, valoda raksta un domā mūsu vietā. Es šo neapzināto kritiku novēroju divās tās veidošanās fāzēs.

Jau 1936. gadā jauns atslēdznieks, kurš gluži viens bija paveicis pinķerīgu steidzamu manas mašīnas karburatora remontu, man paziņoja: «Vai es to smalki nenoorganizēju?»

Vārdi «organizācija» un «organizēt» viņam tādējādi skanēja ausīs, viņš bija tā pārbarots ar priekšstatu, ka jebkurš darbs sākumā ir jānoorganizē, t. i., kādam izkārtotājam tas ir jāierāda darīt disciplinētai grupai, tā ka viņam attiecībā uz paša veikto uzdevumu neienāca prātā neviens no to raksturojošiem vienkāršiem izteicieniem, tādiem kā «strādāt» vai «nokārtot», vai «izpildīt» vai pavisam vienkārši – «izdarīt».

Ar otro un izšķirošo šīs kritikas attīstības fāzi es pirmo reizi saskāros Staļingradas dienās un kopš tā laika vēl un vēl. Es jautāju, vai var nopirkt labas ziepes. Atbilde skanēja: «Nopirkt tās nevar, tās ir jānoorganizē.» Vārds bija ieguvis sliktu slavu, tas oda pēc mahinācijām, pēc spekulācijas, tas bija piesūcies tieši ar to pašu smaku, kuru izplatīja oficiālās nacistiskās organizācijas. Turklāt cilvēkiem, kuri runāja par savu privāto

organizēšanu, nebūt nebija nodoma atzīt kaut kādu šaubīgu rīcību. Nē, «organizēt» bija labdabīgs vārds, kas atradās vispārējā lietošanā, tas bija pašsaprotams apzīmējums par pašsaprotamu kļuvušai darbībai...

Es rakstu nu jau labu brīdi: tas bija... tas bija. Bet kurš vēl vakar teica: «Man jānoorganizē sev nedaudz tabakas?» Baidos, ka tas biju es pats.

XVIII nodaļa ES VIŅAM TICU

Kad domāju par ticības apliecinājumu Āfolfam Hitleram, allaž vispirms iedomājos Paulu fon B. ar plaši atplestām pelēkām acīm ne vairs pirmās jaunības, tomēr smalkajā, vienlīdz labdabīgajā un apgarotajā sejā. Viņa bija asistente Valceļa vācu seminārā, un neskaitāmiem nākamajiem tautskolotājiem un augstskolas pasniedzējiem daudzus gadus ir godīgi devusi padomus grāmatu iegādē, obligāto sacerējumu rakstīšanā utt. Oskars Valcelis¹⁸⁶, kas reizēm no estētisma kādu sprīdi ieslīdēja estētizēšanā, iespējams, dažreiz sevišķās patikas dēļ uz jaunāko attīstības stadiju nonāca snobisma briesmās un lielajās atklātajās lekcijās mazliet par daudz izpatika kuplajai dāmu un, kā mēdza teikt, pēcpusdienas tējas publikai, savās grāmatās vienmēr ir bijis nopietns un idejām bagāts zinātnieks, kuram literatūras zinātne ir daudz parādā. Ar uzskatiem un sabiedrisko stāju viņš pilnīgi piederēja pilsonības kreisajam spārnam, un viņa pretinieki tam labprāt pārmeta «žīdu feļetonismu», un viņš tiem sagādāja vislielāko pārsteigumu, kad toreiz Bonnā, savas karjeras beigās, spēja sagādāt Hitlera prasītos pierādījumus par piederību āriešiem. Protams, viņa sievai un draugiem Nirnbergas grēku¹⁸⁷ atlaides aplicība bija neaizsniedzama.

¹⁸⁶ Oskars Francis Valcelis (1864–1944) – vācu literatūras vēsturnieks, viens no ietekmīgākajiem literatūras zinātniekiem 20. gs. sākumā («Vācu romantiķi» (1908); «19. gs. idejiskie strāvājumi» (1924) u. c. darbi).

¹⁸⁷ Domāti likumi par ebreju tiesību ierobežošanu, ko 1935. gada 15. septembrī pieņēma reihstāgs. Pirmais noteica ierobežojumus attiecībā uz pilsonību un noteica «reiha pilsoņus» un «valstij piederīgos». «Reiha pilsoņiem» bija jāiesniedz dokumenti, kas apstiprina viņu «vācu asinis». Otrs likums aizliedza ebrejiem stāties laulībā ar cilvēkiem, kuriem ir «vācu asinis» vai nonākt ar viņiem seksuālās attiecībās. Trīsdesmitajos gados Vācijā stājās spēkā vairāk nekā 400 likumu, kas ierobežoja ebreju tiesības.

Tātad šāda šefa vadībā fon B. jaunkundze darbojās pilnīgi aplaimota, un viņa draugi bija arī viņas draugi. Man personīgi par viņas simpātijām acīmredzot bija jāpateicas manai spējai novērtēt Valceļa iekšējo krietnumu, kaut arī viņam piemita sīkas ārējas vājības. Kad vēlāk Valceļa Drēzdenes pēctecis salona toni nomainīja pret noteiktu filozofisku smagnējību – tomēr pilnīgi iztikt bez nelielas koķetērijas devas literatūras vēstures katedras pilāru vidū nebija pieņemts –, tad Paula fon B. ar gandrīz tādu pašu aplaimotību pielāgojās arī jaunā šefa stilam; katrā gadījumā, ar to, ko viņa bija izlasījusi un sapratusi, pietika, lai varētu peldēt arī šajā straumē. Viņa bija cēlusies no senas dižciltīgas virsnieku ģimenes, viņas tēvs mira, būdams pensionēts ģenerālis, brālis pārradās no pasaules kara majora pakāpē un pēc tam sameklēja atbildīgu un reprezentablu posteni lielā ebreju firmā. Ja man pirms 1933. gada vaicātu par Paulas fon B. politikajiem uzskatiem, tad mana atbilde visdrīzāk būtu šāda: pats par sevi saprotams, ka tie ir vāciski, un tikpat pašsaprotami, ka tie ir eiropieiski un liberāli, ar dažām ilgu pilnām reminiscencēm par spožo ķeizara laiku; taču vēl iespējamāk, es būtu atbildējis, ka politika viņai vispār neeksistē, viņa pilnīgi gremdējusies garīgajā pasaulē, bet viņas augstskolas posteņa reālās prasības viņu pasargājušas no nogrimšanas tīrā estētismā vai pat pilnīgā atrautībā no pasaules.

Un tad nāca 1933. gads. Paulai fon B. bija jāpaņem kāda grāmata no mana semināra. Parasti nopietnā sieviete tuvojās ar liksmu seju un jaunekliģi straujām kustībām. «Jūs taču starojat! Vai jums īpaši laimējies?» – «Īpaši! Vai man tas vairs ir vajadzīgs?... Es esmu kļuvusi jaunāka par desmit gadiem, nē, par deviņpadsmit: tā es neesmu jutusies kopš 1914. gada!» – «Un to man sakāt jūs? Un jūs tā varat teikt, kaut gan nevarat taču neredzēt, nelasīt un nedzirdēt, kā cilvēkiem, kuri līdz šim jums bijuši tuvi, tiek laupīts gods, kā tiek izteikts spriedums darbiem, kurus jūs līdz šim esat augstu vērtējusi, kā notiek atteikšanās no visa garīgā, ko jūs līdz šim...» Viņa nedaudz samulsa un ļoti laipni mani pārtrauca: «Cienījamais profesora kungs, es nebiju ņēmusi vērā jūsu pārlietu nervozo jūtīgumu. Jums būtu jādodas uz dažām nedēļām atvaļinājumā un nebūtu jālasa neviena avīze. Acumirkli jūs jūtaties aizvainots par sīkiem sarūgtinājumiem un skaistuma defektiem, no kuriem nu reiz pie tik lieliem pārkārtojumiem nav iespējams izvairīties, ļaujiet novirzīt jūsu uzmanību no būtības. Īsā laikā jūsu spriedumi kļūs pavisam citādi. Es drikstu jūs abus drīzumā apmeklēt, vai ne?» Un ar «sirsniģi sveicieni mājiniekiem!», pirms es paspēju kaut ko atbildēt, viņa bija prom pa durvīm kā lēkājoša pusaudze.

«Īsais laiks» kļuva par vairākiem mēnešiem, kuros arvien atklātāk izpaudās jaunā režīma vispārējais zemiskums un īpašā brutalitāte pret «žīdu inteligenci». Paulas fon B. vientiesība noteikti bija iedragāta. Augstskolā mēs nesatikāmies – es nezinu, vai viņa no manis izvairījās tišām. Lidz kādu dienu viņa tomēr pie mums parādījās. Vaļširdīga atzīšanās draugiem – tas esot viņas vācu pienākums, un viņa cerot, ka tāpat kā agrāk drīkst sevi uzskatīt par mūsu draudzeni. «Agrāk jūs nebūtu teikusi «vācu pienākums»,» es viņu pārtraucu, «kāds gan sakars vāciskajam vai nevāciskajam ar ļoti personīgām un vispārcilvēciskām lietām? Vai varbūt jūs vēlaties parunāt ar mums par politiku?» – «Vācu vai nevācu, tam ir sakars ar visu, un vienīgi tas ir būtiski; palūkojieties – es, mēs visi esam to iemācījušies vai par jaunu mācījušies no firera, pēc tam, kad bijām aizmirsuši. Viņš mūs ir atvedis atpakaļ uz mājām!» – «Un kādēļ jūs mums to stāstāt?» – «Arī jums tas ir jāatzīst, jums ir jāaptver, ka es pilnīgi piederu fireram, taču jūs nedrīkstat domāt, ka es tādēļ atsakos no savām draudzības jūtām pret jums...» – «Un kā šīs abas jūtas lai apvieno? Un ko saka firers jūsu godātajam skolotājam un bijušajam šefam Valcelim? Un kā lai tas viss savienojas ar to, ko jūs par humānismu atrodat Lesinga darbos, un visu pārējo, par ko jūs likāt rakstīt semināru darbus? Un kā... bet tālāk jautāt droši vien nav jēgas.»

Uz katru manu teikumu viņa tikai purināja galvu, turklāt viņas acīs bija asaras. «Nē, tam patiešām nav jēgas, jo viss, ko jūs man jautājat, nāk tikai no saprāta, aiz kura slēpjas tikai sarūgtinājums par nebūtisko.» – «Un no kurienes lai rastos mani jautājumi, ja ne no saprāta? Un kas ir būtiskais?» – «Es taču jums to jau teicu: mēs esam atnākuši mājās, mājās! Un tas jums ir jāsaprot, jums ir jālaujas jūtām, un jums vienmēr ir jāapzinās firera lieluma klātbūtne un nevis vājums, kuru kādā mirklī pārciešat pats... Un mūsu klasiķi? Es neticu, ka tie runā viņam pretī, viņi tikai ir pareizi jālasa, piemēram, Herders – un, ja arī... – viņi noteikti ļautu sevi pārliecināt!» – «Un no kurienes jums rodas šī pārliecība?» – «No turienes, no kurienes vispār rodas pārliecība: no ticības. Un ja tas jums neizsaka, tad – jā, tad mūsu fireram tomēr ir taisnība, kad viņš vērsas pret tiem... (viņa paspēja norīt «žīdus» un turpināja)... pret sterilo inteligenci. Jo es viņam ticu, un man tas bija jums jāpasaka, ka es viņam ticu.» – «Tad, cienījamā fon B. jaunkundze, vienīgais pareizais risinājums būtu mūsu sarunu par ticību un draudzību atlikt uz nenoteiktu laiku...»

Viņa aizgāja, un īso laiku, kuru es vēl strādāju augstskolā, mēs viens no otra vairījāmies patiešām rūpīgi. Pēc tam es viņu redzēju vairs tikai vienu reizi un vienu reizi dzirdēju pieminam sarunā.

Atkalredzēšanās notika vienā no Trešā reiha vēsturiskajiem brīžiem. 1938. gada 13. martā es bez kādas iepriekšējas nojausmas atvēru valsts bankas kasu zāles durvis un atsprāgu atpakaļ, vismaz tik tālu, lai pusatvērtās durvis mani nedaudz piesegtu. Proti, tur iekšpusē visi klātesošie gan aiz kasēm, gan to priekšā stāvēja sastinguši un izstiepušies ar tālu uz priekšu izmestu roku un klausījās deklamējošajā radiobalsī. Balsis pasludināja likumu par Austrijas pievienošanu¹⁸⁸ hitleriskajai Vācijai. Es paliku savā puspaslēptuvē, lai nebūtu kopā jāizpilda sveiciens. Tieši priekšā, citu cilvēku vidū es ieraudzīju fon B. jaunkundzi. Viss viņā pauda ekstāzi: viņas acis mirdzēja, viņas ķermeņa un sveiciena sastingums nelīdzinājās citu «mierā!» stājai, tā bija paralīze un ekstāze.

Un pēc dažiem gadiem kāds starpnieks ebreju mājokli atkal atnesa ziņas par vairākiem augstskolas pasniedzējiem. Par fon B. jaunkundzi smejoties stāstīja, ka viņa esot visnesatricināmākā firera piekritēja. Turklāt nekaitīgāka par dažu labu citu partijnieku, jo denuncēšana un citāds zemiskums nav viņai pieņemami. Tikai pats entuziasms. Pašlaik viņa visiem rādot kādu īpaši izdevušos fotogrāfiju. Viņai bijusi iespēja atvaļinājuma laikā no tālienes apbrīnot Oberzalbergu¹⁸⁹; pašu fireru viņai nav izdevies ieraudzīt – toties viņa suni, un to tad arī viņai bija laimējies uzņemt burvīgajā fotogrāfijā.

Mana sieva, to izdzirdusi, paziņoja: «Es jau tev toreiz, *anno* 1933, teicu, ka B. ir histēriska vecmeita un firera personā atradusi savu pestītāju. Hitlers balstās uz šādām vecmeitām vai arī balstījās tik ilgi, kamēr saņēma varu savās rokās.» – «Un es tev iebildīšu, kā jau iebildu toreiz: par tām histēriskajām vecmeitām tev noteikti ir taisnība, taču ne jau tas vien, un ar to vien šodien nekādā ziņā vairs nepietiktu (tas bija pēc Staļingradas), par spīti visiem piespiedu līdzekļiem un nežēlīgajai tirānijai. No viņa nāca ticība, un šī ticība plūda uz daudziem cilvēkiem, ne vien uz vecmeitām. Bez tam fon B. jaunkundze nav gluži parasta vecmeita. Mēs gadiem ilgi bijām viņu pazīnuši kā īstēni prātīgu sievu (un arī toreiz viņai jau bija bīstamie gadi), viņai ir laba izglītība, viņai ir profesija, kurā viņa teicami strādā, viņa ir izaugusi saprātīgi lietiskā vidē, viņa ilgu laiku ir jutusies labi starp cilvēkiem ar plašu redzesloku – visam tam taču vajadzēja veicināt

¹⁸⁸ 1938. gada 13. martā tiek anektēta Austrija, notiek tās pievienošana (*Anschluss*) Vācijai.

¹⁸⁹ Oberzalberga – augstkalnu rajons Bavārijas dienvidaustrumos, kur atradās Hitlera mītnes cietoksnis Berghofa.

viņas pretošanās spējas šādi reliģiskai psihozei... Es tomēr domāju, ka milzīga nozīme ir viņas «es viņam ticu»...

Un pašā kara izskaņā, kad katram bija acīm redzama pilnīgā un neglābjamā sakāve, kad tepat priekšā bija tūlītējās beigas, man ar šo kredo nācās saskarties divas reizes, ar īsu atstarpi, un abas reizes bez jebkādas vecmeitības līdzdarbības.

Vispirms mežā pie Pfafenhofenes 1945. gada aprīļa sākumā. Mūsu bēgšana uz Bavāriju izdevās; mūsu rīcībā bija papīri, kam bija jāpalīdz mums kaut kur sagādāt pajumti, taču pagaidām ikviens pagasts mums norādīja uz nākamo. Mēs kļidām apkārt noguruši, ar smagu nesamo. Mūs panāca kāds kareivis, un, nesakot ne vārda, paņēma smagāko saini, pievienodamies mums. Viņš varēja būt nedaudz vecāks par divdesmit gadiem, viņam bija draudzīga, atklāta seja, viņš izskatījās spēcīgs un vesels, vienīgi formas tērpa kreisā piedurkne nokarājās uz leju tukša. Viņš teicās redzam, ka nešana mums būšot smaga – kādēļ gan lai viņš nepalīdzētu «tautiešiem», mums jau laikam līdz Pfafenhofenei viens ceļš. Un tad viņš pašlūgīgi stāstīja par sevi. Pie Atlantikvolas viņš bija ievainots un saņemts gūstā, dzīvoties amerikāņu nometnē, pēc tam viņš kā amputētais izmainīts. Viņš bija pomerāņu zemnieks un vēlējās nokļūt atpakaļ savā dzimtenē, tiklīdz tā būs brīva no ienaidniekiem. – «Brīva no ienaidniekiem? Vai jums tas liekas iespējams? Krievi taču atrodas pie Berlīnes, un angļi un amerikāņi...» – «Es zinu, es zinu, un ir jau arī ļaudis, kas karu uzskata par zaudētu.» – «Un jūs pats nē? Jūs taču daudz esat redzējis, jūs noteikti ārzemēs arī daudz ko esat dzirdējis...» – «Ai, tas, ko saka ārzemēs, viss ir meli.» – «Bet ienaidnieki atrodas tik dziļi Vācijā, un mūsu papildspēki ir izsmelti.» – «Tā jūs nedrīkstat runāt. Nogaidiet vien nākamās četrpadsmit dienas.» – «Ko tad tās vēl varētu mainīt?» – «Tad taču ir firera dzimšanas diena. Daudzi saka, ka tad sāksoties pretofensīva un mēs esot ienaidniekus ielaiduši tik dziļi tikai tādēļ, lai jo drošāk varētu viņus iznīcināt.» – «Un jūs tam ticat?» – «Es esmu tikai vienkāršs karavīrs; tik daudz no karošanas es nesaprotu, lai varētu par to spriest. Bet firers taču tikko paziņoja, ka mēs noteikti uzvarēsim. Un viņš vēl nekad nav melojis. Hitleram es ticu. Nē, viņu Dievs neatstās nelaimē, Hitleram es ticu.»

Līdz šim tik runātīgais karavīrs, kas savu pēdējo teikumu izteica tikpat vienkārši kā visu iepriekšējo, varbūt vienīgi nedaudz domīgāk, nu nolaida skatienu uz zemi un klusēja. Es nezināju, kā viņam iebilst, un biju priedīgs, kad pēc nedaudz minūtēm viņš mūs atstāja pie pirmajām Pfafenhofenes mājām.

Un vēlreiz, pēc neilga laika mazā ciematā Unterbernbahā, kur mēs beidzot atradām pajumti un ko drīzumā ieņēma amerikāņi. No visas tuvējās frontes uz šejieni atsevišķi un grupās plūda atpakaļ pajukušo pulku karavīri. Tā bija armijas izjukšana. Ikviens zināja, ka viss tuvojas galam, ikviens vēlējās izglābties no gūsta. Lielākā daļa lamāja karu, negribēja neko citu kā vien mieru, pret visu pārējo būdami vienaldzīgi. Daži lādēja Hitleru, citi lādēja režīmu, domādami, ka pats Hitlers to bija iecerējis veidot labāk, ka pie sagraves vainīgi ir citi.

Mēs runājām ar daudziem cilvēkiem, jo mūsu saimnieks bija vismiermīlīgākā dvēsele, kādu vien var iedomāties, un katram bēglim vēl arvien atradās maizes gabals un zupas karote. Vakarā pie galda sēdēja četri karavīri no dažādām karaspēka daļām, pēc tam viņiem vajadzēja pārnakšņot šķūnī. Divi bija jauni ziemeļvācu studenti, abi pārējie – vecāki cilvēki, galdnieks no Augšbavārijas un seglinieks no Storkovas. Bavārietis ar lielu niknumu runāja par Hitleru, studenti piekrita. Tad seglinieks sita dūri uz galda. «Jums nu gan vajadzētu kaunēties. Jūs runājat tā, it kā karš jau būtu zaudēts. Tikai tādēļ vien, ka šeit izlauzies cauri amerikānis!» – «Nu un krievi?... Un tomiji¹⁹⁰... Un francūzis?» Viņi tam klupa virsū no visām pusēm, tas pat bērnam esot skaidrs, ka ir jau viena minūte pirms divpadsmitiem.» – «Ar saprašanu te nekas nav līdzams, ir jātic. Firers nepadošas, fireru nevar uzvarēt, un viņš vienmēr ir atradis izeju, kad citi domāja, ka tālāk iet vairs nav iespējams. Nē, pie velna, nē, ar saprašanu te nav līdzams, ir jātic. Es ticu fireram.»

* * *

Tādējādi es šo ticības apliecinājumu Hitleram dzirdēju no abiem tautas slāņiem, intelektuālā un – šaurākā nozīmē – tautiskā, kā arī abos laika posmos, sākumā un pašās beigās. Un par to nebija iespējams šaubīties, ka ik reizi tas nāca ne vien no lūpām, bet arī no ticīgas sirds. Un arī par to domājot, man bija un man ir skaidrs, ka trīs apliecinātājiem pavisam droši piemita tas, ko mēdz uzskatīt par vidusmēra inteliģenci.

* * *

Tas, ka *LTI* tās augstākajos punktos jābūt ticības valodai, ir pats par sevi saprotams, jo tās mērķis ir fanātisms. Taču savdabīgākais ir tas, ka *LTI* kā ticības valoda cieši sasauca ar kristietību, precīzāk – ar katolicismu, lai

¹⁹⁰ Angli.

gan nacionālsociālisms gan atklāti, gan slepus, gan teorētiski, gan praktiski un jau no paša sākuma ir cīnījies pret kristietību un tieši pret katoļu baznīcu. Teorētiski kristietība tiek iznīcināta tās ebreju un – speciāls *LTI* izteiciens – «sīrisko» sakņu dēļ; praktiski vienmēr tiek pieprasīta esesiešu izstāšanās no baznīcas, to cenšas panākt arī tautskolotāju vidū, notiek safabricēti procesi pret homoseksuāliem skolotājiem klosteru skolās, garīdzniekus, kurus sauc par politiskajiem garīdzniekiem, iesloga cietumos un noietnēs.

Tomēr pirmie partijas upuri, sešpadsmit pie Feldhernhalles¹⁹¹ kritušie, no kulta un no valodas viedokļa tiek uzskatīti par kristiešu mocekļiem. Karogu, kuru nesa viņu demonstrācijas kolonnas priekšā, sauca par asins karogu, un ar to pieskaroties, tiek iesvētīti jaunie *SA* un *SS* karogi. Šeit piederīgajās runās un rakstos netrūkst arī, protams, «asinsliecinieku»¹⁹². Tas, kurš šādās ceremonijās tieši nav piedalījies vai ir piedalījies ar kino starpniecību, tiek apdullināts jau ar izteicienu svētulīgo asins dvingu vien.

Saprotams, ka pirmos Ziemassvētkus pēc Austrijas uzurpācijas, «1938. gada Lielvācijas Ziemassvētkus», prese pilnīgi dekristianizē: tiek svinēti tikai «vācu dvēseles svētki», «Lielvācijas valsts augšāmcelsšanās» un līdz ar to gaismas jauna dzimšana, kas tad tiek saistīta ar saules ratu un kāskrustu bet žīds Jēzus nemaz netiek pieminēts. Un kad īsi pēc Himlera¹⁹³ dzimšanas dienas tiek nodibināts «asins ordenis»¹⁹⁴, tad tas, pats par sevi saprotams, ir «nordiskās asins ordenis».

Taču viss, kas iespiežas atmiņā kā vārds, darbojas kristīgās transcendences virzienā: Ziemassvētku mistika, mocekļa nāve, augšāmcelsšanās,

¹⁹¹ «Varoņu zāle» – milzīga zāle Mīnhenes centrā, Odeona laukumā, ko uzbūvēja pēc Bavārijas karaļa Ludviga I rīkojuma no 1841. līdz 1844. gadam par godu kritušajiem vācu karavīriem. 1923. gada 9. novembrī ar gājienu uz Feldhernhalli bija jānoslēdzas Hitlera organizētajam varas apvērsumam («Alus pučam»), bet pučistu un policijas sadursme, kuras laikā 16 no Hitlera atbalstītājiem gāja bojā, pielika punktu apvērsumam; vēlāk nacisti pasludināja bojā gājušos par «mocekļiem», Feldhernhallē tika novietota goda plāksne ar 16 «mocekļu» vārdiem; katru gadu 9. novembrī notika Hitlera vadīts piemiņas gājiens.

¹⁹² Vācu val. – *Blutzeugen* – pirmie kristīgie mocekļi, kas savu ticību apliecināja ar asinīm.

¹⁹³ Heinrihs Himlers (1900–1945) – viens no nozīmīgākajiem nacistu politiskajiem un militārajiem darbiniekiem, Trešā reiha slepenpolicijas – gestapo – vadītājs, no 1943. gada – iekšlietu ministrs.

¹⁹⁴ Vācu val. – *Blutorden* – augstākais nacistu apbalvojums, dibināts 1933. gadā, ar ordeni tika apbalvoti 1500 nacisti, kas piedalījās Hitlera organizētajā varas apvērsuma mēģinājumā, tā sauktajā «Alus pučā» 1923. gadā.

bruņinieku ordeņa iesvētīšana pievienojas (par spīti to pagānismam) firera un tā partijas darbiem kā katoliskie, jeb, tā sakot, parsifāliskie priekšstati. Un asins liecinieku «mūžīgā sardze» fantāziju vedina tajā pašā virzienā.

Turklāt savu ārēji īpatno lomu pilda vārds «mūžīgs». Tas pieder pie tiem LTI vārdiem, kuru īpašais nacisms atklājas tikai to lietojuma nekautrajā biežumā: pārāk daudz kas LTI ir «vēsturisks», «vienreizējs», «mūžīgs». «Mūžīgo» varētu uzskatīt par augšējo pakāpienu garajās nacistisko skaitļu vispārāko pakāpju kāpnēs, taču ar šo pēdējo pakāpienu tiek sasniegtas debesis. «Mūžīgs» ir vienīgi dievišķā atribūts; tas, kas tiek nosaukts par mūžīgo, tiek pacelts reliģiskās sfērās. «Mēs esam atraduši ceļu uz mūžību,» saka Lejs¹⁹⁵, svinīgi atklājot kādu Hitlera skolu¹⁹⁶ 1938. gada sākumā. Eksāmenos nereti tiek uzdots viltīgi provokatorisks jautājums: «Kas nāk pēc Trešā reiha?» Ja kāds naivais vai apmulķotais atbild: «Ceturtais», tad viņu kā nepietiekami pārliecinātu partijas mācekli (arī ar labām zināšanām specialitātē) bez žēlastības izgāž. Pareizai atbildei jāskan šādi: «Pēc tā nenāk nekas, Trešais reihs ir vācu mūžīgā valsts.»

To, ka Hitlers pats sevi dēvē par vācu «pestītāju», kas nepārprotami ir Jaunās Derības vārds, esmu pierakstījis tikai vienreiz – (taču atkārtotju: maz jau kas nonāca manās ausīs un manu acu priekšā, un arī šobrīd papildliteratūru varu lasīt tikai ierobežotā daudzumā). 1935. gada 9. novembrī es esmu ierakstījis: «Tos, kuri krita pie Feldhernhalles, viņš nosauca par «maniem apustuļiem» – to ir sešpadsmit, viņam noteikti jābūt par četriem vairāk nekā viņa priekšgājējam –, un svinīgajā apbedīšanā skanēja vārdi: «Jūs esat augšāmcēlušies Trešajā reihā.»»

Pienemot, ka šī tiesā sevis iecelšana dieva kārtā un stilistikā pielīdzināšana Jaunās Derības Kristum ir izņēmums un, iespējams, tāds, kas patiesi ir izskanējis tikai vienreiz, tad paliek taču spēkā, ka firers atkal un atkal pasvītvoja savu īpašo tuvību dievībai, savu īpašo izredzētību, savu īpašo dieva bērna statusu, savu reliģisko misiju. Triumfējošās augšupejas laikā viņš Virzburgā (1937. gada jūnijā) saka: «Mūs vada augstāka griba, mēs rīkojamies saskaņā ar Visvarenā gribu. Nevienš nevar veidot tautu un pasaules vēsturi, ja viņam nav šīs augstākās gribas svētības.» «Varoņu pie-

¹⁹⁵ Roberts Lejs (1890–1945) – DAF (*Deutsche Arbeitsfront*) un nacionālsociālistu partijas (NSDAP) organizatoriskās daļas vadītājs.

¹⁹⁶ «*Adolf Hitler Schule*» – viens no skolu veidiem, ko pēc Hitlera iniciatīvas dibināja nacistu elites sagatavošanai; pamatkritēriji uzņemšanai militārā tipa skolās bija laba fiziskā sagatavotība un rases tīrība.

miņas dienā» 1940. gadā viņš «pazemīgi cer uz augstākas gribas žēlastību.» Gadiem ilgi augstākā griba, kas viņu ir izvēlējusies, parādās gandrīz katrā runā, gandrīz katrā uzsaukumā. Pēc atentāta 1944. gada 20. jūlijā tas ir liktenis, kas viņu ir sargājis, jo viņš esot vajadzīgs nācijai, viņš – «ticības un palāvības» karognesējs. 1944. gada Jaungadā, kad bija zudušas jebkuras izredzes uzvarēt, atkal, gluži kā triumfa dienās, bija jāpiesauc personīgais dievs, «Visvarenais», kurš taisno lietu neatstās bez uzvaras.

Svarīgāks par šādām atsevišķām atsaucēm uz dievību ir kas cits. Gebelss dienasgrāmatā «No ķeizara galma līdz Reiha kancelejai» ar 1932. gada 10. februāra ierakstu ziņo par firera runu Sporta pilī: «Noslēgumā viņš nonāk brīnišķīgā neticami daiļrunīgā patosā un nobeidz ar vārdu «Āmen!» Tas šķiet tik dabiski, ka visi cilvēki no tā nonāk visdziļākajā satricinājumā un aizgrābtībā... masas sporta pilī pārņem neprātīgs reibums...» «Āmen» uzskatāmi parāda, ka šīs runas izpausmes vispārējā virzība ir reliģiska un pastorāla. Un «tas šķiet tik dabiski», kā to novērtējis viskompetentākais klausītājs, ļauj secināt, cik augstā līmenī bija apzināti lietotā runas māksla. Lasot masu suģestēšanas recepti, kuru savā «Cīņā» izklāsta Hitlers pats, patiesi nevar rasties ne vismazāko šaubu par tīšo pavedināšanu, piesaucot dievbijīgos un baznīcai raksturīgos vārdus. Tomēr – ticīgs fanātiķis, neprātīgais, bieži, kalpojot savam neprātam, izmanto vislielāko viltību, un pieredze liecina, ka vislielāko un visilgstošāko suģestiju izplata tieši tie krāpnieki, kuri krāpj paši sevi. Taču Nirnbergas tiesnesus no sprieduma, vai Hitlera vieta ir uz karātavām vai trakā namā, ir atbrīvojis viņš pats, un šeit mūs interesē nevis jautājums par viņa vainu, bet gan par viņa iedarbības spējām.

Tas, ka šīs iedarbības kulminācijai bija reliģisks raksturs, izskaidrojams, no vienas puses, ar atsevišķiem pēc kristietības parauga veidotiem izteicieniem, un, no otras puses – daudz lielākā mērā –, ar sprediķim līdzīgo un entuziasma pārpilno priekšnesumu. Taču galvenokārt tas izskaidrojams tādējādi, ka viņš savai iecelšanai dieva kārtā izmanto daudzu apmācītu palīgu labi organizēto palīdzību.

Dažas lappuses pēc tikko citētās vietas Gebelss ar priecīgu lepnumu ziņo par «Mostošās nācijas dienu»: «Mēs visas savas propagandas iespējas liksim lietā vēl nebijušā koncentrācijā...», viss «ies kā pa diedziņu». Un tad firers runā Kēnigsbergā, ikviens ir aizgrābts līdz sirds dziļumiem un nu «beigu akordā varenī ieskanas lejasvācu pateicības lūgšana, kuru pēdējā pantā nomāc Kēnigsbergas Doma zvanu skaņas. Pa radio šī himna caur ēteri izskan pāri visai Vācijai.»

Bet firers nevar runāt katru dienu, viņš to nemaz nedrīkst, dievībai pēc vispārpieņemtiem priekšstatiem ir jāsēž tornī virs mākoņiem un biežāk jārunā ar savu priesteru nekā savu muti. Tāpēc Hitleram bija izdevīgi, ka vēl pārliecinošāk un vieglāk nekā viņš pats viņu par pestītāju daudzinaja kalpotāji un draugi, kuri spēja viņu pielūgt daudz balsīgi un bez apstājas. No 1933. līdz 1945. gadam, līdz pat Berlīnes katastrofai, šī firera pasludināšana par dievu, šī viņa personas un viņa darbības pielīdzināšana pestītājam un Bībelei notika dienu no dienas un vienmēr «kā pa dziedziņu», un nekad neviens viņam nedrīkstēja iebilst ne vismazākajā sīkumā.

Mans kolēģis Špāmers¹⁹⁷, etnologs, kurš ļoti labi pārzina leģendu izcelšanasos un tālākos likteņus, Hitlera valdišanas pirmajā gadā, kad es šausminājos par vācu tautas gara stāvokli, man teica: «Ja būtu iespējams (toreiz viņš to vēl uzskatīja par ireālu nosacījuma palīgteikumu) visu presi, visas publikācijas un mācības noskaņot vienā vienīgā tonī un ja tad visur apgalvotu, ka starp 1914. un 1918. gadu pasaules kara nav bijis, tad pēc trīs gadiem visa pasaule ticētu, ka tas tik tiešām arī nav noticis.» Kad es Špāmeram par to atgādināju mūsu pirmajā pilnasinīgajā atkalredzēšanās reizē, viņš mani pārlaboja: «Jā, es to vēl atceros; jūs tikai aplam atminējāties vienu lietu. Es jau toreiz teicu un šodien domāju tāpat – pēc viena gada!»

No dievināšanas piemēriem es izvēlos tikai nedaudzus. 1934. gada jūlijā Gērings teica kādā savā runā Berlīnes rātsnama priekšā: «Mēs visi, no vienkāršākā SA kareivja līdz ministru prezidentam, esam no Ādolfa Hitlera un caur Ādolfu Hitleru.» Pirmsvēlēšanu uzsaukumos 1938. gadā par Austrijas pievienošanu un Lielvācijas sankcionēšanu, ir teikts, ka Hitlers esot «ierocis augstākās varas rokās», un tad – Vecās Derības stilā: «Tai rokai ir jānokalst, kas raksta nē.» Baldūrs fon Širahs¹⁹⁸ firera dzimšanas vietu, Braunavas pilsētu, nosaka par «vācu jaunatnes svētceļojuma vietu». Baldūrs fon Širahs izdod arī «Uzticamo dziesmu» – «Anonīmā austriešu hitlerjaunieša pantus no 1933. līdz 1937. vajāšanas gadam»; tajos ir šādi vārdi: «... Ir tik daudzi, kuri tevi nekad nesatiks un kuriem tu tik un tā esi pestītājs.»

Tagad, pats par sevi saprotams, ar augstāko varu noņemta visa pasaule, ne tikai tie cilvēki, kuriem pēc to sociālā stāvokļa un izglītības zināmā mērā varētu pielaut suģestijas spējas un pārmērības. Arī Drēzdenes Teh-

¹⁹⁷ Ādolfs Špāmers (1883–1953) – vācu filologs, ģermānists un etnologs, Drēzdenes Tehniskās universitātes profesors.

¹⁹⁸ Sk. 133. piezīmi XIII nodaļā «Personvārdi».

niskās augstskolas rektors, ļoti cienījams matemātikas profesors, tātad vīrs, no kura būtu sagaidāmas nosvērtas domas un apvaldīti vārdi, arī viņš, magnificence Kovaļevskis, raksta šajās dienās kādā avīzē: «Viņu mums ir sūtījusi augstākā vara.»

Galēju dievināšanas toni sāk lietot Gebelss īsi pirms uzbrukuma Krievijai. Runā ar laimes vēlējumiem 1941. gada 20. aprīlī viņš saka: «Mums nav jāzina, ko firers vēlas darīt – mēs viņam ticam.» (Turklāt jau nākamajai paaudzei arvien no jauna būs jāieskaidro, ka šādu propagandas ministra teikumu sabiedrībā itin nekur neapšaubīja ne vismazākajā mērā.) Un 1944. gada Jaungadā Gebelss vēl vairāk nekā pats Hitleris žēlojās par cilvēci, kura nesaprot viņu, Hitleru, kurš esot nosirmojis savas tautas nepelnītā posta dēļ. Taču viņa mīlestība piederot visai cilvēcei; ja viņa to zinātu, «tā jau tai pašā stundā atvadītos no saviem viltus dieviem un suminātu viņu.»

Kultiskā Hitlera dievināšana, žilbinošais reliģiskais skurbums ap viņa personu tiek vēl pastiprināts tādējādi, ka, runājot par viņa darbu, viņa valsti, viņa karu, vienmēr parādās reliģiski epiteti. Vils Vespers¹⁹⁹, Saksijas Valsts rokrakstu palātas vadītājs (totāla organizācija! Špāmera ireālais nosacījuma palīgteikums ir zaudējis savu irealitāti), Vils Vespers kādas oktobra «Grāmatu nedēļas» laikā pasludina: ««Mana cīņa» ir nacionālsociālisma un jaunās Vācijas Svētā grāmata.» Es neticu, ka šī teikuma originalitāte ir kas vairāk nekā (labākajā gadījumā) parafrāze. Jo «Mana cīņa» vienmēr un visur ir saukta par nacionālsociālisma «Bībeli». Šeit manām privātām vajadzībām ir kāds augstākā mērā nefiloloģisks pierādījums: tieši šo izteicienu neesmu nekur pierakstījis – tas man šķita pārāk pats par sevi saprotams un ikdienišķs. Tas ir saprotams, jo arī karš kļuva ne tikai par Hitlera valsts sargātāju šaurākā nozīmē, bet arī par Hitlera reliģiju, «krusta karu», «svēto karu», «svēto tautas karu», un šajā reliģijas karā bija arī kritušie, kuri gājuši bojā, «stingri ticot savam fireram».

Firers – jauns Kristus, īpašs vācu pestītājs (plaša vācu dzejas un filozofijas antoloģija, no «Edas»²⁰⁰ līdz Hitlera «Cīņai» – turklāt Lutera, Gēte u. c. veido tikai starppakāpes, – arī tiek nosaukta par «Ģermāņu Bībeli»), viņa grāmata – īstais «vācu evaņģēlijs», viņa «aizstāvēšanās karš» – «svētais karš»; ir skaidrs, ka grāmatai un karam par savu svētumu jāpateicas to

¹⁹⁹ Vils Vespers (1882–1962) – vācu rakstnieks, viens no nacistu «galma» rakstniekiem.

²⁰⁰ Senislandiešu eposs.

ierosinātāja svētumam, pat tad, ja tie arī ar atpakālejošu spēku pastiprina tā oreolu.

Taču kā ir ar prioritāti tajā punktā, kas attiecas uz pašu Hitlera pasludināto, radīto un aizstāvēto valsti? Šeit ieguvēja lomā ir Hitlers.

Vārdam «*reihs*» piemīt kaut kas no tā svinīguma, reliģiskas cienības, kāda pietrūkst visiem tam daļēji tuvajiem jēdzieniem. *Respublica*, republika ir visu pilsoņu kopēja lieta, visiem par pienākumu uzlikta sabiedriska kārtība, kuru veidojuši un uztur spēkā viņi paši savā kopienā, tīra šaipa-saulīga un saprātam atbilstoša būve. Tieši to izsaka renesanses vārds «valsts»: tas apzīmē noteiktu stāvokli, apvienota apgabala stabilu kārtību, tam ir pilnīgi laicīga, vienīgi politiska nozīme. «*Reihs*» turpretī, ja vien nav sašaurināts saliktenos²⁰¹, aptver plašāku sfēru, izplatās garīgā, transcendentā virzienā: kristiešu viņpasaule ir debesu valstība, un pašā vispārīgākajā un vienkāršākajā kristietības lūgšanā otrā lūgsna ir: «Lai nāk tava valstība.» Nežēlīgā jokā, ar kuru klusībā atriebās asinssunim, par viņa upuriem teica, ka viņš esot lāvis ieiet tiem savā Himlera valstībā²⁰². Valsts veidojums, kurā Vācija bija iekļauta līdz 1806. gadam, iespaidīgi saucās par Vācu nācijas Svēto Romas impēriju, un «svētais» šeit nav nekāds izskaistinošs vai entuziasma pilns epitets, bet gan uzsver, ka šajā valstī tiek pārvaldīta ne vien šīs pasaules kārtība, bet lielā mērā arī viņpasaules daļa.

Kad Hitlers līdz ar Austrijas iekļaušanu spēra pirmo soli ceļā uz viņam acu priekšā rēgojošos Lielvāciju un tad, *mutatis mutandissimis*²⁰³, atdarinot viduslaiku ķeizaru ceļojumus uz Itāliju, grezni un ar lielu svītu devās uz Romu tikties ar duči, vācu presē varēja lasīt virsrakstu: «Vācu nācijas Svētais ģermāņu reihs.» Viduslaiku impērijas valdniekus dieva žēlastībā legalizēja, kronējot baznīcā, un viņi jutās kā Romas – kristīgās ticības un kultūras sistēmas – pārvaldītāji. Hitlers stabilizē Svēto ģermāņu reihu, izmantojot senās impērijas slavas spožumu savai jaunajai konstrukcijai. Turklāt tobrīd vēl vadījās pēc Hitlera sākotnējās mācības – viņš vēloties radīt tikai vācu jeb ģermāņu reihu, visu citu nāciju brīvībai ir jāpaliek neskartai.

²⁰¹ *Reich* – valsts, impērija; ar vārdu *Reich* veidotie salikteni: *Königreich* – karaliste, karalvalsts, ķēniņvalsts; *Kaiserreich* – impērija; *Gotenreich* – gotu valsts. Tulkojumā lietots vārds «impērija», runājot par Vācu nācijas Svēto Romas impēriju, un reihs – par Trešo reihu.

²⁰² Apspēlēta vārdu *Himmel* 'debesis' un *Himmler* fonētiskā līdzība: *Himmelreich* – debesu valstība; *Himmlerisches reich* – Himlera valstība.

²⁰³ *Mutatis mutandum* (latīņu val.) – grozot, kas jāgroza; izdarot vajadzīgos grozījumus; ar vajadzīgajiem grozījumiem.

Kad nu viņš vienam lauztam vārdam pievienojis nākamo un laupījummam seko laupījums, un kad sākotnējais zibenskarš sen jau ir kļuvis par lēnu noasiņošanu, tad 1942. gada Ziemassvētkos «*Frankfurter Zeitung*» parādās (ar parakstu *srp*) kāds vēsturiski filozofisks apcerējums, kas uz pabalējušās idejas par valsti uzliek jaunu luminiscējošu krāsu: «Reiha apliecinājums.» Izglītotai publikai domātais stilizētais sacerējums stāsta par Svētās Romas impērijas garīgi pasaulīgo kārtību. Tā esot bijusi pāri valstīm stāvoša eiropiska kārtība, kurā vācu ķeizaram bijušas padotas daudzas kultūras līmeņa ziņā atšķirīgas tautas. Šī impērija izjuka, kad izveidojās nacionālās valstis. To vidū vispilnīgāk valsts ideju «kā morāles prasību, kā garīgu pozīciju» attīstījusi Prūsija, līdz ar to kļūstot par Mazās Vācijas kārtības sargu. Taču, kad Pāvila baznīcā notikušas sarunas²⁰⁴ par jaunu Lielvāciju, esot kļuvis skaidrs, ka Lielvācija varētu būt ne vien «tautiska valsts», bet tai vajadzētu uzņemties arī pāri nācijām stāvošus eiropiskus uzdevumus. Tas, kas neizdevās Pāvila baznīcas vīriem, izdevās fīreram: viņš radīja Lielvācijas reihu. Iespējams, kādu brīdi (toreiz, kad viņš solījās apmierināties tikai ar Sudetiju²⁰⁵) viņam šķita pieņemama doma par noslēgtu nacionālu valsti. Tomēr imanentā Lielvācijas ideja viņu jau dzītin dzina tālāk. Lielvācija var eksistēt vienīgi «kā jaunā reiha kodols un izplatītājs, vēstures priekšā tā ir atbildīga par jaunu kopēju kārtību un par jaunu, no anarhijas brīvu Eiropas kontinenta laikmetu..., karā tai jāapliecina šis uzdevums». Šī apcerējuma beidzamās daļas virsraksts ir: «Mantojums un uzdevums.» Tātad izglītotiem lasītājiem šeit noziedzīgais karš tā saistībā ar seno reihu ideju tiek rādīts kā svēts karš un paša reiha jēdziens tiek piepildīts ar jaunu svētumu.

Šī svētuma kāpināšanu līdz mistiskajam un turklāt ārkārtīgi vienkāršu, ikvienam viegli un neapzināti aptveramu misticismu autors panāk, runājot ne tikai par reihu, bet gan – nepārtraukti – par «Trešo reihu». Un arī šeit Hitlera iecelšanai dieva kārtā *LTI* lieto tikai to, ko atrod jau gatavu

²⁰⁴ 1848. gada 18. maijā Frankfurtē pie Mainas Pāvila baznīcā sanāca Nacionālā sapulce, lai izlemtu jautājumus par vācu valstu apvienošanu. Viens no strīdus jautājumiem bija Austrijas ar tās teritorijā ietilpstošo dažādu tautu apdzīvotajām teritorijām iekļaušanu («lielvācu» viedoklis) vai neiekļaušanu («mazvācu» viedoklis). Vācijas apvienošana reāli tika pabeigta 1870. un 1871. gadā.

²⁰⁵ Sudetija – Bohēmijas apgabals, kas robežojās ar Vāciju; pēc Austroungārijas sabrukšanas tika iekļauts Čehoslovākijā. Pirms Otrā pasaules kara šeit dzīvoja aptuveni trīs miljoni vāciešu. 1938. gadā pēc Mīnhenes vienošanās šis apgabals tika pievienots Vācijai, pēc Otrā pasaules kara to atguva Čehoslovākija.

priekšā. Mollera van den Bruka²⁰⁶ «Trešā reiha» pirmā izdevuma priekšvārds datēts ar 1922. gada decembri. Tur viņš raksta: «Ideja par Trešo reihu ir pasaules uzskata ideja, kas paceļas pāri īstenībai. Nav nejaušība, ka priekšstati, kas izriet vienīgi no šī jēdziena, no vārda «Trešais reihs»..., ir savādi dūmakaini, jutekliski un izplūduši, un pilnīgi taisnīgi.» Hanss Švarcs, kurš 1930. gadā izdeva šo grāmatu trešo reizi, ziņo, ka «nacionāl-sociālisms esot uzklaušījis saucienus pēc Trešā reiha, Oberlandes savienība ir šādi nosaukusi savu avīzi», un turpat pirmajās rindiņās uzsver: «Visu meklējošo acīs Trešajam reiham piemīt legendārs spēks.»

Parasti «legendārais spēks» lielāko iespaidu atstāj uz cilvēkiem bez intelektuālas izglītības un bez vēstures zināšanām. Šeit tas ir otrādi. Jo vairāk kāds pazīst literatūras un kristietības vēsturi, jo «taipasaulīgāk» viņu uzrunā «Trešais reihs». Viduslaiku baznīcas un reliģijas atjaunotāji, vēlāko laiku jūsmīgie cilvēces reformatori, visdažādāko virzienu ievērojami laudis sapņoja par ēru, kam bija jāseko pēc pagānu laikiem un kristietības jeb samaitātās tagadnes kristietības, par ideālo Trešo reihu, un viņi cerēja uz mesiju, kas to dibinātu. Lesinga un Ibsena reminiscences atdzīvojas.

Bet arī tie, kuri neko nezina par šī jēdziena bagāto pagātņi – protams, viņus var un viņi tiks apgaismoti šajā jautājumā. Par pasaules uzskata mācīšanu rūpējas jau ilgstoši, smalki aprēķināta ir darba dalīšana starp Gebelsa un Rozenberga ministrijām, arī vienkāršā masa apzīmējumu «Trešais reihs» tūlīt pat izjūt kā reliģisku kāpinājumu reliģijas pārpilnajam jēdzienam «reihs». Divreiz vēsturē ir pastāvējusi vācu impērija, divreiz tā ir bijusi nepilnīga, un divreiz tā ir nogrimusi; turpretī tagad tā šķiet savā pilnībā kā Trešais reihs, nesatricināms uz visiem laikiem. Rokai, kura tam negrib kalpot, kura sacēlas pret to, šai rokai ir jānokalst...

Daudzveidīgo viņpasauli skarošo *LTI* izteicienu un frāžu kopums veido tīklu, kas tiek uzņemts klausītāja fantāzijai un kas to pārvelk ticības sfērā. Vai šis tīkls ir siets apzināti un vai tas balstās, izsakoties astoņpadsmitā gadsimta garā, uz priesteru viltu? Daļēji tas tā noteikti ir. Nedrīkst aizmirst to, ka dažu mācības iniciatoru rīcību, bez šaubām, noteikušas

²⁰⁶ Artūrs Mollers van den Bruks (1876–1925) – vācu publicists, vēsturnieks, 20. gs. sākumā neokonservatīvisma vadošais teorētiķis Vācijā – demokrātijas, komunisma ideju pretinieks, aicināja noliegt rietumu racionalismu un atgriezties pie nacionālajām vērtībām, nacionālā gara un mūžīgā reiha idejas (Vācijai jāklūst par autoritāru valsti ar centralizētu, pilnīgi kontrolētu, plānveidīgu ekonomiku), viens no intelektuālajiem Hitlera un nacisma priekštečiem, pamatdarbs «Trešais reihs» (1923), no kura Hitlerš spēģīgi ietekmējās un pārņēma arī ideju par Trešo reihu.

ilgas pēc ticības un nepieciešamība pēc reliģijas. Ne vienmēr ir iespējams izsvērt pirmo tiklu sējēju vainu vai nevainību. Taču reiz eksistējošā tikla iedarbība man šķiet pilnīgi neapšaubāma; miljoni bija pieņēmuši nacismu kā evaņģēliju, jo tas izmantoja evaņģēlija valodu.

Bija? – Es sekoju teicienam «es viņam ticu» tikai līdz Hitlera reiha pēdējām dienām. Šobrīd man dienu no dienas ir jābūt kopā ar rehabilitētājiem un tiem, kas vēlas būt rehabilitēti. Šiem cilvēkiem, lai cik tie būtu atšķirīgi, kopējs ir viens: viņi visi apgalvo, ka veidojot īpašu «fašisma upuru» grupu, viņi visi esot pret savu gribu nez kādas varas dēļ bijuši spiesti iestāties viņu visu izsenis nīstajā partijā, viņi visi nekad neesot ticējuši fireram, nekad neesot ticējuši Trešajam reiham. Taču nesen es satiku uz ielas L., savu kādreizējo skolnieku, kuru es pēdējo redzēju sava pēdējā apmeklējuma laikā apgabala bibliotēkā. Toreiz viņš līdzjūtīgi kratīja man roku; tas bija sāpīgi, jo viņš jau nēsāja kāškrustu. Tagad viņš man liksmi tuvojās: «Es priecājos, ka jūs esat izglābies un atkal strādājat!» – «Un kā klājas jums?» – «Protams, ka slikti, es strādāju par celtnieku, ar to nepietiek, lai uzturētu sievu un bērnu, un arī fiziski es tam neesmu piemērots.» – «Vai jūs netaisās rehabilitēt? Es taču jūs pazīstu – nekā noziedzīga jums, saprotams, uz sirdsapziņas nav. Varbūt jums partijā bija kāds augstāks amats, varbūt jūs bijāt politiski ļoti aktīvs?» – «Nebūt nē, es biju gluži parasts *Pg*» – «Kādēļ tad tieši jūs netiekat rehabilitēts?» – «Jo ne tādēļ es pieteicos toreiz un tādēļ arī nevaru pieteikties tagad». – «Es nesaprotu.» Pauze. Tad ar grūtībām, nolaistām acīm: «Es nevaru to noliegt, es viņam ticēju.» – «Bet tas taču ir neiespējami, ka jūs ticat vēl tagad; jūs taču pārlicinājāties, kurp tas noveda, un visi šausalīgie režīma noziegumi nu ir nākuši dienas gaismā.» Vēl garāka pauze. Tad pavisam klusi: «Es to visu atzīstu. Citi viņu nesaprata, tie viņu nodeva. Bet viņam, VIŅAM, es ticu vēl arvien.»

XIX nodaļa

ĢIMENES SLUDINĀJUMI KĀ NELIELA *LTI* ATKĀRTOŠANA

Dzimšanas sludinājums «Drēzdenes Ziņotāja» («*Dresdner Anzeiger*») 1942. gada 27. jūlijā: «Folkers † 21.7.1942. Vācijas dižākajā laikā mūsu Torstenam ir piedzimis brālītis. Ar lepnu prieku Elza Homane .. Hanss Georgs Homanis, SS rezerves untersturmfirers, Drēzdene, ģenerāļa Vēfera iela.»

Dzimšana, radīšana, nāve: vispārīgākais un bioloģiski svarīgākais katra cilvēka dzīvē. Gluži kā trihīnas, kas sarodas inficētā locītavās, *LTI* formas un klišejas pulcējas ģimenes sludinājumos, un to, ko es daudzās vietās dažādās sakarībās varu aplūkot kā atsevišķo, ģimenes sludinājumos es bieži sastopu kopā sablīvētu vienā dienā, bez šaubām, pilnā skaitā tikai pēc tam, kad karš ar Krieviju jau ilgāku laiku bija turpinājies un to vairs nekādi nebija iespējams uzskatīt par zibenskaru. Ir ļoti svarīgi minēt šo laiku, jo tobrīd presi pārpludināja rakstu straume, kurā pārāk izmisušas vai nevaldāmas sēras par slāvas laukā kritušo tika uzlūkotas kā necienīgas un gandrīz vai nepatriotiskas un valstij naidīgas. Tas būtiski ietekmēja sēru sludinājumus par kritušajiem: tie ieguva heroisku un stoicisku raksturu.

Dzimšanas sludinājums šīs piezīmes sākumā teikumam–klišejai pievieno pamācošu jauninājumu. Tas, ka bērniem ir vai nu Nibelungu²⁰⁷, vai nordisks vārds, tas, ka tēvs esietis savam vienkāršajam priekšvārdam vismaz ar defises palīdzību pievieno pilnīgāku senvācu skanējumu, tas, ka zvaigznes vai vārda «dzimis» vietā ir ievietota dzīves rūna, – tas viss nacistam ir jau parasts, un arī manās piezīmēs tie ir tikai atkārtojumi. Tas, ka kāds dzīvo ielā, kura tika pārdēvēta par godu vēl pirms kara bojā gājušam

²⁰⁷ Domāta «Nibelungu dziesma» – ievērojamākais vācu viduslaiku eposs.

Hitlera armijas gaisa flotes ģenerālim, ir laimīga nejaušība, nevis paša nopelns. Un «Vācijas dižākais laiks» ir gandrīz vai necils superlatīvs to superlatīvu vidū, kas bija modē, lai dievinātu Hitlera ēru. Bet jaunais un pamācošais rodams «lepņajā priekā». Par ko tad laimīgie vecāki ir tik lepnī? Spēja radīt pēcnācējus esesiešu laulātajam pārim ir pašsaprotama – pretējā gadījumā tas vispār nesaņemtu atļauju laulības noslēgšanai. Un otrs dēls arī vēl nav nekāds iemesls lepnumam: jo lielāko cilvēku gaļas piegādi gaida tieši no SS, kuru labprāt līdzīgi šķirnes zirgiem un suņiem izmanto vaislas vajadzībām. (Viņiem jau arī tāpat kā dzīvniekiem ir iededzināta ganāmpulka zīme.) Tātad atliek tikai lepns prieks par «dižāko laiku». Taču cilvēks var būt lepns tikai par kaut ko tādu, kam viņš aktīvi līdzdarbojas, un aiz tēva – esesieša vārda trūkst dienesta pakāpes armijā un pat parastā – «šobrīd frontē». Lepna, saskaņā ar Trešā reiha morāles kodeksu, varētu būt vienīgi sieva, kas paziņotu par kāda ģimenes locekļa, kurš kritis par fireru, nāvi. «Lepns prieks» šajā dzimšanas sludinājumā ir pilnīgi bezjēdzīgs.

Taču tieši tāda bezjēdzība ir pamācoša. Šeit, bez kādām šaubām, spēkā ir mehāniska analogijas veidošana ar «lepņām sērām» sludinājumos par kritušajiem. Mehāniskie veidojumi pēc analogijas liecina par biežumu un autoritāti vai arī par to modeļu iespaidīgo spēku. Esiesiešu laulātajam pārim bez liekas domāšanas ir pats par sevi saprotams, ka ģimenes sludinājums jāparaksta, izsakot savu lepnumu, un tādējādi arī parādās «lepns prieks». Ja pēc jau minētā laika «lepnas sēras» tiek uzlūkotas daudzējādā ziņā kā obligātas un reizēm tiek pastiprinātas ar apliecinājumu, ka, izpildot varonīgā cīņā kritušā gribu, netiek uzvilktis sēru tērps, tad «saulains» kā stereotipisks izskaistinošs epitets ir ārkārtīgi izplatīts pat vecāku cilvēku vidū kopš kara sākuma. Šķiet, ka Hitlera reihā ikviens ģermānis jebkurā laikā ir saulains, gluži kā Homēra Hēra²⁰⁸ vienmēr ir ar vēša acīm un «Rolanda dziesmas» lielais Kārlis²⁰⁹ vienmēr ir ar baltu bārdi. Tikai tad, kad hitlerisma saule jau bija cieši aizklājusies un «saulains» kā epitets bija vienlīdz nolietojies un traģikomisks, tas kļuva retāks. Tas pilnīgi neizzuda līdz pat pēdējam brīdim, un, izvairoties no tā, labprāt lietoja aizvietotāju «dzīvespriecīgs». Pašās beigās kāds rezerves pulkvedis vēl tomēr paziņoja par sava «starojošā» zēna nāvi.

²⁰⁸ Sengrieķu dzejnieka Homēra eposu «Iliāda» un «Odiseja» tēls, sengrieķu mitoloģijā – Krona meita, Zeva sieva.

²⁰⁹ Kārlis Lielais (742–814) – franku karalis un Romas ķeizars. «Rolanda dziesma» – franču viduslaiku eposs, tā pamatā leģendas par Kārļa Lielā karagājieniem.

«Saulains», var teikt, apzīmē kopēju ģermānisku īpašību, «lepnas sēras» pilnīgi pienākas patriotiem. Taču sēru sludinājuma ietvaros var tikt pausta arī kāda noskaņojuma specifiski nacistiskā puse; turklāt te pastāv smalkas gradācijas, kuras spēj piešķirt ne vien īpašu vislielākās sajūsmas izteiksmi, bet arī (tas ir nesalīdzināmi grūtāk) netieši norādīt uz kritisku nepievienošanos.

Kritušo lielākā daļa jau sen bija atdevusi savu dzīvību par «Fīreru un Tēvzemi». (Šī analogija ar senprūšu «Par ķēniņu un Tēvzemi», visticamāk radusies pateicoties aliterācijai²¹⁰, izplatījās jau no kara pirmajām dienām; turpretī izteicienam «Fīrera dzimšanas diena», ko attiecināja uz 20. aprīli un centās ieviest uzreiz pēc Hitlera valdīšanas sākuma, neizdevās nostiprināties. Iespējams, ka šī analogija ar «Karaļa dzimšanas dienu» partijas vadībai likās pārāk monarhistiska, un tā palika frāze ar artikulu, kuru tomēr drīkstēja izteikt vecvācu manierē²¹¹). Par vēl lielāku nacisma dedzības pakāpi ziņo izteicieni: «viņš krita par savu fīreru» un «viņš mira par savu mīļoto fīreru», turklāt Tēvzeme netiek pieminēta, jo tā jau iemiesota un ietverta Ādolfā Hitlerā gluži kā Kunga miesa svētītā dievmaizē. Un nacisma augstākās kvēles izpausme ir tā, ka Hitleru ar nepārprotamiem vārdiem ievieto pestītāja vietā: «Viņš krita, nesatricināmi ticot savam fīreram.»

Savukārt, ja kāds nepavisam nav vienisprātis ar nacismu, ja kāds vēlas izpaust uz āru savu noliegumu, varbūt pat savu naidu, tai pašā laikā nenokļūstot pierādāmā opozīcijā, jo tik tālu jau nu drosme nesniedzas, tad sēru sludinājums tiek noformulēts šādi: «Mūsu vienīgais bērns krita par Tēvzemi», un fīrers netiek pieminēts. Tas apmēram atbilst parakstam vēstulēs – «Ar vācu sveicienu», kuru pirmajos gados kā *Heil Hitler* aizvietotāju iedrošinājās lietot puslīdz drosmīgi cilvēki. Man šķiet, ka fīrera godināšanas izpausme samazinājās tādā pašā mērā, kādā auga upuru skaits un saruka cerības uz uzvaru, lai gan esmu cītīgi pētījis avīzes, apzvērēt to nevaru.

Te sava ietekme varēja būt augošajam darbaspēka un materiālu trūkumam, kas arvien biežāk bija par iemeslu avīžu apvienošanai un atsevišķu izdevumu platības samazināšanai, no kā savukārt izrietēja nepieciešamība

²¹⁰ «Für Führer und Vaterland» un «Für König und Vaterland».

²¹¹ Latviešu valodā nav iespējams atveidot valodas nianses, ko nosaka artikula lietojums un vācu valodas tradīcija: analogija «Führers Geburtstag» un «Königs Geburtstag» (bez artikula lietojuma); «Geburstag des Führers» un vecvācu manierē «Des Führers Geburtstag».

ģimenes sludinājumus veidot saspīestos formātos; saīsinājumu dēļ tie bieži bija sakropļoti līdz nepazīšanai. Visbeidzot taupīja katru vārdu, katru burtu gluži kā dārgā telegrammā. 1939. gadā, kad nāve par tēvzemi vēl bija nesena un ne tik ikdienišķa parādība, kad vēl bija papīra un burtliču pārpilnība, sludinājumi par kritušajiem bieži piepildīja lielu, trekni ierāmētu kvadrātu, bet, ja varonis privātajā dzīvē bijis fabrikas vai veikala īpašnieks, tad viņa personāls neliedza sev to prieku – vēltīt viņam īpašu nekrologu. Šāds otrs paziņojums līdzās tam, ko ievietoja atraite, bija firmas kalpotāju neizbēgams pienākums, un tādējādi arī emocionāli melīgais vārds, «personāls»²¹² pieder pie manis atkārtotajiem vārdiem. Ja iemūžinātais bija patiesi kāds liels putns, augstākais ierēdnis vai daudzkārtējs uzraudzības padomes loceklis, tad varēja gadīties, ka viņa varonīgā nāve, izsludināta trīs, četras un vēl vairāk reīzu cita zem citas, piepildīja vai pusi no avīzes lappuses. Tad, bez šaubām, atradās vieta jūtu uzplūdiem un garu garajām frāzēm. Tomēr beigās atsevišķam ģimenes sludinājumam reti kad palika vairāk nekā divas visšaurākās slejas rindas. Pazuda arī atsevišķo sludinājumu ierāmējums. Mirušie kā masu kapos gulēja cieši sablīvēti vienā vienīgā ar melnu apvilkta četrstūrī.

Līdzīga, lai gan ne tik bēdīga platības samazināšana kara pēdējā laikā skāra arī dzimšanas un precību sludinājumus, kuru allaž nelielais skaits kontrastēja ar šaušalīgi garo mirušo sarakstu. To vidū īpaši izcēlās – un turklāt, ne tik reti – dīvaina laulības noslēgšana, par kuru tikpat labi varēja ziņot arī mirušo pusē: sievietes pavēstīja par salaulāšanos ar kritušajiem saderinātajiem.

Šaušalīgajā apsūdzības grāmatā, šaušalīgā ar savu faktu materiālu, kas jau 1944. gadā iznāca Maskavas Svešvalodu literatūras izdevniecībā, pretstatījumā «Hitlera vārdi un Hitlera darbi» tiek citēts sludinājums no «*Völkischer Beobachter*»: «Es paziņoju par manu vēlāk notikušo laulības noslēgšanu ar kritušo oberjefreitoru, kuģa radiotelegrāfistu Robertu Haegeli, stud.-inž., DzK II īpašnieku²¹³.» Sludinājums tiek pieskaitīts īpašām «Hitlera Vācijas briesmonībām». Lai arī cik traģisks būtu šis piemērs, kā arī citas šeit pieminētās «laulības no attāluma», tas nenozīmē īpašu nacisma raksturojumu, īpašu grēku līdzās vispārējai laupīšanas kara grēcībai, īpašu hibrīdu, kāds ir ietverts reliģiskajā formulā: «Kritis, ticot

²¹² Vācu val. – *Gefolgschaft*; sk. 367. piezīmi XXXIII nodaļā «Personāls».

²¹³ II pakāpes Dzelzs krusts (*Eisernes Kreuz*) – viens no augstākajiem Vācijas apbalvojumiem par varonību karā, dibināts 1813. gadā.

XX nodaļa KAS PALIEK?

«Un tos tad septembrizēt...»

Apmēram tā skanēja dzejolis.

1909. gadā, kad es vēl pavisam nezinātniski rakstīju kādai populārās literatūras izdevniecībai, sastādīju nelielu vācu deviņpadsmitā gadsimta politiskās lirikas antoloģiju un uzrakstīja nelielu rakstu par to. Šī rinda noteikti bija no kāda Hervēga²¹⁴ dzejoļa: Prūsijas ķēniņš vai reakcija kā alegoriska bestija iznīcina brīvību vai revolūciju, jebkādas revolūcijas sekotājus «un tos tad septembrizē».

Šo vārdu es nepazīnu, un filoloģiska interese man toreiz nepiemita – slavenais Toblers²¹⁵ to no manis bija pamatīgi izdzinis, bet Fosleru²¹⁶ es vēl neapzinu –, tādējādi es apmierinājos ar ieskatu nelielajā Danielā Zandersā²¹⁷, kurš ap 1900. gadu pārsteidzošā pārpilnībā uzskaitīja visus vispārējai izglītībai piederīgos svešvārdus un īpašvārdus. Tur bija lasāms: «Veikt politiskās masu slepkavības, kādas tās bija Lielās franču revolūcijas laikā 1792. gada septembrī.»

Dzejolis un vārds man iespiedās atmiņā.

1914. gada rudenī vai ziemā tos man atkal atsaucā atmiņā, bet tagad es jau spēju ieklausīties valodas niansēs. Laikraksts «*Neue Freie Presse*» Vīnē

²¹⁴ Georgs Hervēgs (1817–1875) – vācu dzejnieks, viņa dedzīgie politisko tēmu dzejoļi bija populāri deviņpadsmitā gadsimta četrdesmitajos gados, par politisko darbību tika izraidīts no Prūsijas.

²¹⁵ Ludvigs Toblers (1827–1895) – vācu filologs, ģermānists.

²¹⁶ Kārlis Foslers (1872–1949) – vācu literatūrzinātnieks, romāņu valodu un literatūras pētnieks.

²¹⁷ Daniels Zanders (1818–1897) – vācu filologs, pedagogs, dažādu vācu valodas vārdnīcu un rokasgrāmatu sastādītājs.

rakstīja, ka krieviem bija padomā «litihēt» Przemislu²¹⁸. Es sev teicu, ka šeit vērojama tā pati parādība kā «septembrizēšanas» gadījumā; kāds vēsturisks fakts ir radījis tik spēcīgu un ilgstošu iespaidu, ka tā vārds kā vispārīnājums tiek pārņemts uz līdzīgiem notikumiem. Kādā vecā, 1881. gadā izdotā *Sachs-Villatte*²¹⁹ es atradu ne tikai franču vārdu *septembrizērs*, *septembrizāde*, *septembrizēt* uzskaitījumu, bet tie tika arī nosaukti par vācu svešvārdiem (septembrizētājs!). Tāpat tika norādīts uz jaunveidotu atdarinājumu: *décembriser* un *décembriseur*. Tas attiecās uz Napoleona III valsts apvērsumu 1851. gada 2. decembrī, un darbības vārds tika vāciskots kā «decembrizēt». Vācu vārdu «septembrizēt» es sastapu vēl vienā pasaules kara sākumā izdotajā vārdnīcā. Par šo vārda ilgstošo izplatību aiz pašu zemes robežām bija acīmredzami jāpateicas septembra slepkavību satricesošajai iedarbībai uz cilvēku iztēli; nekas, kas tām sekoja, nespēja no atmiņām un nostāstiem izdzēst to izraisītās šausmas.

Jau tolaik, 1914. gada rudenī, es sev vaicāju, vai vārdam «litihēt» arī būs ilgs mūžs. Taču tas neieviesās, man šķiet, ka tas vispār neiespiedās reihsvācu valodas ķermenī. Noteikti arī tādēļ, ka īsi pēc uzbrukuma Litihai notika virkne iespaidīgu un asiņainu kauju. Militārais speciālists iebilstu, ka Litihai iekarošanas gadījumā runa bija par kādu pavisam noteiktu uzbrukuma darbību, proti, par tiešu uzbrukumu mūsdienīgam cietoksnim, un ka tieši šī tehniskā sevišķība bija jāizsaka ar jaunu darbības vārdu; taču ne jau speciālista griba un precizitāte ir izšķiroša tad, kad tiek vispārpieņemts jauns vārds; to nosaka vispārības noskaņojums un iztēle.

Iespējams, ka vārds «septembrizēt» vēl šodien dzīvo vecākās vācu paaudzes atmiņā, jo *septembriser* ietilpst franču valodas stingrajā vārdu krājumā. «Litihēt» ir pilnīgi nobeidzies neizsakāmajā kara postā, kas sekoja Litihai, ja vien tas vispār jebkad bijis īsti dzīvs.

Un tieši tāpat nomira cits radniecīgs pēdējā pasaules kara vārds, lai gan tas, izsakoties nacistiski, šķita radīts mūžībai un pasaulē nāca visa saskanīgā

²¹⁸ Vācu val. – *Lüttchieren*, no *Lüttich* – vācu nosaukuma Beļģijas pilsētai Lježai. 1914. gada augustā vācu armija desmit dienas cīnījās, lai ieņemtu ar 12 fortiem nostiprināto pilsētu; Lježas cietokšņa ieņemšana atbrīvoja 1. un 2. vācu armijai ceļu uz rietumiem. Przemisla – vojevodiste Polijas dienvidaustrumos, netālu no Ukrainas robežas; arī tās galvaspilsētas nosaukums.

²¹⁹ «*Sachs-Villatte enzyklopädisches französisch-deutsches und deutsch-französisches Wörterbuch*» – franču-vācu un vācu-franču vārdnīca, standartizdevums, kas nosaukumu ieguvis pēc to pirmo sastādītāju vārdiem: *Sachs Karl* (1829–1909) un *Villatte Césaire* (1816–1895).

Lielvācijas preses un radio izplatības trokšņa pavadībā. Tas ir darbības vārds «koventrēt». Koventri²²⁰ bija angļu «bruņošanās centrs» – nekas cits, un to apdzīvoja tikai militāri laudis, jo mēs principiāli uzbrukām tikai «militāriem mērķiem», kā tas bija izlasāms katrā ziņojumā, mēs tikai un vienīgi «atmaksājām», it kā mēs nebūtu šo karu sākuši, pretēji angļiem, kas pirmie izmantoja gaisa uzlidojumus un kā «gaisa pirāti» uzbruka baznīcām un slimnīcām. Vācu bumbvedēji tātad Koventri «nolidzināja līdz ar zemi» un tagad draudēja «koventrēt» visas angļu pilsētas, jo tās kalpoja militāriem mērķiem. 1940. gada oktobrī kļuva zināms, ka Londonai bijis jāpiecdzīvo «nepārtraukti atmaksas uzlidojumi» un «pasaules vēstures lielākā bombardēšana» un ka tā pārcietusi Bērtuļa nakti²²¹; to nāksies «koventrēt», ja vien tā beidzot nepadosies.

Vārds «koventrēt» ir nogrimis, nemaz nerunājot par propagandu, kas ik dienas nolādēja ienaidnieku «pirātismu un gangsterismu» cilvēku un taisnīgā debesu Dieva priekšā. Šī propaganda savos ziedu laikos nedrīkstēja pat dot mājienu par pašu nacistu gangsteriskajām izdarībām. Vārds «koventrēt» guļ aprakts zem vācu pilsētu gruvešiem.

Man pašam vārds «koventrēt» ienāk prātā burtiski katru dienu divas vai četras reizes, atkarībā no tā, vai man priekšpusdienā vai arī pēcpusdienā vēl reizi jādodas prom no mūsu miermīlīgās dārzu priekšpilsētas uz kādu pilsētas iestādi. Tiklīdz es saskaros ar drupu zonu, tā šis vārds atkal ir klāt. Lekciju, konferenču un konsultāciju laikā tas mani liek mierā. Taču, tiklīdz es esmu atcelā, tas no mūru caurumiem man atkal metas virsū. «Koventrēt» dārdina tramvajs, «koventrēt» sit takti soli.

Mēs iegūsim jaunu drupu glezniecību un dzeju, taču tā būs citādāka nekā astoņpadsmitajā gadsimtā. Tolaik asarsaldā grūtsirdībā cilvēki nodevās baudpilnai domai par pagātņi; šos sabrukušos viduslaicīgos cietokšņus un klosterus, vai pat šos antīkos tempļus un pilis iznīcināja pirms

²²⁰ Koventri – industriāla pilsēta Lielbritānijā, dienvidaustrumos no Birmingemas. Ar spēcīgu gaisa uzlidojumu 1940. gada naktī no 14. uz 15. novembri, kas ilga vairāk kā desmit stundas, vācu gaisa karaspēks aizsāka nakts ofensīvas britu industriālajām un ostas pilsētām. Uzbrukumā gandrīz pilnīgi tika iznīcināts pilsētas centrs, 14. gs. celto katedrāli ieskaitot, tika nogalināti un ievainoti simtiem civiliedzīvotāju. Vācu propaganda to pamatoja kā atmaksu par nomestajām bumbām uz vācu pilsētām un nepieciešamību iznīcināt militārās rūpnīcas.

²²¹ Bērtuļa nakts – katoļu nežēlīgā hugenotu (protestantu) apkaušana Parīzē 1572. gadā naktī uz 24. augustu (Sv. Bērtuļa dienu); ar šo teicienu apzīmē nežēlīgu, nesaudzīgu izrēķināšanos ar pretinieku.

daudziem simtiem gadu, tā ka sāpes par to likteni bija ļoti vispārcilvēcīgas, ļoti filozofiskas, un līdz ar to liegas un būtībā patīkamas. Toties šeit... Zem šī šausmīgā drupu lauka, iespējams, guļ arī tavi piederīgie, šajā tukšajā mūra četrstūrī ir līdz pelniem izdedzis viss, ko tu esi iegādājies gadu desmitu garumā. Neaizvietojamais – tavas grāmatas, tavs flīgelis... Nē, mūsu drupas nemudina uz maigu melanholiju. Un ja vēl, papildinot rūgto skatījumu, parādās vārds «koventrēt», tad līdz tam velkas bezcerīgu pārdomu sliedes. Tās sauc – noziegums un sods.

Taču tā ir mana filologa apsēstība. Tauta neko vairs neatceras par Koventri un «koventrēšanu». Tautai sakarā ar iznīcināšanu no gaisa iespiedušies atmiņā divi citi, mazāk svešādi skanoši izteicieni. Es te tik tiešām varu runāt par tautu, jo bēgļu gaitās pēc Drēzdenes katastrofas²²² mēs nonācām daudzās nomalēs un uz lauku ceļiem sastapām bēgļus un karavīrus no visām Vācijas malām un sabiedriskajām kārtām. Un it visur, gan ar staniola²²³ strēmelēm pārklātajiem Fogtlandes meža ceļiem, gan uz sadragātajiem Bavārijas dzelzceļu posmiem, gan stipri sapostītajā Minhenes universitātē, gan simtiem dažādos bunkuros un simtiem dažādās apdzīvotās vietās, gan no laucinieku un pilsētnieku, strādnieku un akademiķu mutes, visur, kur bija iespējami uzlidojumi, garlaikoti gaidot gaisa trauksmes atsaukšanas signālu, kā arī tiešu briesmu brīžos es dzirdēju atkal un atkal: «Hermanis teica, ka viņu varēs saukt par Meijeru, ja mums pietuvosies ienaidnieka lidmašīna!» Bieži šis garais teikums tika saīsināts līdz izsmējīgam izsauceņam: «Hermani Meijer!»

Kas atminējās Gēringa solījumu, tas vēl arvien spēja saglabāt kaut nedaudz karātavu humora. Pavisam izmisušie citēja Hitlera draudus par to, ka viņš «izdzēsīs» Anglijas pilsētas.

«Izdzēšana» un «saukšanās par Meijeru» – īsāk un vēl pilnīgāk firers un viņa reihsmaršals nekad vairs netika sevi raksturojuši, viens būdams ar lielummāniju sirgstošs noziedznieks, otrs – spēlēdams tautas komiķa lomu. Nevajadzētu nodoties pravietojumiem, taču man liekas, ka vārdi «izdzēst» un «Meijers» paliks.

²²² Sk. 85. piezīmi VII nodaļā «Uzvilksana».

²²³ Sabiedroto aviācija nometa staniola strēmeles, lai radari nevarētu vadīt zenitartilērijas šāviņus.

XXI nodaļa VĀCU SAKNE

Starp pavisam nedaudzajām grāmatām, kuras bija caur un caur speciālas un zinātniskas un kuras es drīkstēju paņemt līdzī uz ebreju māju, bija Vilhelma Šēra²²⁴ vācu literatūras vēsture, ar kuru es pirmo reizi saskāros Mīnhenē savā pirmā semestra laikā, būdams «*stud. germ.*»²²⁵, un kuru kopš tā laika studēju, vienmēr rodot tajā padomu. Tagad bieži, nē, pat regulāri gadās, ka, atšķirot Šēra grāmatu, es viņa brīvo garīgumu, objektivitāti, viņa plašo redzesloku apbrīnoju nesalīdzināmi vairāk nekā agrāk, jo toreiz man šķita, ka vismaz daži no šiem tikumiem piemīt ikvienam zinātniekam.

Un atkal un atkal man atsevišķi teikumi un atsevišķi spriedumi izraisīja pavisam citas atziņas nekā iepriekšējos gados; drausmīgās pārmaiņas, kas bija norisinājušās Vācijā, lika pilnīgi citādi uztvert visu iepriekš teikto par vācu būtību.

Kā kļuva iespējams vācu tagadnes šausminošais pretstats visām, paties visām vācu pagātnes fāzēm? Es vienmēr uzskatīju, ka tās pastāv *Traits éternels*, kādas tautas rakstura mūžīgās īpašības, par kurām runā francūži. Es domāju, ka tās ir pierādītas, es tās vienmēr esmu uzsvēris pats savos darbos. Vai tas viss izrādījās nepatiesi? Vai arī taisnība bija hitleriešiem, kad viņi atsaucās uz Herderu²²⁶, šo humānisma vīru? Vai vēl pastāvēja kāda garīga saikne starp Gētes laika vāciešiem un Ādolfa Hitlera tautu?

²²⁴ Vilhelms Šērs (1841–1886) – vācu filologs, valodnieks, literatūrzinātnieks, kura idejām bija daudz skolnieku un sekotāju Vācijā 20. un 30. gados.

²²⁵ Germānistikas students.

²²⁶ Johans Gotfrīds Herders (1744–1803) – vācu rakstnieks, filozofs, apgaismotājs. No 1764. līdz 1769. gadam dzīvojis un strādājis Rīgā (Rīgas Doma skolas skolotājs).

Laikā, kad centīgi nodarbojos ar kultūras pētniecību, Eizens Lerhs²²⁷ man bieži iebilda ar vēlāk nereti citētu dzēlību, ka es esot izgudrojis «iekonservētu francūzi» (tādu, kuru var apspriest tieši tāpat kā žāvētu desu)²²⁸. Un, kad es kopā ar visiem citiem redzēju, cik apkaunojoši nacionālsociālisti izmantoja caur un caur melīgu kultūras mācību, lai Dieva un taisnības vārdā paceltu vācieti līdz valdošajam cilvēkam un lai nospiestu citas tautas līdz zemākas sugas radījumiem, tad es bieži izmisīgi kaunējos par to, ka esmu šajā garīgajā kustībā spēlējis noteiktu, pat vadošu lomu.

Taču arī bez cītīgās pašanalīzes es vienmēr varēju pierādīt savas sirdsapziņas tīrību – jo nesaudzīgi biju uzbrucis Vehslera²²⁹ sacerējumam «*Esprit un gars*». Tā bija kāda Berlīnes štata profesora, kuram būtu jāatbild par vesela augstskolas pasniedzēju leģiona aplamu mācīšanu, bērnišķīgi šovinistiska un bieza grāmata. Taču runa jau nebija par nevienu neinteresējošo manas sirdsapziņas tīrību, bet gan par mūžīgo rakstura īpašību esamību vai neesamību.

Tolaik ļoti iemīlota un daudz citēta personība bija Tacits: viņš taču «Ģermānijā»²³⁰ bija uzbūris tik skaistu vācu senču tēlu, bet no Arminija²³¹ un viņa pavadoņiem taisnākais ceļš veda uz Luteru un Frīdrihu Lielo²³² līdz Hitleram ar visu viņa SA, un SS un HJ. Šāds priekšstats par vēsturi man lika ielūkoties Šērera grāmatā, lai pārliecinātos, ko par «Ģermāniju» teicis viņš. Tur es uzdūros kādai rindkopai, kas mani pārsteidza un zināmā mērā atpestīja. Šērers runā par to, ka garīgais pacēlums un pagrimums Vācijā izpaužas ārkārtīgi pamatīgi, ceļoties augstu un krītot zemu: «Mūsu garīgās attīstības lāsts, šķiet, ir mēroga izjūtas trūkums. Mēs paceļamies augstu un grimstam jo dziļāk. Mēs līdzināmies tam ģermānim, kas pazaudējis visu savu īpašumu kauliņu spēlē un pēdējā metienā spēlē uz savu paša brīvību, pazaudē arī to un labprātīgi ļauj sevi pārdot verdzībā.

²²⁷ Lerhs Eizens (1888–1952) – vācu filologs, romānists (franču valodas vēstures pētnieks).

²²⁸ Vācu val. – *Dauerfranzosen* un *Dauerwurst*.

²²⁹ Johans Eduards Frīdrihs Vehslers (1869–1896) – vācu rakstnieks, filologs, franču literatūras vēsturnieks. «*Esprit und Geist*» – nosaukumā lietots vārds «gars» franču (*Esprit*) un vācu (*Geist*) valodā.

²³⁰ Romiešu vēsturnieka Pūblija Kornēlija Tacita darbs «Ģermānija» (latviešu val. – 1869).

²³¹ Arminijs vai Armins (18 vai 16 p. m. ē. – 19 vai 21 m. ē.) – ģermāņu cilts herusku vadonis.

²³² Frīdrihs Lielais – domāts Frīdrihs Vilhelms II (1744–1797), Prūsijas karalis.

Tik liela – piemetina Tacits atstāstot – pat sliktajās lietās ir ģermāņu stūr-galvība; viņi paši to sauc par uzticību.»

Toreiz man pirmo reizi iešāvās prātā, ka labākais un sliktākais vācu raksturā ir atvasināms no vienas kopējas un ilgstošas pamatīpašības, ka pastāv saistība starp hitlerisma zvērībām un vācu klasiskās dzejas un vācu ideālistiskās filozofijas faustiskajām pārmērībām. Pēc pieciem gadiem, kad katastrofa jau bija notikusi, kad acu priekšā atklājās viss šo zvērību apmērs un vācu pagrimuma dziļums, sīks fakts un ar to saistīta īsa piezīme Plivjēra «Stalīngradā», man atkal lika atgriezties pie Tacita izteiktā secinājuma.

Plivjērs stāsta par kādu vācu ceļa zīmi Krievijā: «Kalača pie Donas, 3200 km līdz Leipcigai.» Viņš komentē: «Dīvains triumfs, un lai arī īstajam attālumam bija pielikts klāt kāds tūkstotis kilometru, tas jo patie-sāk izteica bezjēdzīgo aizklīšanu bezizmēra telpā.»

Varu saderēt, ka dzejnieks, rakstot šīs rindas, nedomāja ne par Tacita «Ģermāniju», ne par zinātnisko Vilhelma Šērera literatūras vēsturi. Viņš, gremdējoties mūsaiķu vācu deģenerācijā un meklējot tās dziļākos cēloņus, pats sastopas ar tādu pašu mēra trūkumu un jebkuru robežu neievērošanu.

«Robežu atcelšana» ir romantiskā cilvēka izšķirošā darbība, lai kā atse-višķos gadījumos labpatiktos izpausties viņa romantiskajai būtībai – reli-ģiskajās ilgās, mākslinieciskajā tēlainībā, filozofēšanā, ikdienas dzīvē, tiku-mībā vai noziedzībā. Gadu simtiem, vēl ilgi pirms romantisma jēdziena un vārda pastāvēšanas, ikvienu vācu darbību apzīmogo romantisms. Romāņu filologam tas licies īpaši uzkrītoši, jo visus viduslaikus Francija bija Vācijas literārā aroda apmācītāja un sižetu piegādātāja, un ikreiz, Vācijā, pārņē-mot kādu franču tēmu, vienā vai otrā virzienā tiek pārkāptas robežas, kurās atradies oriģināls.

Plivjēra pilnīgi naivā un nejausā piezīme (sasaucoties ar Šērera reflek-siju) manā uztverē Trešā reiha karaspēku saista ar Arminiusa ģermāņiem. Tā ir ļoti aptuvena saistība, un mani vienmēr no jauna izmisīgi moka jau-tājums, kā aptvert sakaru starp nacistisko noziedzību, attiecībā uz kuru paša LTI darinājums «zemcilvēcība» ir īsti vietā, un agrāko Vācijas garī-gumu. Vai es tiešām sevi varēju mierināt, sakot, ka visa šī briesmonība ir tikai atdarinājums, tikai ievazāta, trakajoša itāliešu slimība tāpat kā pirms gadu simteņiem trakoja franču slimība tās pirmajā ierosas izplatības fāzē?

Pie mums viss bija ne vien sliktāk, bet arī pašā būtībā citādāk un indīgāk nekā Itālijā. Fašisti piesavinājās antikās Romas valstisko tiesību pār-mantojamību, viņi sevi uzskatīja par izredzētiem no jauna uzcelt antīko romiešu impēriju – taču fašisms ar visām savām šausalīgajām sekām

nemācija to, ka atkal iekarojamo apgabalu iemītnieki atrastos uz zooloģiski zemākas attīstības pakāpes nekā Romula²³³ pēcteči un ka viņiem dabas nepieciešamība liek uz visiem laikiem sastingt savā nepilnvērtībā neglābjamiem. Fašisms to nemācija vismaz tik ilgi, kamēr tas bija brīvs no sava krustbērna, no Trešā reiha atgriezeniskās ietekmes.

Taču es atkal varu sev iebilst, kā esmu sev iebildis gadu desmitiem ilgi: vai es nepārvērtēju antisemitisma lomu nacistiskās sistēmas ietvaros, jo tas tik briesmīgi skāris mani pašu?

Nē, es to neesmu pārvērtējis, šodien ir gluži skaidri redzams, ka tas ir bijis nacisma centrs un visās nozīmēs izšķirošais moments. Antisemitisms ir paplukušā austriešu sīkpilsoņa Hitlera naidpilnā pamatizjūta, antisemitisms ir viņa politiski šaurpierīgā pamatideja, jo viņš sāka domāt par politiku Šēnerera un Līgera²³⁴ ērā. Antisemitisms no sākuma līdz beigām ir iedarbīgākais partijas propagandas līdzeklis, iedarbīgākais un populārākais arguments rasu doktrīnas popularizēšanā, turklāt antisemitismu vāciešu masa vienādo ar rasu mācību. Jo ko gan vāciešu masa zina par «pārnēģerošanās» briesmām un cik tālu sniedzas tās personīgās zināšanas par Austrumu un Dienvidu tautām piedēvēto nepilnvērtību? Savukārt židu pazīst visi. Vāciešu masa uzskata antisemitismu un rasu doktrīnu par sinonīmiem. Un ar zinātnisko, vairāk gan pseidozinātnisko, rasu mācību tiek pamatotas un attaisnotas visas nacionālistiskā pārkuma prasības un apliecinājumi, katrs iekarojums, katra tirānija, katra nežēlība un katra masu slepkavība.

Kopš es uzzināju par Aušvices noietni un gāzes kamerām tajā, kopš es izlasīju Rozenberga «Mītu» un Čemberlena «Pamatus»²³⁵, man vairs nebija šaubu par antisemitisma un rasu mācības centrālo un izšķirošo lomu nacionālsociālismā. (Tas, ko patiešām var izšķirt tikai katrā atsevišķā

²³³ Romuls un Rems – Romas leģendārie dibinātāji un pirmie valdnieki (8. gs. p. m. ē.).

²³⁴ Georgs Rīters fon Šēnerers (1842–1921) – austriešu politiķis, deputāts, «dielvāciešu» idejiskais līderis. Līgers Karls (1844–1910) – austriešu politiķis, jurists, jauno Hitleru 1907. gadā Vīnē piesaistīja un dziļi ietekmēja viņa spilgtās, demagoģiskās un antisemitiskās runas.

²³⁵ Hjūstons Stjuarts Čemberlens (1855–1927) – angļu rakstnieks, filozofs, sociologs, precējies ar Riharda Vāgnera meitu, dedzīgs Vāgnera mūzikas un visa vāciskā pielūdzējs. Skandalozu slavu ieguva darbs «Pamati» («*Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*»), kas 1899. gadā iznāca Mīnhenē un kurā Gobino (sk. tālāk) ietekmē uz plaša vēsturiskā fona tika pretstatītas divas pamatrases – ārieši kā civilizācijas radītāji un nesēji – un ebreji kā negatīvs, postošs spēks.

gadījumā, ir jautājums, vai tur, kur netiek naivi uzskatīts, ka antisemitisms un rasu doktrīna ir viens un tas pats, vai tur rasu dogma ir sākuma antisemitisma punkts vai arī tikai dekorācija.)

Ja pierādītos, ka runa ir par specifiski vācisko, no vācu garīguma pilošo indi, tad nelīdzētu nekādu pārņemto izteicienu, paradumu, politisko pasākumu uzrādīšana: jo nacionālsociālisms nebija nekāda ievazāta sērga, bet gan pašas vācu dabas deģenerēšanās, «mūžīgo īpašību» saslimšana.

Antisemitisms kā sociāli, reliģiski un saimnieciski pamatota nepatika ir izpaudies visos laikos un visās tautās, reizēm vājāk, reizēm spēcīgāk; to pierakstīt tieši vāciešiem un vienīgi vāciešiem būtu visnotaļ netaisnīgi.

Bet ir trejādi iemesli, kas antisemitismu Trešajā reihā padara par kaut ko pilnīgi jaunu un īpašu. Pirmkārt, šī sērga uzliesmo spēcīgāk nekā jebkad agrāk, turklāt laikā, kad tā šķita jau sen un uz visiem laikiem piederīga pagātnei. Pirms 1933. gada vēl šur un tur patiesi bija sastopami antisemitiski izlēcieni, līdzīgi kā Eiropas ostās reizēm sastopami atsevišķi holēras un mēra gadījumi; taču tieši tāpat kā cilvēki ir droši vai arī viņiem šķiet, ka viņi ir droši par to, ka civilizētajā pasaulē nekad vairs neatkārtosies pilsētas iztukšojošās viduslaiku epidēmijas, tieši tāpat likās nepieņemami, ka vēlreiz iespējama viduslaikiem raksturīgā tiesību atņemšana ebrejiem un ebreju vajāšana. Otra īpašā iezīme līdzās milzīgajam anahronismam ir tā, ka šis anahronisms neparādās vis pagātnes ietērpā, bet gan ierodas kā spilgti izteikta mūsdienība. Tas ierodas nevis kā tautas sacelšanās, plosīšanās un spontānas masu slepkavības (lai gan sākumā vēl notika aizbildināšanās ar spontanitāti), nē, tas izpaužas kā organizatoriskā un tehniskā pilnība; jo tas, kurš šodien iedomājas par ebreju slepkavībām, domā par Aušvices gāzes kamerām. Trešais un būtiskākais jauninājums ir tas, ka ebreju nīšana tiek pamatota ar rasu mācību. Visos agrākajos laikos naidīgums pret ebrejiem bija tikai un vienīgi naidīgums pret cilvēkiem, kas atradās ārpus kristīgās ticības un kristīgās sabiedrības; ja ebreji pieņēma attiecīgās valsts konfesiju un paradumus, tas naidu izlīdzināja un apslāpēja (vismaz attiecībā uz nākamajām paaudzēm). Bet rasu mācība, pamatojot atšķirību starp ebrejiem un neebrejiem ar atšķirīgajām asinīm, padara jebkādu izlīdzinājumu neiespējamu un leģitimē šo atšķirību kā Dieva gribu.

Šie trīs jauninājumi ir savstarpēji saistīti, un norāda uz Tacita aprakstīto pamatīpašību – uz ģermānisko «stūrgalvību pat vissliktākajā lietā». Antisemitisms kā asiņu jautājums ir neizdzēšami stūrgalvīgs; tas savā pašpasludinātajā eksaktajā zinātniskumā nav nekāds anahronisms, tas pieļāgojas mūsdienu domāšanai. Līdz ar to mūsdienīgāko zinātnisko līdzekļu

izmantošana kļūst gandrīz vai pašsaprotama. Tas, ka te iespējams darboties ar vislielāko nežēlību, atkal saskan ar bezgalīgās stūrgalvības pamatīpašību.

Vilija Zeidela²³⁶ 1920. gadā uzrakstītajā «Jaunajā Danielā» līdzās ideālistiskajam vācietim var ieraudzīt leitnanta Cukšvērta tēlu, kurš pārstāv tos vāciešus, kurus ienīst ārvalstīs un kurus iekšzemē nesekmīgi apkaroja «*Simplizissimus*». Šis vīrs nav nekrietns, viņu nevar nosaukt arī par ļaundari, vēl jo vairāk – par sadistu. Taču viņam uzdod noslīcināt dažus mazus kaķēnus. Izvelkot maisu no ūdens, izrādās, ka viens dzīvnieciņš vēl kunkst. Tad leitnants sit tam ar akmeni, līdz iegūst «sarkanu biezeni», un vienlaikus uzbrēc: «Tu maīta – tev beidzot jāsaprot, ko nozīmē pamatīgums!»

Varētu domāt, ka autors, kurš, acīmredzami cenšoties būt godprātīgs, attēlojis šo deģenerējušās tautas daļas pārstāvi, paliks uzticīgs savam novērtējumam līdz galam, līdzīgi kā, piemēram, Rolāna²³⁷ darbos atrodamas abas Francijas un abas Vācijas. Taču nē: noslēgumā pamatīgais kaķu slepkava tiek ietēpts rozā krāsās un viņam jūt līdzī un piedod, tajā pašā laikā amerikāņi šajā tautas salīdzinošajā romānā tiek vērtēti arvien negatīvāk un negatīvāk. Šis želuma un bardzības cēlonis ir tas, ka vāciešiem vēl arvien pastāv rases tīrība, bet amerikāņi pārstāv rasu sajaukumu. Piemēram, par Sinsinati lielpilsētas iedzīvotājiem var lasīt šādu raksturojumu: «Šie laulību jūkās pagrimušie, ar indiāņu vai ebreju asinīm raibi piesātinātie ļaudis.» Citreiz it kā starp citu tiek citēts, kā ceļojošs japānis izsakās par Ameriku: «Šī ģīru-holandiešu-nēģeru-žīdu šļura.» Un jau šeit, tūlīt pēc Pirmā pasaules kara, pirms Ādolfs Hitlers vēl jebkādi bija izpaudies, turklāt vēl runājot par acīmredzamu ideālistu, domājušu autoru, kurš vairākkārt ar panākumiem centies pēc bezpartejiskuma, pat šeit ir jājautā, vai rasu doktrīna patiesi nozīmē ko īpaši atšķirīgu no atrunātas un aizplīvurotas antisemitiskas pamatizjūtas. Ir neiespējami neuzdot šo jautājumu, ja viens no kara aprakstiem ir bijis šāds: kamēr kauja par Verdenu un Sommi²³⁸ neizšķirti viņņo-

²³⁶ Vilija Zeidels (1887–1934) – rakstnieks un tulkotājs, «Jaunais Daniels» («*Der neue Danieb*», 1920).

²³⁷ Romēns Rolāns (1866–1944) – franču rakstnieks.

²³⁸ Kauja pie Verdenas un Sommes – nozīmīgas kaujas Pirmajā pasaules karā par Verdenas cietoksni, kas atradās ceļā uz Parīzi, turpinājās no 1916. gada februāra līdz decembrim un ieguva simbolisku nozīmi, jo cietokšņa ieņemšana vāciešiem nozīmētu uzvaru, frančiem – sakāvi. Verdenu tika nosargāta un sabiedroto karaspēks pārgāja uzbrukumā pret Vāciju pie Sommes upes Francijas ziemeļos, kur pirmo reizi karu vēsturē tika izmantoti tanki. Kaujās krita un tika ievainoti aptuveni viens miljons 600 tūkstoši karavīru; kaujas iezīmēja Vācijas kara zaudējuma sākumu.

jas šurp un turp vienā un tajā pašā vietā, «bezpartejiskais ar ķīļbārdiņu un spīdīgām semīta acīm lēkā apkārt abām karojošajām pusēm un skaita – tāds ir pasaules žurnālists.»

Līdz antisemitismam sašaurinātā un saasinātā rases ideja, kas tiek aktīvizēta antisemitismā, sakņojas nacionālsociālisma īpatnībā, salīdzinot ar citiem fašismiem. No antisemitisma tas izvelk visu savu indi. Patiesi visu, – pat tur, kur ir runa par tiem ārpolitiskajiem ienaidniekiem, kurus nevar pieskaitīt semītiem. Bolševisms kļūst par žīdu bolševismu, francūži ir «pārņēgerojušies» un «pāržidojušies», angļi atvasināti no tā bibeliskā ebreju atzara, kurš tika uzskatīts par izzudušu, un tā tālāk.

Šīs idejas vispateicīgākā augsne bija vāciešu pamatīpašība – pārmērība, pārkonsekvence, tiekšanās bezgalībā. Taču vai šo ideju radījuši vācieši? Ja atskatās uz tās teorētisko izteiksmi pagātnē, tad tā virzās atpakaļ no Rozenberga līdz anglim Hjūstonam Stjuartam Čemberlenam, kurš izvēlējās būt par vācieti, un tad līdz francūzim Gobino²³⁹. Viņa «Eseja par cilvēka rasu nevienlīdzību», kas iznāca četros sējumos no 1853. līdz 1855. gadam, ir pirmais sacerējums, kas mācīja par āriešu rases pārkūmu un par augstāko un būtībā vienīgo nesajauktā ģermāniskuma cilvēku kārtu, ko apdraud it visur iepļūstošās nesalīdzināmi sliktākās, tik tikko vēl par cilvēciskām saucamās semītiskās asinis.

Gobino «Esejā» tika pavēstīts viss, kas Trešajam reiham bija nepieciešams savam filozofiskajam pamatojumam un savai politikai; viss vēlākais šīs mācības pirmsnacisma izvērsums un lietojums izriet no šī viena Gobino, viņš viens pats ir vai šķiet – šo jautājumu es vēl atstāju atklātu – asiņainās doktrīnas atbildīgais aizsācējs.

Vēl pirmspēdējā Hitlera reiha stundā zinātnieki mēģināja atrast frančiem to vāciskos priekštečus. Jaunās Vācijas reiha vēstures institūta rakstos parādījās liels un pamatīgi izstrādāts pētījums «Rasu doma vācu romantismā un tās pamati 18. gadsimtā». Godīgais un neprātīgais autors Hermanis Blome pierādīja tieši pretējo tam, ko viņš vēlējās pierādīt – ka 18. gadsimts, Kants un vācu romantiķi ir franču priekšteči dabaszinātnēs un tādēļ – līdzvainīgi.

²³⁹ Žozefs Artūrs grāfs de Gobino (1816–1882) – franču rakstnieks un diplomāts, rasu teorijas pamatlicējs, pamatdarbs «Par cilvēku rases nevienlīdzību» (*«Essai sur l'inégalité des races humaines»*, 1853–1855), kurā par galveno tautu un kultūru bojā ejas cēloni atzīst dažādu rasu sajaukšanos, vērtīgākā rase ir ārieši, no tiem ģermāņi – Rietumeiropas kultūras radītāji.

Taču viņš aplami pieņēma, ka ikviens, kurš pētījis cilvēka dabas vēsturi, rasu iedalījumu un tā pazīmes, ir Gobino priekštecis. Taču Gobino bija oriģināls ne jau tāpēc, ka iedalīja cilvēci rasēs. Viņš atteicās no cilvēces virsjēdziena, lai radītu jēdzienu par patstāvīgām rasēm, balto rasu vidū fantastiskā veidā ģermāņu valdošo rasi pretstatot kaitīgajai semītiskajai rasei. Vai šeit Gobino bija kādi priekšteči?

Blome saka, ka, protams, Bifons²⁴⁰ kā «tīrs dabaszinātnieks» un Kants kā «filozofs ar bāzi dabaszinātnēs» ir izdomājis un lietojis rases jēdzienu. Tāpat esot bijuši vairāki vīri, kuri vēl pirms Gobino nonākuši pie dažādiem jauniem secinājumiem rasu pētniecības laukā, turklāt esot vairāki izteicieni, kas izceļ balto pārākumu pār krāsainajiem.

Taču jau pašā grāmatas sākumā tiek izvirzīts nožēlas pilns secinājums, pie kura autors atgriežas atkal un atkal ar nelielām izmaiņām: visu 18. gadsimtu līdz pat 19. gadsimta vidum rasu mācība nav spējusi panākt izšķirošu progresu (saprotams, ka izšķirošu nacisma garā!), jo to ir kavējis valdošais humānisma ideāls. Par ko gan būtu varējis kļūt Herders, kam piemita tik smalka dzirde attiecībā pret dažnedadžādajām tautu balsīm un tik spēcīga sava vāciskuma apzināšanās (tai pateicoties, nacistiskā literatūras vēsture viņu uzmeistaroja gandrīz vai par īstu *Pg*), ja vien «ideālistiski iekrāsotais skatījums uz visa daudzpusību atkal un atkal nebūtu viņam licis ieraudzīt un izcelt cilvēces vienotību!» Šī bēdīgā 116. vēstule «par humānisma veicināšanu» ar tās «cilvēces dabas vēstures principiem!»²⁴¹ «Pats svarīgākais ir būt bezpartejiskam kā pašam cilvēces ģenijam; uz Zemes nav mīļākās cilts un favorīttautas.» Un: «Dabas pētnieks novēroto radību vidū neizšķir nekādu līmeņu sakārtojumu; viņam visi ir vienādi mīļi un vērtīgi. Tieši tāpat jārikojas cilvēces dabas pētniekam.» Un ko gan līdz Aleksandram fon Humboltam²⁴² «konstatēt pārsvarā eksakti zinātniskās intereses» gadījumā, ja «rasu lietās laikmetam raksturīgā ideālistiskā izpratne par cilvēci viņam liedza izdarīt rasistiskus secinājumus»?

Tādējādi nacistiskā autora nolūks – atvasināt Trešā reiha rasu mācību no vācu domātājiem – neizdevās. Arī no citas puses var pierādīt, ka asiņainais antisemitisms Vācijā pirms Gobino nebija sastopams. Pētījumā par «antisemitisma ielaušanos vācu domāšanā», kuru žurnālā «*Aufbau*»

²⁴⁰ Žoržs Bifons (1707–1788) – franču dabaszinātnieks.

²⁴¹ Sk. Herders G. J. Vēstules humanitātes veicināšanai // Darbu izlase. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.

²⁴² Aleksandrs fon Humbolts (1767–1835) – vācu filologs, filozofs.

(1946, Nr. 2) publicēja Arnolds Bauers²⁴³, viņš norāda, ka sakāpināti vāciski romantiskās studentu korporācijas «nebūt netiecās obligāti izslēgt ebrejus no savām rindām.» Ernsts Morics Arnts²⁴⁴ vēlējas par biedriem tikai kristiešus, bet kristītu ebreju viņš uzlūkoja kā «kristieti un pilntiesīgu pavalstnieku». «Par teitoni nievīgi dēvētais vingrošanas tēvs Jāns²⁴⁵ pat neizvirzīja kristīšanās nosacījumu, lai kļūtu par korporācijas biedru.» Tik spēcīgi, lūk, saka Bauers, piebalsojot nacistiskajiem doktorantiem vai habilitantiem, vēl iedarbojās «Lesinga humānistiskais garīgais mantojums un tolerance, un Kanta universalisms.»

Un tomēr – un tādēļ šī nodaļa ietilpst manā *LTI*, lai gan ar Blomi es iepazinos tikai tagad un, saprotams, ka tikai tagad izlasīju arī Bauera pētījumu –, man jāpaliek pie viedokļa, kuru sev izveidoju ļaunajos gados: rasu mācība, kas pierakstīja ģermānismam privilēģētību un patieso cilvēciskumu un kas vēlāk kļuva par medību aplicību, lai veiktu visbriesmīgākos noziegumus pret cilvēci, sakņojas vācu romantismā. Vai, pasakot to citādi, – rasu mācības franču radītājs ir vācu romantisma domubiedrs, pēcnācējs, un es nezīnu, cik lielā mērā to izprotošs skolnieks.

Ar Gobino es atkārtoti saskāros savos agrīnajos darbos, viņš šķita man visnotaļ tagadnīgs. Man jātic uz vārda dabaszinātniekiem, ka Gobino kā dabaszinātnieks esot maldījies. Taču to es varu itin viegli; es ar pilnu pārlicību varu apgalvot to, ka paša Gobino sākotnējais dzinulis nekad nav bijusi dabaszinātne, ka viņš nekad nav bijis dabaszinātnieks pašas zinātnes dēļ. Tā viņam vienmēr kalpojusi kādai ašai un egoistiskai idejai, kuras neapstrīdamās tiesības zinātnei bija jāpierāda.

Grāfam Artūram Gobino franču literatūras vēsturē ir lielāka nozīme nekā dabaszinātnēs, taču raksturīgi, ka šo nozīmi daudz vairāk atzīst vācu puse, nevis viņa tautieši. Visās viņa izdzīvotajās franču vēstures fāzēs – dzimis 1816. gadā un miris 1882. gadā – viņš jutās apkrāpts. Jo viņš ticēja, ka viņu ir apkrāpis tas, ko viņš apzīmēja un ienīda kā demokrātiju, kurā viņš saskatīja cilvēces sabrukumu. Viņam šķita, ka naudas, buržuāzijas un pēc līdztiesības augšuptiecošās masas vara viņam atņēmusi viņa mantotās aristokrātiskā kunga tiesības, viņa individuālās tiesības attīstīties un

²⁴³ Arnolds Bauers (1910) – vācu žurnālists, rakstītājs par vācu literatūru.

²⁴⁴ Ernsts Morics Arnts (1769–1860) – vācu rakstnieks, dzejnieks, publicists, savos patriotiskajos rakstos aizstāvēja Vācijas vienotības ideju.

²⁴⁵ Frīdrihs Ludvigs Jāns (1778–1852) – vācu pedagogs un politiķis, dēvēts par «vingrošanas tēvu», vingrošanas biedrību dibinātājs, galēji konservatīvu uzskatu pautājs.

darboties. Viņš bija pārliecināts, ka tiešā līnijā, bez piejaukumiem izcēlies no franču vissenākās feodālās franku aristokrātijas.

Francijā pastāvēja sens politisko teoriju strīds, kam bija tālejošas sekas. Feodālā aristokrācija paziņoja: mēs esam franku iekarotāju pēcteči, kā tādiem mums ir tiesības valdīt pār pakļautajiem gallu-romāņu iedzīvotājiem, tomēr mēs neesam mūsu franku karaļa pavalstnieki, jo, pēc franku tiesībām, karalis ir tikai *primus unter pares*²⁴⁶. Un viņš nekādā ziņā nav valdnieks pār tiesībās vienlīdzīgo aristokrātiju. Pretēji tam kroņa juristi absolūto ķēniņu uzlūkoja kā romiešu cēzaru pēcteči un viņa pārvaldīto tautu kā kādreizējās romiešu tautas galliski-romānisko turpinājumu. Revolūcijas iespaidā, pamatojoties uz šo teoriju, Francija pēc sava cēzariskā apspiedēja nokratišanas atgriezās pie romiešu republikas valsts formas, kurā vairs nebija vietas franku feodālu kungiem.

Gobino, kura galvenais talants bija dzejošana, sākumā darbojās franču romantiskās skolas ietvaros. Šo skolu raksturo viduslaiku apjūsmošana un iestāšanās pret lietišķo buržuāzisko vidi. Viņš vienlīdz jutās aristokrātisks vienpatnis, franks un ģermānis. Jau agrā jaunībā viņš iesāka studēt vācu un Austrumu kultūru. Vācu romantisms atrada valodisko un literāro sasaisti ar ģermāņu indiskajiem pirmsākumiem, ar eiropieisko tautu ārisko kopību. (Kopā ar mums ebreju mājā nonākušais Šērsers savās annālēs min 1808. gada Frīdriha Šlēgeļa «Indiešu valodu un gudrību» un 1816. gada Franča Bopa²⁴⁷ «Sanskrita valodas konjugācijas sistēmu, salīdzinot ar grieķu, latīņu, persiešu un ģermāņu valodu sistēmām».) Āriskā cilvēka konstruēšana sakņojas filoloģijā un nevis dabas zinātnēs.

Gobino rod izšķirošu ierosmi arī dabaszinātņu laukā, tomēr daudz vairāk viņu pavedina vācu romantisms. Jo tieši tāpat kā romantisms tieksmē pēc neierobežotā pārvar un aizslauka robežas, tas, konstruējot un simbolizējot no spekulācijām, ietiecas dabaszinātniskajā. Vācu romantisms savaldzina franču dzejnieku, kurš pašizvēlēto ģermāniskumu uzsver jo kaislīgāk, jo vairāk apliecina, ka tā ir tikai viņa paša izvēle. Vācu romantisms viņu pamudina un zināmā mērā leģitimizē spekulatīvi izmantot vai filozofiski izklāstīt dabaszinātnes faktus, lai no tiem iegūtu to, ko viņš vēlas, lai tie apliecina. Tiem jāizceļ ģermāniskais. Gobino tas rodas no iekšpolitiskā spiediena, bet romantiķiem – Napoleona radītā posta ietekmē.

²⁴⁶ Pirmais starp līdzīgiem (latīņu val.) – monarha stāvokļa raksturojums feodālā valstī.

²⁴⁷ Francis Bops (1791–1867) – vācu valodnieks, viens no salīdzināmi vēsturiskās metodes pamatlicējiem valodniecībā.

Jau ir rakstīts, ka humānisma ideāls romantiķus pasargājis (no nacistiskās puses raugoties – kavējis) izdarīt secinājumus par savu ģermānisko izredzētību. Taču nacionālā apziņa, kas pārkarst līdz nacionālismam un šovinismam, šo aizsargvairogu sadedzina. Sajūta par piederību visas cilvēces kopībai izzūd; viss, kam ir vispārcilvēciska vērtība, jau ir ietverts paša tautā, savukārt Vācijas pretinieki – «Jānosit! Dari, to, pasaules tiesa, nemeklē iemeslus!»

Atbrīvošanās karu laikā²⁴⁸ dzejniekiem nositamais vācu ienaidnieks bija francūzis; par viņu varēja teikt daudz ļauna, viņa latīniskumu varēja uzskatīt par mazvērtīgāku iepretī tīrajam ģermāniskumam, taču viņu nebija iespējams pasludināt par citas rases radījumu. Kad vācu romantisma horizonta galējie plašumi galēji sašaurinās, tas izpaužas tikai kā atteikšanās no visa svešzemnieciskā un visa vāciskā glorificēšana, bet ne kā rasu augstprātība. Jau teikts, ka Jāns un Ārnsts vācu ebrejam ļāva būt vācietim, viņi tam neliedza līdzdarboties patriotiskajā, vācietiskajā studentu korporācijā.

Jā, bet trīsdesmit gadus vēlāk – un to triumfējoši citē nacionālsociālists Blome, un tas tiek pateikts pirms «Esejas par rasu nevienlīdzību» parādīšanās –, 1848. gadā «Runās un piezīmēs» tas pats Ārnsts, kurš pirms tam apliecināja humānismu, žēlojās: «Žīdi un žīdu sabiedrotie, kristīti un nekristīti, nenogurstoši izmanto izteiktākos, radikālākos kreisos un darbojas, lai noārdītu un likvidētu to, kas mums, vāciešiem, līdz šim licies pats cilvēciskākais un svētākais, lai noārdītu un sagrautu jebkuru dzimtenes mīlestību un bijību Dieva priekšā... Ieklausieties un palūkojaties kaut nedaudz apkārt, kurp mūs novedis šis indīgais žīdu humānisms, ja vien mēs nespēsīm tam pretstatīt kaut ko savpatīgu, vācisku...» Runa vairs nav par atbrīvošanos no ārējā ienaidnieka, cīņa notiek par iekšpolitiskām un sociālām lietām, un nu jau par tīrā vāciskuma naidniekiem top «jūdi, kristīti un nekristīti».

Tas gan ir skaidrojuma jautājums, vai šajā ārpus reliģijas pamatotajā antisemitismā vēlamies saskatīt rasu antisemitismu; taču nav šaubu, ka visu cilvēci aptverošais humānisma ideāls tagad nu ir zudis un ka vācietības ideāla pretstats ir «indīgais žīdu humānisms». (Tiesi tāpat kā *LTI* – visbiežāk Rozenbergs, bet arī Hitlers un Gebelss – vārdu «humānisms» nekad nelieto bez ironiskām pēdiņām un bieži tam pievieno zākājošu epitetu.)

²⁴⁸ *Befreiungskriege* – Eiropas valstu koalīcijas karš no 1813. līdz 1815. gadam pret Napoleonu I; okupētajā Vācijā tas sekmēja nacionālo pacēlumu un Vācijas apvienošanās idejas popularitāti.

Sava filologa sirdsapziņas nomierināšanai esmu nacisma laikā centies izveidot šo sakarību ķēdi no Gobino līdz vācu romantismam un šodien to nedaudz pastiprinu. Es zināju un pavisam noteikti zinu par visciešāko saikni starp nacismu un vācu romantismu; es domāju, ka nacismam piepiedu kārtā bija jāizaug no romantisma, pat tad, ja nekad nebūtu dzīvojis pašpasludinātais ģermānis Gobino, kurš, starp citu, daudz vairāk nekā vāciešus apbrīvoja skandināvus un angļus. Jo tas viss, kas veido nacismu, iedīgli jau ietverts romantismā – saprāta gāšana no troņa, cilvēka dzīvnieciskošana, varas idejas, plēsoņas, blondās bestijas slavināšana...

Taču vai tā nav šausmīga apsūdzība garīgam strāvojumam, kuram vācu māksla un literatūra (visplašākajā nozīmē) ir pateicību parādā par ne-parastām cilvēciskām vērtībām?

Tomēr šī šausmīgā apsūdzība ir pamatota, par spīti visām romantisma radītajām vērtībām. «Mēs uzlidojam augstu un grimstam tad jo dziļāk.» Vāciskā garīgā strāvājuma svarīgākā iezīme ir neierobežotība.

XXII nodaļa SAULAINAIS PASAULES UZSKATS

(No nejausām piezīmēm)

Grāmatas ebreju mājās ir liels dārgums – lielākoties tās mums ir atņemtas. Pirkst jaunas un izmantot publiskās bibliotēkas ir aizliegts. Ja kādu bibliotēku sāk izmantot ārīšu dzīvesbiedre, un gestapo pie mums atrod bibliotēkas grāmatu, tad labākajā gadījumā gestapo tevi noper – es pats esmu vairākkārt ticis cauri tikai ar pērienu. Tas, kas mums vēl pieder un drikst piederēt, ir ebreju grāmatas. Tas nav stingri ierobežots jēdziens, un gestapo vairs nesūta savus lietpratējus, jo visas vērtīgās privātās bibliotēkas jau sen ir «novietotas drošībā» (tā atkal ir *LTI*, jo partijas pilnvarotie nezog un nelaupa).

No otras puses, mēs īpaši nepieķeramies nedaudzajām palikušajām grāmatām; to vidū viens otrs eksemplārs ir «mantots», un tas mūsu īpašajā valodā nozīmē – grāmata ir palikusi bez saimnieka, kad tās īpašnieks pēkšņi pazudis Terēzienšates vai Aušvices virzienā. Tādējādi grāmata uzstājīgi atgādina jaunajam saimniekam par to, kas kuru katru dienu un it īpaši kuru katru nakti var atgādīties ar viņu pašu. Tādēļ ikviens aizdod grāmatas ikvienam, mums vairs nav jāsludina pasaulīgās mantas zudība.

Es lasu to, kas man ikreiz nonāk rokās: mana pamatinterese saistās ar *LTI*, taču dīvaini, cik bieži šķietami vai no tiesas ar to nesaistītas grāmatas dod pienesumu manai tēmai. Vēl dīvaināk, cik daudz jauna šajā izmainītajā situācijā var gūt no darbiem, kas vienmēr šķituši tik pazīstami. Tā 1944. gada vasarā man gadījās pārlasīt Šniclera²⁴⁹ «Ceļu plašumos», es īpaši necerēju tajā ko atrast; jo stipri pasen, laikam ap 1911. gadu, biju

²⁴⁹ Arturs Šniclers (1862–1931) – austriešu rakstnieks, dramaturgs, romāns «Ceļš plašumos» («*Der Weg ins Freie*», 1908).

uzrakstījis par rakstnieku garu pētījumu, un par cionisma problēmu šajos pēdējos gados biju lasījis un laužījis galvu līdz izmisumam. Šajā grāmatā man viss šķita visnotaļ tagadnīgs. Taču tad atradās neliela rindkopa, šķietami nenozīmīga piezīme, kas kļuva par jaunieguvumu.

Viens no galvenajiem personāžiem ir sašutis par tagad – un domāts ir mūsu gadsimta sākums – modīgajām «plāpām par pasaules uzskatu». Pasaules uzskats, definē šis vīrs, loģiskāk esot «griba un spēja saskatīt pasauli kā istu, tas nozīmē – aplūkot to bez iepriekš izstrādātiem maldiem, necenšoties no pieredzes nekavējoties atvasināt jaunu likumu vai iekļaut to jau esošajā... Pasaules uzskats ļaudīm nav nekas cits kā augstākas pakāpes spēja noskaņoties, tā teikt, spēja noskaņoties bezgalības ietvaros.»

Nākamajā nodaļā, un tad lasītājs pamana, kādā veidā iepriekšējais *aperçu*²⁵⁰ ir saistīts ar šī ebreju romāna īsteno tēmu, Heinrihs turpina medītēt: «Ticiet man, Georg, ir brīži, kad es apskaužu cilvēkus ar tā saucamo pasaules uzskatu... Mēs esam, un tas atkarīgs, kādā dvēseles nostūrī ielūkojamies, vienlaikus vainīgi un nevainīgi, glēvuļi un varoņi, āksti un gudrie.»

Vēlme jēdzienu «uzskatīt» bez kādas mistikas uztvert kā pareizo esošā redzēšanu, nepatika un naidis pret tiem, kuru pasaules uzskats ir stingra dogma, tauva, pie kuras var pieturēties jebkuros apstākļos, kad paša noskaņojums, paša viedoklis, paša sirdsapziņa sāk svārstīties – tas Šnicleram šķiet ebreju gara raksturojums. Un tas nešaubīgi raksturo plašus Vīnes, Parīzes un vispār eiropiešu inteliģences slāņus gadsimtu mijā. «Plāpu par pasaules uzskatu» (vārdus «pasaules uzskats» lietojot «neloģiskā» veidā) parādīšanās ir tieši skaidrojama ar iesākušos opozīciju pret dekadenci, impresionismu, skepsi, un viena nepārtraukta un līdz ar to atbildīga «es» idejas noārdīšanos.

Tas, kas mani savilņoja, lasot šīs rindas, nebija jautājums, vai šeit ir runa par ebreju vai kādu vispārīgu dekadences problēmu. Es sev drīzāk uzdevu jautājumu, kādēļ gan toreiz, kad romānu lasīju pirmo reizi, kad romāna tagadne bija reāla, manis dzīvota tagadne, kādēļ es toreiz tik maz vēribas pievērsu jaunā vārda uzdīgšanai un ieiešanai modes aprītē. Atbilde radās ātri. «Pasaules uzskats» vēl saistījās tikai ar noteiktu neoromantiķu opozīcijas grupu, tas bija kliķes vārds, nevis valodas kopējais īpašums.

Es sev turpināju vaicāt, kā šis gadsimtu mijas kliķes vārds ir kļuvis par *LTI* balstošo vārdu, kurā ikviens mazākais partijas biedrs un ikviens neiz-

²⁵⁰ Trāpīga piezīme (franču val.).

glītots sīkpilsonis un bodnieks pie katras izdevības runā par savu pasaules uzskatu un savu pasaules redzējumā pamatoto uzvedību; es sev turpināju jautāt, kur tad atrodas nacistiskā «spēja noskaņoties bezgalības ietvaros». Te vajadzētu būt runai par kaut ko augstākajā mērā saprotamu un visiem pieņemamu, par kaut ko organizatoriski lietojamu, jo Vācu Darba frontes (*DAF*) statūtos, kurus reiz ieraudzīju fabrikā, šajos «visu darbaļaužu organizācijas» statūtos nebija pilnīgi nekā par «apdrošināšanas prēmijām», bet gan par «piesesumiem pasaules uzskatā balstītai kopienai.»

Tas, kas *LTI* līcis pievērsties šim vārdam, nekādā ziņā nenozīmē, ka tā būtu ieraudzījusi iespēju vāciskot svešvārdu «filozofija» – tieši vāciskošana tai ne vienmēr ir izdevusies – nē, šeit *LTI* rada savu svarīgāko pretstatu filozofēšanas nodarbei. Jo filozofēšana ir prāta un loģiskās domāšanas darbošanās, bet pret to nacisms attiecas kā pret savu nāvīgāko ienaidnieku. Nepieciešamais pretstats skaidrai domāšanai tomēr nav īstā redzēšana, kā darbības vārdu «uzskatīt» definē Šniclers; arī tā stātos ceļā nemitīgajiem nacistiskās retorikas maldināšanas un apdullināšanas mēģinājumiem. Vārdos «pasaules uzskats» tā atrod «skatīšanu» – tā tad mistiķa redzējumu, iekšējās acs ainu, intuīciju un reliģiskās ekstāzes atklāsmi. Tā ir pestītāja vīzija, no kura izriet mūsu pasaules dzīvības likums – tā ir vārdu «pasaules uzskats» iekšējā jēga vai dziļākā tieksme, kas uzplauka neoromantiķu valodas lietojumā un ko pārņēma *LTI*. Es atkal un atkal atceros vienas un tās pašas rindas un vienu un to pašu formulu: «Tajā pašā aramkārtā nezāles un ziedi aug»... un: «Nacisma vācu sakni sauc par romantismu.»

Vienīgi – pirms vācu romantisms saruka par vācietisko²⁵¹ romantismu, tam bija ļoti tuvas attiecības ar svešo; tikmēr nacisms, sakāpinot vācietiskā romantisma nacionālistiskās domas, kā sākotnēji vāciskais bija ļoti jūtīgs pret visu to, ko piedāvāja svešie.

Pāris nedēļas pēc Šniclera grāmatas pārlasīšanas es beidzot uzgāju Gebelsa «No ķeizara galma līdz reiha kancelejai». (1944. gadā grāmatu badu sāka nopietni izjust arī ārieši; slikti apgādātās un pārpildītās bibliotēkas jaunus lasītājus pieņēma tikai pēc īpašiem lūgumiem un rekomendācijām – mana sieva bija «pierakstīta» trijās vietās un vienmēr somiņā nēsāja līdzī lapiņu, kur es biju uzrakstījis savas vēlmes.)

Šajās «dienasgrāmatas lappusēs», kuras triumfējoši ziņo par sekmīgo propagandu un pašas izvērš jaunu propagandu, Gebelss 1933. gada

²⁵¹ Vācu val. – *Deutsch* – senāka īpašības vārda *deutsch* 'vācu' forma augšvācu val., bieži lietota 16. un 17. gs., vēl arī 18. gs. otrajā pusē un 19. gs.

27. februārī ieraksta: «Lielā propagandas akcija, kas veltīta mostošās nācijas svinamajai dienai, beidzot ir izstrādāta visos sīkumos. Kā brīnišķs skats tā norisināsies visā Vācijā.» Vārdam «skats» te nav ne mazākā sakara ar iekšējo redzi un mistiku, šeit tas pielīdzināts angļu *show*, kas nozīmē izrādīšanu un redzamu krāšņumu, to tiešā veidā ietekmējusi cirka izrāde²⁵².

Ar Šniclera iemīloto «pareizo redzēšanu» šeit darbības vārdam «skatīt» nav nekāds vai ir ļoti liels sakars – kā kurš vēlas. Šeit runa ir par īpaši vērstu redzi, apmierinot un noslogojot jutekliski aci, kas apzīlbt, līdz kļūst akla.

Romantisms un reklāmai raksturīgā darbošanās, Novāliiss²⁵³ un Bārnums, Vācija un Amerika – *LTI* skatā un pasaules uzskatā atrodami abi. Tie ir saplūduši tik nedalāmā vienībā kā mistika un jutekliskā greznība katoļu dievkalpojumā.

Ja tagad es sev vaicāju, kā pestītājs, kuram kalpo pasaules uzskatā balstītā kopiena DAF, tad tā zīmīgākajos vaibstos vāciskais atkal saplūdis ar amerikānisko.

Līdzīgi kā Šniclera romānā mani aizrāva vieta par pasaules uzskatu, pirms gada es atradu dažus teikumus Lili Braunas²⁵⁴ «Kādas sociālistes memuāros», attiecinot tos uz savu tēmu. (Ap šo «mantoto» grāmatu īpaši šausalīgi vējoja iedomājamā gāzes kameru smaka. «Miris Aušvicē sirds muskuļa nepietiekamības dēļ», es lasīju uz negribētā mantojuma miršanas apliecības...)

Es pierakstīju savā dienasgrāmatā: «Aļksam Minsterē bija reliģisks disputs ar kādu katoļu garīdznieku: «Kristietības ideja? ... Katoļu baznīcai ar to nav nekāda sakara! Un tieši to es tajā mīlu un apbrīnoju... mēs esam pagāni, mēs esam saules pielūdzēji... Kārlis Lielais to saprata ātri, un viņa misionāri līdz ar viņu. Viņiem pašiem bija gana sakšu asiņu dzīslās. Tādēļ Votana, Donara, Baldūra un Freijas²⁵⁵ svētvietās viņiem bija viņu daudzo svēto tempļi; tādēļ viņi debesu tronī neuzcēla vis krustā sisto, bet gan Dievmāti, radošās dzīvības simbolu. Tā vīra, kuram pašam nekas nepiederēja, jo viņš spēja atteikties no savas dzīvības, kalpi tādēļ pušķoja savus

²⁵² Vācu val. – *Barnumschau*; sk. 181. piezīmi XVII nodaļā «Sistēma un organizācija».

²⁵³ Novāliiss (īstajā vārdā Fridrihs fon Hardenburgs, 1772–1801) – vācu dzejnieks romantiķis, filozofs.

²⁵⁴ Lili Brauna (1865–1916) – vācu rakstniece, politiķe, feminisma un sociāldemokrātisku ideju aizstāve, «Kādas sociālistes memuāri» (*Memoiren einer Sozialisten*, 1909–1911).

²⁵⁵ Ģermāņu un skandināvu mitoloģijas dievības.

tērpus, savus altārus, savas baznīcas ar zeltu un dārgakmeņiem un izmantoja mākslu. No Kristus redzes viedokļa viņu anabaptistiem, kuri postīja tēlus, bija taisnība, toties viņu tautiešu dzīves spēka pilnā daba tiem bija nodarījusi pāri.»»

Neeiropēiskais Kristus, ģermāniskuma dominēšanas izcelšana katolicismā, uzsvars uz dzīves apliecinājumu, saules kultu, turklāt vēl sakšu asinis un tautiešu dzīves spēka pilnā daba – tikpat labi tas varētu atrasties Rozenberga «Mītā». Un tas, ka Brauna nebūt nav naciste, ne arī intelekta un ebreju ienaidniece, tas nacistiem dod vēl vairāk pamatojumu, runājot par viņu kāškrustiem kā ģermāņu simbolu, saules rata pielūgšanu un nemītīgo saulainā ģermāniskuma izcelšanu. Sludinājumos, kuros pieminēja kritušos, toreiz plosījās vārds «saulains». Es biju pārliecināts, ka šis epitets sakņojas senā ģermāņu kultā un ir atvasināts tikai un vienīgi no vīzijas par blondo pestītāju.

Līdz kādu rītu fabrikā ieraudzīju, ka labsirdīga strādniece brokastu pārtraukumā dedzīgi lasīja «kara lauka pasta» brošūru. Pēc mana lūguma viņa šo burtnīciņu man aizdeva. Tas bija viens eksemplārs sērijas «Karavīri – biedri», kuru masu metienā izplatīja Hitlera izdevniecība «*Franz Eher*»²⁵⁶. Ar kopējo nosaukumu «Gurķu koks» tajā bija iekļauti nelieli stāstiņi. Tie man lika vilties tajā ziņā, ka tieši «*Eher*» izdevniecības publikācijā man šķita, ka parādīsies nacistu inde viskoncentrētākajā veidā. Arī citās brošūrās tās bija daudz un pat vairāk nekā daudz. Taču Vilhelms Pleijers²⁵⁷, kuru es vēlāk iepazīnu kā romānu rakstnieku no Dienvidsudētijas – un mans sākotnējais iespaids būtiski nemainījās ne uz labo, ne uz sliktu pusi –, pēc savām rakstnieciskajām un cilvēciskajām īpašībām atbilda tikai ļoti nenozīmīgam partijai biedram.

Gurķu koka augļus veidoja ļoti banālas, jebkurā skatījumā nekaitīgas tā saucamās humoreskas. Es tos vēlējos jau nolikt sāņus kā pilnīgi neražīgus, kad es uzdūros kādam salkanam stāstiņam par vecāku laimi, par mātes laimi. Runa bija par ļoti mazu, ļoti dzīvu, ļoti blondu, zeltmatainu meiteni ar saules krāsas matiem; rindas bija piepildītas ar blondumu, sauli un saulainu būtni. Mazajai bija īpašas attiecības ar saules stariem, un viņu

²⁵⁶ Ēera izdevniecība; Mīnhenes izdevniecība, kas piederēja Francim Ēeram; te pirmo reizi tika izdota Hitlera «Mana cīņa», pēc Hitlera nākšanas pie varas kļuva par nacionālsociālistu oficiālo izdevniecību.

²⁵⁷ Vilhelms Pleijers (1901–1974) – vācu rakstnieks, redaktors, nacionālsociālisma garā sacerētu dzejoļu un romānu (it īpaši par Sudētijas vāciešiem) autors.

sauca par Vivipuci. Kā viņa bija tikusi pie savādā vārdā? Arī autors uzdeva šo jautājumu. Vai nu viņam trīs «i» likās uzkrītoši gaiši skanoši, vai nu vārda sākums viņam atgādināja sakni «viv» – dzīvīgs, vai arī kas cits viņam šajā pašdarinātajā vārdā likās īpaši poētisks un dzīvi apliecinošs, katrā ziņā viņš pats sev atbildēja: «Vai tas ir izgudrots? Nē, tas radās pats no sevis – uzlēca kā saule.»²⁵⁸

Atdodot brošūru, es vaicāju strādniecei, kurš no stāstiem viņai patīcis vislabāk. Viņa atteica, ka visi esot jauki, taču skaistākais esot tas par Vivipuci.

«Ja vien es zinātu, no kurienes šis vīrs ņēmis šo spēli ar saulaino?» Jautājums man izlauzās gandrīz pret paša gribu, un es jau tūlīt pat to nožēloju, jo ko gan lai atbildētu literatūrā pavisam neizglītotā sievietei? Biju to tikai samulsinājis. Taču dīvainā kārtā viņa tūlīt pat atbildēja, turklāt ārkārtīgi pašsaprotami: «Nu kā, viņš taču domāja par *sonny boy!*»²⁵⁹

Tā nu reiz atkal bija *vox populi*.²⁶⁰ Protams, es nevarēju sarīkot nekādu aptauju, taču acumirkļi manī radās intuitīva pārlicība, kura manī mīt vēl šodien – ka filma par *sonny boy* (un kurš tad uzreiz zina, ka par *sonny* sauc dēliņu un ka tam nav nekāda sakara ar saulainumu?), šī amerikāņu filma saulainuma sērgai devusi tikpat daudz cik germāņu kults.

²⁵⁸ Vārdu spēle – darbības vārda *ersonnen* 'izdomāts, izgudrots' sakne atgādina lietvārdu *Sonne* 'saule'.

²⁵⁹ Dēliņš, puisītis (angļu val.). Fonētiski ar *sonny* amerikāņu angļu valodā var apzīmēt dēliņu. Domāta amerikāņu režisora Loida Bēkona (1889–1955) filma «*The singing Fool*» (1928) – sentimentāls stāsts par veiksmīgu, talantīgu dziedātāju, kuru salauz pārdzīvojumi par dēla nāvi.

²⁶⁰ Tautas balss (latīņu val.).

XXIII nodaļa KAD DIVI DARA VIENU UN TO PAŠU...

Es labi atceros to mirkli un vārdus, kas manu filoloģisko interesi no literārās – kā lai pasaka – paplašināja vai sašaurināja uz specifiski valodniecisko. Kāda teksta literārās kopsakarības pēkšņi kļūst nesvarīgas, tās pazūd, uzmanība piesaistās atsevišķam vārdam, atsevišķai formai. Jo atsevišķs vārds paver skatam laikmeta domāšanu, kopīgo domāšanu, kurā ir ietverta indivīda doma un kas viņu ietekmē, varbūt arī vada. Tieši tā, atsevišķam vārdam, atsevišķam izteikumam atkarībā no konteksta, kurā tas tiek lietots, piemīt ārkārtīgi dažāda, pat līdz pretējībai diverģējoša nozīme. Tādējādi es atkal atgriežos pie literārā, pie teksta veseluma. Ir nepieciešams, lai vārds skaidrotu tekstu un otrādi, lai salīdzinātu atsevišķu vārdu ar visu dokumentu...

Tādāt tas notika toreiz, kad Karls Foslers sašuta par izteicienu «cilvēciskais materiāls». Viņš teica, ka materiāls gan ir kāda dzīvnieka ķermeņa āda un kauli, un zarnas, bet ja runā par «cilvēcisko materiālu», tad tas nozīmē saistīšanos pie matērijas un specifiski cilvēciskā noniecināšanu cilvēkā.

Es toreiz gluži nepiekritu savam skolotājam. Tas bija divus gadus pirms pasaules kara, un karš visā savā pretīgumā man vēl nekad nebija pietuvojis, es vispār nevarēju iedomāties, ka tas vēl iespējams pašā Eiropas vidū.

Tādēļ karadienestu es puslīdz uzskatīju par diezgan nevainīgu fizisko un sportisko izglītību; un, ja kāds virsnieks vai militārais ārsts runāja par labu vai sliktu cilvēcisko materiālu, tad es to uztvēru tā, it kā civilais ārsts pirms pusdienas pārtraukuma nokārtotu kādu «gadījumu» vai «aklo zarnu». Visumā nebija iespējams pietuvoties nedz rekrūša Meijera, nedz

arī slimnieka Millera vai Šulca²⁶¹ dvēseles stāvoklim, profesionālā interese skāra tikai cilvēka dabas fizisko pusi. Pēc kara es daudz vairāk «cilvēciskajā materiālā» sliecos saskatīt nepatīkamo radniecību ar «lielgabala gaļu», to pašu cinismu, vienā gadījumā – apzinātā, otrā – neapzinātā iemiesojumā. Taču vēl līdz šai pašai dienai es neesmu pilnīgi pārliecināts par šim izteicienam inkriminēto brutalitāti. Kādēļ gan lai kāds tīra ideālisma vārdā tā neapzīmētu kāda cilvēka vai kādas grupas tiešo materiāla vērtību, kas nepieciešama noteiktiem aroda vai sporta veidiem? Tādu pašu apsvērumu dēļ es nevēlos saskatīt nekādu īpašu bezdvēseliskumu, kad birokrātiskajā cietumu pārvaldes valodā ieslodzītie nēsā numurus viņu pašu vārdu vietā; tādējādi viņi netiek noliegti kā cilvēki, viņi tiek aplūkoti tikai kā pārvaldes objekti, tikai kā cipari sarakstā.

Kādēļ gan tas ir citādi, kādēļ parādās nepārprotams un neapšaubāms rupjums, kad Belzenes koncentrācijas nometnes sardze kara tiesas priekšā paziņo, ka tajā un tajā dienā viņai bijusi darīšana ar sešpadsmit «gabaliem» ieslodzīto? Abos pirmajos gadījumos ir runa par cilvēka profesionālu novērtējumu, par abstrakciju, turpretim, runājot par «gabalu» – par priekšmetiskošanu. Tā ir tā pati priekšmetiskošana, kas parādās profesionālajā terminā «maitu realizēšana», attiecinot to uz cilvēku likumiem: no koncentrācijas nometnēs mirušajiem taisa mēslojumu un nosauc to tāpat kā dzīvnieku maitu pārstrādi.

Apzinātāk šī priekšmetiskošana, ko diktēja rūgts naidis, kurā jau bija jaušams bezspēcības radītais izmisums, izpaudās stereotipiskā kara ziņojumu frāzē, galvenokārt 1944. gadā. Atkal un atkal tika norādīts, ka bandām netiks piedots; īpaši par nemitīgi augošo franču *Résistance*²⁶² ilgāku laiku regulāri rakstīja, ka tik un tik bandas tikušas «apkautas». Darbības vārdā «apkaut» pamanāms niknums uz pretinieku, taču tas šeit vēl arvien tiek uztverts kā ienīstais pretinieks, kā persona. Bet tad katru dienu ir lasāms: tik un tik «likvidēti». Likvidēt ir tirgotāju valodas vārds, turklāt kā svešvārds tas ir par kādu grādu aukstāks un lietišķāks nekā atbilstošais vācu vārds; ārsts par saviem pakalpojumiem likvidē noteiktu summu, tirgotājs likvidē savu veikalu. Pirmajā gadījumā runa ir par ārsta pakalpojuma pārrēķinu naudas vērtībā, otrajā gadījumā – par lietas galīgo izbeigšanu, par veikala slēgšanu. Ja likvidē cilvēkus, tos nobeidz vai dara tiem galu kā lietiskām vērtībām. Koncentrācijas nometnes valodā frāze, ka grupa «ir

²⁶¹ Meijers, Millers un Šulcs – bieži sastopami uzvārdi, līdzīgi kā Bērziņš vai Krūmiņš.

²⁶² Franču pretošanās kustība Otrā pasaules kara laikā.

galīgi atrisināta»²⁶³, nozīmēja, ka cilvēki ir nošauti vai nosūtīti uz gāzes kamerām nāvē.

Vai šāda personības priekšmetiskošana jāuzlūko kā īpaša *LTI* raksturīga īpašība? Es domāju, ka nē. Jo to lieto tikai: pret cilvēkiem, kuriem nacionālsociālisms liedz piederību cilvēcei, kurus tas kā zemāko vai pretējo rasi, vai kā «zemcilvēkus» izslēdz no cilvēces, kas aprobežojas tikai ar īstajiem, ģermāņiem vai nordiskajām asinīm. Toties atzītā cilvēku loka vidū tas izceļ personību. Te es izvēlos divus uzskatāmus pierādījumus.

Militārajā jomā vairs nerunā par kāda virsnieka cilvēkiem, par rotu, bet tikai par vīriem. Katrs leitnants ziņo: «Esmu pavēlējis saviem vīriem...» Reiz «Reihā» bija lasāms savilņojošs un patētisks nekrologs, kuru bija rakstījis vecs universitātes profesors savu trīs mīļāko skolnieku piemiņai, kuri bija krituši kā virsnieki. Tajā bija nodrukātas arī šo virsnieku vēstules no frontes. Vecais profesors atkal un atkal sajūsminājās par vācu vīru uzticību un par virsnieku un viņu vīru varonību, viņš tiksmīnājās par savas vecvācu valodas poetizējošo izteiksmi; turpretī viņa skolnieku frontes vēstulēs bija rakstīts vienkārši «mūsu vīri»²⁶⁴. Šeit pašsaprotami tika lietota mūsdienu valodas vārda forma – jaunajiem cilvēkiem itin nemaz nešķita, ka jauniem apzīmējumiem būtu jāizsaka kaut kas jauns un poētisks.

Visumā *LTI* pret vecvācu valodas formām ir attiekušies pretrunīgi. No vienas puses, tai, protams, imponēja piesaiste tradīcijai, romantiskā tieksme pēc vācu viduslaikiem, saikne ar romiešu vēl nesabojāto, sākotnējo ģermāniskumu; taču, no otras puses, tā vēlējās būt netraucēti laikmetīga un progresīvi moderna. Arī Hitlers pašos savos pirmsākumos vācūtautiesus, kuri savai valodai labprāt un uzkrītoši piešķīra vecvācu toņus, apkaroja kā savus konkurentus un pretiniekus. Tādējādi ilgāku laiku propagandētie vācu mēnešu apzīmējumi nekad netika ieviesti, tos arī nekad nelietoja oficiāli. No otras puses, cieņu iemantoja dažas rūnas un ikdienā ieviesās dažādi ģermāņu personvārdi...

Stiprāk nekā vārdā «vīri» tieksme pēc personības izcelšanas izpaudās birokrātiskās valodas vispārējā pārformulēšanā, kas izvērās neapzinātā komiskumā. Ebrejiem nebija nedz apģērbu kartīšu, nedz iepirkšanās zīmju, viņi nedrīkstēja pirkt neko jaunu, viņus ar lietotām mantām apgādāja tikai īpašas apģērbu un rūpniecības kameras. Sākotnēji iegūt kādu

²⁶³ Vācu val. – *wurde der Endlösung zugeführt, Endlösung* – galīgais atrisinājums, apzīmējums nacistu plānam Eiropas ebreju iznīcināšanai.

²⁶⁴ Vācu val. – *Mannen un Männer*.

apģērba gabalu no šādas kameras bija samērā viegli; vēlāk bija nepieciešams iesniegums, kas ceļoja no ieceltā kopienas «tiesiskā padomnieka» un gestapo ebreju nodaļas līdz pat policijas prezidijam. Reiz es saņēmu uz veidlapas nodrukātu vēstījumu: «Es jums esmu izdalījis lietotas darba bikses. Saņemt... utt. Policijas prezidents.» Tam pamatā bija princips – jebkurā gadījumā izlemj nevis bezpersoniska iestāde, bet gan firera atbildīgā persona. Tādējādi viss birokrātiskais ieguva «es» formu, kuru vadīja personisks dievs. Es, finanšu prezidents, personīgi un nevis nodokļu kase X, esmu devis rīkojumu Frīdriham Šulcem samaksāt trīs markas un piecdesmit feniņus soda naudu par nolaidību; es, policijas prezidents, personīgi izsūtu soda mandātu par trim markām; un visbeidzot, es, policijas prezidents, esmu personīgi ebrejam Klempereram piešķīris lietotu bikšu pāri. Viss balstījās uz firera principa un personības *in majorem gloriam*.²⁶⁵

Nē, nacionālsociālisms nav vēlējis bezpersonisku un priekšmetiskotu ģermāni, kuru viņš atzinis par cilvēku. Vadonim vajag vadāmos, uz kuru bezierunu paklausību viņš var paļauties. Vajag tikai ievērot, cik bieži svinīgajos uzticības solījumos, cildināšanas un atbalsta telegrammās šo divpadsmit gadu laikā parādās vārds «akli». «Akli» pieder pie *LTI* pamatvārdiem, tas apzīmē nacistiskās aparotības ideālo stāvokli attiecībā ar savu fireru un mazajiem fireriem. To lieto ne retāk kā vārdu «fanātiski». Lai akli izpildītu pavēli, man visupirms par to nav jādomā. Pārdomas jebkurā gadījumā nozīmē apstāšanos, kavēšanos, tās pat varētu novest līdz kritikai un visbeidzot līdz pavēles nepildīšanai. Visas militārās audzināšanas būtība izriet no tā, ka virkne paņēmieni un darbību tiek automatizētas, ka atsevišķs karavīrs, atsevišķa grupa, neatkarīgi no ārējiem iespaidiem, neatkarīgi no iekšējām izjūtām, neatkarīgi no jebkuru instinktu savīļņošanās, paklausa jebkurai priekšnieka pavēlei tāpat kā, piespiežot iedarbināšanas pogu, tiek iekustināta mašīna. Nacionālsociālisms nekādā ziņā nevēlas aizskart personību, tieši pretēji, grib to izcelt, taču tas neizslēdz (tam nav izslēgts!), ka nacionālsociālisms to vienlaicīgi mehanizē: katram ir jābūt automātam priekšnieka un firera rokās, tajā pašā laikā jābūt viņam padotā automāta piespiežamo pogu darbinātājam. No šīs konstrukcijas, kas slēpj vispārējo paverdzinātību un personības zudumu, izriet *LTI* izteicienu pārpilnība no tehnikas jomas. Tā ir liela mehanizējošo vārdu masa.

Protams, jāņem vērā tehnisko profesionālo izteicienu pieaugums, kuru piedzīvojušas un turpina piedzīvot visas kultūrvalodas kopš 19. gadsimta.

²⁶⁵ *Ad maiorem Dei gloriam* (latīņu val.) – viss lielākai Dieva slavai.

Šī pieauguma pašsaprotamās sekas bija tehnikas izplatība un tās augošā nozīme sabiedrības dzīvē. Tomēr mēs šeit apceram tehnisko izteicienu pārņemšanu uz netehniskām jomām, kur tad tie darbojas mehanizējoši.

Veimāras republikas laikā tikai divi būtiski izteicieni tika pārnesti no tehniskās profesionālās jomas uz ikdienas valodu: «noenkurot» un «iedarbināt» bija tā laika aktuālie modes vārdi. Tie bija tik ļoti moderni, ka tos sāka izmantot jokos, tos lietoja, lai satīriski raksturotu nemilētus laika biedrus. Piemēram, Stefans Cveigs 20. gadu beigās rakstīja «Mazajā hronikā»²⁶⁶: «Ekselence un dekāns sparīgi iedarbināja savas attiecības.»

Lai paliek neizšķirts, cik tālu «noenkurot» var pieskaitīt tehniskajiem tēliem. Vārds radies no kuģošanas, to apņēma kā poētiska dvesma. Kā atsevišķs vārds tas parādījies jau pāris pirms Veimāras laika, bet kā šī laikmeta modes vārds tas izprotams tā biežā lietojuma dēļ. Pamudinājumu šim biežumam devusi kāda daudzārt apspriesta oficiāla piezīme: «Nacionālajā sapulcē tika uzsvērts, ka uzņēmumu padomju likums ir jānoenkuro Satversmē.» Kopš tā laika viss iespējamais un neiespējamais tika dažādos veidos pamatīgi noenkurots. Iekšējā un neapzinātā tieksme pēc šādas tēlainības sakņojās dziļajā nepieciešamībā pēc miera: laudis bija noguruši no revolūcijas vilņošanās. Valsts kuģim – sensenajam tēlam (*fluctuat nec mergitur*²⁶⁷) – bija jābūt noenkurotam drošā ostā.

Saurākā un modernākā nozīmē no tehnikas bija aizgūts darbības vārds «iedarbināt». Tas radies no kādas ainas, kas tolaik bija bieži vērojama ielās: automašīnas motoram vēl nebija startera un vadītāji it visur centās savas mašīnas iedarbināt, ar lielu spēku griežot kloķi.

Abiem šiem tēliem – pilnīgi un daļēji tehniskajam – kopīgs ir tas, ka tie vienmēr tiek attiecināti uz lietām, stāvokļiem, darbībām, bet nekad uz personām. Veimāras republikas laikā tika iedarbināti visu veidu uzņēmumu atzari, taču nekad pats uzņēmējs; tika noenkurotas visdažādākās institūcijas, tika noenkurotas iestādes, taču nekad finanšu prezidents vai ministrs personīgi. Īstais solis dzīves valodiskās mehanizēšanas virzienā tiek sperts tikai tad, kad tehniskās metaforas tiek mērķētas tieši uz personu jeb, kā to izsaka kopš gadsimta sākuma izplatītais izteiciens, tās ir «uzstādītas uz» personu.

²⁶⁶ Stefans Cveigs (1881–1942) – austriešu rakstnieks, stāstu grāmata «Mazā hronika» («*Kleine Chronik*») izdota 1929. gadā.

²⁶⁷ [Viļņu] svaidīta, tomēr negrimst (latīņu val.). Emblēma Parīzes ģerbonī – vētras svaidīta laiva.

Es sev iekavās vaicāju, vai «būt uzstādītam uz kaut ko» un «uzstādījums» – katrai mājsaimniecei šodien ir kāds īpašs uzstādījums uz saldinātāju un cukuru, katrs zēns ir citādi uzstādīts uz boksu un vieglatlētiķu – vai arī tas iekļaujams valodas tehniskošanas rubrikā. Jā un nē. Sākotnēji šie izteicieni attiecās uz tālskata uzstādīšanu uz noteiktu distanci vai arī motora uzstādīšanu uz noteiktu apgriezīenu skaitu. Taču pirmais profesionālās nozīmes paplašinājums, lietojot pārnestu nozīmi, ir tikai daļēji metaforisks: šo izteicienu izmanto zinātne un filozofija – īpaši filozofija; eksaktā domāšana, domāšanas aparāts ir precīzi uz kaut ko «uzstādīts». Tehniskā pamatniansē skaidri saglabājas, tā vēl ir spiesta saglabāties. Sabiedrībai šo vārdu piespēlēja filozofija. Skaitījās smalki uz visiem dzīves jautājumiem attiecināt kādu uzstādījumu. Ir grūti vispārinoši izvērtēt, cik ļoti divdesmito gadu sākumā cilvēki apzinājās šo izteicienu tehnisko, vismaz tīri racionālo nozīmi. Kādā satīriskā filmā²⁶⁸ galvenā varone – viegla uzvedības sieviete – dzied, ka viņas dzīve ir «no galvas līdz kājām uzstādīta uz mīlestību», un tas norāda uz pamatnozīmes pārzināšanu; vienlaikus kāds patriots, kurš sevi uzskata par dzejnieku un kuru vēlāk nacisti slavina kā dzejnieku, visā savā naivumā dzied par to, ka visas viņa jūtas «ir uzstādītas uz Vāciju». Filmas pamatā ir Heinriha Manna traģikomiskais romāns par vecāko skolotāju; savukārt nacistu slavinātajam rīmdarim, kas bija viņu agrīnais piekritējs un Brīvprātīgo korpusa²⁶⁹ cīnītājs, bija ne pārāk ģermānisks vārds Boguslavs vai Boleslavs... (Kas gan ir filologs, kuram nolauzītas grāmatas un iznīcināta daļa viņa piezīmju?)

Uz pašas personas nepārprotamu mehanizēšanu tiesības sev paturējusi *LTI*. Tās raksturīgākais, iespējams, arī šāds agrākais jaunveidojums ir «pieslēgt». Redzama un dzirdama ir nospiežamā poga, kas iekustina cilvēkus – nevis institūcijas un bezpersoniskas iestādes, – vienveidīgas automātiskas stājas un kustības virzienā. Gandrīz līdz bezgalībai tiek «pieslēgti» dažādu iestāžu skolotāji, dažādas nodarbināto grupas tieslietās un nodokļu lietās, «Tērauda ķiveres»²⁷⁰ un *SA*, un tā tālāk.

Šis vārds tik ārkārtīgi precīzi izsaka nacisma pamatnoskaņojumu, ka tas pieder pie nedaudzajiem izteicieniem, kuram jau 1933. gada beigās iz-

²⁶⁸ Domāta filma «Zilais engēlis». Sk. 29. piezīmi II nodaļā «Priekšspēle».

²⁶⁹ Freikorps («Brīvprātīgo korpus») – pusmilitārs formējums, ko izveidoja 1919. gadā pēc Vācijas sakāves Pirmajā pasaules karā, korpusā iestājās nacionālistiski noskaņoti virsnieki, demobilizēti karavīri, bezdarbnieki.

²⁷⁰ Sk. 65. piezīmi V nodaļā «No pirmā gada dienasgrāmatas».

rādīja godu kardināls – arhibīskaps Faulhābers²⁷¹, to satīriski pieminot Adventes sprediķī. Seno laiku aziātiskajām tautām, viņš sacīja, reliģija un valsts bija «pievienota» viena otrai. Vienlaicīgi ar augsto baznīcas firstu šo darbības vārdu parādīt komiskā gaismā iedrošinājās arī mazie kabareju mākslinieki. Atminos kādu konferansjē, kurš, izbraucienā pie tā saucamās dabas krūts, klātesošajiem zaļumniekiem kafijošanas laikā mežā paziņoja, ka nu tie ir «pievienoti» dabai, tādējādi izpelnoties apkārtējo sajūsmu.

Nekur citur *LTI* nav sastopama tāda tehnisko vārdu iejaukšanās, kas tik atkailināti parādītu mehanizēšanas un automatizēšanas tendenci, kā «pievienošanas» gadījumā. Tam bija nepieciešami visi divpadsmit gadi, lai gan sākumā tas notika biežāk viena vienkārša iemesla dēļ, proti, ļoti drīz visi pievienojumi, visas automatizēšanas jau bija notikušas un kļuvušas pašsaprotamas.

Citas no elektrotehnikas pārņemtās frāzes nebija tik nepārprotami «uzlādētas». Šur un tur runa bija par spēka straumēm, kas savienojas firera dabā vai iziet no tās uz āru – līdzīgi dažos gadījumos var teikt par Hitleru un Musolini –, bet metaforiskās izteiksmes vienlīdz attiecas uz elektrotehniku un magnētismu, līdz ar to tuvinoties romantiskajai izjūtai. Tas īpaši raksturīgs Inai Zeidelei²⁷², kura savos tīrākajos tekstos un sliktākajos grēka darbos izmantojusi vienu un to pašu metaforu no elektrības jomas – bet Ina Zeidele ir bēdīgs stāsts.

Vai kā romantisms būtu jāvērtē tas, ka Gebelss, pārbraucis no sabumbotajām rietumu pilsētām, patētiski melo, ka viņš, kuram pašam būtu visiem ievainotajiem jāiedveš drosme, jūtoties viņu nesatricināmās varonības dēļ «no jauna uzlādēts»? Nē, te darbojas vienīgi un tikai pieradums, kas cilvēku pazemo līdz tehniskā aparāta līmenim. Es to apgalvoju ar tādu pārlicību tādēļ, ka citās propagandas ministra un viņa vides tehniskajās metaforās nepastarpinātais attiecinājums uz mašīnu vidi valda bez jēlkādu spēka straumju piesaukšanas. Lūk, avīzē «Reihs» lasāms par Hamburgas pārvaldnieku, ka viņš savā darbā esot kā «ar pilnu jaudu strādājošs motors». Šis salīdzinājums gan tomēr novelk robežu starp attēlu un ar to salīdzināto objektu, bet vēl izteiktāk par šo mehanizējošo pamatizpratni

²⁷¹ Mihāls fon Faulhabers (1869–1952) – vācu teologs, arhibīskaps, Romas katoļu baznīcas kardināls Trešajā reihā.

²⁷² Ina Zeidele (1885–1974) – rakstniece, romantiski poētisku, patriotisku darbu autore, Trešā reiha laikā rakstījusi arī slavinošas dzejas Hitleram, ko vēlāk publiski nozēloja; pēckara gados populāra rakstniece Vācijas Federatīvajā Republikā.

liecina Gebelsa izteikums: «Tuvākajā laikā mēs veselā virknē jomu attīstīsim pilnu jaudu.» Tātad vairs nesalīdzina ar mašīnām, mēs esam mašīnas. Mēs, tas ir Gebelss, tā ir nacistiskā valdība, tas ir Hitlera Vācijas kopums, ka lielās grūtībās, pēc lieliem spēka zudumiem ir jāuzmundrina; un varenais sludinātājs sevi pašu un visus savus sekotājus salīdzina, nē, identificē ar mašīnām. Vēl bezdvēseliskāks domāšanas veids nav iespējams.

Ja mehanizējošo valodu attiecina uz konkrētu personu, kļūst skaidrs, ka ārpus ierastās jomas tā nedarbojas pārāk pārliecinoši. Nav nekā tāda, ko nevarētu iedarbināt, nevarētu apdzīt, gluži kā pēc ilgāka brauciena tiek apdzīta mašīna vai kuģis pēc ilgāka ceļojuma. Nav nekā tāda, ko nevarētu izlaist vai ielaist caur slūžām, un dabiski – ak, tā ir topošā Ceturtā reiha valoda! – visu un jebko var «sazobot». Un ja jau jāslavē sabumbotās pilsētas drosmīgā vēlme izdzīvot, tad «Reihā» kā filoloģisks pierādījums ir atrodams Reinzemes vai Vestfālenes vietējā iedzīvotāja izteiciens: «Viss iet tajās pašās sliedēs.» (Es īpaši lūdzu man izskaidrot automašīnu būves speciālo vārdu «sliedes» – mašīnas riteņi ietur pareizo sliedi.) Taču kādēļ gan atkal viss iet tajās pašās sliedēs? Jo ikviens, pastāvot vispusējai labai organizācijai, darbā ir «pilnīgi noslogots». Arī «pilnīgi noslogots», Gebelsa pēdējo gadu mīļākais izteiciens, apzīmē pārnese no tehnikas valodas uz personu. Vienīgi šis pārnese darbojas vājāk nekā ar pilnu jaudu strādājošs motors, jo galu galā cilvēka plecus var noslogot tieši tāpat kā jebkuru nesošu konstrukciju. Valoda to parāda. Tas ir nemitīgs pārnese, tehnisko lietu sagudrošana, tiksmīnāšanās par tām: Veimārā pazina tikai tautsaimniecības iedarbināšanu, *LTI* pievieno ne tikai uzsākšanu ar pilnu jaudu, bet arī «labi saskaņotu vadīšanu» – tas viss (ko es šeit nekādā ziņā neesmu valodnieciski pilnīgi izsmēlis) liecina par veltīgi augstu vērtētās un lolotās personības noniecināšanu, par gribu apspiest patstāvīgi domājošu, brīvu cilvēku. Un šis liecības nevar atspēkot, apzvērot, ka bija gribēts tieši attīstīt personību, tieši pretēji tai «masivizēšanai», kas esot marksisma mērķis, kā virzienā vistiesāk arī strādā žīdiskais un aziātiskais boļševisms.

Taču vai tas tiesām atklājas valodā? Man no prāta neiziet vārdi, kurus tagad, kad krievi cenšas atjaunot mūsu sagrauto skolu sistēmu, dzirdu atkal un atkal: tiek citēts Ļeņins, ka skolotājs ir «dvēseles inženieris».²⁷³ Arī

²⁷³ Par «dvēseles inženieriem» Staļins nosauca rakstniekus tikšanās laikā pie Maksima Gorkija 1932. gada 26. oktobrī. (Берков В. П., Мокиенко В. М., Шулежков С. Г. Большой словарь крылатых слов русского языка. – Москва: Русские словари, 2000. – С. 201.)

tas ir tehnisks tēls, būtībā vištehniskākais. Inženierim ir darīšana ar mašīnām, un, ja inženieri uzlūko kā īsto cilvēku dvēseles kopšanai, tad man būtu jāsecina, ka dvēsele tiek uzskatīta par mašīnu...

Vai man patiesi ir jāizdara šādi secinājumi? Nacisti vienmēr ir mācījuši, ka marksisms ir materiālisms un ka bolševisms materiālisma uzsvēršanā pārspēj sociālisma mācību, jo bolševisms cenšas atdarināt amerikāņu industriālās metodes un pārņemt to tehniskoto domāšanu un izjūtas? Kas šajos apgalvojumos ir paties?

Viss un nekas.

Ir skaidrs, ka bolševisms mācās no amerikāņu tehnikas, ka tas kaismīgi apriko ar tehniku savu valsti, tādējādi atstājot dziļas pēdas savā valodā. Taču kādēļ tas tehnisko savu valsti? Lai sagādātu saviem cilvēkiem cilvēka cienīgu dzīvi, izmantojot labāku fizisko bāzi, pastāvot mazāk apgrūtinotam darba spiedienam, lai piedāvātu tiem garīgās izaugsmes iespēju. Jauno tehnisko izteicienu pārbagātība bolševisma valodā pierāda tieši pretējo Hitlera Vācijai: tā norāda uz līdzekļiem, ar kuru palīdzību tiek izcīnīta cīņa par gara atbrīvošanu. Tajā pašā laikā man piespiedu kārtā jāsecina, ka vācu valodā tehnisko vārdu pārnesumi garu paverdzina.

Kad divi dara vienu un to pašu... Triviālākā gudrība. Taču savās filologa piezīmēs es nevēlos pasvītrot neprofesionālu lietojumu: ja divi lieto vienus un tos pašus izteicienus, viņus nebūt nevērza vieni un tie paši nodomi. Es to īpaši un atkārtoti vēlos uzsvērt šodien. Jo mums ir jāpieliek gaužas pūles, lai iepazītu no mums ilgu laiku nošķirto un apmeloto tautu īsto garu. Un ne par vienu citu tautu mums nav melots tā kā par krieviem... Un nekas mūs nepietuvina kādas tautas dvēselei tik ļoti kā valoda... Un tomēr: «pieslēgt» un «dvēseles inženieris» – abi ir tehniski termini, taču vācu metafora norāda uz paverdzināšanu, bet krievu – uz brīvību.

XXIV nodaļa *CAFÉ EUROPE*

1935. gada 12. augusts. «Tā atrodas pašā malā – no tās var saskatīt Āziju, tomēr tā atrodas Eiropā,» man teica Dembers, kad viņš pirms diviem gadiem stāstīja par savu norikošanu uz Stambulas universitāti. Šodien es atkal acu priekšā redzu viņa apmierināto smaidu, pirmo pēc bēdīgajām nedēļām, kas sekoja viņa atlaišanai, precīzāk – viņa padzīšanai. Es tieši šodien atceros, kā šis smaidis un priecīgais balss tembris izcēla vārdu «Eiropa», jo šodien atnāca pirmā ziņa no Blisiem pēc viņu izceļošanas. Nu jau viņiem vajadzētu būt iebraukušiem Limā, viņu vēstule nosūtīta no Bermudu salām. Tā uz mani iedarbojas ļoti nomācoši – es apskaužu šos laudis par viņu brīvību, par viņu horizonta paplašināšanos, es viņus apskaužu par viņu iespēju strādāt – un tā vietā, lai priecātos, viņi žēlojas par jūras slimību un par ilgām pēc Eiropas. Es uzņāpu pāris pantus, kurus vēlējos viņiem nosūtīt:

Pateicieties Dievam katru dienu,
Kurš Jūs pārvedis pāri jūrai
Un atpestījis no lielām ciešanām –
Mazām nav nozīmes,
Pie brīva kuģa margām
Nolūkoties jūrā
Nav vislielākais ļaunums.
Paceliet pateicībā savas nogurušās acis
Pret Dienvidu krustu:
Prom no visām ebreju ciešanām
Jūs žēlsirdīgi aizvedis kuģis.
Vai jūs ilgojaties pēc Eiropas?

Jums tā atrodas tropos,
Jo Eiropa ir tikai vārds!

1935. gada 13. augusts. Valters raksta no Jeruzalemes: «Nākotnē raksti vienkārsi – «*Café Europe*». Es vēl nezinu, cik ilgi būs spēkā mana acumirklīgā privātā adrese, turpretī «*Café Europe*» mani var droši vienmēr sastapt. Šeit, un ar to es domāju visu Jeruzalemi vispār un īpaši *Café*, es jūtos daudz labāk nekā Telavivā; tur ir vienīgi ebreji un viņi vēlas palikt vienīgi ebreji. Šeit ir eiropiskāk.»

Es nezinu, vai vakardienas korespondences iespaidā šodienas vēstulei no Palestīnas piešķiru lielāku nozīmi, nekā tai ir; taču man šķiet, ka mans nemācītais krustdēls ir pietuvojies Eiropas būtībai ciešāk nekā mani mācītie kolēģi, kuru ilgas piesaistītas ģeogrāfiskajai telpai.

1935. gada 14. augusts. Ar jebkuru pēkšņu ideju es lepojos augstākais vienu dienu; tad tas atslābst, jo tad – filologa liktenis – man ienāk prātā, no kurienes es to esmu paņēmis. Jēdziens «Eiropa» ir aizgūts no Pola Valerī. Lai sevi nomierinātu, es varu piebilst: salīdzināt ar Klemperera «Mūsdienu franču prozu»²⁷⁴. Toreiz, tas jau būs pirms kādiem gadiem desmit, es atsevišķā nodaļā sastādīju un komentēju to, ko francūži domā par Eiropu, kā viņi apraud kontinenta pašsaplosīšanos karā, kā viņi savu būtību pazīst noteiktas kultūras, noteiktas garīgās un gribas stājas izstrādāšanā un izplatīšanā. Pols Valerī savā Cīrihes runā²⁷⁵ 1922. gadā ir pavisam skaidri izteicies par Eiropas telpu kā abstrakciju. Viņam Eiropa ir visur tur, kur iespiedusies trīsvienība Jeruzaleme, Atēnas un Roma, viņš pats saka: Hellāda, antīkā Roma un kristīgā Roma, bet kristīgajā Romā jau ietilpst Jeruzaleme; arī Amerika viņam nozīmē tikai «izcilu Eiropas veidojumu». Taču ar to pašu elpas vilcienu, ar kuru viņš Eiropu ieceļ pasaules virskundzībā, viņš piebilst: «Es nepareizi izsakos, valda nevis Eiropa, bet gan eiropiskais gars.»

Kā var ilgoties pēc Eiropas, kura vairs neeksistē? Vācijā noteikti vairs nav nekādas Eiropas. Un cik ilgi Eiropas pierobežas zemes būs drošas no tās? Limā es justos drošāk nekā Stambulā. Runājot par Jeruzalemi, tā man atrodas pārāk tuvu Telavivai un tai ir daudz kas radniecīgs ar Mīsbahu...

²⁷⁴ V. Klemperera darbs «Mūsdienu franču proza» («*Die moderne französische Prosa [1870–1920]: Studie und erläuterte Texte.* – Leipzig, Berlin, 1923).

²⁷⁵ Franču rakstnieka, dzejnieka Pola Valerī (1871–1945) Cīrihes runa «*Note (ou l'eupéén)*».

(Piezīme mūsdienu lasītājam: bavāriešu pilsētiņā Mīsbahā Veimāras laikā iznāca dienas avīze, kas pēc toņa un satura ne vien sagatavoja «*Stürmer*»²⁷⁶, bet gan aizsteidzās tam priekšā.)

Pēc šīm piezīmēm vārds «Eiropa» manā dienasgrāmatā neparādās gandrīz astoņus gadus, lai gan es cenšos ievērot visu, kas pār mani veļas kā *LTI* savdabība. Protams, ka es negribu teikt, ka šur vai tur kaut kas nebija lasāms par Eiropu vai apstākļiem Eiropā. Tas pat būtu nepareizi, jo nacisms, sākot ar savu ciltstēvu Čemberlenu, savā darbībā izmantojis falsificētu Eiropas ideju, kurai Rozenberga mītā ir centrālā nozīme, un tādējādi to pielūdz daudzi partijas teorētiķi.

Par šo ideju var teikt, ka ar to ir noticis tas, ko rasu politiķi centās izdarīt ar vācu iedzīvotājiem – tā tika «nordiskota». Viss eiropeiskais, saskaņā ar nacistisko doktrīnu, cēlies no nordiskā cilvēka jeb ziemeļģermāņa, visa kaitniecība, visi draudi nāca no Sīrijas un Palestīnas; bet tā kā Eiropas kultūras grieķiskā un kristīgā izcelšanās nebija noliedzama, tad arī hellēņu un Kristus cilme izrādījās blondi-zilacaini-nordiski-ģermāniska. Tas, kas no kristietības neiederējās nacistiskajā ētikā un mācībā par valsti, tika izskausts vai nu kā židiskais, vai nu kā sīriskais, vai nu kā romiskais.

Taču arī šādā izkropļojumā jēdziens un vārds «Eiropa» vēl palika tikai nelielam izglītoto slānim, un parasti bija tikpat aizdomīgs kā nopeltie jēdzieni «inteliģence» un «humānisms». Jo vienmēr pastāvēja briesmas, ka varētu mosties atmiņās senais priekšstats par Eiropu, kas tad nenovēršami novestu pie miermīlīgas, pārnacionālas un humānas domu gaitas. No otras puses, no jēdziena «Eiropa» varēja atteikties vispār, ja par eiropeisko ideju kopības izcelšanās zemi un vienīgo eiropeiskās cilvēces asinsnesēju tika pataisīta Ģermānija. Šādā veidā Vācija tika izcelta no kopējās kultūras mijiedarbības un saistībām, kā dievība ar dievišķām tiesībām tā nostājas pāri citām tautām. Zināms, ka cilvēkiem bija bieži jāklausa, ka Vācijai jāatvairā no Eiropas židiski aziātiskais boļševisms. Un kad 1938. gada 2. maijā

²⁷⁶ «*Miesbacher Anzeiger*» – labēji radikāls dienas laikraksts, dibināts 1875. gadā, iznāca nelielā kūrortpilsētā Mīsbahā, Augšbavārijā, tika izdots līdz 1945. gadam; lielu popularitāti ieguva pēc Pirmā pasaules kara, pateicoties asai Veimāras valdības kritikai. Savas labēji radikālās pozīcijas dēļ iecienītākais pirmo nacistu laikraksts līdz *NSDSP* oficiālā laikraksta iznākšanas sākumam. «*Der Stürmer*» («Triecciennieks») – ilustrēta puspornogrāfiska, antisemitiska avīze, ko kopš 1923. gada izdeva nacistu aktīvistis Jūliuss Štreihers un kurā seksa skandālu apraksti mijās ar slavinājumiem Hitleram un Trešajam reiham. (Štreihers esot lielījies, ka viņa avīze ir vienīgā, kuru Hitlers izlasot no pirmās līdz pēdējai lappusei.)

Hitlers augstākā mērā teatrāli aizceļoja valsts vizītē uz Itāliju, tad presē atkārtoti izskanēja, ka firers un duče nu sāk kopīgi strādāt pie «Jaunās Eiropas» uzcelšanas, savukārt internacionālas asociācijas raisošajai Eiropai uzreiz tika pretstatīts virsraksts «Svētais vācu nācijas ģermāņu reihs». Nekādā ziņā Trešā reiha miera gados vārds «Eiropa» netika lietots tik pārlietu bieži un izceļot šādu īpašu nozīmi un ar tādu jūtu uzsvāru, lai to varētu iegrāmatot kā *LTI* raksturotāju.

Tas iegūst jaunu un arvien izmisīgāku nozīmi, tikai sākoties karagājienam uz Krieviju, un pilnā mērā – tikai sākoties atpakaļplūsmi. Agrāk tikai reizēm, tikai svētdienas kultūras apskatos «Eiropa tika sargāta no bolševisma», bet tobrīd viena vai otra līdzīga frāze kļuva tik izplatīta, ka atkārtoti parādījās katrā avīzes numurā, bieži – dažādās vietās. Gebelss sacer stepes uzbrukuma ainu un viņš brīdina, pārņemot lietvārdu no ģeogrāfijas zinātnes speciālās leksikas, par Eiropas pārvēršanos stepē. Kopš tā brīža stepe un Eiropa, lielākoties cieši blakus, pieder pie specifiskā *LTI* valodas krājuma.

Bet nu ar Eiropas jēdzienu ir notikusi savdabīga atpakaļdarināšana. Valerī skatījumā Eiropa bija atbrīvota no savas sākotnējās telpas, vispār no jebkuras telpas, Eiropa tajā nozīmēja jebkuru platību, kuru garīgi veidoja trīsvienība – Jeruzaleme, Atēnas, Roma (jeb izsakoties latīniskāk – vienreiz Atēnas un divreiz Roma²⁷⁷). Tagad, Hitlera ēras pēdējā trešdaļā, šādu abstrakciju vairs nelieto. Protams, ka runā par Vakareiropas idejām, kuras tiek aizsargātas pret aziātismu. Taču cilvēki piesargās no jauna propagandēt nordiski ģermāniskā eiropiskuma ideju, kura tika tā uzsvēta, nacistam augšupejot, tāpat kā reti kad tika tērēta kāda rindiņa, lai apcerētu patiesībai vairāk atbilstošu Valerī Eiropas jēdzienu. Es to saucau tikai par patiesībai atbilstošu, jo tikai latīniskajā skanējumā un tikai rietumnieciskajā virzībā tas ir pārāk šaurs, lai būtu pilnīgi paties: kopš Eiropu iespaido Tolstojs un Dostojevskis (Vogiē²⁷⁸ jau 1886. gadā izdeva «Krievu romānu»), kopš marksisms tālāk attīstās par marksismu leņinismu, kopš tas saistījies ar amerikāņu tehniku, garīgā eiropiskuma smaguma centrs pārvietojies uz Maskavu...

Nē, tā Eiropa, par kuru *LTI* tagad runā ik dienas, tās jaunais balstvārds «Eiropa» ir jāuztver pavisam telpiski un materiāli; tiek runāts par

²⁷⁷ Acīmredzot V. Klemperers domājis gan antikās, gan kristīgās Romas ietekmi.

²⁷⁸ Eizens Melhioris de Vogjē (1848–1910) – franču rakstnieks un literatūras vēsturnieks.

šauru apgabalū un no konkrēta redzes viedokļa, kā tas bija pieņemts agrāk. Eiropa tagad, proti, ir norobežota ne vien no Krievijas, no kuras īpašumiem, bez šaubām, kā tiek nepamatoti apgalvots, lieli apgabali pienākas jaunajam Hitlera kontinentam, bet Eiropa aizsargājot ir nošķirta arī no naidīgās Lielbritānijas.

Vēl kara sākumā tas bija citādāk. Tad teica: «Anglija vairs nav nekāda sala.» Izteiciens, starp citu, darināts ilgi pirms Hitlera, es to atradu Dizreilija²⁷⁹ «Tankredā» un politiskā ceļojumu rakstnieka Rorbaha²⁸⁰ grāmatās, kurš reklamēja Bagdādes dzelzceļu un Viduseiropu; tomēr šis izteiciens vienmēr saistīties ar Hitleru. Toreiz, uzvaras skurbumā, pēc Polijas un Francijas ieņemšanas, visa Hitlera Vācija rēķinājās ar desantu Anglijā.

Cerības sabruka, bloķētās un uzbrukuma apdraudētās Anglijas vietā stājās bloķētā un invāzijas apdraudētā ass, un nu «blokādi izturētspējīgā» «neatkarīgā Eiropa» kļuva par modes izteicienu, kas apzīmēja Anglijas nodoto, amerikāņu un krievu slepus novēroto, paverdzināšanai un garīguma laupīšanai nolemto «cienijamo kontinentu». No leksikas un no jēdziena viedokļa *LTI* izšķirošs ir «Cietoksnis – Eiropa».

1943. gada pavasarī ar iestāžu atbalstu iznāca («Apcerējums uzrādīts NS bibliogrāfijā») Maksa Klauza grāmata «Fakts Eiropa». Nosaukums pats par sevi pierāda, ka šeit nav runa par izplūdušu, spekulatīvu ideju, daudz vairāk par konkrēto, par apmērīto Eiropas telpu. Par «jauno Eiropu, kas šodien maršē.» Īstā pretinieka vietu šajā darbā ieņem Anglija vēl daudz vairāk nekā Krievija. Teorētiskais pamats ir Koudenhava-Kalergi²⁸¹ 1923. gadā iznākusi grāmata «PanEiropa», kurā Anglija tiek aplūkota kā Eiropas galvenais spēks, bet Padomju Krievija kā eiropēiskās demokrātijas briesmas. Naidīgumā pret padomēm Koudenhavs ir nacistiskā autora sabiedrotais, nevis pretinieks. Taču šeit galvenais nav parādīt abu teorētiku tīri politisko nostāju. Klauzs citē to, kā Koudenhavs izskaidro savienības zīmi: «zīme, zem kuras apvienosies visu valstu paneiropieši, būs saules krusts: sarkans krusts uz zeltainas saules, humānisma un saprāta simbols». Manā kontekstā nav nozīmes tam, ka Koudenhavs nesaprot, ka tieši viņa

²⁷⁹ Bendžamins Dizreiljs lords Bikonfilds (1804–1881) – Lielbritānijas valsts darbinieks, 1868. un no 1874. līdz 1880. gadam premjerministrs, rakstnieks, romāns «Tankreds» izdots 1847. gadā.

²⁸⁰ Pauls Rorbahs (1869–1956) – vācu rakstnieks, publicists.

²⁸¹ Rihards Nikolauss grāfs fon Koudenhava-Kalergi (1894–1972) – austriešu rakstnieks un politiķis, Paneiropēiskās kustības dibinātājs.

izslēgtā Krievija nes eiropeskuma lāpu un tam, ka viņš aizstāv angļu hegemoniju. Šeit no svara ir vienīgi tas, ka Koudenhavam centrālajā vietā nostādīta Eiropas ideja un nevis telpa – uz nacistiskā apcerējuma vāka turpretī uzreiz redzama telpa, redzama kontinenta ģeogrāfiskā karte – un ka šī ideja saucas humānisms un saprāts. Grāmatā «Fakts Eiropa» ir izsmieta «Malduguns – Paneiropa» un tā nodarbojas vienīgi ar «realitāti», precīzāk, ar to, kas 1943. gada sākumā Hitlera Vācijā tika oficiāli atzīts par ilgstošu realitāti: «Realitāte, milzu kontinentālās telpas organizēšana ar brīvībai izcīnīto bāzi Austrumos, realitāte, varenu spēku atbrīvošanās, lai jebkurā gadījumā padarītu neaizskaramu blokādi izturētspējīgo Eiropu.» Šīs telpas vidū atrodas Vācija kā «kārtības vara». Arī šis vārds pieder pie *LTI* tās vēlinajā fāzē. Tas ir valdošās un ekspluatējošās varas eifēmiski aizplūvurojošs izteiciens, tas gūst panākumus jo spēcīgāk, jo vājākas kļūst «ass partnera», sabiedrotās Itālijas pozīcijas; tas sevī nesatur nekādu ideālu, ar telpu nesaistītu mērķi.

Ikreiz, kad vārds «Eiropa» pēdējos gados parādās presē vai runās – un jo sliktāk Vācijai klājas, jo biežāk un jo apliecinošāk tas notiek –, vienmēr tā vienīgais saturs ir: Vācija, «kārtības vara», aizsargā «Cietoksni – Eiropu».

Zalcburgā tiek rādīta izstāde «Vācu mākslinieki un SS». Virsraksts ziņojumam par to skan šādi: «No kustības triecienvienības līdz cīņas grupām Eiropai.» Īsi pirms tam, 1944. gada pavasarī, Gebelss raksta: «Eiropas tautām, uz ceļiem stāvot, būtu jābūt mums pateicīgām», tās varbūt nemaz nav pelnījušas, ka mēs cīnāmies par viņu drošību! (Es vārds vārdā pie-rakstīju tikai teikuma sākumu.)

Tomēr reiz starp materiālistiem, kuriem vienmēr prātā tikai zemes bloks «Eiropa» Hitlera Vācijas varā, vārdu lūdz dzejnieks un ideālists. 1943. gada vasarā «Reihs» publicē odu par Eiropu antīkajā pantmērā. Dzejnieku sauc Vilfrīds Bāde²⁸² un viņa tikko iznākušo dzejoļu krājums – «Nāve un dzīve». Es nezinu neko citu ne par autoru, ne par viņa darbu, iespējams, abi ir aizgājuši bojā; vienkārši mani toreiz aizkustināja – un vēl šodien atceroties aizkustina – odas tīrā forma un pacilātība. Tajā Vācija ir tā kā dievs vērsa veidolā, kurš nolaupa skaisto Eiropu, un par nolauptu un cildināto ir teikts: «Tu reizē esi / māte, iemīļotā un arī māsa / lielajā noslēpumā, / kas tikko jaušams...» Taču jaunais ideālists un antīko laiku draugs tālāk vairs nenododas lielajam noslēpumam, viņš zina ārstniecības

²⁸² Vilfrīds Bāde (1906–?) – vācu rakstnieks, publicists, nacionālsociālistisku propagandas darbu autors.

līdzekli pret visām garīgām grūtībām: «Taču zobenu / spozmē viss ir vienkārši, un nekas / vairs nav mikla.»

Kāds neizmērojams attālums no domām par Eiropu Pirmajā pasaules karā! «Eiropa, es vairs nevaru, ka tu šajā neprātā ej bojā, Eiropa, es taviem miesniekiem kļiedzu ausī to, kas tu esi!» dzejo Žils Romēns²⁸³ – un Otrā pasaules kara poēts rod pacilātību un apdullumu zobenu spozmē!

* * *

Dzīve pielauj kombinācijas, ko neatļaujas neviens romānu rakstnieks, jo romānā tās pārāk līdzinātos romānam. Apkopojot savas Hitlera laika piezīmes par Eiropu, es nupat pārdomāju, vai tagad nu mēs atgriezāties pie tīrākām domām par Eiropu vai arī mēs vispār atmetīsim Eiropas jēdzienu, jo tieši no Maskavas – ko nebija ņēmis vērā Valerī – šobrīd buriski «pie visiem» vērsas vistīrākā eiropēiskā domāšana, un no Maskavas redzes viedokļa pastāv vairs tikai pasaule un nekāda īpaša province Eiropa, – un tad es saņēmu no mana krustdēla Valtera pirmo vēstuli no Jeruzalemes, pirmo pēc sešu gadu pārtraukuma. Tā vairs nebija nosūtīta no «*Café Europe*». Es nezinu, vai *Café* vēl eksistē, taču katrā gadījumā es šīs adreses iztrūkumu uztvēru tikpat simboliski kā tās toreizējo esamību. Jo arī vēstules saturam ļoti pietrūka toreizējā eiropēiskuma. «Tu varbūt jau esi kaut ko par to lasījis avīzēs (tur bija rakstīts), taču tev pat prātā nevar ienākt, ko šeit sarīkojuši mūsu nacionālisti. Vai es tādēļ bēgu no hitleriskās Vācijas?»... Tā arī «*Café Europe*» vairs nav mājvietas Jeruzalemē. Taču tas jau attiecas uz manas LTI ebreju nodaļu.

²⁸³ Žils Romēns (īstajā vārdā Luijs Fariguls, 1885–1972) – franču rakstnieks, abstraktu vispārcilvēcisku ideju popularizētājs.

XXV nodaļa ZVAIGZNE

Es šodien sev atkal vaicāju to, ko sev un visdažādākajiem cilvēkiem esmu vaicājis jau simtiem reizu: kura ebrejiem bija smagākā diena divpadsmit elles gadu laikā?

Nekad neesmu nedz no sevis, nedz arī citiem saņēmis citu atbildi kā šo: 1941. gada 19. septembris. Sākot ar šo dienu, bija jānēsā ebreju zvaigzne, sešstarainā Dāvida zvaigzne, lupata dzeltenā krāsā, kas vēl šodien apzīmē mēri un karantīnu un kas viduslaikos bija ebreju pazīšanas krāsa, nenovīdības un asinīs ieplūdušās žults krāsa, ļaunuma, no kura jāvairās, krāsa; dzeltenā lupata ar melno uzrakstu «žīds», vārdu, kuru ierāmē abu kopā sabīdīto trīsstūru līnijas, vārdu, kas veidots no bieziem četrkantainiem burtiem, kuri ar savu izolētību un plašo horizontāles pārspīlētību, šķiet, atdarina ebreju rakstu zīmes.

Vai apraksts ir pārāk garš? Nē taču, gluži pretēji! Man tikai netrūkst meistarības precīzākam, iespaidīgākam aprakstam. Cik bieži, kad jauna zvaigzne bija jāuzšuj virsū jaunam apģērba gabalam (drīzāk gan vecam, iegūtam no ebreju apģērbu palātas), jakai vai darba svārkkiem, cik bieži es tiku aplūkojis šo lupatu zem lupas, atsevišķas dzeltenā auduma daļiņas, melnā uzdrukājuma nevienādības. Nē, visu dzeltenā auduma daļiņu nepietiktu, lai saskaitītu ebreju zvaigznes radītos aizvainojumus.

Man preti nāk godīga un labsirdīga izskata vīrs, kas pie rokas uzmanīgi ved mazu zēnu. Viņš apstājas soļā attālumā no manis: «Apskati viņu, Horst! – viņš ir pie visa vainīgs!»... Kopts kungs ar baltu bārdu šķērso ielu, sveicinot dziļi paklanās, sniedz man roku: «Jūs mani nepazīstat, man tikai jums jāpasaka, ka es nosodu šīs metodes.»

Ja man jāiekāpj tramvajā, es drīkstu lietot tikai priekšējo platformu, un tikai tad, ja man jābrauc uz fabriku, un tikai tad, ja fabrika atrodas

tālāk par sešiem kilometriem no mana dzīvokļa, un tikai tad, ja priekšējā platforma ir stingri nodalīta no vagona iekšējās daļas; es vēlos izkāpt, ir jau vēls, un, ja es laikā neierodos darbā, meistars par mani var ziņot gestapo. Kāds mani parausta no mugurpuses: «Ej taču ar kājām, tas tev būs daudz veselīgāk!» Kāds SS virsnieks, smīnošs, nebūt ne brutāls, vienkārši uzjautrinās, kā cilvēki mēdz draiskoties ar suni... Mana sieva saka: «Ir tik jauks laiks, un izņēmuma kārtā man šodien nemaz nav jāiet iepirkties, nekur nav jāstāv rindās – es tevi kādu gabaliņu pavadišu!» – «Nekādā ziņā! Vai man uz ielas būs jānoskatās, kā tevi manis dēļ apvaino? Un tad – kas zina, kam tu liksies aizdomīga, kas tevi vēl līdz šim nepazīst, un, kad tu gādāsi prom manus manuskriptus, tu viņam ieskriesi tieši rokās!»... Kāds mēbeļu nesējs, kas kopš divām pārvākšanās reizēm pret mani ir ļoti draudzīgs – visi labie ļaudis ļoti ož pēc KPD²⁸⁴ –, pēkšņi atrodas Freibergas ielā manā priekšā un sagrābj manu roku ar abām savām ķetnām un čukst tā, ka dzirdams pāri visai ielai: «Nu, profesora kungs, tikai nenokariet galvu! Vistuvākajā laikā viņi nobankrotēs, nolādētie brāļi!» Tam bija jābūt mierinājumam, tas tiešām silda sirdi; taču, ja to viņā pusē sadzird īstais vīrs, tad manam mierinātājam tas maksās ieslodzījumu cietumā un man – dzīvību *via* Aušvice... Auto, garām braucot, nobremzē tukšā ielā, ārā izbāžas sveša galva: «Vai tu vēl arvien esi dzīvs, nolādētā cūka? Būtu tev jānobrauc, pāri pa vēderu!...»

Nē, Einzelfeldes daļiņu nepietiktu, lai saskaitītu ebreju zvaigznes radītos aizvainojumus.

Georga laukumā apstādījumos stāvēja Guckova²⁸⁵ skulptūra, šobrīd izvagotajā zemesstrēlē palicis tikai postaments. Pret šo bisti man bija īpaši draudzīga attieksme. Kurš gan vēl šodien pazīst «Gara bruņiniekus»? Doktora disertācijas rakstīšanas laikā es ar baudu izlasīju visus deviņus sējumus, reiz, daudz senāk, man māte izstāstīja, kā viņa meitenes gados romānu aprijusi kā modernāko un būtībā aizliegto lasāmvielu. Taču ne jau par «Gara bruņiniekiem» es domāju vispirms, kad eju garām Guckova krūšutēlam, bet gan par «Uriel Acosta», kuru es, būdams sešpadsmitgadnieks, noskatījos Krolla operā. Tā toreiz gandrīz jau bija izzudusi no

²⁸⁴ *Kommunistische Partei Deutschlands* – Vācijas Komunistiskā partija.

²⁸⁵ Karls Guckovs (1811–1878) – vācu rakstnieks un publicists, literārās kustības «Jaunā Vācija» (19. gs. 30. un 40. gados) vadītājs; pazīstamākais darbs romāns par Vācijas dzīvi pēc 1848. gada revolūcijas «*Die Ritter der Geister*» («Gara bruņinieki») deviņos sējumos, 1850–1852); luga «*Uriel Acosta*» (1849).

regulārā repertuāra, un katrs kritiķis uztvēra gluži kā pienākumu – atzīt lugu par sliktu un norādīt vienīgi uz tās trūkumiem. Tomēr mani luga satricēja, un viens tās teikums mani ir pavadījis cauri visai dzīvei. Pāris reizes saskaroties ar kādu antisemitisma izpausmi, es domāju, ka varu šo teikumu izjust īpaši dzīvi, taču patiesi tas ienāca manā dzīvē tajā 19. septembrī. Tas skan šādi: «Es labprāt vēlos ienirt vispārībā un plūst kopā ar lielo dzīves straumi!» Protams, no vispārības nošķirts es biju jau kopš 1933. gada, un kopš tā laika no tās nošķirta bija arī visa Vācija; taču par spīti tam, tiklīdz es atstāju dzīvokli un ielu, kurā mani pazina, tā bija pazušana lielajā vispārības straumē, tiesa gan – bailpilna, jo ik acumirkli mani varēja pazīt un aizvainot kāds ļaundaris, taču tā tomēr bija pazušana; bet tagad es biju pazīstams ikvienam jebkurā acumirkli, ar iezīmējumu es biju izolēts un brīvs kā putns. Šī pasākuma pamatojums bija tas, ka ebrejiem jābūt nošķirti, jo viņu briesmonība izpaudusies Krievijā.

Tagad ievietošana geto īstenojās pilnīgi, iepriekš vārds «geto» parādījās tikai tad, ja, piemēram, uz vēstuļu zīmogiem bija lasāms «geto Licmanštate», vārds tika pataupīts iekarotajām ārzemēm. Vācijā bija atsevišķas ebreju mājas, kurās vienkopus sastūma ebrejus un kuras ārpusē dažkārt apzīmēja ar uzrakstu – «žīdu māja». Taču šīs mājas atradās ārēšu dzīvojamās kvartālos, un tajā nedzīvoja tikai ebreji – šī iemesla pēc reizēm pie citām mājām varēja lasīt paziņojumu: «Šī māja ir brīva no žīdiem.» Uz dažas labas sienas melnais, biežais uzraksts saglabājās, līdz tās pašas sabruka kādā uzlidojumā, kamēr izkārtnes «Tīrs ārēšu veikals» un naidīgie skatlogu apgleznojumi «Žīdu veikals!» tāpat kā darbības vārds «ārizēt» un apliecinotie vārdi pie bodītes durvīm: «Pilnīgi ārizēts uzņēmums!» ļoti drīz pazuda, jo nebija vairs neviena ebreju veikala un nekā vairs ko «ārizēt».

Tagad, kad tika ieviesta ebreju zvaigzne, vairs nebija nekādas nozīmes, vai ebreju mājas atradās izklaidus vai veidoja savu kvartālu, jo ikviens zvaigzni nēsājošs ebrejs nesa savu geto līdzīgu tāpat kā gliemezis savu māju. Un bija vienalga, vai viņa mājā dzīvoja tikai ebreji vai arī ārēši, jo vīrs viņa vārda bija jābūt pielīmētai zvaigznei. Ja viņa sieva bija āriete, viņai savs vārds bija jāpiestiprina sāņus no zvaigznes un jāpievieno vārds «āriete».

Un drīz šur un tur parādījās citas zīmītes uz gaitenju durvīm, medūzveidīgas zīmītes: «Šeit dzīvoja žīds Veils.» Tad vēstuļu iznēsātāja zināja, ka viņai vairs nav jānopūlas atrast viņa jauno adresi; nosūtītājs saņēma uzrakstīto atpakaļ ar eifēmisku atzīmi: «Adresāts aizceļojis». Tādējādi arī «aizceļojis» šausmīgajā speciālajā nozīmē pilnīgi pieder *LTT* leksikonam – ebreju sadaļā.

Šī sadaļa ir bagāta ar oficiāliem izteicieniem un frāzēm, ko visi iesvētītie labi pārvaldīja un pastāvīgi lietoja savās sarunās. Tas sākās, protams, ar «neāriešu» un «ārizēt», tad bija «Nirnbergas likumi»²⁸⁶ vācu asiņu tīrības saglabāšanai, tad bija «tīri žīdi» un «pusžīdi», un «pirmās pakāpes jaukteni», un citu pakāpju jaukteni, un «ebreju atvases». Un pirms visiem bija «privileģētie».

Tas bija nacistu vienīgais izgudrojums, par kuru es nezinu, vai tā ierosinātāji pilnīgi apzinājās visu sava izgudrojuma velnišķību. Privileģētie parādījās tikai fabriku ebreju darba grupās; viņu privileģētība izpaudās tieši tajā apstākļi, ka viņiem nebija jānēsā zvaigzne un nebija jādzīvo ebreju mājā.

Cilvēks bija privileģēts, ja viņš dzīvoja jauktajā laulībā un no šīs jauktās laulības viņam bija bērni, kuri tika «audzināti vāciski» – tas nozīmē, ka viņi nebija reģistrēti kā piederīgi ebreju kopienai. Iespējams, ka šis paragrāfs, kura tulkojums bieži svārstījās un izraisīja groteskas viltības, patiesībā tika radīts vienīgi tāpēc, lai aizsargātu nacistiski derīgo tautas daļu; taču droši var teikt, ka nekas neiedarbojās uz pašu ebreju grupu graužošāk un demoralizējošāk kā tieši šis priekšraksts. Cik daudz skaudības un naida tas izraisīja! Maz teikumus esmu dzirdējis izrunājam biežāk un ar lielāku rūgtumu kā šo vienu: «Viņš ir privileģēts.» Tas nozīmē: «Viņš maksā mazākus nodokļus nekā mēs, viņam nevajag dzīvot ebreju mājā, viņš nenēsā zvaigzni, viņš var nozust...» Un cik daudz augstprātības, cik daudz nožēlojama ļauna prieka – nožēlojama, jo, galu galā, viņi taču bija tajā pašā ellē kā mēs, kaut arī labākā elles lokā, un beigās gāzes krāsns aprija arī privileģētos –, cik daudz uzsvērtas distances bieži atklājās trijos vārdos: «Es esmu privileģēts.» Kad es tagad dzirdu par ebreju savstarpējām apsūdzībām, par smagiem atriebības aktiem, es vienmēr vispirms domāju par konfliktu starp zvaigznes nēsātājiem un privileģētajiem. Protams, arī ciešajā ebreju mājas kopdzīvē – viena virtuve, viena vanna, viens priekšnams vairākām ģimenēm – un ebreju fabriku grupu ciešajā kopībā bija neskaitāmi citi nesaskaņu iemesli; taču privileģētība un neprivileģētība aizdedzināja visindīgākās naida izpausmes, jo šeit bija runa par visienīstāko, par zvaigzni.

Atkārtoti un ar niecīgām izmaiņām es savā dienasgrāmatā atradu šādus teikumus: «Šeit parādās visas cilvēku ļaunās īpašības, šeit varētu kļūt par antisemītu!» Taču, sākot ar otro ebreju māju – es iepazīnu trīs –, pie šādiem uzliesmojumiem nekad netrūka papildinājuma: «Labi, ka es nu

²⁸⁶ Sk. 187. piezīmi XVIII nodaļā «Es viņam ticu».

esmu izlasījis Dvingera «Aiz dzeloņstieplēm»²⁸⁷. Tiem, kas bija sadzīti kopā Pirmā pasaules kara Sibīrijas noietnēs, nebija nekāda sakara ar ebrejiem, tā ir tīras āriešu rases tauta, vācu karavīri, vācu virsnieku korpusi, taču šajā noietnē gāja tieši tāpat kā mūsu ebreju mājās. Vainīga nav ne rase, ne reliģija, bet spiestība un paverdzināšana...» «Privileģēts» ir otrais sliktākais vārds manas vārdnīcas ebreju sadaļā. Vissliktākais paliek «zvaigzne». Dažreiz to uztver ar karātavu humoru: «es nesu *Pour le Semite*»²⁸⁸ ir izplatīts joks; dažreiz apgalvo – ne tikai citiem, bet arī sev –, ka ar to lepojas; visbeidzot, ar to saista cerības – tas būs mūsu alibi! Taču visu ilgo laiku cauri visām moksliņajām domām spīd tās griezīgais dzeltenums.

Un visindīgāk fosforescē «aizklātā zvaigzne». Zvaigzne, saskaņā ar priekšrakstu, jānēsā neaizklāta sirds pusē, uz žaketes, uz ielas mēteļa, uz darba svārkjiem, tā ir jānēsā ikvienā vietā, kur pastāv satikšanās iespēja ar āriešiem. Kad tu esi atvēris mēteli tveicīgajās marta dienās, tā ka žaketes atloce atsviedusies pāri sirds pusē, kad tu pie krūtīm esi piespiedis mapi, kad tu esi sievietē un nēsā uzroci, tad tava zvaigzne ir aizklāta, iespējams, ka bez nodoma un uz dažām sekundēm, iespējams arī, ka ar nodomu, lai reiz uz ielas izietu bez kauna zīmes. Gestapo ierēdnis to vienmēr uzskata par tīšu aizklāšanu, un par to pienākas koncentrācijas noietne. Un, ja kāds gestapo ierēdnis grib pierādīt savu dedzīgo centību un tu viņam tieši gādies pa ceļam, tad gan roka ar aktu mapi, gan uzroci var nokarāties līdz ceļgaliem, mētelis var būt kārtīgi aizpogāts – bet ebrejs Lesers vai ebrejiete Vinteršteine «ir aizklājuši zvaigzni», un vēlākais pēc gada ceturksņa kopienai pienāk attiecīga miršanas apliecība no Rāvensbrikas vai Aušvices. Uz tās precīzi, pat ar variācijām un individuāli uzrādīts nāves cēlonis; to uzmanīgi nosauc par «sirds muskuļa nepietiekamību» un par «nošauts bēgšanas mēģinājuma laikā». Bet nāves patiesais cēlonis ir aizklātā zvaigzne.

²⁸⁷ Edvina Dvingera romāna «Armija aiz dzeloņstieplēm» («*Die Armee hinter Stacheldraht. Das Siberische Tagebuch*», 1929) darbība notiek vācu karagūstekņu noietnē Sibīrijā; darbā izmantoti autobiogrāfiski fakti – Pirmajā pasaules karā Dvingers krita krievu gūstā, vēlāk Pilsoņu kara laikā ciniņās baltgvaru armijā. Sk. arī 184. piezīmi XVII nodaļā «Sistēma un organizācija».

²⁸⁸ Ebrejam (franču val.). Parodēts prūšu ordeņa «*Pour le Mérite*» («Par nopelniem») nosaukums.

XXVI nodaļa JŪDU²⁸⁹ KARŠ

Mans blakusstāvētājs uz priekšējās platformas mani vēriģi uzlūko un klusi, taču pavēles tonī saka man ausī: «Tu izkāpsi pieturā «Galvenais dzelzceļš» un nāksi man līdzī.» Ar mani tas notiek pirmo reizi, taču es, protams, par to zīnu no citu zvaigznes nēsātāju stāstiem. Tas beidzās vēl samērā labi, viņš bija noskaņots uz jokiem un uzskatīja mani par nekaitīgu. Bet, tā kā es to nevarēju zināt iepriekš un tā kā arī mērena un jokpilna apiešanās no gestapo puses nav nekāds baudījums, mani šis starpgadījums tomēr traumē. «Es vēlos šo puisi mazliet atutot,» mans «suņukērājs» saka sargam, «lai viņš te pastāv ar seju pret sienu, līdz es viņu pasaukšu.» Un es stāvu apmēram ceturtdaļstundu kāpņu telpā, seju pret sienu, un garāmejošie mani apmētā lamu vārdiem un tādiem padomiem, kā: «Pakaries taču beidzot, žīdu suns, uz ko tu vēl gaidī?»... «Vēl neesi pietiekoši dabūjies pērienu?»... Visbeidzot atskan: «Nākt augšā, bet fiksi... Skriešus!» Es atveru durvis un palieku stāvam tuvākā rakstāmgalda priekšā. Draudzīga uzruna: «Tu jau laikam šeit augšā nekad neesi bijis? Patiesi nē? Tava laime – tev vēl daudz ko mācīties... Ar diviem soļiem pie galda, rokas pie bikšu vilēm un dūšīgi ziņot: «Te žīds Pauls Izraēls Mēslulops vai kā tevi tur sauc. Tad atpakaļ un ārā, marš, marš, un būs slikti, ja ziņojums neizdosies brašs!... Nu, ļoti braši tas nebija, taču pirmajai reizei derēs. Tad nu pie utīm. Personas apliecību un papīrus šurp, un iztukšot kabatas, jums jau vienmēr līdzī ir kaut kas nozagts vai iespekulēts... Kas, tu esi profesors? Cilvēk, tu gribi mūsējos pamācīt? Par šādu bezkaunību vien tu jau esi

²⁸⁹ Latviešu valodā ir iegājies vārdu salikums pēc ebreju izcelsmes vācu rakstnieka Liona Feihtvangerā (1184–1958) tāda paša nosaukuma romāna «*Der jüdische Krieg*» (1932) tulkojuma latviešu valodā («Jūdu karš» / Tulk. Ā. Elksne. – Rīga: Liesma, 1985).

pelnijs Terezienštati... Nē! Tev vēl gluži tālu līdz sešdesmit pieciem, tad jau tev būtu jādodas uz Poliju. Nav vēl sešdesmit pieci – un turklāt tik zaļš un sanācis un tā tvarsties pēc gaisa! Ak Dievs, nu gan esi jautri izdzīvojis savā plītnieka dzīvē, izskaties kā septiņdesmitpiecgadīgs!» Inspektors ir labā omā. «Tev ir palaimējies, ka neesam atraduši pie tevis neko aizliegtu. Bet lai Dievs stāv tev klāt, ja nākamreiz tavās kabatās izskatīsies citādi; kaut viena cigarete un tu būsi prom, un kaut arī tev būtu trīs āriešu sievas... Vākties prom, mudīgi!»

Man jau rokās bija durvju rokturis, kad viņš mani pasauca atpakaļ: «Tagad mājās lūgsies par žīdu uzvaru, vai ne? – Neblenz tā uz mani un neatbildi, es zinu, ka tu to dari. Tas jau ir jūsu karš – ko tu purini galvu? Ar ko tad mēs karojam? Atver žaunas, kad tev jautā, tu taču esot profesors!» – «Ar Angliju, Franciju un Krieviju, ar...» – «Beidz, tās visas ir blēņas. Mēs karojam ar žīdiem, šis ir jūdu karš. Un ja tu vēlreiz papurināsi galvu, es tev tā iemaukšu, ka tu varēsi taisnā ceļā doties pie zobārsta. Tas ir jūdu karš, to pieteica firers, un fireram vienmēr ir taisnība... ārā!»

Jūdu karš! Firers to neizgudroja, viņš arī noteikti neko nav dzirdējis par Josifu Flāviju²⁹⁰, viņš tikai reiz no kādas avīzes vai no skatloga sagrābstīja, ka žīds Feihtvangers uzrakstījis romānu «Jūdu karš». Tā tas ir ar visiem *LTI* īpaši raksturīgiem vārdiem un izteicieniem: «Anglija vairs nav nekāda sala», «pārvēršana masā», «pārvēršana stepē», «vienreizīgums», «zemcilvēki» utt. – viss ir pārņemts, un tomēr viss ir jauns un pieder *LTI* uz mūžīgiem laikiem, jo neatkarīgi no tā, vai tas ir no individuālās vai no zinātniskās, vai no atsevišķu grupu valodas prakses attālākajiem stūriem pārņemts sabiedrībā, to pilnīgi ir saindējis nacisma gars.

Jūdu karš! Es, to dzirdot, purināju galvu un uzskaitīju atsevišķos Vācijas kara pretiniekus. Un tomēr nacistu skatījumā apzīmējums ir pareizs, pareizs daudz plašākā nozīmē, nekā tas tika lietots, jo jūdu karš sākās ar «varas pārņemšanu» 1933. gada 30. janvārī, un 1939. gada 1. septembrī tas piedzīvoja, vēlāk apzīmējot to ar *LTI* pagaidu modes vārdu – «kara paplašināšanos». Es ilgi pretojos pieņēmumam, ka mēs – un tieši tādēļ, ka man bija jāsaka «mēs», es to uzskatīju par šauru un uzpūtīgu pašapmānu –, ka mums šādā veidā jāatrodas nacisma centrā. Taču tas patiesi bija tā, un šīs situācijas izveidošanās ir skaidri saskatāma.

Vienkārši, padomu meklējot, ir rūpīgi jāizlasa nodaļas «Vīnes mācību un ciešanu gadi» lappusēs, kurās Hitlers «Cīņas» grāmatā attēlo savu

²⁹⁰ Romiešu vēsturnieka Josifa Flāvija (37 – 100) darbs «Jūdu karš».

«pārvēršanos par antisemītu». Lai gan daudz kas var šķist aizplīvurots, uzfrizēts un sakonstruēts, viena patiesība kļūst skaidra – pilnīgi neizglītotais un svārstīgais cilvēks iepazīst politiku vispirms no austriešu antisemītu Ligerā un Šēnerera pozīcijām, kurus viņš uzlūko no lumpena redzes vielokļa. Visprimitīvākajā veidā viņš uztver ebreju– visu savu mūžu viņš teiks «žīdu tautu» – vienīgi kā galīciešu pauninieka tēlu, visprimitīvākajā veidā viņš ņirgājas par notašķītā kaftāna nēsātāja ārējo izskatu; visprimitīvākajā veidā viņš, sarūgtināts par panākumu trūkumu Vīnes perioda²⁹¹ laikā, uzkrāj šim par alegoriju kļuvušajam tēlam, pašai «žīdu tautai», visu to netikumumu nastu, kas viņā rada sašutumu un neapmierinātību. Katrā atklātā «kultūras dzīves audzējā» viņš neizbēgami atrod «žīdēnu... kā kāpuru pūstošā miesā». Un visa visdažādāko nozaru ebreju darbību viņš pielīdzina mēra epidēmijai, «sliktākai kā reiz melnā nāve»...

«Žīdēns» un «melnā nāve», nievājoša izsmiekla izteiciens un riebuma, panisku baiļu izpausme – tās abas ir stila formas, ko vienmēr var sastapt Hitlera tekstos, tiklīdz viņš sāk runāt par ebrejiem, tātad jebkurā viņa runā un uzrunā. Viņš tā arī nespēja pārvarēt bērnišķīgo un vienlaicīgi infantilo sākotnējo attieksmi pret ebreju kopību. Tajā meklējama viņa spēka būtiskākā daļa, jo tas viņu vieno ar vistrulāko tautas masu, ko mašīnu laikmetā veido nevis industriālais proletariāts, bet gan daudz vairāk kopā sablīvētais sīkburžuāzijas pūlis un tikai daļēji lauku iedzīvotāji. Citādi gērbtais, citādi runājošais sīkpilsonim nav vis cits cilvēks, bet gan dzīvnieks no cita bara, ar kuru nav iespējama nekāda saprašanās, kurš ir jānīst un jāsaploša. Rase kā zinātnes un pseidozinātnes jēdziens eksistē tikai kopš 18. gadsimta vidus. Bet kā izjūta, kas vērsas pret svešo, kā instinktīva nepatika, kā asinīs sakņots naidīgums pret to, rasu apziņa pieder pie zemākās cilvēces attīstības pakāpes, kas tiek pārvarēta tik lielā mērā, cik atsevišķa cilvēku cilts spēj kaimiņu cilti vairs nesaskatīt cita veida zvēru pulku.

Ja tādā veidā antisemītisms ir veidojies par Hitlera pamatizjūtu, kas sakņojas cilvēka garīgajā primitīvismā, tad līdzīgi jau no paša sākuma un augstākā mērā fireram piemīt aprēķina pilna viltība, kas šķietami galīgi nav savienojama ar viņa rīcības nespēju, un tomēr tik bieži ir ar to saistīta.

²⁹¹ «Pieci gadi nabadzības un skumju» – tā vēlāk Hitlers raksturoja Vīnē nodzīvoto laiku. 1907. gada oktobrī Hitlers devās uz Vīni, lai iestātos Vīnes Mākslas akadēmijā, taču neizturēja iestājekāmenus, tas bija smags trieciens viņa pašapziņai, turpmākie pieci gadi paiet, dzīvojot pusbadā, pelnot iztiku ar gadījuma darbiem, apstaigājot kafējnīcas un cenšoties pārdot savus zīmējumus un skices. 1913. gada maijā viņš pārcēlās uz Mīnheni.

Viņš zina, ka uzticību var sagaidīt tikai no tiem, kuri atrodas tajā pašā primitīvisma stāvoklī kā viņš pats; vienkāršākais un drošākais līdzeklis, kā viņus tajā noturēt, ir kopt instinktīvo naidu pret ebrejiem, legitimēt un cildināt. Viņš šeit trāpa tautas domāšanas vājākajā vietā. Cik sen tas bija, kad ebreji iznāca no savas nošķirtības, no sava atsevišķā stalla un tika uzņemti nācijas kopībā? Emancipācijas sākums ir 19. gadsimta sākums, Vācijā tas pilnīgi īstenojas tikai sešdesmitajos gados, kamēr galiciešu Austrijā saspīestā ebreju masa pat nevēlas atteikties no savas nošķirtības, līdz ar to aizvien sniedzot tiem, kuri runā par neeiropieško tautu, par žīdu aziātisko rasi, konkrētu uzskates un pierādījumu materiālu. Un tieši tajā mirklī, kad Hitlers izdara savus pirmos politiskos apsvērumus, paši ebreji viņu uzved uz vispiemērotākā ceļa – tas ir cionisma uzplaušanas laiks; Vācijā tas vēl maz pamanāms, bet Vīnē, Hitlera «mācību un ciešanu gados» tas ir ļoti jūtams. Viņš šeit izveido – es atkal citēju «Cīņu» – «lielu, plašu kustību». Balstot antisemitismu uz rasu idejas, tam tiek piešķirts ne tikai zinātnisks vai šķietami zinātnisks pamats, bet arī sākotnēji tautiska bāze, tādējādi padarot to par neiznīdējamu: jo cilvēks var mainīt savu apģērbu, savus paradumus, savu izglītību un savu ticību, bet asinis ne.

Kas tad ir iegūts ar šādu neiznīdējamu un instinktu trulumā balstītu naidu pret ebrejiem? Ārkārtīgi daudz kas. Tik ārkārtīgi daudz, ka es nacionālsociālistu antisemitismu neuzskatu par viņu vispārējās rasu mācības īpašu izpausmi, bet gan daudz vairāk esmu pārliecināts, ka viņi vispārējo rasu doktrīnu ir pārņēmuši un izplatījuši tikai tādēļ, lai ilgstoši un zinātniski pamatotu antisemitismu. Ebrejs ir svarīgākais vīrs Hitlera valstī: viņš ir vienkāršajām tautas masām visvieglāk uztveramais aunapiere un grēkāzis, vistautiskākais ienaidnieks, vissaprotamākais kopsaucējs, visizturīgākās skavas ap visdažādākajiem faktoriem. Ja fireram patiesi būtu izdevusies ieplānotā visu ebreju iznīcināšana, tad viņam būtu jāizgudro jauni, jo bez žīdu velna – «kas nepazīst žīdu, nepazīst velnu», mācījās triecienieki –, bez tumšā žīda nekad nebūtu bijis nordiskā ģermāņa gaismas nesēja tēla. Starp citu, fireram jaunu ebreju izgudrošana nebūtu problēma, jo nacistiskie autori atkārtoti izteicās par angļiem kā pazudušās Bībeles jūdu cilts pēctečiem.

Hitlera viltīgā apsēstība izpaudās viņa slīpētajos un nekaunīgi atklātajos norādījumos partijas propagandistiem. Augstākais likums skanēja šādi: neļauj saviem klausītājiem nonākt līdz kritiskai domāšanai, aplūko visu vienkārši! Ja tu runā par vairākiem pretiniekiem, tad dažam labam varētu ienākt prātā, ka tu, atsevišķais, varbūt maldies – tā tad tu visus apvieno zem

viena kopsaucēja, sasaisti tos kopā, piešķir viņiem kopību! Visu to uzskatāmi un tautai saprotami var nodrošināt žids. Turklāt jāievēro personificējošais un alegorizējošais vienskaitlis. Tas atkal nav Trešā reiha izgudrojums. Tautas dziesmā, vēsturiskajā balādē, vēl arī Pirmā pasaules kara karavīru vienkāršajā valodā ar sevišķu patiku izskan – krievs, brits, francūzis. Bet attiecībā uz ebrejiem *LTI* paplašina vienskaitļa lietojumu, piešķirot tam alegorisku nozīmi, ja salīdzina ar agrāko kara algotņu valodu.

Žids – šis vārds nacistu valodas praksē ieņem vēl lielāku telpu kā «fanātisks», taču vēl biežāk nekā «žids» parādās īpašības vārds «židisks», jo tieši ar īpašības vārda palīdzību darbojas tā skava, kas visus pretiniekus apvieno vienā vienīgā ienaidniekā: židiski marksistiskais pasaules uzskats, židiski boļševistiskais kultūras trūkums, židiski kapitālistiskā ekspluatācijas sistēma, židiski angļiskā, židiski amerikāniskā ieinteresētība Vācijas iznīcināšanā; tā, sākot ar 1933. gadu, burtiski katrs ienaidis, lai no kurienes tas būtu nācis, vērsas pret vienu un to pašu ienaidnieku, uz Hitlera «apslēpto kāpuru pūstošā miesā..», uz žīdu, jūdu, kuru sakāpinātos momentos sauc arī par «jūdasu» un pavisam patētiskos acumirkļos – par «visjūdu». Un kopš paša pirmā acumirkļa tiek veikti aizsardzības pasākumi «uzspiestajā karā», jūdu karā – pastāvīgs kara epitets kopš 1939. gada 1. septembra «uzspiests», bet arī 1. septembris neatnesa neko jaunu, vienīgi žīdu slepkavīgo uzbrukumu turpināšanos pret hitlerisko Vāciju, un mēs, mieru mилоšie nacisti, nedarām neko citu, kā vien to, ko esam darījuši jau agrāk, mēs aizsargājamies. Kopš šā rīta «mēs atbildam uz ienaidnieka uguni», tā rakstīts mūsu pirmajā kara biļetenā.

Bet šī slepkavošanas tieksme žīdiem nav dzimusi no kaut kādu refleksiju vai interešu dziļumiem, pat ne no varaskāres, bet gan no iedzimtā instinkta, no žīdu rases «bezgalīgi dziļā naida» pret nordiski ģermānisko. «Žīdu bezgalīgi dziļais naidis» ir klišeja, kas tika lietota visus divpadsmit gadus. Pret iedzimto naidu nav citas drošības garantijas kā vien nīdēja iznīcināšana – tā loģiskā veidā no rasu antisemitisma nostiprināšanās cilvēks nonāk līdz ebreju iznīcināšanas nepieciešamībai. Par anġļu pilsētu «izdzēšanu» Hitlers ir runājis tikai vienu reizi, tas bija atsevišķs izteikums, kas skaidrojams kā viss superlatīvais no viņa neapvaldītās lielummānijas. «Iznīcināt» turpretī ir bieži lietots darbības vārds, tas pieder pie *LTI* valodas krājuma, pie *LTI* ebreju sadaļas un apzīmē mērķi, uz kuru dedzīgi tiecas.

Rasu antisemitisms, vispirms Hitlerā kā viņa primitīvismam atbilstoša izjūta, ir labi pārdomāta, līdz sīkumiem pārdomāta sistēma, kas nacismā ieņem centrālo vietu. Gebelsa «Cīņā par Berlīni» teikts: «Žīdu varētu no-

saukt par iemiesotu izstumto mazvērtības kompleksu. Tādēļ arī to nevar atklāt dziļāk, kā vien apzīmējot ar viņa paša būtību. Nosauc viņu par nelieti, plukatu, meli, noziedznieku un slepkavu. Tas diez vai viņu iekšēji aizskars. Kādu brīdi uzlūko viņu vēriģi un mierīgi un tad pasaki: «Jūs taču esat žīds!» Un tu izbrīnījies pamanīsi, cik nedrošs, cik samulsis un savu vainu apzinošs viņš kļūs tajā pašā acumirkļī...» Meli (tas tiem ir kopīgs ar jokiem) ir jo spēcīgāki, jo vairāk tajos ir patiesības. Gebelsa piezīme ir pareiza līdz melīgajam «savu vainu apzinošs». Šādi uzrunātais neapzināsies nekādu vainu, taču viņa iepriekšējā drošības sajūta pārvērtīsies par pilnīgu bezpalīdzību, jo viņa ebrejiskuma konstatēšana viņam laupīs pamatu zem kājām un atņems jebkuru saprašanās vai vienlīdzīgas cīņas iespēju.

Viss un jebkas *LTI* uz ebrejiem attiecinātajā daļā ir vērsts uz to, lai viņus pilnīgi un nepārvarami nošķirtu no vāciskā. Te viņi tika vispārināti kā žīdu tauta, kā žīdu rase, te atkal kā pasaules žīdi vai starptautiskais žīdisms; abos gadījumos runa ir par viņu nevāciskumu. Viņiem vairs nav atļauts nodarboties ar ārsta un advokāta profesiju; bet, tā kā reizēm viņiem nepieciešami ārsti un advokāti, kam jānāk no viņu pašu vidus – jo jebkura viņu saskare ar vāciešiem nav pieļaujama –, tad šiem ārstiem un juristiem, kas tiek pielaisti tikai pie ebrejiem, ir jālieto īpaši vārdi: tos sauc par slimnieku aprūpētājiem un tiesību konsultantiem. Abos gadījumos līdzdarbojas nolūks ne vien nošķirt, bet arī noniecināt. Ar «konsultantu» tas ir uzskatāmāk, jo agrāk runāja par kaktu konsultantiem atšķirībā no advokātiem ar akadēmiskajām un valsts koncesijām; «slimnieku aprūpētājs» skan pazemojoši tādēļ, ka nozīmē amata un pierastā profesijas nosaukuma slēpšanu.

Dažreiz nav viegli pateikt, kādēļ kāds izteiciens skan nicīgi. Kādēļ nievājošs ir nacistiskais apzīmējums «žīdu dievkalpojums», tas taču neizsaka neko citu kā neitrālais «žīdiskais dievkalpojums»²⁹²? Es nojaušu, ka tādēļ, ka tas atgādina par eksotiskajiem ceļojumu atstāstiem, par kaut kādiem iedzimto afrikāņu kultiem. Un šeit es esmu uz pēdām patiesajam cēlonim – ebrejdievkalpojums attiecas uz ebreju Dievu, un ebreju Dievs ir ciltsdievs un cilts elks, un nevis viena un vispārīga dievība, kurai veltīts ebreju dievkalpojums. Erotiskās attiecības starp ebrejiem un āriešiem sauc par rasu negodu, Frankonijas vadonis Štreihers²⁹³ liek nopostīt kādā

²⁹² Vācu val. – *Judengottesdienst* un *jüdischer Gottesdienst*.

²⁹³ Jūliuss Štreihers (1885–1946) – nacionālsociālistu politiskais darbinieks, viens no niknākajiem antisemitisko uzskatu paudējiem, izdeva laikrakstu «*Stürmer*» (sk. arī 276. piezīmi XXIV nodaļā «*Café Europe*»).

«svētku brīdī» Nirnbergas sinagogu – «Nirnbergas negodu», sinagogas viņam ir «laupītāju alas» – nav nepieciešams nekāds pētījums, lai noskaidrotu, kādēļ tas skan ne vien distancējoši, bet arī nievājoši. Ebrejisma aplamāšana ir viscaur pierasta, kad Hitlers vai Gebelss runā par ebreju, reti netiek izmantoti tādi īpašības vārdi kā «slīpēts», «viltīgs», «nodevīgs», «glēvs», netrūkst arī lamu vārdu, kuri tautas valodā apzīmē fiziskās īpašības, piemēram, «plakanpēdains», «likdegunis», «ūdensbailulis». Izglītoto gumei atbilst «parazītisks» un «nomadisks». Ja kādam ārietim vēlas pateikt vissliktāko, viņu nosauc par žīdu pakalpiņu, ja sieva āriete nevēlas šķirties no vīra ebreja, tad viņa ir žīdu mauka, ja grib aizskart bailes iedvesošo intelīģences slāni, tad runā par likdegunīgo intelektuālismu.

Vai šo lamuvārdu lietojumā divpadsmit gadu gaitā izpaužas kādas izmaiņas, progress vai diferencēšanās? Jā un nē. *LTI* nabadzība ir liela, 1945. gada janvārī tā izmanto tās pašas piedauzības, kuras tā lietojusi jau 1933. gada janvārī. Un tomēr par spīti visu sastāvdaļu līdzībai ir skaidra viena izmaiņa, turklāt drausmīgi skaidra, ja aplūko kādu runu vai avižu rakstu kopumā.

Es atgādināšu par «žīdēnu» un «melno nāvi» Hitlera «Cīņā», nicinājuma toni un bailu toni. Viens no īpaši bieži atkārtotiem un pārfrāzētiem firera izteikumiem ir viņa draudi, ka žīdi drīz pārstās smieties, no kā vēlāk rodas tikpat bieži atkārtotais izteiciens, ka tie patiesi ir pārstājuši. Tā tas bija, un to apstiprina rūgtais ebreju joks, ka ebreji esot vienīgie, kuriem Hitlers ir turējis doto vārdu. Taču smieties pamazām pārstāj arī firers, arī visa *LTI*, smieklī drīzāk izķēmojas līdz konvulsijām, kļūst par masku, aiz kuras veltīgi cenšas paslēpties nāves bailes un visbeidzot – izmisums. Jautrais deminutīvs «žīdēns» pēdējos kara gados nekur nav sastopams, visur jūtamas šausmas no melnās nāves – aiz visiem nicinājuma un uzspēlētās augstprātības izteicieniem un lielības.

Šī stāvokļa spēcīgākā izpausme varētu būt raksts, ko Gebelss publicēja «Reihā» 1945. gada 21. janvārī, «Pasaules nelaimju vaininieki». Tur krievi, kuri jau stāv pie Breslavas, un sabiedrotie pie Rietumu robežas nav nekas cits kā «vienas parazitiskās rases pasaules savvērestības karavīri». Žīdi dzen cilvēku miljonus nāvē aiz riebuma pret mūsu kultūru, «kuru viņi uztver kā augstu pāri stāvošu viņu nomadiskajai pasaules ainai», aiz riebuma pret mūsu saimniecību un sociālajiem institūtiem, «jo tie vairs nepieļauj kustības brīvību to parazitiskajām tieksmēm»... «Lai kur jūs ķertu, jūs saķersiet žīdu!» Bet smieklī viņiem jau daudzkārt ir «pamatīgi» pārgājuši! Un tā arī šoreiz «žīdu vara kritis». Tomēr – žīdu vara un žīdi – un vairs nekāds žīdēns.

Varētu jautāt, vai šī pastāvīgā ebreju neģēlības un mazvērtības un vienīgi ebreju kā pretinieku izcelšana neiedarbojas notrulinoši un rezultātā neizraisa protestu. Jautājums nekavējoties pārvērstos par plašāku jautājumu – par visas Gebelsa propagandas vērtību un iedarbības ilgumu un beigu beigās izvērstos par jautājumu, kas vaicā par nacistisko pamatuzskatu pareizību masu psiholoģijas sfērā. Ar neatlaidību un sīkumus iztīrzošu precizitāti Hitlera «Cīņas» grāmata sludina masas stulbumu un nepieciešamību šo stulbumu veicināt, nepieļaujot nekādu domāšanu. Lai to sasniegtu, nepieciešams atkal un atkal dzīt galvā vienas un tās pašas vienkāršotās idejas, ko nedrīkst apstrīdēt. Un cik daudz no šīs visaptverošās masas bija arī intelektuāļu (vienmēr sapluinītu) dvēseles daļiņu!

Man prātā nāk mazā aptieķniece ar lietuviski-austrumprūsisko vārdu no kara pēdējā ceturtdaļgada. Viņa bija nolikusi grūto valsts eksāmenu, viņai bija laba vispārējā izglītība, viņa bija kaismīga kara pretiniece un ne vismazākajā mērā nebija nacistu piekritēja, viņa skaidri zināja, ka ar viņiem iet uz galu, un ilgojās pēc šī gala. Kad viņai bija nakts maiņa, mēs mēdzām ilgi sarunāties, viņa juta mūsu noskaņojumu un lēnām atklāja savējo. Mēs ar svešu vārdu bēguļojām no gestapo, mūsu draugs Falkšteina bija mums uz kādu brīdi dāvājis patvērumu, un mēs gulējām viņa aptiekas dibenistabā zem Hitlera bildes.

«Es nekad neesmu varējusi ciest viņa vīzdegunību pret citām tautām,» teica mazā Stulgisa, «mana vecmāmiņa ir lietuviete – kādēļ gan lai viņa, kādēļ gan lai es tādēļ būtu mazāk vērtā nekā jebkura tīrasiņu vācu sievietē?» – «Jā, visa viņu mācība nu reiz balstās asiņu tīrībā, ģermāņu privilēģētībā, antisemitismā...» – «Par židiem,» viņa mani pārtrauca, «iespējams, viņam ir taisnība, tas tomēr ir kaut kas cits.» – «Vai jūs personīgi pazīstat...» – «Nē, es vienmēr no viņiem esmu izvairījusies, viņi man šķiet baisi. Par viņiem ir tik daudz dzirdēts un lasīts.»

Es meklēju atbildi, kas varētu apvienot piesardzību un izskaidrošanu. Kad uzliesmoja hitlerisms, jaunajai meitenei nebija vairāk par trīspadsmit gadiem, – ko viņa varēja zināt, ar ko lai sāk?...

Tai brīdī, kā parasti, sākās gaisa trauksme. Uz pagrabu neviens negāja – tur stāvēja baloni ar eksplozīviem šķidrumiem. Mēs tupējām zem kāpņu telpas stiprajiem balstiem. Briesmas nebija pārlieku lielas, lidotāju mērķis galvenokārt bija nesalīdzināmi svarīgākā Plauene. Tomēr šodien mēs piedzīvojām šausmīgu un garu minūti. Ar pavisam īsiem starplaikiem pāri mums lidoja spēcīgas eskadriļas, tik cieši kopā un tik zemu, ka viss apkārt dārdoņā drebeja. Katru brīdi varēja gāzties virsū bumbas. Es redzēju

acu priekšā Drēzdenes nakts ainas un visu laiku atkārtotu vienu teikumu: «Šalc nāves spārni – tā nav nekāda frāze, nāves spārni patiesi šalc.» Jaunā meitene, cieši piespiedusies pie balstiem un pilnīgi sakņupusi sevī, skaļi un smagi elpoja, tas vairāk atgādināja apspiestus vaidus.

Beidzot tie bija prom, mēs varējām iztaisnoties un no tumšās un aukstās kāpņu telpas atgriezties aptiekas gaišumā un siltumā kā dzīvē. «Mēs nu varam gulēt,» es teicu, «pēc pieredzes līdz pašam rīta agrumam trauksmes vairs nebūs.» Piepeši un tik enerģiski, it kā pabeidzot garu disputu, citādi tik lēnprātīgā mazā jaunkundze izmeta: «Un tomēr šis ir žīdu karš.»

XXVII nodaļa EBREJU BRILLES

Armijas ziņas no pilsētas parasti atnesa sieva, es pats nekad neapstājos ne pie viena ziņu dēļa vai skaļruņa, un fabrikā mēs, ebreji, bijām atkarīgi no iepriekšējās dienas ziņojuma, jo kāda āriēša izvaicāšana par jaunākajām telegrammām būtu bijusi politiska saruna, un tā varēja taisnā ceļā aizvest uz koncentrācijas nometni.

«Vai ar Staļingradu beidzot ir cauri?» – «Kā tad! Varonīgā cīņā tika ieņemts trīsistabu dzīvoklis ar vannu un paturēts par spīti septiņkārtīgiem atkārtotiem pretuzbrukumiem.» – «Kādēļ tu nīrgājies?» – «Jo viņi nekad nekaro, viņi noasiņo.» – «Tu jau visu redzi caur ebreju brillēm.» – «Un tu jau sāc runāt īpašajā žīdu valodā!»

Es nokaunējos. Kā filologs es vienmēr centos ievērot katras situācijas un katra pulciņa valodas īpatnības, turklāt pats mēģināju runāt pavisam neizpušķoti un neitrāli, un nu es tomēr ietekmējos no apkārtnes. (Šādā veidā sabojājas dzirde, reģistrēšanas spēja.) Taču mani varēja attaisnot. Ir neiespējami, ka viena grupa, iespiesta vienādos apstākļos – īpaši, ja runa ir par īstu iespiešanu, par ienaidnieka spiedienu –, neveidotu savas valodas īpatnības; atsevišķs indivīds nevar no tā izvairīties. Mēs nācām katrs no savas provinces, šķiras, profesijas, neviens vairs nebija jauns un lokans, daži bija jau vectētiņš. Pirms trīsdesmit gadiem es prātoju par Labrijēra viesnīcas ideju – es biju lektors Neapoles universitātē, un mēs bijām pastāvīgi viesi piekrastes viesnīcā, caur kuru bez mītas plūda tūristi –, tagad es tāpat un pat vēl ar lielākām tiesībām domāju par ebreju «Raksturiem»²⁹⁴.

²⁹⁴ Žans de Labrijērs (1645–1696) – franču rakstnieks, nozīmīgākais darbs «Raksturi jeb šā gadsimta tikumi» (*Les Caractères ou les Mœurs de ce siècle*, 1688–1694), kam par pamatu izmantots sengrieķu filozofa Teofrasta traktāts «Raksturi».

Tur bija divi ārsti un viens apgabaltiesas padomnieks, un trīs advokāti, un viens gleznotājs, un viens ģimnāzijas skolotājs, un ducis tirgotāju, un ducis fabrikantu, un vairāki tehniķi un inženieri un – liels retums starp ebrejiem! – pavisam neizglītots strādnieks, gandrīz vai analfabēts; tur bija asimilācijas un cionisma piekritēji, tur bija cilvēki, kuru senči dzīvoja Vācijā jau pirms gadsimtiem un kuri pie vislabākās gribas nevarēja izlīst no savas vācu ādas, un savukārt citi, kuri tikko bija ieceļojuši no Polijas un kuru mātes valoda, no kā viņi nepavisam nebija atteikušies, bija žargons un nevis vācu valoda. Un nu mēs bijām gan zvaigznes valkātāju grupa Drēzdenē, gan fabrikas strādnieku un sētnieku grupa, gan ebreju māju apdzīvotāji, gan gestapo gūstekņi; un līdzīgi kā cietumā vai armijā uzreiz radās kopība, kas atcēla iepriekšējās kopības un individualitātes un dabiskā veidā nepieciešami radīja jaunus valodas ieradumus.

Tās dienas vakarā, kas atnesa pirmo aizplīvuroto ziņu par Musolini krišanu, Valdmanis klauvēja pie Štilera durvīm. (Mēs ar Štileriem un Koniem lietojām vienu virtuvi, vienu priekšnamu, vienu vannasistabu – tur gandrīz vai nebija nekādu noslēpumu.) Valdmanis agrāk bija bijis turīgs kažokādu tirgotājs, tagad viņš bija ebreju mājas portjē, tāpat viņam bija jāpalīdz ebreju liķu aiztransportēšanā no ebreju mājām un no cietuma. «Vai būtu atļauts ienākt?» viņš sauca. «Kopš kura laika tad tu esi tik pieklājīgs?» no iekšpuses atskanēja atbilde. Un Valdmanis tūlīt pat atbildēja: «Iet jau uz beigām, nu man atkal jāpieskaņojas sarunu tonim ar manām kundēm, un es sāku tieši ar jums.» Viņš runāja pavisam nopietni, viņš necentās jokot; sirds dziļumos viņš jutās piederīgs savam iepriekšējam sociālajam slānim. «Tev atkal uz deguna ir ebreja brilles,» teica Štilers uz sliekšņa (viņš bija grūtsirdīgs un vīlies cilvēks), «gan tu redzēsi, viņš tika sveikā pēc Rēma²⁹⁵ un pie Staļingradas – viņš nepakritis arī pār Musolini.»

«Tu» un «jūs» pie mums dīvaini mijās. Daži, īpaši Pirmā pasaules kara dalībnieki, lietoja «tu», kā bija runājuši armijā; citi cieši turējās pie «jūs», it kā vēlētos tādējādi saglabāt savu kādreizējo stāvokli. Man šajos gados sevišķi skaidras kļuva abas «tu» mākslotās dabas; kad mani kāds āriešu

²⁹⁵ Ernests Rēms (1887–1934) – nacionālsociālistu triecienvienību (SA) izveidotājs un vadītājs; viens no tuvākajiem Hitlera līdzgaitniekiem un arī reālākajiem politiskajiem konkurentiem par ietekmi un varu nacistu partijā. 1934. gadā, kad triecienvienībās bija iesaistīti jau aptuveni divi miljoni cilvēku un Rēma ietekme sāka traucēt Hitleram tuvās aprindās (Rēma aicinājumi uz «Otro revolūciju»), 30. jūnijā Hitlerš organizēja nežēlīgu tīrīšanu partijā – «garo nažu nakti» (*Nacht der langen Messer*): tika nošauts aptuveni tūkstotis SA vadītāju un ierindnieku, Rēmu apcietināja un nošāva cietumā.

strādnieks pašsaprotami uzrunāja ar «tu», nemēģinot mani kaut kā īpaši mierināt, es vienmēr to uztvēru kā mierinājumu, kā cilvēciskās vienlīdzības atzišanu starp mums; kad to darija gestapo, kas mūs principiāli uzrunāja ar «tu», tā man vienmēr bija plauka sejā. Strādnieka «tu» mani iepriecināja ne tikai tādēļ, ka tas ietvēra protestu pret zvaigznes barjeru; ja tas tika teikts fabrikā, kur tomēr par spīti visiem uz to mērķētiem gestapo priekšrakstiem, nebija iespējams ievērot pilnīgu ebreju personāla norobežošanu, tad es to vienmēr uztvēru arī kā zīmi, ka zūd vai vismaz samazinās neuzticība pret buržuāziskās un akadēmiskās vides pārstāvi.

Sociālo slāņu runas atšķirības nekādā ziņā nav tikai estētiskas. Daudz vairāk es esmu pārliecināts par to, ka nelaimīgā neuzticība starp izglītotajiem un proletāriešiem lielā mērā balstās valodas ieradumu atšķirībās. Cik bieži šo gadu laikā esmu sev vaicājis: kā man labāk rīkoties? Strādniekam patīk katrā teikumā lietot sulīgos, gremošanu apzīmējošus izteicienus. Ja es darītu to pašu, viņš uzreiz ievērotu, ka man tas nenāk no sirds, un noturētu mani par lišķi, kurš vēlas pielīst; bet, ja es runāšu, kā protu vai kā esmu mācīts bērnībā un skolā, tad viņš mani uzskatīs par augstprātīgu, par izsmalcinātu pūkli. Runas izmaiņas mūsu grupā nekādā ziņā nenozīmēja tikai daļēju pielāgošanos strādnieku valodas rupjībām. Mēs pārņemām izteicienus, ar kuriem saistīta strādnieka sociālā kārtība un ieradumi. Ja kāds nebija darbā, neviens nejautāja, vai viņš ir slim, bet gan, vai viņš ir «izrakstīts slim», jo tiesības uz slimību radās tikai tad, ja to bija reģistrējis slimokases ārsts. Agrāk uz jautājumu par ienākumiem mēdza atbildēt šādi – es mēnesī saņemu tik un tik daudz vai – mana alga gadā ir tik un tik liela. Tagad teica – «ik nedēļas es atnesu mājās trīsdesmit markas»; un par materiāli labāk nodrošināto sacīja – «viņam ir biezāks naudas maks». Ja mēs par kādu teicām, ka viņš smagi strādā, tad «smagi» vienmēr tika lietots tikai fiziskā nozīmē – vīrs stiepa smagas kastes vai stūma smagas ķerras... Līdzās šiem parastajiem, no strādnieku valodas patapinātajiem izteicieniem apgrozībā bija citi, kuri daļēji bija cēlušies no karātavu humora, daļēji no nepieciešamās spēles, slēpjot mūsu stāvokli. Par tiem ne katru reizi var droši pateikt, cik lielā mērā tie bija lokāla rakstura, cik, runājot filoloģiski, – kopģermāniski. Cilvēks, it īpaši sākumā, kad apcietinājums un noņemšana vēl netika tieši saistīta ar nāvi, nebija visapcietināts, bet gan «aizceļojis»; cilvēks neatradās viskoncentrācijas noņemšanā vai vienkāršotajā un vispārlietotajā KZ²⁹⁶, bet gan «koncertnoņemnē». Īpaši pretīgu nozīmi

²⁹⁶ Koncentrācijas noņemne.

ieguva darbības vārds «pieteikties». «Viņam bija jāpiesakās» – tas nozīmēja, ka viņam ir likts ierasties gestapo, un šāda pieteikšanās noteikti bija saistīta ar nežēlīgu apiešanos un aizvien biežāk – ar neatgriešanos. Iemīļots aizsegs šādai pavēlei līdz ar aizrādījumu par zvaigzni bija apsūdzība par šausmu tenku izplatīšanu. No tā izveidojās vienkāršs darbības vārds «šausmot». Ja kāds bija klausījies ārzemju raidītāju ziņas (un tas notika katru dienu), tad tās līdz mums bija nonākušas no Kečenbrodas. Kečenbroda mūsu valodā apzīmēja Londonu, Maskavu, Berominsteri un Brīvības raidītāju. Ja kādas ziņas apšaubīja, tad tās bija cēlušās no «mutes uztvērēja»²⁹⁷ vai no *JMA*, Ebreju pasaku aģentūras²⁹⁸. Ja runa bija par resno gestapo ierēdni, kura pārziņā atradās Drēzdenes apgabala ebreju lietas – nē, «vajadzības», tas arī ir viens no vārdiem, kurš kļuvis netīrs –, viņu vienmēr sauca par ebreju pāvestu.

Bez pielāgošanās strādnieku vācu valodai un jaunajiem, situācijas izraisītajiem izteicieniem ar laiku sāka izpausties arī trešais raksturotājs. Ebreju skaits arvien samazinājās, atsevišķi un grupās jaunie pazuda Polijas un Lietuvas, vecie – Terezienštates virzienā. Pietika ar pavisam nedaudz mājām, lai tajās ievietotu Drēzdenē palikušos. Arī tas izpaudās ebreju valodā; nav vairs nepieciešams, uzrādīt kāda ebreja pilnu adresi, pietiek nosaukt tikai dažu māju numurus visā pilsētā – viņš dzīvo 92, tas – 56. Tad no vienkopus sakausētajām ebreju paliekām vēlreiz iznīcināja katru desmito (nē, daudzkārt vairāk!), lielākajai daļai ebreju mājas bija jāpamet, un viņus sapieda Hellebergas ebreju nometnes barakās, un no turienes pēc dažām nedēļām viņi devās uz istajām nāves nometnēm. Tie, kas palikuši tagad, bija tikai jauktajās laulībās sastāvošie, tātad īpaši spēcīgi Vācijā iesakņojušies ebreji, kuru lielākā daļa vairs nepiederēja pie ebreju kopienas, disidenti – vēlāk vairs neatzīts un izzudis vārds, – un neāriskie kristieši. Skaidrs, ka viņi par ebreju paražām un rituāliem zināja ļoti maz vai nemaz un nepavisam neprata ebrejiski. Un tad, tieši šeit izpaužas trešais, grūti fikšējamais un tomēr pārlicinošais viņu valodas raksturotājs. Ar zināmu sentimentalitāti, ko mazliet atšķaida kāre uz jokiem, viņi pievēršas jaunības atmiņām, mēģinot sarunās atsvaidzināt aizmirsto. Tam nav nekāda sakara ar dievbijību vai cionismu, tā ir tikai bēgšana no tagadnes, atpūta.

Brokastu pauzes laikā visi ir kopā; viens stāsta, kā viņš 1889. gadā iestājies par mācekli labības uzņēmumā «Libmansons» Ratiborā un cik

²⁹⁷ Vācu val. – *Mundfunk*.

²⁹⁸ Vācu val. – *Jüdische Märchenagentur*.

dīvainā vācu valodā runājis viņa šefs. Dīvainie izteicieni – daži klausītāji sāk starot, viņi atceras; citi lūdz šo vai to paskaidrot. «Kad es mācījos KROTOŠINĀ,» teica Valeršteins, taču, pirms viņš sāk stāstīt, viņu pārtrauc GRĪNBAUMS, vecākais: «KROTOŠINA – vai jūs zināt stāstu par diedelnieku no KROTOŠINAS?» GRĪNBAUMS ir labākais ebreju joku un anekdošu stāstītājs, viņš ir neizsmejams un nesamaksājams, viņš saīsina dienu, viņš palīdz pārdzīvot visgrūtākās depresijas. Stāsts par iecelotāju, kurš KROTOŠINĀ nevarēja kļūt par sinagogas kalpotāju, jo neprata vāciski rakstīt, un kurš Berlīnē vēlāk ieguva komercijas padomnieka posteni, kļūst par GRĪNBAUMA gulbja dziesmu, jo nākamajā rītā viņa vairs nav, un pēc dažām stundām mēs uzzinām, ka viņu ir «aizsaukuši».

«Aizsaukt» filoloģiskā nozīmē ir tuvu radniecīgs «pieteikt», taču tas eksistē ilgāk un tiek plašāk lietots. *LTI* refleksīvā darbības vārda «pieteikties» nozīmei piemīt slepenums tikai gestapo un ebreju starpā; «aizsaukts» turpretī tiek gan jūds, gan kristīgais, gan ārieši – pat masveidīgi, kā 1939. gada vasarā izdarīja militārās iestādes. Jo «aizsaukt» īpašajā *LTI* nozīmē ir «neuzkrītoši aizgādāt prom» – vai tas būtu uz cietumu vai uz kazarām, un tā kā 1939. gada 1. septembrī mēs kļūsim par «nevainīgiem uzbrukuma upuriem», tad visa iepriekšējā mobilizācija ir slepena pulcēšanās nakts aizsegā.

Taču radniecība starp «aizsaukt» un «pieteikties» *LTI* ietvaros pastāv tādēļ, ka divas šausalīgas un nāvējošas norises tiek paslēptas zem bāliem un ikdienišķiem nosaukumiem un ka, no otras puses, šie notikumi ir kļuvuši tik notrulinoši ikdienišķi, ka tos arī apzīmē kā ikdienišķus un vispārpieņemtus – tā vietā, lai uzsvērtu to neizturamo smagumu.

GRĪNBAUMU aizveda. Pēc trim mēnešiem Aušvice atsūtīja viņa urnu, un to apglabāja ebreju kapsētā. Pēdējā kara posmā, kad noindēšana gāzes kamerās kļuva masveidīga, pieklājīgā urnu sūtīšana uz mājām, protams, beidzās, taču ilgāku laiku līdzdalība apbedīšanā kļuva par mūsu svētdienas pienākumu un gandrīz vai par nelielu svētdienas izklaidi. Bieži ieradās divas vai trīs urnas; izrādot cieņu mirušajiem, bija iespējams satikt likteņa biedrus no citām ebreju mājām un citām uzņēmuma grupām. Jau sen vairs nebija neviena garīdznieka, taču par kapsētas pārvaldnieku ieceltais ebrejs ar zvaigzni nolasīja nekrologu, kurā virknējās parastās sprediķa klišejas un, protams, viņš izlikās, it kā cilvēks būtu miris gluži dabiskā nāvē; tad tika norunāta ebreju mirušo piemiņas lūgšana, kurā klātesošie piedalījās, cik nu viņi to spēja. Lielākā daļa to nespēja. Ja kādu zinātāju izjautāja par saturu, viņš attrauca: «Saturš droši vien ir šāds...» – «Vai Jūs to nevarētu

pārtulkot burtiski?» es viņu pārtraucu. – «Nē, man atmiņā palicis vien skanējums, ir pagājis ilgs laiks, kopš esmu to mācījies, esmu palicis ārpus saskares ar to visu...»

Kad pienāca Grīnbauma kārta, viņam bija īpaši daudz pavadītāju. Kamēr mēs sekojām urnai no zāles uz apbedīšanas vietu, mans blakusgājējs man čukstēja ausī: «Kā sauca to amatu, kuru nevarēja iegūt komercpadomnieks no Krotošinas – šamess²⁹⁹, vai tā? Es nekad neaizmirsīšu nabaga Grīnbauma stāstu!» Un viņš atkārtoja soļu takti: «Šamess Krotošinā, šamess Krotošinā.»

Nacistu rasu doktrīna radīja nordiskošanas jēdzienu. Vai šī nordiskošana tai izdevās, atrodas ārpus manas kompetences. Taču tā noteikti īstenoja ebrejiskošanu – pat to vidū, kuri tai pretojās. Bija pilnīgi neiespējami noņemt «ebrejiskās brilles», jo caur tām tika skatīts katrs atgadījums un lasīts katrs ziņojums un katra grāmata. Tiesa, šīs brilles mainījās. Sākumā un vēl ilgi to stikli ietērpa aplūkojamās lietas rozīgā cerību krāsā. «Nav pat uz pusi tik ļauni!» Cik bieži esmu dzirdējis šo mierinošo teicienu, kad es ziņojumus par uzvarām un sagūstīto skaitu uzņēmu pārlietu nopietni! Taču tad, kad nacistiem gāja patiešām slikti, kad viņi vairs nespēja notušet savu sakāvi, kad sabiedrotie tuvojās vācu robežām un tās šķērsoja, kad pilsētu pēc pilsētas sagrava ienaidnieka bumbvedēji – tikai Drēzdene šķita neaizskarama –, tieši tad ebreji nomainīja savas brilles. Musolini gāšana bija pēdējais notikums, kuru vēl uzlūkoja caur vecajiem stikliem. Taču tā kā karš turpinājās, viņu paļaušanās tika salauzta un pārvērtās pilnīgā pretstatā. Viņi vairs neticēja tuvajām kara beigām, viņi, par spīti acīmredzamajam, piedēvēja fireram maģiskas spējas, daudz maģiskākas nekā viņa svārstīties sākušie piekritēji.

Mēs sēdējām mūsu ebreju mājas ebreju pagrabā, mājai bija arī īpašs āriešu pagrabs; tas notika īsi pirms Drēzdenes katastrofas dienas. Mēs savu pilnās trauksmes laiku nosēdējām vairāk garlaikodamies un drebinādamies nekā nobijušies. Pieredze liecināja, ka mums nekas nenotiks, uzbrukums noteikti bija vērsti pret izmocīto Berlīni. Jūtāmies mazāk nomākti nekā ilgu laiku pirms tam; pēcpusdienā mana sieva pie uzticamiem āriešu draugiem bija klausījusies Londonu. Viņa bija dzirdējusi Tomasa Manna pēdējo runu – tā bija par uzvaru pārlicināta, cilvēcīgi skaista runa. Spredīki mūs īpaši neaizrāva, tie radīja nelāgu noskaņojumu – taču šī runa bija tiesām pacilājoša.

²⁹⁹ Kalpotājs sinagogā.

Es vēlējos kaut nedaudz no sava labā noskaņojuma nodot saviem ciešanu biedriem; es gāju no grupas pie grupas: «Vai jūs jau esat dzirdējuši šodienas kara ziņu izlaidumu? Vai jūs jau zināt Manna jaunāko runu?» Visur mani sagaidīja noraidoša attieksme. Vieniem bija bail no aizliegām sarunām: «Paturiet to pie sevis, es nevēlos nokļūt konclāģerī.» Citi bija sarūgtināti: «Pat tad, ja krievi atrastos pie Berlīnes,» teica Šteinics, «karš ilgs vēl daudzus gadus, viss cits ir histērisks optimisms.»

Tik ilgus gadus cilvēki pie mums tika dalīti optimistos un pesimistos kā divās rasēs. Uz jautājumu, kas ir kāds cilvēks, visupirms nenovēršami tiek saņemta atbilde «viņš ir optimists» vai «viņš ir pesimists», kas no ebreja mutes, protams, nozīmēja to pašu, ko «Hitlers drīz kritīs» vai «Hitlers turas». Tagad bija palikuši tikai pesimisti. Šteinica kundze pārspēja savu vīru: «Un ja viņi ieņems Berlīni – arī tas neko nemainīs. Tad karš turpināsies Augsbavārijā. Vismaz gadus trīs. Un mums ir vienalga, vai tie ir trīs vai seši gadi. Mēs to nepārdzīvosim. Saplēsiet taču beidzot savas vecās ebreju brilles!»

Pēc trim mēnešiem Hitlers bija miris un karš beidzies. Tomēr patiesības labā jāteic, ka Šteinicu laulātais pāris to nepiedzīvoja, tāpat arī vēl viens otrs cilvēks, kas toreiz atradās kopā ar mums ebreju pagrabā. Viņi gulēja aprakti zem pilsētas drupām.

XXVIII nodaļa UZVARĒTĀJA VALODA

Katru dienu no jauna es saņēmu šo plauku, kas bija sliktāka par «tu» un gestapo lamu vārdiem. Nekad es pret to neiestājos protestējot un pamācot, nekad es pie tās nepieradu, un nekad starp saviem Labrijēra tipiem es neatradu kaut vienu, kurš būtu izvairījies no šī kauna.

Tu tik tiešām biji mācīta domāt un biji krietna un kaismīga ģermāniste, nabaga Elza Glaubere, tava profesora īstenā asistente un viņa semināra studentu palīdzē un padomdevēja; kad tu apprecējies un tev piedzima bērni, tu tāpat paliki filoloģe un valodas kopēja, un skolotāja – pat pārlieku. Ļaunas mēles aiz muguras tevi dēvēja par «slepenpadomnieka kungu».

Un cik ilgi tu man varēji izpalīdzēt ar savu skaisto, tik komiskā veidā saglabāto klasiķu bibliotēku! Ebreji – cik nu viņiem vispār tika atstātas grāmatas – savā īpašumā drikstēja paturēt tikai ebreju grāmatas, bet slepenpadomnieces kundze bija ļoti piekērūsijs saviem visskaistākajos izdevumos sakopotajiem vācu klasiķiem. Viņa jau pirms gadiem divpadsmit bija atstājusi augstskolu un bija ļoti izglītota tirgotāja sieva, kuram tagad gestapo bija uzticējis mokošo ebreju kopienas priekšnieka amatu. Līdz ar to viņš kļuva par atbildīgo, bezpalīdzīgo un no abām pusēm mocīto starpnieku starp bendēm un viņu upuriem. Nu jau Elzas vadībā vērtīgās grāmatas sāka lasīt viņas bērni. Kā viņai izdevās paglābt šos dārgumus no atkal un atkal ložņājošā gestapo? Pavisam vienkārši un morāli tīri. Pateicoties apzinātam godīgumam. Ja kāda sējuma izdevēju sauca Rihards M. Meijers, Elza Glaubere atklāja M. izcelsmi un saīsinājuma vietā ierakstīja vārdu Mozus; vai arī viņa vērsa uzmanību uz ģermānista Pniovera³⁰⁰ ebrejiskumu, vai arī viņa pamācīja meklētājus, ka slavenā Gundolfa³⁰¹ īstais

³⁰⁰ Oto Zigfrids Pniovers (1895–1939) – vācu literatūrzinātnieks, ģermānists.

vārds bija ebrejiskais Gundelfingers. Ģermānistu vidū ir tik daudz neāriešu, ka šo izdevēju aizsegā par «ebreju grāmatām» pārvērtās Gētes, Šillera un daudzu citu darbi.

Elzas bibliotēka saglabāja savu kārtību un apjomu, jo priekšnieka palielā villa tika pasludināta par ebreju māju, un tādējādi, lai arī ģimenes rīcībā palika nedaudzas istabas, tā dzīvoja pati savās četrās sienās. Es varēju bagātīgi izmantot ebreju klasiskus un ar Elzu bija iespējams mierinoši un nopietni iegrimt profesionālās sarunās.

Turklāt mēs daudz runājām par mūsu izmisīgo situāciju. Man bija grūti izvērtēt, vai Elza bija labāka ebrejiete vai vācu patriote. Abi domu un jūtu veidi kāpinājās zem situācijas spiedoga. Patētiskā izteiksme viegli ielāvījās pat lietiskās ikdienas sarunās. Elza bieži stāstīja, cik ļoti viņa rūpējas, lai viņas bērni izaugtu īstenā ebreju ticībā, taču lai viņi vienlaikus, par spīti visam toreizējam kaunam, ieelpotu ticību Vācijai – viņa nekad neteica savādāk kā «mūžīgajai Vācijai». «Viņiem jāiemācās domāt tāpat kā man, viņiem ir jāiemācās lasīt Gēti kā Bibli, viņiem jāklūst par fanātiskiem vāciešiem.»

Te nu tā bija, plauka man sejā. «Par ko viņiem jāklūst, Elzas kundze?» – «Par fanātiskiem vāciešiem, par tādiem, kāda esmu es. Tikai fanātisks vāciskums var mūs attīrīt no pašreizējā nevāciskuma.» – «Vai tad jūs nemaz nesaprotat, ko jūs runājat? Vai jūs nesaprotat, ka fanātisks un vācisks – ar to es domāju jūsu vāciskumu – sader kopā kā dūre un acs, ka, ka...» Es sarūgtināts viņai atkārtoju to, ko biju pierakstījis savā nodaļā «Fanātisks», protams, ka nepilnīgi un nesakārtoti, taču tādēļ jo spēcīgāk. Visbeidzot es viņai teicu: «Vai jūs nezināt, ka runājat mūsu nāvīgāko ienaidnieku valodā un līdz ar to ļaujat sevi uzvarēt un padodaties, un tā tieši savu vāciskumu nododat? Ja to nezināt jūs, izglītots cilvēks, kas iestājas par mūžīgo, neaptraipīto vāciskumu – kurš gan cits spēs to sajust un no tā izvairīties? Ir dabiski, ka mēs savā spaidīgajā izolētībā veidojam īpašu valodu, ka arī mums ir jālieto birokrātiski, uz mums attiecināti apzīmējumi no nacistiskā vārdu krājuma un ka šur un tur izplatās žargons, koķetēšana ar žargonu un ebrejismiem. Bet šī pakļaušanās uzvarētāja valodai, šī uzvarētāja!»

Elza par manu izvirdumu bija gauži apmulsusi, viņa pēkšņi pazaudēja savu slepenpadomnieces pārākumu. Viņa piekrita un solīja laboties. Un

³⁰¹ Frīdrihs Gundolfs (1880–1931) – dzejnieks, literatūras vēsturnieks, Heidelbergas universitātes profesors, viens no viņa audzēkņiem bija Gebelss.

ta, kad viņa nākamo reizi uzsvēra savu «fanātisko mīlu», šoreiz pret Ifigēniju³⁰², viņa uzreiz samierinoši izlaboja: «Ak, to jau es nedrīkstu sacīt; es tā vienkārši esmu ieradusi kopš lūzuma.» – «Kopš lūzuma?» – «Vai arī to jūs nosodāt? Taču te jums noteikti nav taisnība. Tas ir skaists, poētisks vārds, tas smaržo pēc svaigi uzarta tīruma, to noteikti nav izgudrojuši hitlerieši, tas noteikti radies kaut kur Georges lokā.» – «Noteikti, taču nacisti to ir pārņēmuši, jo tas tik labi sader ar «asinīm un augsni»³⁰³, ar dzimtās zemes un iesakņošanās slavinājumu. Viņi to ir inficējuši ar savām saindētajām rokām tā, ka nākamās piecdesmit gadus neviens kārtīgs cilvēks...»

Viņa mani pārtrauca, devās pretuzbrukumā: es esot pūrists, skolmeistars, nesamierināmu uzskatu pārstāvis, un: «Neņemiet to man pārāk ļaunā – fanātikis.»

Nabaga Elza Glaubere – par viņu un viņas ģimeni neko nebija iespējams uzzināt; «Viņi esot aizvesti no Terēzienšates», tas ir pēdējais, ko par viņu dzirdēja. Kaut arī viņai piemita tieksme estetizēt un slepenpadomnieces uzvedība, viņa bija personība, kuru varēja respektēt un kuras drosmīgajam garīgumam esmu daudz parādā, bet, ja vēlos visu atcerēties bez izskaistināšanas, tad šis nekrologs kļūst par apsūdzību.

Taču apsūdzība pret vienu personu, pret filoloģi, nedaudz attaisno visus pārējos, kuri, mazāk domājot par valodisko, krituši tajā pašā grēkā. Jo šajā grēkā ir krituši itin visi, un katrs ar savu īpašo vokābulu palicis tajā pārkāpumu grāmatā, ko glabā mana atmiņa.

Lūk, jaunais K., gluži neizglītots tirgotājs, kurš tika kristīts jau šūpulī un kurš ir pārliecināts protestants, bez saiknes ar ebreju reliģiju, bez jēlkādas saprašanas, nemaz nerunājot par patikšanu uz cionistiskajiem centieniem, tomēr viņš pārņēma apzīmējumu «žīdu tauta» un lietoja to atkal un atkal, tieši tāpat, kā to lietoja hitlerieši, it kā šodien pastāvētu šāda tauta, gluži tāpat kā vācu tauta, franču tauta un tā joprojām. Un it kā «pasaules žīdība» – viņš atkārtoja arī šo apšaubāmo nacistu salikumu – apzināti veidotu šo tautas vienību. Un tad bija K. pilnīgs pretstats jebkurā fiziskā un psihiskā nozīmē, Krievijā dzimušais S., pēc sejas pantiem līdzīgs mongolim, Vācijas, visa vāciskā nesamierināmais ienaidnieks, kas visos vāciešos saskatīja pārliecinātus nacionālsociālistus. Viņš bija stingrākā paveida

³⁰² J. V. Gētes drāma «Ifigēnija» (1786).

³⁰³ *Blut und Boden* – nacistu propagandas formula, kas koncentrēti izteica nacionālsociālisma ideoloģijas pamatnostādni – «veselu valsti» veido tautas (t. i., asins *Blut*) un zemes (t. i., augsnes *Boden*) vienotība. Frāze ar laiku tautas valodā ieguva saīsinājumu *Blubo*.

cionistiskais nacionālists, un tad, kad viņš iestājās par ebreju nacionālisma tiesībām, viņš runāja par tā «tautiskajām interesēm».

Tad vēl bija zobārsts, nē, zobu ārstētājs F., ārkārtīgi runātīgs cilvēks iepretim saviem neaizsargātajiem pacientiem – jo kā gan lai iebilst ar atplestu muti? –, kurš bija visa vāciskā un bez izņēmuma visu vāciešu nāvīgs ienaidnieks gluži kā S., taču bez jebkāda sakara ar cionismu un ar ebrejiskumu vispār. Viņu caur un caur bija pārņēmusi ākstīga anglofilija, kas izrietēja no kādas uzturēšanās Anglijā privāti laimīgā atmosfērā. Ikvienam instrumentam, ikvienam apģērba gabalam, ikvienai grāmatai, ikvienam uzskatam bija jābūt no Anglijas, citādāk tie bija viscaur slikti, un, ja tie bija no Vācijas, arī no agrāko laiku Vācijas, tie bija pilnīgi noraidāmi. Jo vāciešiem esot «raksturīga mazvērtība». Viņam neienāca prātā, ka viņš ar šo iemīloto vārdu «raksturīgs» palīdzēja izplatīt nacistu jaunveidojumu (gluži tāpat, kā tas, šķiet, neienāk prātā šodienas jauno laiku piekritējiem). Nacistu pedagoģija skāra tikai uzskatus, tās skolnieku neviltoto nacismu, tādējādi visā un visur uzskati tika vērtēti augstāk par jebkurām spējām un izveicību, par jebkurām zināšanām. Jaunā adjektīva izplatību es skaidroju no skolas valodas viedokļa, no eksāmenu un gatavības apliecībām; atzīme «raksturīgi labi» apzīmēja bezierunu nacismu, un tā viena pati atvēra durvis uz jebkuru karjeru. Stiprāko un vārdiski visbagātāk izteikto nepatiku mūsu zobu ārstētājs izjuta pret mūsu slimnieku kopēju. Tā dzīves lielais laiks bija Pirmais pasaules karš, kurā viņš līdzdarbojās kā štāba dakteris. Viņš ļoti labi zināja 1914. gada oficiēru valodu un to neapzināti bagātināja ar katru izteicienu, kuru ieviesa Gebelss. Cik daudz «aizu» viņš bija pārvarējis, cik daudz «krīžu savaldījis»!

Pilnīgi citu motīvu vadīts un pilnīgi citā veidā *LTI* lietoja viens mūsu ebreju ārsta kolēģis. Pirms 1933. gada Dr. P. jutās tikai un vienīgi kā vācietis un kā ārsts, un netērēja laiku, apcerot reliģijas un rases problēmas. Viņš uzskatīja nacismu par maldiem vai slimību, kas pāries bez katastrofas. Tagad viņš jutās kā no laivas izsviests, piespiedu kārtā strādāja fabrikā un bija tās grupas vecākais, kurā ilgāku laiku biju arī es. Tur viņa rūgtums izpaudās ļoti dīvainā veidā. Viņš piesavinājās visus ebrejiem naidīgos nacistu, it īpaši Hitlera, izteicienus, un tik ļoti iejutās šajā izteiksmē, ka, iespējams, pats vairs nespēja novērtēt, cik daudz viņš nīrgājās par fireru un cik daudz – par sevi pašu, un cik daudz šis runas veids viņam bija kļuvis par dabisku pašnoniecināšanos. Viņš pierada saukt katru savas ebreju grupas vīru, pievienojot vārdam apzīmējumu «žīds». «Žīd Lēvenšteins, tev šodien jāstrādā ar mazo šujmašīnu.» – «Žīd Māns, te būs tava darba

nespējas lapa, ko iedot zobu žīdam» (ar to viņš domāja mūsu zobārstu). Sākumā šīs grupas locekļi pret šo runu izturējās ar humoru, pēcāk aprada. Dažiem no viņiem bija atļauja braukt ar tramvaju, citiem bija jāiet kājām. Atbilstoši dalīja grupās – braucējžīdus un skrējējžīdus. Iespējas nomazgāties fabrikā bija ļoti ierobežotas. Daži tās izmantoja, citi mazgājās tikai mājās. Tādējādi izšķīra tīržīdus un žīdu cūkas. Cilvēkiem, kas šai grupai pievienojās vēlāk, tas šķita mazāk gaumīgi, taču viņi to neuztvēra tik nopietni, lai sāktu ķildoties.

Ja pusdienu pārtraukumā tika runāts par kādu mūsu stāvokļa problēmu, tad mūsu vecākais citēja atbilstošus Hitlera teikumus ar tādu pārliecību, ka tie bija jāuztver kā viņa paša vārdi un pārliecība. Piemēram, stāsts par to, ka vakar, vakara pārbaudes laikā 42. numura izturēšanās bijusi ļoti saudzīga. Policija jau atklāti darbojoties pret gestapo, vecākie ierēdņi esot vismaz veci sociāldemokrāti. (Vasarā mums bija jābūt mājās pulksten deviņos, ziemā – astoņos; policijas uzdevums bija to uzraudzīt.) Dr. P. tūlīt pat paziņoja: «Marksisms tiko pēc tā, lai pasauli plānveidīgi nodotu žīdu rokās.» Citreiz runa bija par kādu akciju sabiedrību. Doktors pārliecinātā tonī pauda: «Ar akcijas starpniecību žīds ielavās nacionālās ražošanas asinsritē un padara to par spekulācijas objektu.» Kad man vēlāk radās izdevība pamatīgi studēt «Cīņas» grāmatu, garie teikumi man šķita augstākajā mērā pazīstami; tie pilnīgi saskanēja ar to, ko es savas dienasgrāmatas vajadzībām biju uzrakstījis piezīmju veidā uz lapiņām – tie bija mūsu vecākā izteicieni. Viņš garos firera teikumus zināja no galvas.

Mēs šo vecākā untumu, lai neteiktu – apsēstību, reizēm uztvērām uzjautrināti, reizēm rezignēti. Man pašam tā šķita kā pilnīgas ebreju pakļāvības simbols. Tad pie mums ieradās Bukovcers, un nu mieram pienāca gals. Bukovcers bija vecs, ļoti slimis un nikns vīrs, kas nožēloja savas pagātnes vāciskumu, liberālismu un eiropēiskumu un ārkārtīgi uzbudinājās, kad viņš no ebreju puses dzirdēja kaut vienu noliedzību vai pat vēsu vārdu. Mūsu vecākā izteikumi ikreiz viņa deniņos un uz pilnīgi kailā galvaskausa lika dzīslām izspiesties virves resnumā, un ikreiz no jauna viņš kļiedza: «Es neļaušu sevi difamēt, es neļaušu, ka mūsu reliģija tiek difamēta!» Viņa niknums mudināja dakteri skandināt turpmākos citātus, un reizēm man bija bail, ka Bukovceru ķers trieka. Taču viņš izkļiedza, viņš atkal un atkal izelsa Hitlera iemīļoto un iecienīto svešvārdu: «Es neļaušu sevi difamēt!»

Tikai 13. februāris izbeidza abu *LTI* dzimtcilvēku naidošanos: viņi gulšporera ieliņā zem ebreju mājas drupām...

Ja šī atkarība parādītos tikai ikdienas valodā, tad tas vēl būtu puslīdz saprotams; cilvēks šajā situācijā sevi novēro mazāk, ir vairāk atkarīgs no tā, kas pastāvīgi atrodas viņa acu priekšā un pastāvīgi skan viņa ausīs. Taču kā bija ar drukāto, līdz ar to ar daudzkārt kontrolēto un pilnīgi atbildīgo ebreju valodu? Autori, pierakstot tekstu, liek vārdus uz svaru kausiem un izsver tos divtik, lasot korektūras.

Sākotnēji, kad vēl iznāca dažas ebreju avīzes, es izlasīju kādas apbedījumu runas nosaukumu: «Mūsu firera Levinsteina piemiņai». Par fireru bija nodēvēts kādas kopienas priekšnieks. Es sev pateicu, ka tā ir sāpīga bezgaumība – tomēr runu teicējam, it īpaši mirušo izvadītājam, varētu piedēvēt vainu mīkstināšanos apstākļus, ja jau viņš tā dzenas pēc aktualitātes.

Tagad, četrdesmitajos gados, jau sen vairs nebija ebreju žurnālu un publisku ebreju sprediķu. Toties ebreju mājās varēja atrast specifisku moderno ebreju literatūru. Tūlīt pēc Pirmā pasaules kara Vācijā sākās vāciešu un vācu ebreju nošķiršanās. Reihā iesakņojās cionisms. Radās visnotaļ izteiktas ebreju izdevniecību grāmatnīcas un grāmatu biedrības, kuras izdeva tikai ebreju vēstures un filozofijas darbus un ebreju autoru daiļliteratūru par ebreju un vācu tēmu. Tas viss bieži tika pārdots pēc parakstīšanās un abonementu sēriju veidā – es esmu pārliecināts, ka nākotnes literatūras zinātniekam, kurš vēlēšies savā pētījumā iekļaut vēsturisko un socioloģisko aspektu, būs jānodarbojas ar šo izdošanas un izplatīšanas veidu. Mums vēl bija diezgan daudz šo publikāciju, kuras patiesi bija neāriskas. Īpaši draugam Šteinicam piederēja pamatīga šo lietu izlase; viņam likās, ka jebkura šāda sērija, kura viņam tika piedāvāta un kuru viņš abonēja, apliecināja sava veida pienākumu izglītībā un ticībā. Pie viņa es atradu Buberu³⁰⁴ rakstus, geto romānus, Princa³⁰⁵ ebreju vēsturi, Dubnova³⁰⁶ vēsturi un tā tālāk.

³⁰⁴ Martins Bubers (1878–1965) – ebreju reliģijas un sociālfilozofs. 1902. gadā nodibina Ebreju izdevniecību ebreju darbu tulkošanai. V. Klemperers acimredzot domājis Martina Buberu un Franca Rozencveiga vācu valodā kopīgi tulkotos un izdotos «Rakstus» (*«Die Schrift»*, 20 sēj., 1926–1938).

³⁰⁵ Joahims Princs (1902–1988) – ebreju teologs, sabiedriskais darbinieks, 1937. gadā arestēts un izsūtīts no Vācijas, pārcēlies uz dzīvi ASV, Amerikas ebreju kongresa prezidents (1958–1966); darbs «Ebreju vēsture» (*«Jüdische Geschichte»*) 1931. gadā.

³⁰⁶ Semjons Dubnovs (1860–1941) – ebreju vēsturnieks, publicists. Ievērojamākais darbs – «Pasaules ebreju vēsture» 10 sējumos, kas no 1925. līdz 1929. gadam vācu valodā iznāca Berlīnē (*«Weltgeschichte des jüdischen Volkes von seinen Ursprüngen bis zur Gegenwart»*); 1933. gadā no Berlīnes emigrēja uz Rīgu, kur tika izdots vēstures 10 sējumos tulkojums krievu valodā un vairāki citi darbi; 1941. gadā nacisti viņu arestēja, ievietoja geto, gājis bojā 1941. gada decembrī.

Pirmā grāmata, kuru atradu, bija ebreju apvienības sējums: Artūrs Ēlesers³⁰⁷ «No geto līdz Eiropai; ebrejība garīgajā dzīvē 19. gadsimtā. Berlīne, 1936». Lai arī nekad neiepazinu Artūru Ēleseru klātienē, tomēr biju ar viņu burtiski uzaudzis. Kad deviņdesmitajos gados sāka izpausties manas literārās intereses, viņš bija teātra kritiķis avīzē «*Vossische Zeitung*», un tolaik tas man šķita viens no visaugstākajiem un visapskaužamākajiem amatiem. Ja man šodien būtu kopumā jāizvērtē Ēlesera devums, tad man jāteic, tas tieši atbilda tālaika «Voss-tantei»³⁰⁸ (vēl ne Ulšteinam)³⁰⁹; tas nebija aizraujošs un revolucionārs, taču nobriedis un godprātīgi liberāls devums. Un vēl par šīm kritikām ar pilnu pārliecību jāsaka, ka tās tika rakstītas bez jēlkādas nacionālistiskas šaurības un vienmēr ar skatu uz Eiropu – jo kā gan citādi, kā man palicis atmiņā, Ēlesers būtu uzrakstījis kārtīgu doktora darbu par franču Apgaismības dramaturģiju – un ka tās bija visnotaļ vāciski ieturētas; nevienam nebūtu varējis ienākt prātā, ka tās būtu nākušas no kāda nevācieša. Un tagad, kas par pārmaiņām! Zaudētāja un izstumtā bezcerība no pirmās līdz pēdējai rindai. Tas jāsaprot burtiski. Jo moto angļu valodā, kuru autors pārņēmis no kāda amerikāņu radnieka, bija šāds: «Mēs neesam vēlami nekur.» Vāciski tas nozīmē: «Žīdi ir visur nevēlami!» (Pirmajos Hitlera gados uz restorānu durvju stikliem pamīšus varēja lasīt gan «Žīdi nevēlami», gan «Žīdiem ieeja aizliegta». Vēlāk šis aizliegums kļuva pašsaprotams bez jēlkāda uzraksta.) Un visbeidzot jāpieņem Bertolda Auerbaha³¹⁰ bēres, kurš bija dziļi ticīgs ebrejs un sirsnīgs vācu patriots. Viņš mira 1882. gadā. F. Teodors Fišers³¹¹ savā piemiņas runā pauda, ka viņš dzīvs celsies no kapa, taču Ēlesers pievieno noslēgumu: «Dzejnieka un viņu draugu laiks, kas ir liberālā pasauleskatījuma un ar to cerības saistošo vācu ebreju laiks, ir apglabāts zem šīs pašas velēnas.»

Tā nav neaizsargāta rezignācija, ar kuru šis liberālais un pilnīgi asimilētais literāts pieņem savu izslēgšanu, tā pat nav daļēja un vajadzības spiesta pievēršanās cionismam, kas mani Ēlesera grāmatā pārsteidza un satrieca visvairāk. Izmisums un jauna balsta meklējumi bija pat pārlieku saprotami. Bet sitiens sejš, šis allaž atkārtotais sitiens! Šajā rūpīgajā grā-

³⁰⁷ Artūrs Ēlesers (1870–1938) – vācu rakstnieks, literatūras un teātra kritiķis.

³⁰⁸ Tā tautas valodā dēvēja laikrakstu «*Vossische Zeitung*».

³⁰⁹ Pazīstamā vācu izdevniecība «*Ullstein*», ko vēlāk nopirka oficiālā nacistu izdevniecība «*Franz Eher*».

³¹⁰ Bertolds Auerbaha (1812–1882) – ebreju izcelsmes rakstnieks, filologs; darbos kritizējis antisemitismu.

³¹¹ Teodors fon Fišers (1807–1887) – vācu rakstnieks, literatūras kritiķis.

matā uzvarētāja valoda ir pārņemta ar tādu padevību, ka tajā atkal un atkal lietotas visas raksturīgās *LTI* formas. Atkārtoti jāstopas ar vienkāršoto vienskaitļa lietojumu: «cerošais vācu ebrejs», cilvēces sadalīšanu: «vācu cilvēks»... Kad tiek aprakstīta Apgaismības pāreja no Nikolaja³¹² līdz kritiskajai filozofijai Berlinē, tā nozīmē «spēcīgu izlaušanos»... Ebreji sevi kultūras jomā iedomājās esam «pieslēgti» vāciešiem... Mihaēla Bēra «Pārija»³¹³ ir «aizplīvurots» gabals, un Heines «Almanzors»³¹⁴ ir «aizplīvurots» ebrejs... Volfgangs Mencelis³¹⁵ tiecas pēc Vācijas garīgās dzīves visaptverošas «autarķijas»... Berne³¹⁶ izdzīvo «kaujinieciskus» vīra gadus, viņu nemulsina neviena melodija un nekāds mistiskais «asiņu aicinājums», kādu to dzirdējis Heine un Dizreilijs... Mūsdienu reālistiskās dramaturģijas ceļu «iztaisnojusi» pārlicība par sabiedrisko apstākļu vainu... Un, protams, klātesošs ir arī «darbošanās likums», kas ir izteiciens, kuru droši vien radījis Klauzēvics³¹⁷ un kuru līdz nāvei nomocījuši nacisti. Un «uzvilkta» un «tautībniecisks», un «pusebrejs», un «jauktenis», un «priekšpulks» *e tutti quanti*...³¹⁸

Tieši blakus Ēlesera grāmatai – jo tā bija no tās pašas sērijas un tā pašā gadagājuma – atradās Rūdolda Franka³¹⁹ «romāns stāstos» ar nosaukumu «Ciltstēvi un mazdēli». Es rakstīju savā dienasgrāmatā, ka «šeit *LTI* ir ieslīdējusi dziļumā», un, lai arī šodien es par to rakstu literārākā valodā, es to nespēju izteikt labāk. Skaidrs, ka nacistu vārdu krājums izcēlās ar

³¹² Kristofs Frīdrihs Nikolajs (1733–1811) – vācu izdevējs, literatūras kritiķis, rakstnieks.

³¹³ Mihails Bērs (1800–1833) – ebreju izcelsmes vācu rakstnieks, dramaturgs, viencēliens «Pārija» («*Der Paria*», 1826) – viens no pirmajiem ebreju emancipācijas ideju atspoguļojumiem dailliteratūrā.

³¹⁴ Heinriha Heines traģēdija «Almanzors» (1823). Lugas pamatā galvenā varoņa maura Almanzora konflikts starp uzticību savai etniskajai izcelsmei un reliģijai, un asimilāciju kristietismā.

³¹⁵ Volfgangs Mencelis (1798–1873) – vācu rakstnieks un literatūras kritiķis, galēji konservatīvu uzskatu aizstāvis, viens no dedzīgākajiem literārās kustības «Jaunā Vācija» (H. Heine, K. Guckovs u. c.) apkarotājiem.

³¹⁶ Ludvigs Berne (1786–1837, līdz 1818. gadam Juda Lēbs Baruchs) – vācu rakstnieks, publicists, literatūras kritiķis, viens no politiskā feletona žanra izveidotājiem.

³¹⁷ Karls Klauzēvics (1780–1831) – vācu kara teorētiķis, vēsturnieks, Prūsijas armijas ģenerālis.

³¹⁸ Un visi citi (itāliešu val.).

³¹⁹ Rūdolds Franks (1886–?) – ebreju izcelsmes vācu rakstnieks, tulkotājs, literatūrzinātnieks; romāns «Ciltstēvi un mazdēli» («*Ahnen und Enkel*», 1936).

«dzimtu», «sekotājiem», «uzvilkt» utt., un tas iedarbojās pavisam dīvaini, jo autors izteikti atdarināja Gētes stāstījuma stilu. Šī bija uzvarētāja valoda dziļākā nozīmē, nevis tikai formālajā atbilstībā. Viņš stāstīja par vācu emigrantiem 1935. gadā (starp citu, pārsvarā poētiski nepārliciecināšā veidā), kuri apmetas Birmā un ilgas pēc dzimtenes baro un veldzē ar atmiņām par savu priekšgājēju piedzīvojumiem dzimtenē... Nepastarpinātā vācu tagadne atklājās tikai ar viena vienīga īsa teikuma starpniecību; autors ar to atbildēja uz jautājumu, kādēļ viņa ļaudis no iemīļotās Reinzemes devās uz eksotisko svešzemi: «Viņiem bija iemesls, jo viņi bija ebreji.» Viss cits, kas skāra Vāciju, bija vēsturiska novelistika, kas it visur dedzīgi aprakstīja tradīcijām uzticīgos, jūsmīgi vāciskos, pat pārlietu vāciskos ebrejus. Nu varētu iedomāties, ka šo izceļotāju valodā un sajūtās līdzās mantotajai mīlestībai uz Vāciju būtu bijis sajūtams naidis pret viņu izraidītājiem. Nē, gluži pretēji! Kā traģisku likteni viņi pieņēma to, ka mīlestība uz klasiski vācisko un klasiski ebrejisko sirdi bija jālolo kopīgi. To, ka viņi bija izraidīti no vācu paradīzes, nacistiem īpaši nepārmeta, jo būtiskajos punktos viņi jūta un sprieda tāpat kā nacisti.

Jauktās vācu un ebreju laulības? «Nē, nē, ko Dies' pašķīris, to ļaužam nebūs savienot!»³²⁰ – Mēs dziedam Diseldorfas dzejnieka «Dzimtenes dziesmu», smeldzīgo «Diezin, uz ko gan tas rāda, / Ka esmu tik noskumis es ..»³²¹ un ar to tiek līdzēts! «Mēs bijām nomadi un paliksim nomadi. Nomadi pret savu gribu.» Mēs nespējam arī būvēt paši savas mājas, mēs pielāgojamies kāda cita stilam (nacistiskā puse to sauc par «parazitismu»). Tagad, piemēram, mēs būvēsim sinagogu pagodas stilā un mūsu nomadu ciemats sauksies «Lapkoku būdu zeme». – «Tava roka amatniecībai!» skanēja kāds pirmo nacistisko gadu *LTI* lozungs, bet ebrejiem Hitlers un viņa sekotāji atkal un atkal pārmeta, ka viņi ir tirgoņi un inteliģences bestijas. Bet Franka grāmata slavina ebreju ģimeni, kurā četras paaudzes pēc kārtas amats tiek mantots, parāda to kā tikumības paraugu, izteiksmīgi sludina atgriešanos pie «dabas un amatniecības» un kinorežisoru, kuram nāk prātā filmēt arī Birmā – «iedomājies, kādu gabalu es tiem uzrašu!» – šausa kā atkritēju un paklideni.

³²⁰ Vācu val. – «*Naa, naa! Was Gott ausanand tan hat, soll der Mensch net zammefügen!*»

³²¹ Elksne Ā. Uzdziesmas spārnēm. – Rīga: Liesma, 1975. – 76. lpp. vai R. Egles tulkojumā: «Es nezīnu tiesām, par ko gan / Tik noskumis esmu es ..» // Heine H. Raksti divos sējumos. – Rīga: LVI, 1948. – 1. sēj. – 137. lpp.

Vēsturiskajās novelēs ebrejs, kurš apsūdzēts par aku saindēšanu, dzer no visiem apkārtnes ūdeņiem; lai attīrītos, viņš izdzer četrpadsmit biķerus, un «viņā ieplūda upju un avotu ūdens. Tas izplūda cauri tā dzīslām, miesai un ieplūda tā būtībā un jūtās.» Un tad, kad viņš tiek attaisnots un saņem dzīvošanai Reinzemes namu, viņš zvēr to nekad nepamest «un noliecas cieši pie zemes, kuras sulas viņš ir uzsūcis.» Vai var vēl poētiskāk atzīt asiņu un augsnes doktrīnu? Kad beigās tiek vēstīts par kādu jaunu māti un viņas ļoti jauniņo meitu, kuras teju, teju gatavojas savai jaunajai dzimtenei dāvēt bērņus, tad tas tiek izteikts ar svinīgumu, kura neveiklo komismu autors neuztver: «Divas mātes... tās soļo kā māsas... tās nes uz savu auglīgo zemi jaunu dzimtu.» Vai šeit nav sajūtama pilnīga saskaņa ar Trešā reiha ciltskopības mācību un sieviešu novērtējumu?

Grāmatu es pabeidzu ļoti negribīgi. Literatūras vēsturniekam reiz nu nav tiesību aizmest prom darbu, kas tam raisa nepatiku. Vienīgais tēls, kas mani tur uzrunāja, bija grēcīgais Freds Būhsbaums, kurš Birmā tāpat kā dzimtenē palika uzticīgs savai kino profesijai; viņš neļāva sevi izraidīt no savas esības, no sava eiropeiskuma, no savas tagadnes; viņš uzņēma komēdijas, taču netēloja komēdiju pats savā priekšā un ar sevi pašu. Nē, ja it visur ebreju mājās tika pārņemta uzvarētāja valoda, tad tā bija tikai bezdomu paverdzināšanās, tā nebija uzvarētāja atzišana un ticība tā meliem.

Tas man iesāvēs galvā kādā svētdienas priekšpusdienā. Mēs četratā stāvējām virtuvē, Štilers un es palīdzēju mūsu sievām mazgāt traukus. Štilera kundze, godprātīga bavāriete, kurai varēja manīt tās robusto bavārisko izcelsmi, mierināja savu nepacietīgo vīru: «Kad tu atkal varēsi ceļot savas apģērbu firmas uzdevumā – gan jau tas notiks –, tad mums atkal būs mājstrādniece.» Štilers kādu brīdi klusējot un sparīgi kustoties susināja savus šķīvjus. Tad viņš teica, kaismīgi uzsverot vārdus: «Es vairs nekad neceļošu... viņiem ir pilnīga taisnība, tas ir neproduktīvi, tā ir šaherēšana... es gribu būt dārziņš vai kaut kas tāds... es gribu būt tuvu dabai!»

Uzvarētāja valoda... to nevar runāt nesodīti, to ieelpo un dzīvo saskaņā ar to.

XXIX nodaļa CIONS

Ar Zēlikzonu mums bija maiņas attiecības: viņš bija diabētiķis, un nesa mums kartupeļus apmaiņā pretniecīgu gaļas un sakņu daudzumu. Es tā arī nekad nesapratu, kādēļ tas notika. Mani vienmēr nedaudz aizkustināja, ka viņš pret mums abiem izturējās ar īstām simpātijām, lai gan viņš ienīda visu vācisko un katru vācu patriotu starp zvaigžņu nēsātājiem – to vidū gan tādu bija pavisam nedaudz – uzskatīja par mulķi vai pielidēju. Viņš bija dzimis Odesā un Vācijā ieradies tikai četrpadsmit gadu vecumā Pirmā pasaules kara laikā: viņa mērķis bija Jeruzaleme – par spīti tam vai, kā viņš pats to teica, tieši tādēļ, ka viņš bija apmeklējis vācu skolu un augstskolu. Mani viņš allaž centās pārliecināt par manu uzskatu bezjēdzību. Ik reizi, kad tika pieminēts kāds arests, pašnāvība vai nāves vēsts no noietnēm, tātad ikvienā mūsu satikšanās reizē – un tas notika arvien biežāk, jo mēs diskutējām arvien dedzīgāk –, ik reizi atskanēja: «Un jūs vēl arvien vēlaties būt vācietis un pat mīlēt Vāciju? Visdrīzākajā laikā jūs vēl sāksiet atzīties milestībā Hitleram un Gebelsam!» – «Viņi nav Vācija, un milestība – tā jau neattiecas uz lietas būtību. Šodien, starp citu, es atradu kaut ko jauku par šo tēmu. Vai jūs kādreiz esat dzirdējis par Jūliusu Bābu³²²?» – «Jā, viens no Berlīnes literārajiem ebrejiem, dramaturgs un kritiķis, vai ne?» – «Runa ir par viņa rakstu darbu, kas atrodas Štenica grāmatu skapī, nez no kurienes uzradies, pašdarināts izdevums. Pussimts dzejoļu, manuskripts, kas drukāts tikai viņa draugiem, jo viņš nejutās kā īsts radošs liriski un vienmēr savos dzejoļos sajuta aizgūtu melodiju. Ļoti krietns kautrīgums, turklāt vietā; ik pa brīdim tiešām sajūtams te George,

³²² Jūliuss Bābs (1880–1955) – teātra kritiķis, dramaturgs, rakstnieks, 1933. gadā emigrēja uz ASV.

te Rilke³²³, un drīzāk manierīgi nekā dabiski. Taču viena rinda mani aizkustināja tā, ka es gandrīz aizmirsu samāksloto pakal darināšanu. Es to atzīmēju savā dienasgrāmatā, es jums nolasišu. Es to atceros tik bieži, ka drīz vien zināšu no galvas. Tie ir divi Vācijai veltīti dzejoļi, viens tapis 1914. gadā, otrs – 1919. gadā. Abi sākas ar vienu un to pašu atzišanos:

«Vai mīli Vāciju? – tas jautājums bez jēgas!
 Vai savus matus, asinis un pašu sevi milēt varu?
 Vai mīla pārdošība nav un guvums?!
 Es solījies bez izvēles sev dziļāk un šai zemei,
 Kas esmu pats.»

Ja vienā rindiņā tik ļoti neklabinātu pārdošība un guvums, es varētu pat kļūt skaudīgs. Tieši tā jutos ne tikai es un ne tikai dzejnieks, bet arī tūkstošiem citu cilvēku. – «Tā ir pašsugestija, melošana sev pašam visgodīgākajā no gadījumiem, pietiekami bieži sastopama ticama melošana, turklāt visdažādākajās melu pakāpēs.» – «Un kurš tad ir uzrakstījis skais-tāko Pirmā pasaules kara dzejoļi?» – «Jūs taču nedomājat Lisauera³²⁴ afektētos naida izvirdumus?» – «Blēņas! Tomēr: «Tup divi kraukļi Donavas krastos...» Cerams, ka citēju pareizi; vai tā nav īsta vācu tautasdziesma, ko sadzejojis ebrejs Cukermans?» – «Tieši tikpat īsta, tas nozīmē – mākslīgi atdarināta un paša neizjusta kā Loreleja, un Heines atgriešanās pie ebrejiskuma jums ir zināma, taču par Cukermana cionismu un cionistiskajiem dzejoļiem jūs droši vien neko nezināt. Tas ir patiesi tā, kā tas bija rakstīts uz jūsu augstskolas melnās tāfeles un kā tas bija izlasāms arī citur: «Kad žīds raksta vāciski, viņš melo!» – «Tas mani dzen izmisumā, neviens no jums nevar izvairīties no uzvarētāja valodas, pat ne jūs, kurš visus vāciešu uzskatāt par ienaidniekiem!» – «Viņš daudz vairāk runā mūsu valodā, nekā mēs viņējā! Viņš mācījies no mums. Tikai viņš visu izkropļo līdz meliem un noziegumam.» – «Kā tā? Viņš no mums? Ko jūs ar to domājat?» – «Vai vēl atminaties sākuma runas 1933. gadā? Kad vācieši rikoja lielo demonstrāciju pret ebrejiem? «Vienvirziena ceļš uz Jeruzalemi!» un «Baltais briedis padzen žīdus»; un kā tad saucās visi lozungi, attēli un plakāti?

³²³ Rainers Marija Rilke (1875–1926) – austriešu rakstnieks, dzejnieks.

³²⁴ Ernsts Lisaueris (1882–1937) – ebreju izcelsmes vācu rakstnieks, dzejnieks, dramaturgs, īpašu popularitāti ieguva viņa nacionālie un patriotiskie dzejoļi Pirmā pasaules kara laikā.

Demonstrācijā piedalījās arī kāds ebrejs, viņš nesa uzrakstu uz garas kārts. Tur bija rakstīts: «Mūs ārā!» – «Esmu par to dzirdējis stāstām un domāju, ka tas ir rūgts joks.» – «Nē, tas patiesi tā ir noticis, un šis «mūs ārā!» ir vecāks nekā hitlerisms, un nevis mēs runājam uzvarētāju valodā, bet gan Hitlers mācījies no Hercla³²⁵.» – «Vai jums liekas, ka Hitlers lasījis kaut ko no Hercla?» – «Es vispār neticu, ka viņš jebkad kaut ko nopietni lasījis. Viņš tikai uzlasījis druskas no vispārējās izglītības, vienmēr tikai jucekliģi atgremojojt un pārspilējojt to, ko varēja izmantot savā neprātīgajā sistēmā. Taču tas ir viņa vājprāta ģēnijs jeb dēmoniskums – sauciet un skaidrojiet to, kā jums tik –, ka viņš visu uzlasīto attēlo tik neatvairāmi, ka tas aizrauj un ietekmē primitīvus ļaudis un arī tos, kuriem tomēr piemīt vai ir piemītis zināms saprātīgums, pārvēršot tos atpakaļ bara dzīvniekos. Tur, kur viņš «Cīņā» sākotnēji stāsta par savu naidu pret ebrejiem, par savu Vīnes pieredzi un atziņām, turpat ir klāt arī cionisms, jo Vīnē to nevarēja nejust. Vēlreiz – viņš to visu sakropļo visnetīrākajā, visprimitīvākajā izpratnē; melnmataināis žīdu puika, sātaniski smīnot, uzglūn āriskajai blondīnei, lai ar to apgānītu ģermāņu rasi. To visu viņš dara ar nolūku, lai paša zemāko rasi, žīdu tautu, aizvestu līdz iekārotajai pasaules kundzībai – es patiešām citēju, lai arī no atmiņas, taču gandrīz vārds vārdā visos būtiskākajos punktos!» – «Es to zinu, es jums pat varētu šo vietu norādīt precīzi, jo mūsu vecākais labi pārzina Hitlera citātus un šī ir viena no viņa mīļākajām vietām. Tā turpinās ar to, ka žīdi pēc Pirmā pasaules kara pie Reinas atveduši nēģeri, lai ar piespiedu bastardizēšanu mestu sprunguļus baltajā kungu rasē. Taču kāds tam sakars ar cionistiem?» – «Viņš noteikti mācījies no Hercla uzlūkot ebrejus kā tautu, kā politisku vienību un apvienot tos kā «pasaules žīdu kopumu.»» – «Vai tas Herclam nav šaušalīgs pārmetums?» – «Ko gan var padarīt Hercls, ja viņu ir apzadzis asinssuns un ja ebreji Vācijā nav viņu savlaicīgi uzklaušījuši? Tagad ir par vēlu, un tagad jūs nākat pie mums.» – «Es nē.» – «Jūs! Vispirms jūs kā Rātenavs apgalvosiet, ka jums ir blonda ģermāņu sirds un ka vācu ebreji ir vācu cilts, tā pa vidu starp ziemeļvāciem un švābiem.» – «Es, protams, neiesaistos blondās vācu sirds bezgaumībās, taču vācu cilts, skatoties no tīri garīgās puses, varētu uz mums attiekties. Es domāju tos cilvēkus, kuru dzimtā valoda ir vācu un kuru izglītība ir vāciska. «Valoda ir vairāk nekā asinis!» Citādi

³²⁵ Teodors Hercls (1860–1904) – austriešu rakstnieks, žurnālists, cionisma kustības dibinātājs. Darba «Ebreju valsts» (*Der Judenstaat*, 1896) pamatideja bija neatkarīgas ebreju valsts izveidošana.

man grūti pieņemt Rozencveigu³²⁶, kura vēstules man iedevusi slepenpadošniece Elza – Rozencveigs attiecas uz Bubera sfēru, bet mēs te turamies pie Hercla.» – «Ar jums runāt nav nekādas jēgas, jūs nepārzināt Herclu. Jums tas ir jāapgūst, tas tagad pieder pie jūsu obligātās izglītības, es lūkošu jums sagādāt kādus viņa darbus.»

Šī saruna mani vajāja dienām ilgi. Vai tā tiešām būtu neizglītība, ka nebiju lasījis nevienu Hercla rindu, un kā tas nācās, ka mani neviens to nepiespieda izdarīt? Zināms, ka par viņu runājam biju dzirdējis jau izsenis un dzīves laikā pāris reizes biju sastapies ar cionisma kustību. Vispirms tas notika gadsimta sākumā, kad mani Minhenē gribēja savervēt kāda ebreju korporācija. Tad es tikai paraustīju plecus, kā par kaut ko ļoti tālu. Vēlreiz tas notika dažus gadus pirms Pirmā pasaules kara, kad es lasīju Šniclera «Ceļā plašumos», un drīz pēc tam man bija jālasa referāts Prāgā. Tur es dažas stundas pasēdēju kafejnīcā kopā ar studentiem – cionistiem, un es sev pateicu vēl noteiktāk, nekā iepriekš, lasot Šnicleru, ka runa ir par austriešu fenomenu. Tur, kur cilvēki bija pieraduši valsti dalīt tautībās, kuras naidojās, taču vienlaicīgi izturējās iecietīgi cita pret citu, tur lai ebreju tautība arī pastāv; valstī, kurā galiciešu reģionā vēl masveidīgi iekļāvās sīkpilsoniski ebreju pavalstnieki, kas bija sastinguši brīvprātīgā getoizētā izolētībā ar savu valodu un paražām, tāpat kā kaimiņu poļu un krievu ebreju grupas, kam apspiešana un vajāšana radīja ilgas pēc labākas dzimtenes, tur cionisms bija kaut kas saprotams. Es nesapratu tikai vienu: kā bija iespējams, ka cionisms radās tikai pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados un ka tas parādījās tikai pateicoties Herclam? Jo īstenībā tas tur bija pastāvējis daudz agrāk, ja var tā teikt – iedīgli, savā politiskajā veidolā, un tikai, mainoties politiskajai situācijai, tās tautas idejai un atgriešanās mērķim pie-saistīja īsteni eiropēiskos apstākļos dzīvojošus ebrejus, emancipētos ebrejus, un radās tas jaunais, ko Hercls pievienoja jau esošajai kustībai.

Taču kāds tam sakars ar mani, kāds tam sakars ar Vāciju? Es labi zināju, ka cionismam ir piekritēji Pozenes³²⁷ provincē, ka arī pie mums Berlīnē bija viena cionistu grupa, pat cionistu avīze – taču Berlīnē bija dažnedažādas ekscentriskas un eksotiskas dīvainības, tur noteikti bija arī kāds

³²⁶ Francis Rozencveigs (1886–1929) – ebreju teologs un reliģijas filozofs. 1924. gadā F. Rozencveigs kopā ar M. Buberu sāka jaunu Bibeles tulkojumu vācu valodā, kuru M. Bubers pabeidza pēc F. Rozencveiga nāves 1961. gadā. F. Rozencveiga vārdus «valoda ir vairāk nekā asinis» V. Klemperers izmantojis par šīs grāmatas moto.

³²⁷ Tagad Poznaņa Polijā.

ķīniešu klubs. Kāds tam sakars ar manas dzīves vidi, ar manu personu? Es biju tik pārliecināts par savu vācietību, savu eiropēiskumu, savu vispārcilvēciskumu, savu divdesmito gadsimtu. Asinis? Rasu naidis? Ne jau šodien, ne jau šeit – Eiropas vidū! Arī kari noteikti vairāk nebija gaidāmi, ne jau Eiropas centrā... varbūt vienīgi kaut kur Balkānu nostūrī, Āzijā, Āfrikā. Līdz pat 1914. gada jūnijam es visu to, kas tika rakstīts par iespējamo atgriešanos viduslaikos, uztvēru kā fantazēšanu. Bet par viduslaiku apstākļiem es uzskatīju visu, kas nebija savienojams ar mieru un kultūru.

Tad sākās Pirmais pasaules karš, un mana pašlūguma Eiropas kultūras nesatricināmajam stiprumam tika kārtīgi satricināta. Un, protams, dienu no dienas es jutu antisemitisko, nacistisko plūdu pieaugumu, turklāt es atrados profesoru un studentu vidū, un reizēm man likās, ka tie bija sliktāki nekā sīkpilsoņi... katrā ziņā viņi bija vainīgāki. Un dabiski, ka tas man nebija noslēpums, ka arī pie mums kā aizsargāšanās, kā paš aizsardzība pastiprinājās cionistiskā kustība. Taču es par to neinteresējos, es nelasīju nekādas speciālās ebreju publikācijas, kuras vēlāk ar lielām grūtībām vācu kopā ebreju namā. Vai tāda ierašanās sevī bija spīts vai trulums? Man šķiet, ka ne viens, ne otrs. Vai tā bija iekrampēšanās Vācijā, mīla, kas neko negribēja zināt par tās noniecināšanu? Noteikti nē, tas nebija nekas patētisks, tikai kaut kas pašaprotams. Patiesi, Bāba dzejas rindas izsaka visu to, ko varētu teikt arī es. (Vai viņš parakstītos zem tām arī šodien? – Es viņu pazinu, kad bijām divpadsmit, trīspadsmit gadus jauni zēni, un pēc tam neesmu viņu vairāk satīcis.) Taču tagad es pārāk dziļi ieslīgstu savā 1942. gada dienasgrāmatā un attālinos no filologa piezīmēm.

Nē, tomēr tas tā nav; tas attiecas uz tēmu; jo es tolaik pārdomāju, vai tiešām tikai es viens pats nespēju saskatīt vai redzēju aplami, kā cionisms izplatās Vācijā, ja tas tā būtu bijis, man vajadzētu apšaubīt arī savus tagadējos vērojumus, jo es nepavisam neesmu piemērots ebreju tēmas izklāstam. Man iznāca par to sarunāties, kad iknedēļas vizītē apciemoju Markvaldu. Markvalds bija gandrīz paralizēts, taču garīgi pilnīgi mozs vīrs, nepilnus septiņdesmit gadus vecs. Reizi pāris stundās, kad sāpes kļuva neiecīšamas, viņa drosmīgā sieva viņam injicēja morfiju devu. Tā tas notika jau gadiem, un varēja turpināties arī gadiem. Viņš vēlējās satikt savus emigrējošos dēlus un iepazīties ar mazbērniem. «Taču kad viņi mani aizvedīs uz Terēzienštati, es nobeigšos, jo tur es nesaņemšu morfiju.» Viņu ielādēja vilcienā, kas gāja uz Terēzienštati, bez invalīda ratiņiem, un tur viņš nomira, kopā ar sievu. Zvaigzņu nēsātāju vidū viņš kaut kādā mērā bija izņēmums, gluži kā neizglītoti strādnieki un ierēdņi fabrikā: viņa tēvs

jau izsenis bija muižas īpašnieks Vidusvācijā. Kā skolots lauksaimnieks viņš pārņēma tēva īpašumu un to apsaimniekoja, līdz pasaules kara laikā viņam piešķīra augstu posteni Saksijas Lauksaimniecības ministrijā. Viņš man dažkārt – arī tas attiecas uz jūdu sfēru – ir stāstījis par cūku slaktēšanu, kuru, kā tiek apgalvots, ebreji veicot, lai iedzītu vāciešus bada nāvē, un par gandrīz tādiem pašiem nacistu pasākumiem ar citu nosaukumu: to, ko Pirmā pasaules kara laikā sauca par ebreja slepkavību, tagad sauca par vāciešu nākotnes redzējumu un tautas plānveida saimniecību. Sarunas ar paralizēto nebija tikai un vienīgi par agrārjiem jautājumiem: abi Markvaldi bija labi izglītoti un nopietni interesējās par politiku un literatūru un pēdējo gadu notikumu gaismā, dabiski, pievērsušies ebreju problēmām. Uzvarētāja valoda nebija gājusi secen arī viņiem pašiem. Viņi man deva lasīt greznu apjomīgu rokrakstu, tā bija viņu jau vairākus gadsimtus Vācijā dzīvojošās ģimenes vēsture. Tajā plaši tika izmantots nacistiskais vārdu krājums, un tas viss bija ieguldījums «dzimtas izzināšanā», kas ne bez simpātijām sabalsojās ar vienu otru «autoritāru» jaunākā režīma likumu.

Ar Markvaldu es runāju par cionismu, es vēlējos zināt, vai tam, viņaprāt, Vācijā bijusi būtiska nozīme. Jā, viņš, protams, esot sastapies ar šo «austriešu kustību»; tāpat viņš bija ievērojis, ka pie mums, pastāvot antisemitisma spiedienam, tā bija izvērsusies kopš pasaules kara beigām. Taču no tās nekad nebija radusies visu reihu aptveroša kustība, tā pie mums vienmēr bija aprobežojusies ar nelielu minoritāti, ar nelielu kliķi, lielākā daļa vācu ebreju vairs nebija atdalāmi no sava vāciskuma. Par neizdevušos vai atpakaļ vērstu asimilāciju nevarēja būt ne runas; vācu ebrejus varēja visnotaļ iznīdēt – taču tos nevarēja atvāciskot, arī tad nē, kad viņi paši centās pie tā īpaši piestrādāt. Tad es izstāstīju to, ko man par Hercla ietekmi uz nacismu bija pavēstījis Zēlikzons.

«Hercls? Kas viņš bija vai ir?» – «Vai arī jūs neesat no viņa neko lasījis?» – «Es pat viņa vārdu dzirdu pirmo reizi.»

Arī Markvalda kundze par viņu nebija neko dzirdējusi.

Es to stāstu kā pierādījumu manam nevainīgumam. Es nebiju vienīgais, tādu kā es Vācijā bija krietni daudz, kuram līdz pat pēdējam laikam cionisms bija kaut kas pilnīgi svešs. Un nevajag apgalvot, ka ekstrēmās asimilācijas piekritējs, «neāriskais kristietis» un lauksaimnieks šajā lietā ir slikts liecinieks. Tieši pretēji! Viņš ir īpaši labs liecinieks, jo viņš ieņēma augstu, novērošanai piemērotu amatu. *Les extrêmes se touchent*³²⁸: šis

³²⁸ Galējības saticas (franču val.).

izteikums ir spēkā, ja pretējās puses pazīst viena otru. Kad es 1916. gadā gulēju Paderbornas lazaretē, arhibīskapa seminārs mani izcili labi apgādāja ar franču apgaismības laika literatūru...

Taču Hitlers savus mācību gadus pavadīja Austrijā, un gluži tāpat kā viņš reiha vācu ierēdniecības valodā no turienes ievazāja «deklarāciju», tāpat viņš tur varēja apgūt Hercla valodas un domāšanas formas – pāreju no vienas otrā ir grūti iedomāties, īpaši primitīvu cilvēku gadījumā – ja vien šīs formas viņam vispār piemita. Neilgi pēc šīm sarunām un pārdomām Zēlikzons man atnesa divus Hercla sējumus, cionistiskos rakstus un dienasgrāmatu pirmo sējumu, abi bija izdoti 1920. un 1922. gadā Berlīnes Ebreju izdevniecībā. Es biju satricēts, lai neteiktu – izmisis. Mans pirmais ieraksts dienasgrāmatā skan šādi: «Dievs, pasargā mani no draugiem! Šajos divos sējumos var atrast – ja vien to vēlas – pierādījumus daudz kam, ko Hitlers un Gebelss, un Rozenbergs vērpj pret ebrejiem: nemaz nav nepieciešams īpašs talants, lai to izklāstītu un sagrozītu.»

Vēlāk, pierakstot dažus atslēgas vārdus un citātus, esmu centies saskatīt līdzības un atšķirības starp Hitleru un Herclu. Paldies Dievam, abu starpā bija arī atšķirības.

Pirmām kārtām Hercls nekur nesludina svešu tautu pakļaušanu, nerunājot par iznīcināšanu; viņš nekur neizsaka nacisma pamatideju par izredzētību un vienas rases vai vienas tautas pretenzijām uz kundzību iepretim visai pārējai nepilnīgākajai cilvēcei. Viņš tikai prasa vienlīdzību vienai pakļauto grupai, tikai nelielu, ierobežotu, drošu telpu tiem, ar kuriem ir nežēlīgi apgājušies un kuri ir vajāti. Vārdu «zemcilvēcis» viņš lieto tikai tad, kad runā par zemcilvēcīgu apiešanos ar Galīcijas ebrejiem. Un – viņš nav aprobežots un stūrgalvīgs, viņš nav garīgi un dvēseliski neizglītots kā Hitlers, viņš nav fanātiķis. Viņš tikai vēlas tāds būt, un tas viņam pa pusei izdodas. Viņš nekad nevar sevī nosmacēt saprātu, apdomu, cilvēcību, un tikai atsevišķos brīžos viņš var justies kā Dieva sūtīts Likteņa cilvēks. Viņš sev vaicā atkal un atkal, vai viņš nav tikai ar fantāziju apveltīts feletonists, nevis otrais Mozus. Negrozāms viņa mērķos ir tikai viens, un tieši tas ir arī izvērsts viņa plānos: ka neemancipētajām un patiesi apspiestajām austrumjūdu masām, kas saglabājušās kā tauta, ir jārada dzimtene. Tikko viņš nonāk līdz problēmas rietumu pusei, viņš sapinas pretrunās, ko veltīgi cenšas nogludināt. Jēdziena «tauta» definīcija saļoģās, nevar pateikt, vai gestors³²⁹, valdības darījumu priekšnieks, ir diktators vai tautas vēlēta pārstāvniecība;

³²⁹ Vadītājs (latīņu val.).

viņu neinteresē rasu atšķirības, taču viņš vēlas aizliegt jauktās laulības; ar «liegu» prieku viņš turas pie vācu izglītības un vācu valodas, kuru viņš tāpat kā visu rietumniecisko vēlas saglabāt arī Palestīnā, taču ebreju tautu veido austrumu geto iemītnieku vienveidīgā masa un tā tālāk. Visās šajās svārstībās Hercls nav nekāds ģēnijs, toties labsirdīgs un interesants cilvēks.

Taču, tiklīdz viņš sevi pacēl līdz Dieva sūtņa līmenim un jūt sevī pienākumu būt līdzvērtīgam savai misijai, ebreju mesijas un vācu mesijas domas, tikumu, valodas līdzība sasniedz grotesku, pat šausminošu līmeni. Viņš «attin nacionālsociālo karogu» ar septiņām zvaigznēm, kas simbolizē septiņu stundu darba dienu. Viņš sašķaida tos, kas viņam pretojas, viņš demolē to, kas darbojas viņam pretī, viņš ir vadonis, kurš saņēmis un pilda likteņa uzdevumu, kas nepazināti snauž viņa tautas masā, masā, kura viņam jāveido par tautu, un vadonim ir jābūt ar «cietu skatienu». Taču viņam tāpat jābūt masas psiholoģijas un vajadzību izjūtai. Neapdraudot pats savu brīvdomību un sekmējot visas zinātnes, viņš tomēr pūla bērnišķīgajai ticībai radīs svētceļojuma vietas, viņš izmantos arī pats savu oreolu. «Es redzēju un klausījos (viņš atzīmēja pēc sekmīga masu mītiņa), kā radās mana leģenda. Tauta ir sentimentāla, masām nepiemīt spēja saredzēt skaidri. Es domāju, ka viņiem jau tagad nav par mani skaidra priekšstata. Ap mani sāk mutuļot viegli garaiņi, kas varbūt izveidosies par mākonī, kurā es pārvietošos.» Propaganda jāveic ar visiem līdzekļiem. Bērnišķīgajai masai var pietuvoties ar pareizo ticību un svētceļojuma vietām, asimilētajām un izglītotajām aprindām «cionisma propaganda jāveic snobisma veidā», piemēram, Vīnes sieviešu klubā norādot uz Berjes fon Minhauzena³³⁰ ebreju balādēm un Mošes Liljena³³¹ ilustrācijām. (Ja es tagad norādotu, ka Minhauzens, kurš pirms Pirmā pasaules kara daudzās ebreju biedrībās pats lasīja savu ebrejisko dzeju, Hitlera laikā tika sumināts kā lielais vācu dzejnieks un labi sapratās ar nacistiem kā blubomans³³², tad es jau būtu nonācis līdz tam, kur man bija jānonāk: taču šobrīd tas ir priekšlaicīgi).

³³⁰ Berjess fon Minhauzens (1874–1945) – vācu rakstnieks, popularitāti ieguva ar vēsturiskām balādēm, daiļrades sākumposmā simpatizēja cionisma idejām, rakstījis balādes par Bībeles tēmām («*Juda*», 1920), vēlāk ar Hitleru slavinošiem darbiem kļuva par nacionālsociālisma atbalstītāju; kara beigās beidza dzīvi pašnāvībā.

³³¹ Moše Liljens (1874–1925) – ebreju mākslinieks, grafiķis, pirmais no ebreju māksliniekiem iesaistījās cionisma kustībā, Berjesa fon Minhauzena darbu ilustrators.

³³² No *Blut und Boden* – šeit kā «asins un augsnes» literatūras ideoloģis; sk. 303. piezīmi XXVIII nodaļā «Uzvarētāju valoda».

Ārējs spožums un uzmācīgi simboli ir laba un nepieciešama lieta, liela uzmanība jāpievērš uniformām, karogiem un svētkiem. Pretošanās svarīgiem pasākumiem jālauz ar «nesaudzīgu stingrību», nav jāvairās no aizdomīguma pret citādi domājošajiem un to nolamāšanas. Kad tā saucamie protestējošie rabīni būtisku garīgu apsvērumu dēļ vēršas pret politisko un rietumos izplatīto cionismu, tad Hercls paziņo: «Nākošgad Jeruzalemē!»³³³, «Pēdējās nacionālās degradācijas desmitgadēs (viņš domā asimilāciju) daži rabīni esot sensenajai vēlmju izteiksmei piešķirusi «atskaidītu skaidrojumu», ka Jeruzaleme īstenībā esot Londona, Berlīne vai Čikāga. «Ja ebreju mantojums tiek skaidrots šādā veidā, tad no ebrejiskuma nepaliek pāri nekas cits kā vien gada ienākumi, kurus gūst šie kungi.» Vilinājumiem un draudiem ir labi līdzsvarotiem jāatrodas līdzās; tomēr uz svārstīgajiem un atpalikušajiem šeit un tur turēs ļaunu prātu, tauta Palestīnā «meklē savus īstos draugus to vidū, kuri stāvējuši un krituši par lietu tad, kad tā tika nopelta, nevis slavināta.»

Šie ir izteicieni un tonkārtas, kuras raksturīgas abiem vadoņiem, bet Hercls vairākas reizes tam otram rokās ieliek šausmīgu ieročus. Viņš vēlas piespiest Rotsildus³³⁴, lai tie savas bagātības izmanto ebreju tautas labā, jo šobrīd viņi tikai liek strādāt visu lielvaru armijām savas bagātības vairošanai. Un kā tad lai iedragātā ebreju tauta – un atkal un atkal: mēs esam viena vienība, mēs esam tauta! –, kā lai tā sevi apliecina un sevi izpauž? Kad karojošās varas slēgs mieru, tai jāiesaistās kā naudas varai un tas būs pilnīgi iespējams, jo arī pēc ebreju valsts izveidošanas noteikti vēl daudz ebreju dzīvos eiropeiskajās ārzemēs, tomēr piesliesies paši savai valstij un kalpos tai no ārpusē. Kādas interpretācijas iespējas šē paveras nacismam!

Atkal un atkal izpaužas viņu abu radniecība un valodiskā sabalsošanās. Varētu uzskaitīt, cik daudzas pieņemšanas, cik daudzas runas, cik daudz Hitlera režīma sīkumainības tiek uzskatītas par vēsturiskām. Kad Hercls «*Neue Freien Presse*» galvenajam redaktoram izklāsta savas domas, tad tā ir «vēsturiska stunda», un, kad viņš gūst kaut vismazākos diplomātiskos panākumus, tad tas nekavējoties iekļūst pasaules vēsturē. Un vēl ir mirklis, kad viņš savai dienasgrāmatai uztic, ka šeit beidzas viņā privātā eksistence, te sākas vēsturiskā esamība...

³³³ Tradicionāls sveiciens ebreju Lieldienu maltītes beigās.

³³⁴ Rotsildi – starptautiska finansistu grupa, aizsācējs – baņķieru nama Frankfurtē pie Mainas dibinātājs M. A. Rotsilds (1743–1812), kura pēcnācēji ir banku dibinātāji Parīzē, Londonā, Briselē.

Atkal un atkal parādās sakritības starp abiem – tās ir domāšanas, stilistiskās, psiholoģiskās, spekulatīvās un politiskās sakritības, un cik ļoti tās sekmejušas cita citu! Tur, kur Hercls būvē savu tautas vienotību, uz ebrejiem attiecas tikai viens – kopējais pretinieks un vajātājs; no šī paša redzes leņķa visu nāciju ebreji Hitlera acīs ir saplūduši «pasaules žīdītībā»; viņš pats, viņa vajāšanas mānija un viņa viltīgā apsēstība konkretizē to, kas agrāk pastāvēja tikai idejas līmenī. Cionismam un ebreju valstij viņš sarūpējis vairāk piekritēju nekā Hercls. Bet Hercls – no kura gan Hitlers savu mērķu sasniegšanai būtu mācījies kaut ko vēl būtiskāku un derīgāku?

Tas, ko es šeit izsmēļu ar ērtu retorisku jautājumu, prasītu lielāku darba apjomu nekā doktora disertācija. Skaidrs, ka nacisma doktrīnu ir atkal un atkal rosinājis un bagātinājis cionisms, taču ne vienmēr būs vienkārši un pārlicinoši paskaidrot, ko no cionisma smēlies firers un ko – citi Trešā reiha līdzveidotāji.

Grūtības izpaužas tādējādi, ka abi, Hitlers un Hercls, pārtiek no viena un tā paša mantojuma. Nacisma vācu sakni jau esmu minējis – tas ir sašaurinātais, aprobežotais, perversais romantisms. Uzreiz piebilde: tas ir par kiču pārvērtais romantisms. Tiesi tā var visprecīzāk apzīmēt abu vadoņu garīgo un stilistisko kopību. Hercla vairākkārt ar mīlestību pieminētais paraugs ir Vilhelms II. Tas, ka viņš skaidri izprata Vilhelma varoņpozās fizisko izcelsmi – viņam nebija noslēpums, ka uzslietās ūsas atradās virs kroplās rokas³³⁵ –, tas viņam ķeizaru padarīja vien tuvāku. Arī jaunais ebreju Mozus sapņo par gvardi, kas tērpta sudraba krūšu bruņās. Savukārt Hitlers saskatīja Vilhelmā tautas samaitātāju, taču viņš tam līdzinājās ar savu mīlestību pret varoņveidīgu izturēšanos un kičveidīgu romantismu. Vēl vairāk, visā tajā viņš Vilhelmu pārspēja.

Protams, ka par Hercla tēmu es sarunājos arī ar slepenpadomnieci Elzu, un, protams, ka viņa par Herclu zināja. Taču viņa pret to neizrādīja īpaši sirsnīgas jūtas, nekādu īpašu mīlestību un nekādu dziļo pieķeršanos. Viņš tai bija pārāk «vulgārs», pārāk maz «garīgs». Viņš bija labi iecerējis palīdzēt nabaga austrumu jūdiem, un šajā ziņā viņam patiesi ir lieli nopelni. «Taču mums, vācu ebrejiem, viņam nav ko teikt; starp citu, cionistiskajā kustībā viņš ir galīgi novecojis. Turienes politiskais spriegums mani īpaši neinteresē; ar mēreno buržuā Herclu nav apmierinātas abas puses – nedz striktie nacionālisti, nedz komunisti un padomju draugi. Man šķiet būtiska tikai cionisma garīgā vadonība, un to šodien nešaubīgi iemieso

³³⁵ Vilhelma II roka bija kopš dzimšanas paralizēta.

Bubers. Martinu Buberu es dievinu, un, ja vien es nebūtu tik fanātiski – pardon! – saistīta ar Vāciju, tad man būtu pilnīgi jāuzskata sevi par viņa sekotāju. Tas, ko Jūs sakāt par Hercla kičīgo romantismu, tas tieši tā arī ir, Bubers turpretī ir īsts romantiķis, pavisam tīrs, dziļš, es pat vēlētos teikt, ka viņš ir pavisam vācisks romantiķis. Tas, ka viņš galu galā vēlas īpašu ebreju valsti – tā pa pusei tiešām ir Hitlera vaina, pa pusei – mīlais Dievs, viņa mājas taču bija Vīne, un par īstu vācieti kļūst tikai pie mums, reihā. Labāko no Bubera, turklāt arī tīru vāciskumu, jūs atradīsiet, ja palāsīet Bubera draugu Francu Rozencveigu. Es jums iedošu līdzīgu Rozencveiga vēstules,» viņa man iedeva vērtīgu sējumu, kas tai bija divos eksemplāros, pēc tam viņa man pat to atdāvināja, un man atkal un atkal jāskumst par to, cik dziļi viņš bija ielūkojies sava laika gara vēsturē –, «un šeit ir daži Bubera gabali»...

Lai nomierinātu savu filologa sirdsapziņu, man jāteic, ka manas «liviāniskās runas»³³⁶ ir tikai nedaudz liviāniskas: to izcelsme ir mana dienasgrāmata, un to es patiesi no dienas dienā esmu rakstījis notikumumu tiešā iespaidā, sadzirdētajam vēl skanot ausīs. Bubers man nebija gluži svešs, viņu jau pirms gadiem divdesmit trīsdesmit minēja starp reliģijas filozofiem; ar mazāk pazīstamo un agri mirušo Rozencveigu es sastapos pirmo reizi.

Bubers ir tik liels romantiķis un mistiķis, ka viņš ebrejiskuma būtību apgriez ar kājām gaisā. Visa līdzšinējā attīstība ir pierādījusi, ka tās kodols ir visstingrākais racionālisms un galēja Dieva idejas attīrīšana no juteklības. Kabala³³⁷ un vēlākie misticisma uzplūdi ir tikai reakcija uz nemitīgi valdošo pamattendenci. Buberam toties būtiskākais un radošākais ir ebreju misticisms, bet ebreju racionālisms – tikai sastingums un degenerēšanās. Viņš ir daudzpusīgs reliģiju pētnieks; austrumu cilvēks viņam ir gluži reliģiozs cilvēks, bet visu austrumu cilvēku vidū ebreji sasnieguši augstāko reliģiozitātes pakāpi. Un tā kā viņi gadsimtiem ilgi dzīvojuši ciešā saskarē ar citādi orientēto, aktīvo Vakarzemī, tad tagad viņu uzdevums ir sapludināt kopā labākos garīgos Austrumu un Rietumu sasniegumus un sekmēt to izplatību gan šeit, gan tur. Šajā vietā iejaucas romantiķis,

³³⁶ Romiešu vēsturnieks Tits Līvijs (59 p. m. ē. – 17 m. ē.) savās grāmatās par Romas vēsturi, lai padarītu tēlojumu dzīvāku dažādām personām piedēvēja runas, ko viņas būtu varējušas teikt.

³³⁷ *Kabbalach* – mistiska mācība par pasauli un tās uzbūvi, izveidojusies uz viduslaiku ebreju rakstu pamata, sākot ar 7., 8. gs., īpaši 13. gs.

romantiskais filologs (ne tā kā Hercla gadījumā – politiķis): ebreji savu augstāko reliģisko virsotni atraduši Palestīnā, viņi nav nekādi klejotāji. Viņi sākotnēji bijuši zemnieku tauta. Uz to norāda visi tēli, visi Bībeles tēli, viņu «Dievs bija tīruma vasalis, viņa debesis bija debesis virs tīruma un viņa likums – tīruma likums.» Un, «lai kādos augstumos arī uzlidotu vispārējais gara pravietojums... tā vispārējais gars allaž vēlējies ietērties šīs īpašās kanaāniešu zemes miesās...» Eiropā ebreju dvēsele («izgājusi cauri visiem Vakarzemes debešiem un ellēm»), īpaši tā ebreja, kurš ir pielāgojies, dvēsele ir novājināta; taču «kad tā pieskarsies savai mātes zemei, tā atkal kļūs radoša.» Tie ir vācu romantisma domu gājieni un izjūtas, Bubers apdzīvo romantisma, īpaši neoromantiskās poēzijas un filozofijas valodas pasauli, ar tās norobežošanos no ikdienas, priesterisko svinīgumu un tieksmi uz noslēpumaino tumsu.

Francis Rozencveigs runā līdzīgi, taču viņš tik dziļi neieslīgst mistikā, kā arī neatsakās no telpiskās saiknes ar Vāciju.

Es kā kurpnieks vēlos palikt pie savām *LTI* liestēm. Ebrejiskuma būtība un cionisma attaisnojums nav man tēma. (Kāds ticīgs ebrejs varētu pamatoti izsecināt, ka otrā, vēl plašākā mūsdienu diaspora ir Dievam tikpat tīkama kā pirmā; tomēr ne pirmā, ne otrā nav radusies no tīruma dieva; šis Dievs ir patiesībā līcis savai tautai nebūt tautai, nesaistīties ne ar kādiem telpiskiem un ķermeniskiem iezogojumiem, bet bez iesakņošanās kalpot kailajai idejai. Par to un par geto izpratni kā par garīgās savpatnības «iezogojumu», kā par žogu, kas kļuvis par cilpu kaklā, un par svarīgāko misionāru izvairīšanos – «Lielais Spinoza»³³⁸ saka Bubers skaidrā prētrunā pats savai mācībai –, par izbēgšanu un par izmešanu no jaunajiem nacionālajiem rāmjiem – ak mīļā debess, cik mēs daudz esam par to filozofējuši! Un cik šausminoši nedaudzi, kurus ietver šis «mēs», vēl ir dzīvi!)

Es palieku pie savām liestēm. Tas pats stils, kas raksturo Buberu, tie paši vārdi, kuri viņa rakstos iegūst īpaši svinīgu spozmi, tādi kā nosargāšana, vienreizīgums un vienreizība: cik gan bieži esmu to visu sastapis nacistiskajā pusē, Rozenberga un citu sīkāku gariņu tekstos, grāmatās un avīžu rakstos. Daži no viņiem laiku pa laikam labprāt iztaisījušies par filozofiem, laiku pa laikam viņi vērsušies tikai pie izglītotajiem; masai tas imponēja.

Vai stila radniecība starp Rozenbergu un Buberu, radniecība vērtējot to vai citu ideju – arī Rozenberga sirdij tuva zemkopības un mistikas

³³⁸ Benedikts Spinoza (1632–1677) – nīderlandiešu filozofs.

nostādīšana augstāk par klejošanu un racionālismu – vai tā nešķiet vēl dīvaināka kā radniecība starp Hitleru un Herclu? Fenomena skaidrojums abos gadījumos ir viens un tas pats: šajā laikā valda romantisms, ne tikai kičīgais, bet arī īstais romantisms, un no tā avota smēļ abi, nevainīgie un nāves zāļu pagatavotāji, upuri un bendes.

XXX nodaļa VISPĀRĀKĀS PAKĀPES LĀSTS

Reiz, pirms apaļiem četrdesmit gadiem, man bija publikācija kādā amerikāņu laikrakstā. Vācu valodā iznākošais «*New-Yorker Staatszeitung*» uz Ādolfa Vilbranta³³⁹ septiņdesmito jubileju izdabūja no manis, viņa biogrāfa, vienu rakstu. Līdz ar brīdi, kad manās rokās nonāca šā izdevuma tipogrāfijas izdrukas, manā acu priekšā uz visiem laikiem uzausa Amerikas preses aina kopumā. Iespējams, pat itin droši, ka tas bija netaisni. Ikviens vispārinājums melo, taču, pat to zīnot, manas asociācijas, domājot par amerikāņu laikrakstiem, vienmēr ir negatīvas. Mana Vilbranta teksta salikumam pa vidu, no pašas augšas līdz apakšai, sadalot katru rindiņu uz pusēm, bija ielauzts caurejas līdzekļa attēls un reklāmas sauklis: «Cilvēkam ir trīsdesmit pēdu garas zarnas.»

Tas bija 1907. gada augustā. Nekad vēl nebiju domājis par šīm zarnām intensīvāk kā 1937. gada vasarā. Toreiz ar Nirnbergas Partijas kongresu tika ziņots, ka, visas vācu preses vienas dienas metienu izvietojot kolonnā, tā iestieptos stratosfērā 20 km garumā un ka līdz ar to ārzemēs, runājot par vācu preses norietu, melo; ap šo pašu laiku, Musolīni vizītes laikā Berlīnē, tika ziņots, ka ielu rotājumiem svētku parādei izmantoti 40 tūkstoši metru karogauduma.

«Ciešanu apmaiņa pret daudzumu ir amerikānisma rupjākais paveids,» es toreiz atzīmēju; un tas, ka Trešā reiha izdevējlaudis bija vērīgi amerikāņu skolnieki, izrietēja no aizvien biežākajiem un aizvien treknākajiem avīžu virsrakstiem un aizvien biežākas artikulu izlaišanas izcelto lietvārdu

³³⁹ Ādolfs Vilbrants (1837–1911) – vācu rakstnieks, populāru vēsturisku drāmu un grāmatas par F. V. Nicši («*Die Osterinseb*», 1895) autors; 1907. gadā iznāk V. Klemperera darbs «Ādolfs Vilbrants».

priekšā³⁴⁰, turpretī militārā, sportiskā un tautsaimniecības tematika tika atspoguļota arvien trūcīgāk. Bet vai amerikāņu un nacistu negausība uz skaitļiem tiesām bija viena un tā pati? Jau toreiz sāku par to šaubīties. Vai tajās 30 pēdu garajās zarnās neslēpās arī mazliet humora, vai amerikāņu pārspilētajos reklāmsaukļos nebija jūtama zināma daļa patiesa naivuma? Vai ikreiz nebija tā, it kā reklāmas saukļu izgudrotāji teiktu: «Man un tev, mīļo lasītāj, mums abiem patīk pārspilēt; mēs abi taču zinām, kas tiek domāts. Tātad es nemeloju. Tu jau pats saskatīsi svarīgāko, un nekāda maldināšana no mana slavinājuma neizriet. Šī vispārākā pakāpe tevi vienkārsī iespaidos spēcīgāk un patīkamāk.»

Pēc laika man rokās nonāca kāda amerikāņa atmiņu grāmata. Tā bija Veba Millera «Man nebija miera», ko vācu valodā izdevniecībā «Rowohlt» izdeva 1938. gadā. Šeit sajūsma par skaitļiem bija acīmredzama un goda jautājums, rekordu sasniegšana bija profesija: tie bija skaitļveidīgi pierādījumi par ātrāko ziņu nosūtīšanu un skaitļu uzrādīšanu arī visprecīzākajā ziņā. Tam vajadzēja izraisīt vairāk cieņas nekā jebkurai dziļākai refleksijai. Millers ar īpašu lepnumu piemin, ka tieši viņš paziņojis par Abesīnijas kara sākumu (1935. gada 3. oktobris, pulksten 4.44, 4.55, 5.00) 44 minūtes pirms visiem citiem korespondentiem, un strupais dabas apraksts par lidojumu pāri Balkāniem kulminē teikumā: «Simtiem jūdžu garumā mums garām traucās lielās, baltās masas (biezie mākoņu noslāņojumi).»

Tas ļaunākais, kas sekoja amerikāņu skaitļu kultam, bija balamutība un pārliecība par savu nozīmi. Es vēlreiz atceros anekdotisko jautājumu par ziloņu tēmu. «Kā es nošāvu savu tūkstošo ziloni,» stāsta amerikānis. Vācieši šajā jokā ar savu pusotra gadsimta veco Kartāgas kara ziloni³⁴¹ vēl asociējas ar domātāju, dzejnieku un no pasaules atsvešināto zinātnieku. Trešā reiha vācieši, risinot šo uzdevumu, būtu nogalinājuši neiedomājamu skaitu lielāko pasaules ziloņu ar pasaules labākajiem ieročiem.

Iespējams, izmantojot skaitļus, LTI ietekmējās no amerikāņu paradumiem. Taču atšķirība ir ne tikai vispārākās pakāpes pārsniegšanā, bet arī apzinātā ļaunprātībā, nekautrīgi tiecoties pēc meliem un apdullināšanas. Kara ziņojumos cits pēc cita cieši rindojas nekontrolējami upuru un sagūstīto skaitļi, lielgabali, lidmašīnas, bruņumašīnas top par tūkstošiem un

³⁴⁰ Latviešu valodā nav iespējams atveidot iztrūkstošu artikulu – V. Klemperers min piemēru: ««*Völkischer Beobachter* baut gröstes (jābūt – *das grösste*) Verlaghaus der Welt» – «*Völkischer Beobachter*» būvē lielāko izdevniecības namu pasaulē».

³⁴¹ Sk. 46. piezīmi IV nodaļā «Partenavs».

desmitiem tūkstošu, sagūstītie tiek uzskaitīti simtos tūkstošos, un mēneša beigās var saņemt garu jo garu apkopojumu ar vēl fantastiskākiem skaitļiem. Taču, ja ir runa par mirušo ienaidnieku skaitu, tad šie konkrētie skaitļi izbeidzas un to vietā parādās tādi neveiksmīgas fantāzijas augļi kā «neiedomājami» un «neskaitāmi». Pirmā pasaules kara lepnums bija prozaiskā armijas ziņojumu precizitāte. Slavena kļuva pirmo kara dienu koķeti pieticīgā frāze: «Tika sasniegta nospraustā līnija.» Šāds lietišķums, bez šaubām, nesaglabājas ilgi, taču tas vēl arvien noturas kā rakstības stila ideāls. Trešā reiha ziņojumi turpreti sacerēti vispārākajā pakāpē. Šī pakāpe pieaug jo vairāk, jo stāvoklis paliek nelādzīgāks; tas notiek tik pārmērīgi, ka militārā valoda no disciplinētā eksaktuma pārvēršas savā pretstatā, ieslīgstot fantastiskajā un pasakainajā. Pasakas par upuru skaitu izceļas jo vairāk tāpēc, ka par pašu zaudējumiem netiek runāts gandrīz nemaz, un līdzīgi kino cīņu ainām kaudzēs krājas tikai ienaidnieku liķi.

Pirmā pasaules kara laikā varēja novērot, ka armijas un kara valodu bieži sāka lietot sadzīvē; Otrā pasaules karā partijas valoda, būtībā – *LTI*, ārdīja armijas valodu, kas izjuka pilnīgi, kad pakāpeniski tika atceltas skaitļu robežas un ieviesās vārdi «neiedomājami» un «neskaitāmi». Sākumā šos nepiederīgos vārdus drīkstēja atļauties tikai reportieri un komentētāji, tad savās aizrautīgajās uzrunās un uzsaukumos tos atļāvās arī firers, un tikai pašās beigās tos sāka lietot oficiālajos armijas ziņojumos.

Pārsteidzoša bija nekaunīgo melu īskājainība, kas izpaudās šajos skaitļos; nacistiskās doktrīnas pamats bija pārliecība par bezdomu masu absolūto stulbumu. 1941. gada septembrī armijas ziņu dienests atskaitījās, ka Kijevā tikuši aplenkti 200 tūkstoši cilvēku; pēc dažām dienām no tā paša ielenkuma tika izdabūti laukā 600 tūkstoši sagūstīto – acīmredzot tagad kareivjiem bija pieskaitīts viss civilo iedzīvotāju skaits. Kādreiz Vācijā labprāt pasmaidīja par Austrumāzijas skaitļu pārmērībām; pēdējos kara gados bija satriecoši redzēt, kā japāņu un vācu ziņojumi sacentās ar bezjēdzīgākajiem pārspilējumiem; jājautā, kurš no kura mācījās – Gebelss no japāņiem vai otrādi.

Skaitļu pārmērība izpaužas ne tikai kara ziņojumos. 1943. gada pavasarī visos laikrakstos rakstīts, ka no tā saucamajiem «Karalauka pasta

³⁴² Joahims fon Ribentrops (1893–1946) – vācu politiķis un diplomāts, Hitlera ārlietu ministrs un padomnieks ārpolitikā, 1939. gada 23. augustā parakstīja līgumu ar Krieviju par neuzbrukšanu – Molotova–Ribentropa paktu, kas kopā ar slepeno protokolu faktiski bija Vācijas un Krievijas teritoriālo interešu sadalīšana.

izdevumiem» karavīriem izsūtīti jau 46 miljoni brošūru. Dažreiz savļņo arī mazāki skaitļi. Ribentrops³⁴² 1941. gada novembrī pasludina, ka mēs varētu karot vēl trīsdesmit gadus; Hitlers 1942. gada 26. aprīlī Reihstāgā min, ka Napoleons Krievijā cīnījies 25 grādu salā, viņš, karavadonis Hitlers, turpretī reiz to darījis 45 un vienreiz – pat 52 grādu aukstumā. Šī lielā parauga pārspēšana – tolaik viņš vēl ļāva sevi sumināt kā stratēģi un salīdzināt ar Napoleonu – savā nevilšajā komiskumā, šķiet, nostājusies blakus amerikāņu rekordpārsišanas skolai.

Tout se tient, saka francūži, viss saistīts ar visu. Amerikāniskas izcelsmes izteikums ir «simtprocentīgi»; tas cēlies no vācu valodā ļoti izplatīta amerikāņu izcelsmes autora Aptona Sinklera³⁴³ romāna nosaukuma. Visus divpadsmit gadus tas ikvienam bija mēles galā. Es bieži dzirdēju arī tālāko atvasinājumu: «Sargieties no tā puīša, viņš ir simtpiecdesmitprocentīgs!» Un tieši šo neapstrīdamo amerikānismu vajag novietot cieši līdzās citam nacisma pamata un atslēgas vārdam – vārdam «totāli».

Arī «totāli» apzīmē ārkārtīgi augstu skaitļa pakāpi. Savā reālistiskajā pārskatāmībā šis vārds ir tikpat nozīmīgs kā romantiskās pārmērības «neskaitāmi» un «neiedomājami». Visi labi atceras baisās sekas, kas bija ieprogrammētas, vācu pusei piesakot totālo karu. Taču *LTI* vārdu «totāls» var sastapt arī ārpus kara ainām: kāds raksts laikrakstā «Reihs» cildināja «totālo audzināšanas situāciju» īsti nacistiskā meiteņu skolā; citur skatlogā redzēju galda spēli, kas bija nosaukta par «totālo spēli».

Tout se tient. Tā kā skaitļu vispārākās pakāpes ir saistītas ar totalitātes principu, tās ieviešas arī reliģijas laukā. Vēl viena nacisma pamatprasība ir piederība ticībai un ģermāniskajai reliģijai pretstatā semītiskajai un glēvajai kristietībai. Bieži tiek lietots vārds «mūžīgi», ar ko reliģiski apraksta ilgstamības neierobežotību. Sastopam mūžīgo goda sardzi, nacistisko institūciju mūžīgo pastāvēšanu un vēl biežāk – «tūkstošgadīgo Reihu», kas vēl izteiktāk nekā «Trešais reihs» veidojies baznīcas reliģijas iespaidā. Saprotais, ka pilniskanīgais vārds «tūkstoš» labprāt tika izmantots arī ārpus reliģiskās nozīmes, it īpaši propagandiskajās sanāksmēs, kam 1941. gadā vajadzēja stiprināt drosmi un kas, kad bija izpalikuši cerētie zibens kara panākumi, tika izziņotas kā «tūkstoš sapulces».

Skaitļa vispārāko pakāpi iespējams sasniegt arī no pretējās puses: «vienreizīgs» ietver tieši tādu pašu pārāko pakāpi kā «tūkstotis». Aizstājot

³⁴³ Aptons Sinklers (1878–1968) – amerikāņu rakstnieks, satīriskais romāns «100% Patriota biogrāfija» («100%: *The Story of a Patriot*»), 1920.

patieso skaitļu nozīmi, kā vārda «ārkārtējs» sinonīms «vienreizējs» Pirmā pasaules kara sākumā vēl ir moderns estētisks izteiciens no neoromantiskās filozofijas ur. dzejas; to lieto cilvēki, kuriem ļoti no svara sava stila ekskluzīvā elegances un modernisms, starp viņiem arī Stefans Cveigs un Rātenavs. Šo formu lieto arī *LTI* un ar īpašu baudu – pats firers, un dara to bieži un neuzmanīgi, komiskā veidā atgādinot, cik nozīmīgi ir skaitļi viņam pašam. Kad pēc Polijas karagājiena viņš veselu duci virsnieku paaugstina par ģenerālfeldmaršaliem, apbalvojot par «vienreizējiem varoņdarbiem», tad jājautā, vai katrs no viņiem pierādījis savas spējas tikai vienā kaujā, vai tie ir divpadsmit vienreizēji varoņdarbi, vai divpadsmit vienreizēji maršalu tituli, kas piešķirti šim ducim. (Tam visam nekavējoties seko ģenerālmarsāla titula devalvācija, kas līdz šim bijis augstākais tituls, tāpēc tiek radīts vēl augstāks – reihsmarsāla tituls.)

Taču kopumā visas šīs skaitļu vispārākās pakāpes veido tikai vienu plašu pārākās pakāpes lietojuma grupu. To var dēvēt par visbiežāk lietoto *LTI* valodas formu, un to var saprast bez tālākiem paskaidrojumiem, jo vispārākā pakāpe ir runātāja un aģitatora iedarbīgākais instruments, gluži kā reklāma. Tādēļ to pārņēmusi *NSDAP*, izslēdzot jebkādu konkurenci. 1942. gada oktobrī mūsu toreizējais kaimiņu istabas biedrs Egers (viņam kādreiz bija piederējis viens no populārākajiem Drēzdenes gatavo apģērbu veikaliem, bet tobrīd viņš bija fabrikas strādnieks, drīz pēc tam viņš tika «nošauts bēgot») man stāstīja, ka darījumu sludinājumos esot bijis aizliegts izmantot pārākās pakāpes. «Ja jūs, piemēram, rakstāt: «Jūs apkalpos skolotākie speciālisti», jums vajadzētu no «skolotākie» izveidot «labi skolotie»..»

Līdzās skaitļu vispārākajām pakāpēm un skaitļiem līdzīgiem vārdiem izšķirami arī trīs vispārākās pakāpes lietojuma veidi, un visi trīs tiek lietoti vienādi bieži. Tās ir regulārā īpašības vārda vispārākās pakāpes formas (superlatīvi), atsevišķi izteicieni, kuriem piemīt vispārākās pakāpes vērtība vai tā var tikt pievienota, un teikumi, kuros viscaur uzsūktas vispārākās pakāpes.

Regulārie superlatīvi iegūst īpašu izteiksmību, kad tie kārtojas rindā cits pēc cita. Joku par ziloni es pirmīt pieminēju saistībā ar nacismu tādēļ, ka man ausīs skanēja ģenerālisimusa Brauhiča³⁴⁴ izteikums, ar kuru viņš savulaik izpušķoja kādu pavēli: pasaules labākajam karavīram esot pasaules labākais bruņojums, kuru piegādājuši pasaules labākie amatnieki.

³⁴⁴ Valters fon Brauhičs (1881–1948) – Hitlera armijas ģenerālis, feldmaršals, sauszemes karaspēka virspavēlnieks.

Līdzās regulārajai superlatīva formai atrodas ar vispārāko jēgu piepildīts vārds, kuru *LTI* skandināja dienu no dienas. Kad galma dzejdari īpaši svinīgos gadījumos septiņpadsmitā gadsimta parūku stilā slavināja Saules karali³⁴⁵, viņi teica, ka viņu uzlūko *l'univers*, Visums. Katrā runā, katrā Hitlera izteikumā visus divpadsmit gadus (viņš pieklusa tikai pašās beigās) kā obligātā klišeja atkārtojas teikums: «Pasaule ieklausās Fīrerā.» Ikreiz, kad tiek uzvarēta kāda kauja, tā ir «lielā pasaules vēstures kauja». Ar kauju vien nereti ir par maz, tiek runāts vismaz par «iznīcināšanas kaujām». (Un atkal šis nekaunīgais aprēķins, ka masas aizmirst. Cik bieži gan tiek iznīcināts vēlreiz tas pats par mirušu pasludinātais ienaidnieks!)

«Pasaule» it visur kalpo par vispārākās pakāpes priedēkli. Sabiedrotā Japāna tiek paaugstināta no lielvaras par pasaules varu, žīdi un boļševiki ir pasaules ienaidnieki, Fīrera un Dučas tikšanās – pasaules vēsturiskās stundas. Līdzīgi vārdam «pasaule» vispārākā pakāpe ir sastopama arī vārdā «telpa». Zināms, jau Pirmajā pasaules karā vairs nesacīja: kauja pie Kēnigrecas vai Sedanas³⁴⁶, bet gan: kauja tādā un tādā telpā. Tas vienkārši saistīts ar karadarbības izplešanos; pavisam droši lietvārda «telpa» biežākā lietojumā ir vainojama arī imperiālismam kalpojošā ģeopolitikas zinātne. Taču priekšstatiem par telpiskumu piemīt kaut kas no bezgalības, un tas ir pavedinoši. Kāds reihskomisārs apkopojošā ziņojumā 1942. gadā apgalvo, ka «Ukrainas telpā pēdējos tūkstoš gados vēl nekad nav bijusi tik taisnīga pārvalde, ar tik plašu vērienu un tik moderna kā vācu nacionāl-sociālistiskās valdīšanas laikā.» Tūkstošgades superlatīviem un adverbu spāniskajiem trijskaņiem «Ukrainas telpa» piestāv labāk nekā vienkārši vārds «Ukraina».

Vārdi «ar lielu vērienu» un «lielvācu» ir jau pārāk vecmodīgi un nolietoti, lai vēl vairāk uzpūstu jau tā uzpūstos teikumus. Taču *LTI* pati no sevis radīja augonim līdzīgu piedēkļzilbi «liels» – «lieldemonstrācijas», «lieluzbrukumi», «lielcīņas diena» un tā tālāk. Pret to jau nacistu laikā iebilda labais nacionālsociālists Berijs fon Minhauzens.

Līdzīgi vārdiem «pasaule» un «telpa» vispārākajā pakāpē uzlādēts un bieži lietots ir arī vārds «vēsturiski». Vēsturisks ir tas, kas pastāvīgi dzīvo

³⁴⁵ Saules karalis Ludviķis IV (1638–1715), Francijas karalis.

³⁴⁶ Kēnigrecas – vācu nosaukums pilsētai Austrumčehijā *Hradec Králové*, Kēnigrecas kauja (Francijā un Lielbritānijā – Sadovas kauja, pēc tuvumā esošās apdzīvotās vietas nosaukuma) – 1866. gadā prūšu armija pilnīgi sakāva Austrijas–Saksijas armiju, gūstot uzvaru Austrijas un Prūsijas karā. Sedanas kauja – Prūsijas–Francijas karā (1870–1871) kaujā pie Francijas pilsētas Sedanas prūšu armija sakāva francus un piespieda tos kapitulēt.

tautas vai cilvēces atmiņā, jo rada tūlītēju un ilgstošu ietekmi uz visu tautu vai visu cilvēci. Tā nu epitets «vēsturiski» attiecas uz visām, arī uz pašsaprotamākajām nacistu miera laika vadības un ģenerāļu darbībām. Vispārākais superlatīvs «pasaulvēsturiski» allaž pa rokai ir Hitlera runās un rīkojumos.

Teikumu piesātināšana ar pārāko pakāpi ir piemērota jebkura veida lielībai. Es dzirdu fabrikas radio dažus teikumus par kādu pasākumu Berlīnes Sporta pilī. 1943. gada vasara, runā Špērs³⁴⁷ un Gebelss. «Lielā manifestācija tiek pārraidīta Reiha un Vācijas raidstacijās, pieslēgušies ir raidītāji no protektorāta, Holandes, Francijas, Grieķijas, Serbijas... no mūsu sabiedrotajiem Itālijas, Ungārijas, Rumānijas...» un tā vēl labu laiciņu. Tādējādi acīmredzami tiek mēģināts iespaidot publikas fantāziju, tāpat kā ar laikraksta virsrakstu «Pasaule klausās līdz ar mums», jo tiek pārļapots nacistiskotais pasaules atlants.

Kad nu Špērs bija nolasijs nacistu bruņojuma bezgalīgos skaitļus, Gebelss klāja valā citus vācu sasniegumus, pretstatot vācu statistikas precizitāti un ienaidnieku «židisko skaitļu akrobātiku». Laikam nav nevienas firera runas, kurā nebūtu gari un plaši uzskaitīti pašu sasniegumi un noķengāti pretinieki. Taču Hitleris lieto rupjākos stilistiskos paņēmienus, Gebelss tos izslīpē smalkā retorikā. Vispārāko pakāpju veidošanas baisākās virsotnes viņš sasniedz 1944. gada 7. maijā. Tieši pirms angļu un amerikāņu nolaišanās Atlantijas krastā, viņš raksta avīzē «Reihs»: «Vācu tautu drīzāk uztrauc, ka invāzija varētu nenotikt, nevis tas, ka tā notiktu... Ja ienaidnieks patiešām ir tik neizmērojami vieglprātīgs, lai sāktu operāciju, no kuras atkarīgs ir viss, tad ar labunakti!»

Vai tā liekas baisa virsotne tikai atskatoties? Vai uzmanīgam lasītājam jau toreiz nevajadzēja pamanīt aiz pārliecinošās uzvarētāja maskas aizsākušos izmisumu? Vai tad šai brīdī nav skaidri pamanāms vispārākās pakāpes lāsts?

Kad nepieciešams, šis lāsts var pielipt ikvienai valodai. Nemitīga pārspilēšana visur rada arvien lielāku pārspilēšanu. Tāpat nevar neizpausties notrulināšanās, skepse, un, visbeidzot, neticība. Tā tas ir visur, bet dažas valodas šīs vispārākās pakāpes spēj pieņemt labāk nekā citas: Rumānijā, Balkānos, tālajos Austrumos, laikam jau arī Ziemeļamerikā, valodas spēj paciest bagātīgāku superlatīvu devu nekā pie mums, tur to bieži uztver

³⁴⁷ Alberts Špērs (1905–1981) – Hitlera «galma» arhitekts; no 1942. gada bruņošanās un militārās rūpniecības ministrs, ieņēmis virkni citu atbildīgu amatu Trešajā reihā.

tikai kā patīkamu temperatūras paaugstināšanos, kamēr pie mums jau ir runa par drudzi. Iespējams, tas arī ir iemesls vai papildus pamatojums, kāpēc vispārākā pakāpe *LTI* izplatījās tik ārkārtīgi strauji; sērgas jau vienmēr visaktīvāk plosās tajos reģionos, kur gadās pirmoreiz.

Tagad pat varētu teikt, ka šo valodas slimību Vācijā reiz jau bija pārdzīvojuši – 17. gadsimtā līdz ar itāliešu un spāņu ietekmi. Taču toreizējais pārspīlētais svinīgums bija nekaitīgs uzpampums, bez tīsās tautu pavedinošās saindēšanas.

LTI ļaundabīgais superlatīvs Vācijā ir nepiedzīvota parādība, tāpēc no pirmā acumirklā tā iedarbība šķiet postoša. Tas piespiedu kārtā noved pie bezjēdzības un pasivitātes, un pat pie savam mērķim pretējas ticības. Savā dienasgrāmatā bieži atzīmēju, ka viens vai otrs Gebelsa teikums bijis samelsts pārāk neveikli un ka puisis tiešām nav reklāmas ģēnijs; bieži esmu pierakstījis jokus par Gebelsa izskatu (muti un pieri), tāpat arī sašutumu par viņa nekaunīgajiem meliem kā «tautas balsi», tādējādi stiprinoties cerībā.

Taču nav nekāda *vox populi*³⁴⁸, bet gan tikai *voces populi*, un kura no šīm daudzveidīgajām balsīm ir tā patiesā? Man šķiet, ka tā, kas nosaka notikumu gaitu, un to var noskaidrot tikai vēlāk. Nevar pat apgalvot, ka visus tos, kuri smējās vai lamājas par Gebelsa meliem, tie nebija kaut kādā ziņā skāruši. Cik gan bieži, kad lasīju lekcijas Neapolē, man nācās vienā vai otrā laikrakstā lasīt: *è pagato*, ir samaksāts, kāds melo sava darba devēja uzdevumā. Bet jau nākamajā dienā ļaudis stingri notic kādai citai atklāti melīgai šī paša laikraksta *pagato* vēstij, jo tā nodrukāta trekniem burtiem un tai jau noticējuši citi. 1914. gadā es ikreiz ar mierpilnu pārlicību secināju, ka tieši tāda nostāja atbilst neapoliešu naivitātei un temperamentam. Monteskjē³⁴⁹ pat esot teicis, ka Neapolē cilvēki ir daudz lielākā mērā tauta nekā citur, *plus peuple qu'ailleurs*. Kopš 1933. gada es skaidri zinu to, ko nojautu jau daudzus gadus, bet negribēju atzīt: tādu *peuple qu'ailleurs* ir ārkārtīgi viegli iepotēt itin visur; tāpat es zinu, ka ikviena izglītota cilvēka dvēselē noslēpusies maza daļiņa tautas. Tieši tādēļ ir brīži, kad nelīdz nekādas zināšanas par apmelojumiem un visa mana kritiskā uzmanība. Kādā brīdī drukātie meli mani pieveic, tie ielaužas manī no visām pusēm, tie mani aplenc, atstājot arvien mazāku vietu šaubām, līdz tām nemaz vairs nav vietas.

³⁴⁸ Tautas balss (latīņu val.).

³⁴⁹ Šarls de Monteskjē (1689–1755) – franču filozofs un rakstnieks.

Pārākās pakāpes lāsts nav tik vienkārša parādība, kā varētu iedomāties mūsu loģika. Skaidrs, ka lielība un meli beidzas, kad tie tiek pazīti kā lielība un meli. Beigās Gebelsa propaganda daudzām bija kļuvusi tikai par neefektīvu muļķību. Bet viss tāpat skaidrs: kā lielība un meli atmaskotā propaganda tomēr iedarbojas, ja vien kādam pietiek nekaunības to turpināt. Vispārākās pakāpes lāsts tomēr nav vienmēr tikai sevis iznīcināšana, nereti tas iznīcina arī pretēju intelektu. Gebelss, iespējams, bija apdāvinātāks, nekā es to vēlētos atzīt, un viņa neefektīvā muļķība izrādījās ne tik stulba, un nepavisam arī ne tik neefektīva.

* * *

Dienasgrāmata, 1944. gada 18. decembrī. Pusdienlaikā atskan īpašais paziņojums, pirmais daudzu gadu laikā! Pilnīgi ofensīvu laika un «iznīcināšanas kauju» stilā: «Lieluzbrukums ir pārsteidzis rietumu nocietinājumu... pēc īsas, bet spēcīgas artilērijas sagatavošanas... pirmā amerikāņu pozīcija ieņemta...» Pilnīgi izslēgts, ka šeit būtu kas vairāk par izmisuma blefu. «Karlosa» nobeigums: «Šī ir mana pēdējā krāpšanās.» – «Šī ir tava pēdējā.»³⁵⁰

20. decembris ... Gebelss beidzot jau vairākas nedēļas runā par pastiprinātu vācu pretošanos, kas sabiedroto presē esot nosaukta par «vācu brīnumu». Un tas arī ir brīnišķīgi, un karš vēl var ilgt gadiem...

³⁵⁰ Frāzes no Fridriha Šillera drāmas «Dons Karloss» noslēguma (5. cēliens, pēdējā aina): «*Dies hier sei mein letzter Betrug.*» – «*Es ist dein letzter.*»

XXXI nodaļa KUSTĪBAS VIRZĪBA

1941. gada decembrī firers un pašreizējais ģenerālisimuss vērsas ar uzsaukumu Austrumu frontei, kurā svarīgākie teikumi izskan aptuveni šādi: «Armijām austrumos pēc to neaizmirstamās un pasaules vēsturē vēl nekad nebijušās uzvaras pār visu laiku bīstamāko ienaidnieku pēkšņās ziemas iestāšanās dēļ no kustības virzības jāizvietoja pozīciju karam... Mani kareivji! Jūs sapratīsit, ka mana sirds pieder vienīgi jums, ka mans prāts un mana apņēmība atzīst tikai pretinieka iznīcināšanu, tas ir uzvarošu šī kara noslēgumu... Dievs tas Kungs neliegs uzvaru saviem drosmīgākajiem karavīriem!»

Šis uzsaukums ir nozīmīga pauze ne tikai Otrā pasaules kara, bet arī pašas *LTI* vēsturē. Kā valodas cezūra tas ir dubultdūriens uztūkušajos ākstīgās lielības audos.

Bez mitas rosās triumfa vispārākās pakāpes, taču tagadnes forma pārvērtusies nākotnes formā. Kopš kara sākuma visapkārt var redzēt daudz izpušķotu plakātu ar pašpaļāvīgo saukli: «Ar mūsu karogiem ir uzvara!» Līdz šim sabiedrotajiem tika atkal un atkal apgalvots, ka viņi nupat esot galīgi uzvarēti. Tas īpaši tika likts pie sirds krieviem, jo pēc viņu sakāvēm neesot iespējams vēlreiz doties uzbrukumā. Un tagad šī absolūtā uzvara tiek atvirzīta nezināmās tālēs, vispirms par to izlūdzoties Dievam tam Kungam. No šī brīža aktuāli kļūst vārdi «ilgas» un «ilgstamība», un «galējā uzvara». Drīz parādās formula, kuru Pirmā pasaules kara laikā izmantoja francūži: *on les aura*. To tulko kā «uzvara būs mūsu» un raksta zem plakāta vai zīmes, uz kuras reiha ērglis pūlas tikt galā ar naidīgo cūsku.

Šī cezūra parādās ne tikai līdz ar tempa maiņu. Visi skaistie vārdi nespēj slēpt to, ka virzība uz priekšu ir pārtapusi atpakaļgaitā un ka tiek meklēta drošāka pozīcija. «Kustība» sastingst «pozīciju frontē»: *LTI* tas

nozīmēja nesalīdzināmi vairāk nekā jebkurā citā valodā. Daudzos rakstos un avīzēs, daudzās frāzēs un formulās tika apgalvots, ka pozīciju karš esot kara mākslas kļūda, vājums, jā, grēks, kurā Trešā reiha armija nekad nekritīs, nekad nevarētu krist, jo kustība nozīmējot nacionālsociālisma kodolu un savdabību, tā dzīvi, kas pēc savas «izlaušanās» vairs nekad nedrīkstot apsīkt. («Izlaušanās» ir no romantisma aizlienēts *LTI* svētais vārds!) Nevarot taču būt skeptisks, apdomīgi liberāls vai bez gribas kā iepriekšējais laikmets; neviens negrib, lai to ietekmē, bet grib ietekmēt pats; cilvēks vēlas rīkoties un nekad neatteikties no «rīcības likuma» (atkal iecienīta formula, ko ieviesa Klauzēvics un kas kara laikā tika citēta līdz apnikumam un apkaunojošam izsmieklam.) Runājot patētiski – gribas būt «dinamiskam».

Izšķiroša ietekme uz itāliešu fašistiem un līdz ar to arī uz nacionālsociālistiem bija Marineti³⁵¹ futūrisma. Vācu ekspresionists Josts – lai gan lielākā daļa viņa literāro draugu sākotnēji bija pievērsušies komunismam – tika iecelts par nacistiskās Dzejnieku akadēmijas prezidentu. Tendence, saspringta kustība uz kādu mērķi, ir bauslis, elementārs un vispārīgs. Nacisma būtība tik ļoti atklājas kustībā, ka tas pats sevi nosauc par «Kustību» un tā dzimto pilsētu Minheni par «Kustības galvaspilsētu». Nacisms, kas visu svarīgo cenšas izteikt īpašiem sakāpinātiem vārdiem, vārdu «kustība» lieto visā tā vienkāršībā.

Pār visu nacisma valodas mantību valda griba uz kustību, uz rīcību. Triecienuzbrukums ir tā pirmais un pēdējais vārds: sākot ar triecienvienību izveidi, beidzot ar tautas triecienukustību, kas savā būtībā ir tautiskāks 1813. gada zemessargu variants. SS ir sava jātnieku triecienvienība, armijai – savas trieciengrupas un triecienuelgabali, ebrejus nīstošo laikrakstu sauc «Triecienniēks» («*Stürmer*»). «Triecienukcijas» ir pirmie SA varoņdarbi. Gebelsa laikraksta nosaukums ir «Uzbrukums» («*Angriff*»). Karam jābūt zibenskaram; visi sporta veidi papildina *LTI* ar savu īpašo valodu.

Griba uz darbību rada jaunus rīcības vārdus. Žīdi ir jādabū prom un viss «jāatžīdo», uzņēmumi ir pilnīgi jānodod āriešu rokās un «jāārisko». Jāattīra senču asinis un tāpēc tās «jānordisko». Nepārejošie darbības vārdi, kas līdz ar tehnikas attīstību iespiežas jaunās jomās, tiek aktivizēti kā pārejošie: «lido» smago lidmašīnu, «lido» zābakus un pārtiku, dārzeni

³⁵¹ Filipo Tomazo Marineti (1876–1944) – itāliešu rakstnieks, futūrisma pamatlicējs un teorētiķis, Musolini līdzgaitnieks un atbalstītājs.

«sasalst»³⁵² ar jauno dziļsaldēšanas metodi, kam agrākais apzīmējums bija sasaldēšana.

Iespaidu atstāj arī vēlme izteikties kodolīgāk un steidzīgāk nekā ierasti. Ziņu reportieris pārtop par ziņotāju, kravas automašīna – par smago, bumbvedējs – par bumbotāju, un visbeidzot vārds tiek aizvietots ar abreviatūru. Tādējādi smagā mašīna, smagā un *LKW*³⁵³ atbilst kāpinājumam no neitrālās līdz vispārākajai pakāpei. Un šī vispārējā *LTI* tendence lietot vispārāko pakāpi, pat visa *LTI* retorika kopumā izriet no kustības principa.

Un nu tam visam no kustības virzības jāpārtop par miera stāvokli (un atpakaļvirzīšanos)! Čārlijs Čaplins³⁵⁴ viskomiskāko iespaidu panāca tad, kad viņš vissteidzīgākās bēgšanas ainā pēkšņi sastinga, pieņemot kādu priekštelpās novietotas skulptūras pozu. *LTI* nedrīkst kļūt komiska, tā nedrīkst sastingt, tā nedrīkst atzīt, ka tās uz priekšu kļuvis par atpakaļ. Uzsaukums Austrumu frontes armijai aizsāk tos aizplīvurojumus, kas raksturo *LTI* pēdējo cēlienu kopumā. Protams, aizplīvurojumi pastāvēja jau kopš paša sākuma (maskēšanās³⁵⁵ – šādā modernā, no pasakām aizgūtā vārdā to sauc kopš Pirmā pasaules kara); taču līdz pat šim mirklim tā bija noziegumu aizplīvurošana. Pirmajā kara ziņojumā rakstīts, ka «kopš šī rīta mēs atbildam pretinieku ugunij». Bet nu tā ir sava bezspēka aizplīvurošana.

Par katru cenu vispirms ir jānorok principiāli naidīgais vārds «pozīciju fronte», izvairoties no nelaimīgajām atmiņām par Pirmā pasaules kara nebeidzamajām pozīciju cīņām. Šim vārdu salikumam jāparādās tikpat reti, cik reti tajos laikos bija iespējams mieloties ar kāli. *LTI* savukārt tiek papildināta ar turpmāk bieži lietoto teicienu «kustīgais aizsardzības karš». Taču mums ir jāatzīst, ka šai aizsardzībā mēs esam nonākuši piespiedu kārtā, bet ar pievienoto kustību mēs saglabājam mūsu dziļāko būtību. Mēs arī necensāties izkļūt no ierakumu šaurības, daudz nopietnāk mēs cīnāmies ar brīvo telpu milzīgā nocietinājuma priekšā un tā iekšpusē. Mūsu nocietinājumu sauc Eiropa, un kādu laiku tiek daudz runāts par «Āfrikas priekšlauku». Priekšlauks no *LTI* redzes viedokļa ir dubulti veiksmīgs *LTI* vārds:

³⁵² T. i., smago lidmašīnu vada; zābakus un pārtiku pārvadā ar lidmašīnu; dārzeni tiek sasaldēti.

³⁵³ Abreviatūra no *Lastkraftwagen* – smagā mašīna.

³⁵⁴ Čārlijs Čaplins (1889–1977) – amerikāņu aktieris komiķis, režisors.

³⁵⁵ Vācu val. – *Tarnung; Tarnkappe* – burvju cepure, kas padara neredzamu.

pirmkārt, tas apliecina nemitīgo kustības brīvību, otrkārt, tas norāda, ka mums, iespējams, būs jāatsakās no savām pozīcijām Āfrikā, tomēr mēs nešķirsimies no vissvarīgākā. Vēlāk Eiropas nocietinājums pārtaps Vācijas nocietinājumā un pašas beigās – Berlīnes nocietinājumā. Patiesi! Vācu armija kustējās arī turpmākā kara gaitā. Tomēr nekad netika skaidri pateikts, ka tā bija nemitīga atpakaļgaita. Pār to viens pēc otra nolaidās klusēšanas plīvuri. Vārdi «sakāve» un «atkāpšanās», nemaz nerunājot par «bēgšanu», palika neizteikti. Sakāvi izteica «pretuzbrukums», jo tas izklausījās mazāk noteikti; bēgšanas vietā tikai attālinājās no ienaidnieka; ienaidnieks nekad nebija pārrāvis fronti, vien «iebrucis». Sliktākajā gadījumā notika «lieli iebrukumi», kas tika «atvairīti», «ierobežoti», jo mums, redziet, ir «elastīgā fronte». Laiku pa laikam, lai izsistu pretiniekam no rokām priekšrocības, mēs fronti «noīsinājām» vai «iztaisnojām».

Kamēr šie stratēģiskie pasākumi norisinājās ārzemēs, tautas masām nebija nepieciešamības ar tiem iepazīties tuvāk. Vēl 1943. gada pavasarī (2. maijā laikrakstā «Reihs») Gebelss varēja ieviest graciozu pamazināmo formu: «Kara darbības perifērijā šur un tur vērojama mūsu pretestības spēju pazemināšanās.» «Pretestības spējas pazeminās» cilvēkiem, kuri bieži saaukstējas vai slimo ar kuņģa darbības traucējumiem, bet tie noteikti nav nopietni sirgstošie, kuru veselība ir apdraudēta. «Pretestības spēju pazemināšanos» Gebelss melīgi skaidroja kā mūsu puses pārvērtīgumu un ienaidnieka lielību. Vācieši, raugi, pēc tik daudzām uzvarām esot tik izlutināti, ka viņi garīgi vienmēr pārvērtīgi reaģē uz katru prettriecienu, kamēr pie pēriena pieradinātie ienaidnieki tālu daudzina katru mazāko «perifērisko panākumu».

Visu šo maskējošo vārdu pārbagātība ir vēl pārsteidzošāka, jo tā ir pilnīgi pretēja *LTI* principiālajai un iedzimtajai nabadzībai. Šeit netrūka pat dažu pieticīgu tēlu, kuri, protams, nebija pašradīti. Lūk, kādreizējais «ģenerālis Danube» nostājās ceļā karavadonim Napoleonam pie Aspernas³⁵⁶. Pēc šī parauga karavadonis Hitlers izveidoja ģenerāli Ziemu, kurš kļuva par bieži citētu personību un radīja vairākus dēlus – man prātā nāk tikai ģenerālis Bads, bet es noteikti esmu sastapis arī citus alegoriskos ģenerāļus. Grūtības, ko jau kļuva neiespējami noliegt, ilgāku laiku tika dēvētas par «šaurajām takām». Tā ir izteiksme, kura izvēlēta gandrīz tikpat veiksmīgi kā iepriekš minētais «priekšlauks», jo arī šeit tūdaļ atklājas kustības

³⁵⁶ «Ģenerālis Danube» – Donava. Asperna – Vīnes priekšpilsēta; 1809. gadā erhercogs Kārlis šeit sakāva Napoleonu I. Vīne atrodas pie Donavas.

ideja (virzīšanās caur kaut ko). Reiz kāds filoloģiski apdāvināts korespondents šo faktu veikli izcēla, izbālējušo metaforu ievietojot atpakaļ vecajā labajā realitātē. Viņš ziņoja par kādu tanku kolonnu, kas pa šauru taku iedrošinājusies doties cauri mīnu laukiem.

Ilgāku laiku varēja izlīdzēties ar šīs bēdīgās situācijas milīgu pārfrāzēšanu, jo pretinieki, atšķirībā no ierastā vācu triecienuzbrukuma, aizsāka tikai «gliemežofensīvas» un kustējās tikai «gliemežtempā». Tikai pēdējā gadā, kad katastrofu vairs nevarēja noslēpt, to nosauca nedaudz skaidrākā vārdā, kurš arīdzan bija vēl pietiekami maskējošs. Tagad sakāvi sauca par krīzi, taču šis vārds nekad neparādījās viens pats atsevišķi. Vācijas skatiens bija vērstas vai nu uz «pasaules krīzi» vai «Vakareiropas cilvēces krīzi», noderēja žigli par stereotipu kļuvušais izteiciens «pārvarētā krīze». Pārvarēšana izpaudās tādējādi, ka «cīnījās par brīvību». Cīņa par brīvību bija maskēts apraksts, runājot par dažu pulku izklūšanu no ielenkumiem, kuros tika zaudētas veselās divīzijas. Krīzes tika pārvarētas arī tādējādi, ka mēs neļāvām ienaidniekam mūs atsviest pāri vācu robežai, bet gan labprātīgi no tiem atbrīvojāmies un tos «ielaidām». Mērķis bija «ielaiest» pietiekami dziļi un sekmīgi iznīcināt. «Mēs viņus ielaidām – 20. aprīlī³⁵⁷ būs citādi!» To es dzirdēju sakām vēl 1945. gada aprīlī.

Un beidzot bija klāt arī «jaunais ierocis», sastingstot formulā un pārvērstoties par buramvārdu, maģiski kāpinošu V³⁵⁸ zīmi. Ja kaut ko neizdarīja V1, ja nespēja iedarboties V2, kāpēc lai nesaglabātos cerība uz V3 un V4?

Hitlera pēdējais izmisuma izsaukums ir šāds: «Vīne atkal būs vācu, Berlīne paliks vācu un Eiropa nekad nebūs krievu.» Tagad, uz sabrukuma robežas, viņš notušē pat tās galīgās uzvaras nākotni, kura jau tik ilgi bija nomākusi sākotnējo tagadni. Vīne atkal kļūs vāciska. Ar šo uzsvērto tagadni ticīgajiem ir jāiedveš tas, kas aizvirzījies neiespējamības tālē. Taču kāds V vēl to varētu sasniegt!

Savāda maģiskā burta atriebība. V vispirms bija slepenā formula, pēc kuras cits citu pazina paverdzinātās Nīderlandes brīvības cīnītāji: V nozīmēja *Vrijhet*, brīvība. Nacisti piesavinājās šo zīmi, pārsaucot to par

³⁵⁷ Hitlera dzimšanas diena.

³⁵⁸ V1, V2 (*Vergeltungswaffen*) – «Fau 1» un «Fau 2», «atmaksas ieroči», propagandas apzīmējums raķetēm, ko nacisti radīja Otrā pasaules kara beigās un kam bija jāpanāk lūzums karā. V1 pirmo reizi tika raidītas uz Londonu 1944. gada jūnijā, V2 – 1944. gada septembrī.

*Victoria*³⁵⁹. Viņi bezkaunīgi piespieda Čehoslovākiju, kura tika tiranizēta ļaunāk nekā Holande, izmantot to pasta zīmogos, uz automašīnu durvīm un vilcienu kupejās, lai it visur acu priekšā atrastos lielīgā un sen jau nepatiesā uzvaras zīme. Un tad, pēdējā kara fāzē, V kļuva par saīsinājumu atmaksai³⁶⁰. Tā apzīmēja «jauno ieroci», kam vajadzēja atriekt un izbeigt visas Vācijai nodarītās ciešanas. Taču sabiedrotie neapturami tuvojās, vairs nebija iespējams raidīt pret Angliju V šāviņus, un nebija iespējams nosargāt vācu pilsētas no pretinieku bumbām. Kad tika sagrauta mūsu Drēzdene, no vācu puses neatskanēja vairs neviens pats aizsardzības šāviens, gaisā nepacēlās neviens vācu lidmašīna – tā bija atmaksa, taču tā bija atmaksa Vācijai.

³⁵⁹ Uzvara (latīņu val.).

³⁶⁰ Vācu val. – *Vergeltung* – atmaksa.

XXXII nodaļa BOKSS

Rātenava vēstulēs minēts, ka viņš pats esot bijis par miera līgumu³⁶¹, turpretī Ludendorfs³⁶², saskaņā ar viņa paša izteikumu, esot gribējis «cīnīties par uzvaru». Izteiciens ir aizgūts no hipodroma, kurā slēdz derības par uzvaru vai par vietu. Estēts Rātenavs, raucot degunu, šo izteicienu ieliek pēdiņās. Acīmredzot viņš uzskata, ka tas ir pārāk necienīgs, lai to attiecinātu uz karu, kaut arī tas radies no sena un dižciltīga sporta veida. Jāšanas sports arvien bija aristokrātu un feodālo virsnieku lieta. Sacīkšu dalībnieku vidū, kuri jāja paši uz sava zirga, bija sastopami leitnanti un rotmistri³⁶³ ar skanīgiem dižciltīgiem vārdiem. Smalkjūtīgais Rātenavs nespēj pārvarēt milzīgo atšķirību starp sporta spēli un asiņaino kara nopietnību.

Trešajā reihā šo atšķirību cenšas noslēpt. Kas ārēji līdzinās nevainīgai draudzības spēlei, kuras uzdevums būtu saglabāt tautas veselību, patiesībā ir gatavošanās karam. Arī tautas apziņai tas jāuztver tikpat nopietni. Tagad ir atvērta sporta augstskola, sporta zinātnieks ir pielīdzināts ikvienam citam zinātniekam, bet firers viņu noteikti vērtētu augstāk. Šis vērtības aktualizēšanās izpaužas ap trīsdesmito gadu vidū cigarešu un cigarillu nosaukumos, un tie šo aktualitāti veicina: laudis smēķē «Sporta studentu» un «Pretošanās sportu», kā arī «Sporta karogu» un «Sporta nāru».

³⁶¹ Domāts Versaļas miera līgums.

³⁶² Ēriks Ludendorfs (1865–1937) – vācu militārais un politiskais darbinieks, ģenerālis; pēc Pirmā pasaules kara viens no ietekmīgākajiem labēji ekstrēmo politisko aprindu pārstāvjiem, viens no Kapa puča (sk. 184. piezīmi XVII nodaļā «Sistēma un organizācija») iedvesmotājiem un organizētājiem, piedalījās arī Hitlera organizētajā varas apvērsuma mēģinājumā 1923. gadā.

³⁶³ Virsnieka dienesta pakāpe cariskās Krievijas kavalērijā; karavīrs ar šādu dienesta pakāpi.

Cits sporta popularizēšanas un gloricēšanas faktors veidojās Olimpiskajās spēlēs 1936. gadā. Trešais reihš ārkārtīgi centās šajā starptautiskajā pasākumā pasaules priekšā izskatīties kā vadošā kultūras valsts. Kā jau teicu, atbilstoši savai mentalitātei, reihš fiziskos sasniegumus vienādoja ar garīgajiem. Nē, bija pat vēl kas vairāk, līdz ar to šīm Olimpiskajām spēlēm tika piešķirts īpašs mirdzums, tik īpašs, ka uz brīdi no apzīlbuma zuda rasu atšķirības. «Blondā He», ebrejiete Helēna Meijere³⁶⁴, drikstēja raidīt kaujā savu floreti un svinēt Vācijas paukošanās sporta uzvaru. Tāpat sumināja amerikāņu nēģera augstlēcšanas rezultātus, it kā viņš būtu ārietas vai nordiskais cilvēks. Laikrakstā «*Berliner Illustrierter*» varēja izlasīt šādu apzīmējumu: «Pasaules ģeniālākais tenisa spēlētājs». Tūlīt pēc tam avīzē olimpiskie sasniegumi pilnīgi nopietni salīdzināti ar Napoleonu Pirmo.

Trešo prestiža un izplatības kāpinājumu sports piedzīvo tad, kad pieaug automašīnu industrijas nozīme, kad tiek būvētas «firera šosejas» un notiek heroizētās autosacīkstes iekšzemē un ārzemēs. Visi šie iemesli bija svarīgi arī saistībā ar militāro sportu un Olimpiskajām spēlēm. Svarīga ir arī bezdarba problēma.

Taču vēl tad, kad nebija nedz armijas sporta, nedz Olimpisko spēļu, nedz firera šosejas, bija vienkāršs un brutāls Ādolfa Hitlera pasūtījums. Vietā, kur «Cīņas» grāmatā viņš raksta par «Tautiskas valsts audzināšanas pamatlikumiem» un izvērsti runā par sportu, viņš visilgāk pakavējas pie boksa. Apskats kulminē teikumā: «Ja viss mūsu augstākais garīgais slānis reiz nebūtu audzināts tik īpaši priekšzīmīgi un smalki, ja tā vietā tas būtu apguvis boksu, tad nekad nebūtu bijusi iespējama suteneru, dezertieru un līdzīgu plukatu vācu revolūcija.» Pirms brīža Hitlers aizstāv boksu no pārmetumiem par tā īpašo rupjumu. Iespējams, ka pamatoti, es neesmu speciālists. Taču, runādams par boksu tādā veidā, kā viņš to dara, viņš no boksa rada strādniecisku³⁶⁵ (ne proletārisku, ne tautisku) padarīšanu, tādu kā nevaldāmas lamāšanās blakusproduktu un noslēgumu.

Tas viss jāņem vērā, ja grib apjēgt to lomu, kāda ir sportam «mūsu doktora» valodā. Gadiem ilgi Gebelss tiek saukts par «mūsu doktoru», gadiem ilgi viņš pats parakstās zem katra raksta ar doktora titulu. Partijas

³⁶⁴ Helēna Meijere (1910) – vācu sportiste, Vācijas un olimpiskā čempione paukošanā, sākotnēji nacistiskajā propagandā tika izmantota kā nordiskās sievišķības simbols līdz brīdim, kad noskaidrojās, ka viņas senču vidū ir arī ebreji.

³⁶⁵ Vācu val. – *proletenhafte*.

ieksienē viņa akadēmiskajai pakāpei nav mazāka loma, par to, kas bija garīgajiem doktoriem baznīcas veidošanās laikā. Mūsu doktors ir masu valodas un domas veidotājs, kaut arī atslēgas vārdus viņš aizgūst no firera, kaut arī Rozenbergs kā partijas filozofs vada īpašu dienestu, kas starp citiem ietver arī «Ebrejības pētniecības institūtu».

Savus uzskatus Gebelss pauž 1934. gadā «Partijas uzticības kongresā», kura nosaukumam jādzēs un jānomāc Rēma sacelšanās³⁶⁶ iespaids: «Mums vajag runāt valodā, ko saprot tauta. Kas grib runāt ar tautu, tam, kā saka Mārtiņš Luters, vārdi jānolasa tautai no lūpām.» Vieta, kurā reiha galvaspilsētas (tik pilniskanīgi Berlīne tiek saukta visos ziņojumos līdz pēdējam brīdim, vēl arī tad, kad veselās reiha daļas jau sen atrodas ienaidnieka rokās un pati Berlīne ir pa pusei nolīdzināta ar zemi, no ārpasaules nošķirta un mirstoša pilsēta) iekarotājs un novada vadītājs, Gebelss visbiežāk uzrunā berlīniešus, ir Sporta pils. Salīdzinājumi, kuri viņam šķiet vistautiskākie un kurus viņš lieto ar īpašu vieglumu, aizgūti no sporta. Viņam nekad neienāk prātā, ka salīdzināt kara varoņdarbus ar sporta sasniegumiem varētu būt pazemojoši. Karotājs un sportists apvienojas gladiatoru cīņā, un, viņaprāt, gladiatori ir varoņi.

Lai izteiktos, viņam noder jebkurš sporta veids. Bieži rodas iespaids, ka šie lietvārdi viņam ir tik ierasti, ka viņš pilnīgi nespēj saskatīt to tēlainību. Lūk, 1944. gada septembrī izteikts teikums: «Mums nepietrūks elpas, kad nokļūsim līdz pēdējai taisnei.» Es neticu, ka Gebelss, to rakstot, acu priekšā redz skrējēja vai ritenbraucēja pēdējā izrāviena piepūli. Citādi, kad viņš apgalvo, ka uzvarētājs būs tas, «kurš, kaut vai tikai par galvas tiesu pirms citiem, izskries cauri finiša lentītei.» Šeit viņa tēlotā aina ir īstēni metaforiska. Šajā gadījumā no visa skriešanas sporta izcelta viena, finiša aina, bet citureiz to ir vesels pulks, turklāt viņš nevirās no futbola tehnikas specifiskās terminoloģijas. 1943. gada 18. jūlijā Gebelss laikrakstā «Reihs» raksta: «Līdzīgi kā lielas futbola cīņas uzvarētāji pamet spēles laukumu citā sastāvā, nekā sākuši, tā arī tauta izskatās ievērojami citādāk tad, kad tā karu beidz vai tad, kad tā karu uzsāk... Militārās sadursmes šajā (pirmajā) kara fāzē nekādā ziņā nevar uzskatīt par atklātam. Mēs cīnījāmies pārsvarā pretinieka soda laukumā...» Un tagad no tiem, ar kuriem ir spēlēts uz vienas ass, pieprasa kapitulāciju! Tas būtu tieši tāpat, «ja zaudējošās komandas kapteinis izvīrētu nekaunīgu prasību otras, uzvarošās, komandas kapteinim pārtraukt spēli tad, kad rezultāts ir 9:2. Ko-

³⁶⁶ Sk. 295. piezīmi XXVII nodaļā «Ebreju brillēs».

manda, kas tam piekristu, tiktu visnotaļ pamatoti izsmieta un izķengāta. Tā jau bija uzvarējusi, tai tikai vajadzēja nosargāt savu uzvaru.»

Dažreiz mūsu doktors jauc dažādu sporta veidu terminus. 1943. gada septembrī viņš pamāca, ka spēks izpaužas ne tikai dodot, bet arī uzņemot un ka nevienam nedrīkst izrādīt ceļgalu trīcēšanu. Jo citādi, viņš turpina, no boksa pārejot uz riteņbraukšanu, var «draudēt tas, ka mūs apdzīs».

Tomēr visbiežāk iespaidīgākās un turklāt raupjākās ainas tiek aizgūtas no boksa. Nelīdz nekādi pieņēmumi par to, no kurienes cēlies sporta un īpaši boksa valodas lietojums; var tikai mulst cilvēcisko jūtu trūkuma priekšā. Pēc Staļingradas katastrofas, kas paņēma tik daudz cilvēku dzīvību, Gebelss nerod labāku izteikumu nesalauztas drošsirdības raksturošanai: «Mēs noslaukām asinis no acīm, lai varētu skaidri redzēt, un, kad sāksies nākamais raunds, tad mēs atkal stingri stāvēsim uz kājām.» Un pēc dažām dienām viņš turpina: «Tautai, kura līdz šim boksējusies tikai ar kreiso un šobrīd pārsien savu labo roku, lai to liktu lietā nākamajā raundā, nav nekāda iemesla padoties.» Nākošajā pavasarī un vasarā, kad it visur Vācijā brūk pilsētas, aprokot savus iedzīvotājus, bet vēl nepieciešams saglabāt cerību uz galējo uzvaru, pamatojoties uz visnejēdzīgākajiem māņiem, Gebelss šim nolūkam atrod šādus tēlus: «Kad bokseris ir bijis pasaules čempions, viņš cenšas nebūt vājāks, kā bijis pat tad, kad pretinieks viņam pārlauzīs degunu.» Un: «ko dara smalks kungs, kad viņam uzbrūk trīs prasti tēviņi, kas boksējas nevis saskaņā ar noteikumiem, bet gan tiecas kauties? Viņš novelk svārkus un atrota piedurknes.» Šī ir tiešā strādnieciskā boksa apjūsmošana, kā to darīja Hitlers, un aiz tās slēpjas jau pilnīgi atklātas cerības, gaidot beznoteikumu spēli, jauno ieroci.

Es vēlos parādīt visas Gebelsa propagandas galējības, lai gan tās iedarbības ilgums un izplatība runā pati par sevi. Taču es īpaši neticu, ka šo mērķi sasniedza boksa ainas. Zināms, ka tās popularizēja mūsu doktora tēlu. Tās popularizēja pašu karu, taču savādāk nekā iecerēts: tās karam laupīja visu heroisko. Tās piešķīra karam rupjumu un beidzot – karakalpa amata vienaldzību. 1944. gada decembrī «Reihs» ievietoja tolaik atzīta literāra Švarca van Berka mierinājuma rakstu par tā brīža situāciju. Viedoklis bija izteikts ļoti sausi. Raksta nosaukums bija šāds: «Vai Vāciju šajā karā var tehniski uzvarēt pēc punktiem? Varu derēt, ka ne.» Šeit būtu pilnīgi aplam piesaukt sirds raupjumu kā, piemēram, attiecībā uz Gebelsa teikumiem par Staļingradas nelaimi. Nē, ir zudusi jēlcāda apjausma par to, ka starp boksu un karošanu pastāv nepārvarama atšķirība. Karš ir pazaudējis visu savu traģisko diženumu...

Vox populi. Atkal un atkal aculiecinieks vaicā, kura tad no šim daudzajām balsīm būs izšķirošā! Mūsu bēgļu gaitu un kara pēdējo nedēļu laikā blakus kādam Augšbavārijas ciematam Aihahas tuvumā mēs satikām cilvēkus, kas raka dziļas bedres. Līdzās racējiem atradās skatītāji, kara invalīdi, kuri bija daļēji tērpti uniformās. Tie bija vienroči un vienkāji, un daži sirmi civiliedzīvotāji gados. Notika ikdienišķas sarunas; bija skaids, ka tie ir zemessargi, kuriem no šīm bedrēm būs jāšauj ar prettanku granātām. Šajās dienās, kad viss bruka, biju vairākkārt dzirdējis visneticamākos ticības apliecinājumus uzvarai; šeit atklājās pārliecība, ļoti liksma pārliecība, ka jēlkāda pretošanās ir nevajadzīga un bezjēdzīga un bezjēdzīgais karš šodien vai rīt būs jau beidzies. «Lēkt tur iekšā – pašam savā kapā? Es nē!» – «Un ja nu viņi tevi pakārs?» – «Labi, es rāpjos lejā, bet es ņemšu tad līdzī dvieļi.» – «To mums vajadzētu darīt visiem. Lai to varētu pacelt kā balto karogu.» – «Vēl labāk un iespaidīgāk būs – tie taču ir amerikāņi, sportiski cilvēki – pasviest viņiem to lupatu pretī, kā iesviež ringā dvieļi...»

XXXIII nodaļa PERSONĀLS³⁶⁷

Vienmēr, kad dzirdu vārdu personāls, acu priekšā redzu mūsu personāla zāli «*Thiemig & Möbius*», proti, divās ainiņās. Pie sienas virs durvīm pastāvīgi karājas ar lieliem burtiem krāsots uzraksts «Personāla zāle». Zem tā uz durvju rāmī iedzītas naglas karājas izkārtne ar uzrakstu «Žīdi!» un pie tualetes blakus durvīm tāda pati brīdinājuma izkārtne. Ļoti garajā zālē atrodas milzīgs pakavveida galds un krēslī, ģērbtuvē pakaramie, kas stiepjas līdz garākās sienas pusei, pie mazākās sienas – runātāja pulsts un flīģelis, un vēl elektriski regulējams pulkstenis, kas atrodas visās fabrikas un kantora telpās. Vai arī – abas izkārtnes virs zāles durvīm un pie tualetes ir pazudušas: tad runātāja pulsts ir ietīta kāškrusta audumā, un kāškrusta karogi ierver lielu Hitlera attēlu virs podija. Kāškrusta karodziņu caurausta vītne stiepjas vīra augstumā gar sienu apkārt zālei. Ja šis ir tas gadījums – pārmaiņas no neietērtā uz svētku stāvokli parasti mēdza notikt priekšpusdienas stundās – tad mēs pavadām savu pusstundas ilgo pusdienas pauzi ar lielāku baudu nekā parasti. Tad mēs drīkstam doties uz mājām ceturtdaļstundu ātrāk, jo zālē pēc oficiālajām darba beigām nedrīkst atrasties neviens ebrejs un tā jāatdod atpakaļ tās kultiskajam aicinājumam.

Tas viss, no vienas puses, saistīts ar gestapo priekšrakstiem, no otras puses, ar mūsu šefa cilvēcību, kas viņam sagādājusi daudzas neērtības un nepatīkšanas un mums kādu gabalu zirga desas no āriešu ēdnīcas. Taču galu galā tas devis arī kaut ko labu šefam. Gestapo bija pavēlējis stingri šķirot ebreju un āriešu strādniekus. Strādājot tas nebija vai bija izpildāms tikai pa pusei, vēl jo grūtāk to bija ievērot ģērbtuvē un ēdnīcā. M. kungs

³⁶⁷ Vārdam *Gefolgschaft* rodams vien mūsdienu latviešu valodas analogs «personāls». Burtiski tulkojot no senvācu valodas, būtu jāsaka «kara draudze».

būtu ļoti labi varējis mūs iebāzt kādā tumšā un šaurā pagraba telpā. Tā vietā viņš ļāva mums atrasties gaišajā svētku zālē.

Cik daudz *LTI* problēmu un aspektu man skrējuši cauri galvai šajā zālē, kamēr klausījos citu mūžīgos strīdīņus – reizumis par pamatjautājumu – cionismu vai nu par vāciskumu, spītējot visam, citreiz, biežāk un niknāk – par «bez zvaigznes» privilēģijām, reizumis par kaut ko pavisam nesvarīgu. Bet tas, kas mani nodarbināja arvien no jauna un ko izdzēst nespēja neviens cita šai telpā esošā doma un nevarēja pārspēt neviens ķilda, bija vārds «personāls». Viss nacisma jūtu melīgums, viss nāves grēks apzināti iemelot saprātam pakļautās lietas jūtu sfērā un apzināti izkropļot sentimentālas «miglas» aizsegā: tas atmiņā viss spiežas kopā šajā zālē, līdzīgi kā svinību reizēs, kad mēs bijām pazuduši, šeit cieši kopā stāvēja fabrikas āriešu personāls.

Personāls! Kas patiesībā bija šie cilvēki, kas tur stāvēja kopā? Strādnieki un ierēdņi, kas par noteiktu atlīdzību pildīja noteiktus pienākumus. Starp viņiem un viņu darba devējiem viss bija likumīgi noteikts; iespējams, ka starp vadītājiem un dažiem padotajiem bija arī draudzīgas attiecības, lai gan tās nebija vēlamas un varbūt pat traucēja – visiem noteicošs bija bezpersoniski vēsais likums. Un nu personāla zālē viņus izstūma no šīs noteiktās skaidrības, nomaskēja un aizsedza ar vienu vienīgu vārdu «personāls», kas viņus apkrāva ar vecvācu tradīciju, kas padarīja viņus par vasaļiem, par ieroču nesējiem un uzticību zvērošiem kara draudzes locekļiem attiecībās ar dižciltīgajiem, kungiem – bruņiniekiem.

Vai šāda maskēšanās bija nevainīga spēle?

Nepavisam ne. Mierpilnas attiecības pārtapa kareivīgās. Kritika bija paralizēta; tas noskaņoja uz visos lozungos valdošo teikumu: «Vadoni, dod pavēli, mēs sekosim!».³⁶⁸

Tikai īss vecvācu izteiciens, kas sava vecuma un neikdienišķības dēļ iedarbojas poētiski, reizēm tikai vienas zilbes svītrojums – un tiek panākts pavisam cits uzrunātā noskaņojums, viņa domas tiek novirzītas citur vai arī tiek izslēgtas. To vietā ir radīts piespiedu reliģiozs noskaņojums. «Taisnības uzraugu savienība» ir kaut kas nesalīdzināmi svētsvinīgāks nekā advokātu apvienība. «Amata pildītājs» izklausās nesalīdzināmi svinīgāk nekā ierēdnis vai funkcionārs. Un ja es uz kāda biroja «pārvaldes» vietā lasu «amatu valde», tad tas iedarbojas zināmā mērā sakrāli. Šāda iestāde

³⁶⁸ «Führer, befiel, wir folgen!». Darbības vārdam *folgen* ir tā pati sakne, kas lietvārdam *Gefolgschaft*.

saskaņā ar saviem pienākumiem mani nevis apkalpo, bet gan par mani «rūpējas». Un tam, kas par mani rūpējas, man jābūt visādā ziņā pateicīgam. Nekādā ziņā nedrīkstu viņu aizvainot ar pārmērīgām prasībām vai neuzticību.

Bet vai es nenosodu *LTI* par daudz? Izteikums «rūpēties» lietots vienmēr, un Civillikuma kodeksā ir «uzticības persona». Jā gan, bet Trešajā reihā «rūpēties» lietoja ik uz soļa un pārspilēti, iekļaujot to sistēmā – Pirmā pasaules kara laikā studentus armijā apgādāja ar mācību materiāliem un izglītoja kursus, Otrajā pasaules karā viņus «aprūpēja neklātienē».

Šis sistēmas centrs un mērķis bija taisnīguma izjūta; nekad nerunāja par taisnīgu domāšanu, arī par pašu taisnīguma izjūtu ne, bet gan par «veselīgu taisnīguma izjūtu». Un veselīgs bija tas, kas atbilda partijas gribai un vajadzībām. Ar šo veselīgo izjūtu pēc Grīnšpana afēras³⁶⁹ tika aktivizēta ebreju īpašumu izlaupišana, turklāt apzīmējumam «sods» atkal bija viegla vecvācu pieskaņa.

Lai pamatotu labi organizētās dedzināšanas, kurām par upuri toreiz krita sinagogas, bija vajadzīgi spēcīgāki, dziļāk aizskarošī vārdi. Tikai ar izjūtu vien nepietika. Tā radās izteiciens par «verdošo tautas dvēseli». Protams, šis izteiciens nebija radīts ilglaicīgai lietošanai, turpretim toreiz modē nākušie vārdi «spontāns» un «instinkts» *LTI* saglabājās paliekošā īpašumā. It īpaši svarīga loma līdz pašam pēdējam laikam tika «instinktām». Patiess ģermānis reaģēja spontāni, ja tika izaicināts viņa instinkts. Pēc 1944. gada 20. jūlija Gebelss rakstīja, ka atentātu pret fireru varot izskaidrot tikai kā «instinktīvo spēku nomākšanu ar sātāniskā intelekta spēkiem».

LTI viss sajūtu un instinktu pārākums tiek sakāpināts līdz pēdējam: ar instinktu apdāvinātais aunu bars seko savam vadonim pat tad, ja viņš lec jūrā. (Vai, kā Rablē³⁷⁰, tiek iemests jūrā. Un kurš varētu pateikt, cik dziļi Hitlers pats 1939. gada 1. septembrī brīvprātīgi iebrida kara asins jūrā un

³⁶⁹ *Grünspan-Affäre* – 1938. gada 7. novembra rītā septiņpadsmitgadīgs Polijas ebrejs Heršels Grīnšpans sašāva Vācijas vēstniecības Parīzē diplomātu Ernstu fon Rātu, lai pievērstu Eiropas uzmanību ebreju vajāšanai nacistu Vācijā – pirms nedēļas Grīnšpana vecākus padzina no Vācijas kopā ar 17 tūkstošiem agrāko Polijas ebreju. Rāts no ievainojumiem mira, Gebelss izdeva pavēli par nacistu aktivistu mobilizāciju un naktī no 9. uz 10. novembri sākās masveida grautiņi ebreju īpašumos, sinagogās, kapsētās – «Kristāla nakts» (sk. arī 112. piezīmi X nodaļā «Autohtonā dzeja»).

³⁷⁰ Fransuā Rablē (ap 1494–1553) – franču rakstnieks, satiriski fantastiskā romāna «Gargantija un Pantagriels» autors.

cik tālu viņu uz šo ārprāta pasākumu piespieda paša iepriekšējās kļūdas un noziegumi?) Jūtu uzsvēršana *LTI* vienmēr bijusi vēlama; taču pārmantojamība vēlamo rezultātu šeit sniedza tikai dažreiz. Ir par ko padomāt. Iesākumā vadonim un «tautvāciem»³⁷¹ izveidojās saspīlēta konkurences situācija; vēlāk tie viņam vairs nebija bīstami, un viņš daļēji varēja izmantot to konservatīvismu un vācietiskumu³⁷². Taču viņš gribēja balstīties arī uz rūpniecību strādniekiem; bet tādēļ bija jāpiesauc tehnika un amerikānisms, tajā pašā laikā neaizmirstot tos nolamāt. Bez šaubām, ar zemi saistītā, tradīcijām bagātā un pret visu jauno naidīgā zemnieka dievināšana paliek pēdīgi tā pati, un atziņas formula «asins un augsne»³⁷³ ir domāta tieši šim zemniekam, vēl vairāk, tā ir aizgūta no viņa dzīves.

Sākot ar 1944. gada vasaru, jaunu, skumju dzīvi ieguva jau izsenis Vācijā vēsturisku nozīmi iemantojis lejasvācu vārds: «pārvietošanās»³⁷⁴. Pirms tam pārvietošanos pie mums saistīja tikai ar zemi meklējošiem būriem Āfrikā. Tagad uz visiem ceļiem pārvietojās pajūgi ar pārceļotājiem un bēgļiem, kurus veda mājup vācu teritorijā no Austrumiem. Protams, šajā vārdā «mājup» samanāma afektācija, turklāt ļoti sena, kas no šiem posta laikiem norāda uz slavas pilnajiem pirmsākumiem.

Toreiz tas nozīmēja: Ādolfs Hitlers ved Zārlandi mājup!³⁷⁵ Omulīga Berlīnes bezkaunība ļāva Gebelsam doties uz kādreizējām vācu kolonijām, lai tur ar nēģerbērniem iestudētu runas kori: «Mēs gribam mājup uz rīhu!» Un tagad nu no savām saknēm atrautā pārceļotājtauta, ja bija paveicies – kopā ar izglābto mantību, devās mājup, kur to gaidīja visapšaubāmākie apstākļi.

Jūlija vidū Drēzdenes avīzē es lasīju kāda korespondenta rakstu (ak tā, bez speciālās partijas avīzes, «*Freiheitskampf*», vēl pastāvēja viena vienīga avīze, un tāpēc tās virsrakstu neesmu pierakstījis) «350 tūkstošu pārceļošana». Šis tēlojums, kas noteikti tādā vai nedaudz izmainītā veidā parādījās daudzās avīzēs, bija dubultinteresants un tipisks: tas vēlreiz apjūsmoja un heroizēja zemniekus tā, kā tos dievināja miera laika ražas svētkos Bikeberga kalnos. Un tajā bez sirdsapziņas pārmetumiem bija bagātīgi lietotas

³⁷¹ Domāta «Vācu nacionālā tautas partija» (*Deutschnationale Volkspartei*), kas sekmeja Hitlera nākšanu pie varas.

³⁷² *Teutschtümelei*; sk. 251. piezīmi XXII nodaļā «Saulainais pasaules uzskats».

³⁷³ Vācu val. – *BLUBO*; sk. 303. piezīmi XXVIII nodaļā «Uzvarētāju valoda».

³⁷⁴ Vācu val. – *Treck*.

³⁷⁵ Sk. 84. piezīmi VII nodaļā «Uzvilkšana».

visas *LTI* garšvielas, turklāt gaismā atkal nāca daža labs posta laikos zudusi valodas pārle. Šie 350 tūkstoši vācu pārceļotāju, kurus uz Vartegavu pārveda no Dienvidkrievijas, bija «vislabākie vācieši ar vislabākajām vācu asinīm un vistīrāko vācietību». Viņiem piemita «bioloģiski nesamaitāta produktivitāte» – vācu vadonības laikā no 1941. līdz 1943. gadam viņu dzimstība pieauga no 17 līdz 40 cilvēkiem uz tūkstoti –, neparasti milzīgs bija viņu «zemniekošanas un apmešanās prieks», «viņi bija pārņemti ar fanātisku uzcītību, kalpojot jaunajai dzimtenei un tautas kopībai» utt. Taču beigu rindās pateiktais, ka tādēļ viņiem pienākas atzinība par «pilnvērtīgu vācietību», un jo īpaši tādēļ, ka viņu jaunieši jau sen dienēja *Waffen-SS*, vedināja secināt, ka ar viņu vācu valodas zināšanām un pieredzi vācu kultūrai nebija viss kārtībā. Tomēr ar šo «vienreizējo» pārceļošanu zemnieki atkal tika romantizēti, izmantojot sākotnēji spilgtāk izteikto, nedaudz vienpusīgo sajūsmu par visu tradicionālo.

Raugoties uz propagandas un *LTI* atbildīgo meistarū, ir skaidri redzams, kā viņš kopējā iespaida radīšanai pieprot atraisīt pirmatnējo saikni starp tradīciju un jūtām. Viņam tāpat kā fireram ir pats par sevi saprotams, ka tautu var pakļaut, tikai iedarbojoties uz to emocionāli. «Kogān no tautas saprot tāda pilsoniska intelektuāla dvēsele?» viņš raksta savas dienasgrāmatas «No ķeizara galma līdz reiha kancelejai» lapās (kuras pavisam droši paredzētas publiskai lasīšanai). Jau tas vien, ka visur līdz nelabumam uzsvēta lietu, apstākļu un personu saistība ar «tautu» – tautietis, tautas kanclers, tautas kaitnieks, tautai tuvs, tautai tāls, tautas apzināts un tā tālāk līdz bezgalībai –, jau tas vien liecina par jūtu pārsvaru, liekot rakstītājam skanēt liekulīgi un nekaunīgi.

Kur tad Gebelss meklē šo tautu, kurai piederīgs viņš jūtas un kuru viņš tik lieliski pazīst? To var noteikt, skaidrojot no pretējās puses. Neko neizsaka tas, ka viņam tās pašas dienasgrāmatas lappusēs Berlīnes teātrus apdzīvo tikai «aziātu ordas uz Brandenburgas zemes», jo ar to tiek tēlaini pausts vien ierastais antiintelektuālisms un antisemitisms; uzskatāmāks ir vārds, kuru viņš daudzveidīgi un vienmēr noniecinoši lieto savā «Cīņā par Berlīni». Šī grāmata sarakstīta vēl pirms varas pārņemšanas, tomēr ar drošu uzvaras apziņu. Tajā stāstīts par 1926. un 1927. gadu, kad Gebelss, ieradies no Rūras apgabala, savai partijai sāk iekarot galvaspilsētu. Allāž atkārtotais noniecinošais vārds šeit ir «asfals».

Asfals ir mākslīgs segums, kas lielpilsētas iedzīvotāju šķir no dabiskās zemes. Metaforiski tas pirmoreiz Vācijā parādās ap 1890. gadu naturālistu dzejā. «Asfalta zieds» ir toreizējā Berlīnes ielasmeita. Ar to nav saistīts

nopēlums, jo ielasmeita šai dzejā ir vairāk vai mazāk traģisks personāžs. Gebelsa darbā uzzied visa asfalta flora, un katrs tās zieds ir indīgs un grib to arī parādīt. Berlīne ir «asfalta briesmonis», žīdu avīzes, žīdu bezatbildīgās preses savārstījumi ir «asfalta orgāni». *NSDAP* revolucionārais karogs ar spēku «jāiedzen asfaltā», ceļu uz pazušanu (marksistisko uzskatu un atteikšanos no tēvzemes) «žīds asfaltē ar frāzēm un divkosīgiem solījumiem». Šī «asfalta briesmoņa» elpu aizraujošais temps «ir padarījis cilvēku par nejūtīgu bezsirdi»; šeit dzīvo pasaules «bezveidīgā anonīmā proletariāta masa». Berlīnes proletariāts ir «daļa no dzīves bez dzimtenes»...

Berlīnē Gebelsam visnotaļ pietrūkst «jēlkādas patriarhāla saiknes». Viņš pats nāk tieši no Rūras apgabala; arī tur viņš saskāries ar rūpnīcu strādniekiem, taču tur viņi ir savādāki un īpaši: tur ir «pirmatnējā iesakņošanās zemē», turienes pamatiedzīvotāji ir «iesakņojušies vestfāļi». Tādu uzskatu trīsdesmito gadu sākumā Gebelss pauž savās «asins un augsnes» kulta runās, pretstatot asfaltu zemei. Vēlāk viņš savos zemnieka slavinājumos kļūst piesardzīgāks, taču ir jāpaiet 12 gadiem, lai viņš atsauktu savu asfalta cilvēka nozākāšanu. Pat atsakoties no kādreiz teiktā, viņš ir melis, jo nestāsta, ka pats mācījis šo lielpilsētas nīcināšanu. Iespaidojies no šausmīgajiem uzlidojumu postījumiem, 1944. gada 16. aprīlī viņš raksta «Reihā»: «Mēs stāvam dziļā godbijībā šī neiznīcināmā dzīves ritma un mūsu pilsētas iedzīvotāju nesalauztās dzīves gribas priekšā. Viņi, dzīvojot uz asfalta, tomēr nav palikuši bez saknēm, kā mums to agrāk skaidroja labi iecerētas, taču visai teorētiskas grāmatas... Mūsu tautas dzīvības spēks šeit ir noenkurots tikpat stipri kā vācu zemniekiem.»

Protams, nav tā, ka uz jūtu noskaidrošanos un pielabināšanos strādnieku šķirai būtu bijis jāgaida tik ilgi; arī par to cīnījās sentimentālos toņos. Kad Grīnšpana afērai sekoja aizliegums ebrejiem vadīt automašīnas, toreizējais policijas ministrs Himlers to pamatoja ne tikai ar ebreju «neuzticamību», bet arī ar to, ka ebrejs pie stūres aizskarot «vācu satiksmes kopību», it īpaši tādēļ, ka tiekot nekaunīgi izmantoti «ar vācu strādnieku rokām būvētie reiha autoceli». Jūtu un tradīciju samaisījums visbiežāk izriet no zemnieku un lauku paražām – arī «paražas» pieder sentimentālo vārdu arsenālam uz poētiskās vecvācu bāzes.

1945. gada martā es ik dienas veltī lauzīju galvu, stāvot pie laikraksta «*Falkensteiner Anzeiger*» skatloga un skatoties kādā attēlā. Tur bija redzams kāds tiesām glīts fahverka nams kādā ciematā, zem tā – Rozenberga domu grauds par to, ka vienai vecvācu zemnieka mājai piemītot «vairāk garīgās brīvības un radošā spēka nekā visām debesskrāpju pilsētām un skārda

būdām kopā.» Es velti meklēju kādu pamatojumu šim teikumam; lai tas paliek vien nacistiski nordiskajā hibrīdā, kurā domāšana aizstāta ar jūtām.

Bet lietu sentimentalizēšana *LTI* valstībā nekādā ziņā nav nepieciešami saistīta ar tiekšanos pēc kādas tradīcijas atgūšanas. To var brīvi saistīt ar ikdienišķo, tā var piekerties parastiem sarunvalodas vārdiem, kā arī valīgām vārdu formām. Tā var kalpot šķietami sausiem jaunveidojumiem. Pašā sākumā es vienā un tajā pašā dienā atzīmēju: «Kempinski³⁷⁶ reklāma: «Delikatešu grozs «Prūsija» 50 M., delikatešu grozs «Tēvzeme» 75 M», un turpat oficiāli norādījumi «dienas maltītei»³⁷⁷. Cik neveikls un mulsinošs ir no Pirmā pasaules kara laika nākušais mēģinājums reklamēt uzdzīvi ar patriotisku jūtu palīdzību. Cik veikli un sakarībām bagāti tiek radīts jaunais ēdiena nosaukums! Viens ēdiens visiem, tautas kopība visikdienišķākajā un visnepieciešamākajā, vienkāršība bagātiem un nabagiem tēvzemes labā, un visnozīmīgākais ietverts visvienkāršākajā vārdā! Dienas maltīte – mēs visi ēdam tikai to, kas vienkārši vārīts kopā vienā katlā, mēs visi ēdam no viena katla... «Dienas maltīte» jau sen ir izplatīts kā virtuves *terminus technicus*³⁷⁸: izteiciena emocionāli pielādētā iekļaušana *LTI* oficiālajā valodā ir ģeniāla rīcība, raugoties no nacistu viedokļa. Turpat līdzās atrodas izteiciens «palīdzība ziemā». To, kas bija piespiedu nodevas, mēģināja iztēlot kā brīvprātīgu, emociju raisītu dāvāšanu.

Sentimentalizēšana darbojas arī tad, kad oficiāli runā par jauniešu (un nevis vienkārši par puiku un meiteņu) skolām, kad «Hitlera jaunieši» un «vācu jaunietes» (kuras apvienojušās vācu meiteņu savienībā) spēlē savu būtisko lomu Trešā reiha audzināšanas sistēmā.

Protams, šeit tā ir sentimentalizēšana ar gribēti negatīvu norādījumu: jaunietis un jaunieta skan skarbāk un bramanīgāk nekā puika un meitene.³⁷⁹ It īpaši «jaunieta» paver ceļu tālāk uz «ieroču palīdzī», kas ir daļēji

³⁷⁶ *Kempinski Hotels & Resorts* – vecākā luksusa viesnīcu ķēde pasaulē, dibināta 1897. gadā Berlīnē.

³⁷⁷ Vācu val. – *Eintopf* 'viss vienā katlā' – bieža zupa, vienlaikus pirmais un otrais ēdiens. Kopš 1933. gada tika ieviesta jauna tradīcija tautas vienotības stiprināšanai «*Eintopfsonntag*» – noteiktās svētdienās visai tautai bija pusdienās jāēd «*Eintopfgericht*» un starpība naudas izteiksmē, kas parasti tika izlietota svētdienas maltītēm, jāziedo «Ziemas palīdzības» fondā trūcīgajiem tautiešiem. Trešā reiha vadoņi propagandas nolūkos rīkoja šādas maltītes publiski.

³⁷⁸ Tehniskais termins (latīņu val.) – vārds ar vienu nozīmi, kas fiksē noteiktu zinātnes, tehnikas, mākslas u. c. nozares jēdzienu.

³⁷⁹ Vācu val. – *Junge, Mädel* un *Knabe, Mädchen*.

vai pilnīgi aizplīvurotais vārds, eifēmisms, ko nekādā ziņā nedrīkst aizvietot ar «plintnieci»³⁸⁰ – citādi tikpat labi varētu sajaukt zemessardzi³⁸¹ ar partizāniem.

Bet ja nu tomēr beidzamajās minūtēs – par stundām vairs nav runas – ir vēlēšanās cīnīties pret bandām, tiek lietots vārds, kas iedarbojas līdzīgi pasaku šausmām: bandu apkarotāji oficiālajās radio pārraidēs sevi sauc par «vilkačiem». Tā atkal bija tradīcijas piesauksana. Turklāt tā ir visnenākā tradīcija – mīts. Šādi pašās beigās valodā vēlreiz atklājās šausmīgā reakcija, absolūtā tieksme pēc cilvēces primitīvajiem plēsonīgajiem pirmsākumiem, atmaskojot nacisma patieso būtību.

Nevainīgi, bet joprojām ar kārtīgu liekulības devu sentimentalizēšana izpaudās, politiskajā ģeogrāfijā runājot par «iekšzemi Bulgāriju». Šķietami tas norādīja tikai uz valsts atrašanos centrā, centrālo nozīmi saimnieciskajās un militārajās attiecībās ar apkārtējo valstu grupu, bet aiz tā slēpās neizteikta un tomēr izteikta draudzības aģitācija, simpātijas pret «iekšzemi».

Visbeidzot spēcīgākais un izplatītākais jūtu vārds, kādu izmantoja nacisms, ir «pārdzīvojums». Normāls valodas lietojums stingri nošķir: no dzimšanas līdz nāvei mēs dzīvojam visu laiku, bet pārdzīvojumu varam izdzīvot tikai izredzētajās stundās, kad mūsu kaislības virmo, kad jūtam likteņa iedarbību. *LTI* ar nolūku ievēl lietas pārdzīvojuma sfērā. «Jau natne pārdzīvo Vilhelmu Tellu» – viens no virsrakstiem, kas iespiedies man atmiņā. Šī vārda dziļāko lietojamības mērķi atklāj kāds izteiciens, kuru presē izmeta Saksijas zemes valsts rakstu kameras pārvaldnieks sakarā ar grāmatu nedēļu 1935. gada oktobrī: «Mana ciņa» esot nacionālsociālisma un jaunās Vācijas svētie raksti. Tos vajagot «pārdzīvot»...

Es to visu pārdomāju, kad apmeklēju personāla zāli. Un tiešām: viss sekoja šim vienam vārdam. Par savu eksistenci tam jāpateicas vienai un tai pašai tendencei...

Kad laiks, kuru pavadīju, strādājot šajā fabrikā, tuvojās beigām, ebreju mājā uzdūros Jetiņas Gebertes dzejnieka Georga Hermaņa³⁸² grāmatai

³⁸⁰ Vācu val. – *Waffenhelferin* un *Flintenweib*.

³⁸¹ *Volkssturm* – vācu zemessardze, ko pēc Himlera un Gebelsa iniciatīvas izveidoja 1944./1945. gada ziemā Trešā reiha pēdējai aizstāvībai.

³⁸² Georgs Hermanis (1871–1943, istajā vārdā – Georgs Borharts) – ebreju izcelsmes vācu rakstnieks, mākslas un literatūras kritiķis, gājis bojā Aušvices koncentrācijas nometnē; viņa darbi par Berlīnes ebreju dzīvi bīdermeiera laikmetā bija ļoti populāri («*Jettchen-Geberts Geschichte*», 1906–1909 u. c.), romāns «Laiks mirst» («*Eine Zeit stirbt*», izdots 1934. gadā).

«Laiks mirst». Grāmatu bija izdevusi ebreju grāmatu apvienība, un to, šķiet, jau savā iecerē iespaidojis augošais nacisms. Es nezinu, kāpēc manā dienasgrāmatā trūkst precīza šī darba iztīrējuma; esmu izrakstījis no tā tikai vienu epizodi, vienu teikumu: Gumperta sieva steidzīgi atstāj kapšētas kapelu, pirms sākusies sēru ceremonija viņa mīlotajai, «un pavadītāji³⁸³ ne tik steidzīgi, tomēr paātrināti dara to, ko pavadītāji parasti dara, viņi tai seko.» Toreiz es to uztvēru kā tīru ironiju, kā tādu ebreju ironiju, ko nacisms tik ļoti neieredzēja, jo tā atmaskoja jūtu liekulību. Es sev teicu: viņš iedur uzpūstajā vārdā un liek tam nožēlojamā veidā sarukt. Šodien es šo vietu uztveru savādāk. Man šķiet, tajā ir vairāk rūgtuma nekā ironijas. Kur rodams visu šo uzpūsto emociju mērķis? Jūtas nebija pašmērķis un mērķis, tās bija tikai līdzeklis un starpstāvoklis. Jūtām bija jāapspiež domāšana – tai bija jāatkāpjas apdullinoša truluma, gribas trūkuma un bezjūtības priekšā; kur citādi būtu radusies vajadzīgā bendes un spīdzinātāju masa?

Ko dara pilnvērtīgs personāls? Tas nedomā, tas arī vairs nejūt – tas seko.

³⁸³ Vārdu spēle: *Gefolgschaft* – pavadītāji, *folgen* – pavadīt, sekot.

XXXIV nodaļa VIENA ZILBE

Istenībā tikai pēdējā gada laikā esmu nacistu demonstrācijas piedzīvojis klātienē un nevis lasījis par tām avīžu aprakstus un klausījies radio. Pat tad, kad vēl nenēsāju zvaigzni – vēlāk jau tas bija pašsaprotami – es, pamanot tādu gājienu, ātri paslēpos kādā blakus ielā; citādi taču man būtu bijis jāsalutē ienīstajam karogam. Taču pēdējā gadā mūs ievietoja vienā no divām ebreju mājām Arsenāla laukumā un tur no priekšnama un virtuves logiem skatam tieši pavērās Karola tilts. Katru reizi, kad grezni izrotātajā Kēnigsufēras krastmalā notika kāds svinīgs mītiņš, varbūt kāda Mučmana vai pat kāda franku vadoņa Štreihēra uzruna, SA un SS, HJ un BDM kolonnas ar karogiem un dziesmām devās pāri tiltam. Vai es to gribēju vai nē, tas uz mani ik reizi atstāja spēcīgu iespaidu. Un katru reizi es sev izmīsumā teicu, ka tas atstāj vēl lielāku iespaidu uz tiem cilvēkiem, kuri ir mazāk kritiski noskaņoti par mani.

Vēl tikai dažas dienas pirms mūsu *dies ater*³⁸⁴, 1945. gada 13. februārī, viņi gāja pāri tiltam. Stalti, skaļi dziedot. Šīs dziesmas skanēja mazliet savādāk nekā tās marša dziesmas, ko bavārieši bija dziedājuši Pirmajā pasaules karā, mazliet saraustītāk, rejošāk, nemelodiskāk, taču militarismā nacisti jau vienmēr pārspilēja un tur lejā sādi maršēja un dziedāja viņu vecā kārtība un palāvība. Pavisam nesen bija kritusi Staļingrada, nupat bija gāzts Musolīni, nesen ienaidnieki bija sasnieguši un pārgājuši Vācijas robežas, nesen viņa paša ģenerāļi bija gribējuši nonāvēt fireru, bet tie tur lejā vēl joprojām maršēja un dziedāja. Un vēl joprojām leģenda par galējo uzvaru bija dzīva, viss pakļāvās tās spiedienam!

³⁸⁴ Drūma diena, nelaiemes diena (latīņu val.); šeit: diena, kad sabiedroto aviācija sabombardēja Drēzdeni; sk. arī 85. piezīmi VII nodaļā «Uzvilkšana».

Dažus dziesmu tekstus es pazinu, jo biju kaut kur jau dzirdējis. Tie visi bija tik neapstrādāti, tik nožēlojami, vienādā attālumā gan no mākslas, gan no tautas. «Biedri, sarkanā fronte un reakcija ko šāvusi, maršē mūsu rindās mums līdz!»³⁸⁵ Tāda ir šīs Horsta Vesela dziesmas poētika. To dziedot, var izmežģīt mēli un tikai minēt, kas tiek dziedāts. Varbūt nošautie biedri ir dzīvi tikko maršējošo «brūno bataljonu» gara iztēlē, taču «jauno vācu svēto dziesmu», kā tā tiek saukta oficiālajā skolas dziesmu grāmatā, Vesels sacerēja jau 1927. gadā. Varbūt, un tas būtu tuvāk patiesībai, biedri šaudīšanās dēļ sēž cietumā, kur ilgpilnā garā maršē kopā ar saviem SA draugiem... Kurš gan no maršētājiem, kurš gan no skatītājiem iedomāsies par gramatiku un estētiku, kurš gan lauzīs galvu satura dēļ? Lūk, melodija un marša solis, daži atsevišķi izteicieni vai frāzes, kas vērsas pie «heroiskajiem instinktiem»: «Karogu augšā!... Ielu brīvu triecienvienības vīram!... Drīz Hitlera karogi plīvos...» Vai ar to nepietiek, lai panāktu iecerēto noskaņu?

Es tūlīt pat atminējos laiku, kad vācu pārliecībai par uzvaru tika izdarīts pirmais prettrieciens. Ar kādu gan izveicību Gebelsa propaganda spēja pārvērst smago un drausmīgo sakāvi gandrīz vai uzvarā, gandrīz vai par karavīru gara augstāko triumfu! Toreiz es īpaši atzīmēju kādu ziņojumu no frontes; tas, protams, jau ilgāku laiku tāpat kā visas vecās dienasgrāmatas lapas atrodas Pīrnā, taču es to skaidri redzēju acu priekšā: uz krievu aicinājumu padoties priekšējo līniju kareivji, kā bija minēts ziņojumā, atbildējuši korī, apliecinot nesadragājamu uzticību Hitleram un viņu uzdevumam.

Runas kori partijas kustības sākumā bija stipri modē, Staļingradas katastrofas laikā tie parādījās no jauna tur, ārpusē. Iekšzemē tos dzirdēja reti, par tiem kā snaudošas notis atgādināja vienīgi lozungi. Es sev bieži jautāju, un tas man neliek mieru arī tagad, kādēļ runas koris iedarbojas stiprāk un brutālāk par kopīgu dziesmu. Es domāju, iemesls ir tas, ka runa nozīmē domu izteikšanu, runas koris tūlīt sit ar kailu dūri pa uzrunātā apziņu un grib to pakļaut. Melodija dziesmai ir tās mīkstinošais apvalks, apziņa tiek iekarota apkārtceļā, ar jūtām. Arī maršētāju dziesma īstenībā netiek dziedāta klausītājiem ielas malā; viņus savaldzina it kā brīvi plūstošas upes šalkoņa. Šī plūšana, šī marša melodijas kopības izjūta veidojas vieglāk un dabiskāk nekā runas kori: dziedot, melodijā noskaņa atrod noskaņu, bet kopīgi izrunātā teikumā ir jāsavienojas vienas grupas

³⁸⁵ Sk. 10. piezīmi ievaddaļā «Heroisms».

domāšanai. Runas koris ir mākslīgāks un iestudētāks, tas aģitē spēcīgāk par dziedāšanu.

Ļoti drīz pēc varas pārņemšanas nacisti varēja to vienkārši atmet, tas viņiem vairs nebija vajadzīgs. (Kultiskos runas korus, kuri līdz šim brīdim tiek izmantoti partijas kongresos un citos svinīgos gadījumos, pilnīgi noteikti var aplūkot tāpat kā demonstrāciju skaldošos teikumus: «Vācija mosties! Nosprāgstiet, žīdi! Pavēli, firer!» un tā tālāk.)

Mani īpaši apbēdināja tas, ka neviens neuzskatīja par vajadzīgu atteikties no vecajām primitīvajām dziesmām, par nepieciešamu samazināt nedz runas koru buršanos, nedz bezmēra dižošanas un draudus, kuros grima šo dziesmu teksti. Tagad no zibenskara bija radies Nervu karš un no uzvaras Gala uzvara, bet nu izgāzās arī pēdējais lielais uzbrukums³⁸⁶, un nu... bet kāpēc atkal un atkal uzskaitīt visas neveiksmes? Viņi maršēja un dziedāja kā allaž, un laudis to pieņēma tāpat kā agrāk, un nekur šajā bezkaunīgajā dziedāšanā nebija jūtams vājums, kas radītu kaut vismazāko cerību...

Un tomēr, šāda cerības zīme pastāvēja. Tā būtu iepriecinājusi filologu, ja vien toreiz tā būtu viņam atklājusies. Bet mierinājumu, ko varēja sniegt šī vienīgā zilbe, es izpratu tikai vēlāk, un tad tas man jau nozīmēja tikai zinātnisku vērtību.

Ir vērts sākt ar plašāku ievadu.

Pirmajā pasaules karā sabiedrotie vācu iekarošanas tieksmi gribēja saskatīt mūsu himnā «Vācija pāri visam»³⁸⁷. Tas nebija taisnīgi, jo šajā «pāri visai pasaulei» runā nevis tieksme pēc ekspansijas, bet gan tikai novērtējums, ar kādu patriota sirdsapziņa izturas pret savu tēvzemi. Lielāks kauns bija par karavīru dziesmu: «Ar uzvaru gribam mēs Franciju kaut, Krieviju un visu pasauli.» Taču arī šeit nevarēs pilnīgi pierādīt istu imperiālismu: ir iespējams aizstāvēties, ka tā ir izteikta kara dziesma; kas to dzied, jūtas kā tēvzemes aizstāvis, pašapliecināts tādējādi, ka «sakauj ar uzvaru» pretiniekus, lai cik daudz to arī būtu. Par svešu zemju iekarošanu nav runas.

Bet nu tam pretī nostādīsim vienu no Trešā reiha raksturīgākajām dziesmām, kura jau 1934. gadā no kāda tematiska krājuma tika iekļauta

³⁸⁶ Vācu armijas operācija 1944. gada decembrī – 1945. gada janvārī Ardenas rajonā (Beļģijas dienvidaustrumos).

³⁸⁷ «*Deutschland, Deutschland über alles!*» – «Dziesma par Vāciju» pēc Francijas–Prūsijas kara (1870–1871) kļuva par apvienotās Vācijas valsts himnu; 1841. gadā to sarakstīja vācu dzejnieks Hofmans fon Fallerslebens (1789–1874).

grāmatā «Dziesmu biedrs: vācu jaunatnes skolas dziesmu grāmata, ko izdevusi Nacionālsociālistisko skolotāju savienības valsts pārvalde», līdz ar to iegūstot oficiālu un vispārēju nozīmi. «Dreb pasaules satrunējušie kauli sarkanā kara priekšā. / Mēs laužām ļaunumu, tā bija mūsu lielā uzvara. / Mēs tupināsim soļot/ Arī kad pasaule gulēs drupās,/ Jo šodien mums pieder Vācija / un rīt visa pasaule.» Šī dziesma ir aktīvā aprītē uzreiz kopš uzvaras iekšpolitikā, tātad pēc firera stāšanās valsts vadītāja amatā, kurš katrā runā uzsver savu gribu uz mieru. Un tajā pašā laikā ir runa gan par sagraušānu drupās, gan par pasaules iekarošanu. Un lai šīs iekarošanas vēlmes nepārprotamo mērķi atklātu pilnīgi, abos nākamajos pantos tiek atkārtots, pirmkārt, ka «mēs visu pasauli sagrausim drupās», otrkārt, ka «pasaules» (daudzskaitlī) veltīgi mums pretosies, un visas trīs reizes piedziedājums apliecina, ka rīt mums piederēs visa pasaule. Citu pēc citas firers noturēja runas par mieru, un viņa nacistiskajām sīkaļām un jauniešiem hitleriešiem šis nolādētais teksts bija jādzied ik gadus. Šis un nacionālā himna par «vācu uzticību»...

Kad 1945. gada rudenī pirmo reizi publiski runāju par *LTI*, es norādīju uz «Dziesmu biedru», kas man bija kļuvis pieejams. Es citēju dziesmu par trīcošajiem, satrunējušajiem kauliem. Pēc priekšlasījuma pie runātāja pulsts pienāca kāds aizvainots klausītājs un teica: «Kādēļ jūs tik svarīgu vietu citējat nepareizi, kādēļ jūs vēlaties vāciešiem piedēvēt pasaules iekarošanas tieksmi, kas tiem nepiemita arī Trešajā reihā? Šai dziesmā nav ne runas par to, ka pasaulei jāpieder mums.» – «Atnāciet pie manis rīt,» es atbildēju, «tad jūs varēsiet to skolas dziesmu grāmatā pārbaudīt.» – «Jūs noteikti kļūdāties, profesora kungs, es paņēmsu līdzīgu tekstu.» Nākamajā dienā viņš atnāca. «Dziesmu biedrs» – 1936. gada 6. izdevums, izdevējs Francis Ēers, Minhene, «lietošanai skolās atļauts un silti ieteikts no Bavārijas Kultūras ministrijas»; bet priekšvārds datēts: «Baireita. Marts.³⁸⁸ 1934.» Dziesmu grāmata bija atvērta istajā vietā, tātad gatavībā: «Šodien mums pieder Vācija, un rīt visa pasaule» – tur neko nevarēja iztulkot citādāk...

Un tomēr, varēja gan. Vīrs man parādīja skaistu mazu dziesmu grāmatiņu, ko varēja nēsāt līdzī, piestiprinot ar pavedienu pie pogcauruma. «Vācu dziesma: tautas kustības dziesmas, izdevis vācu tautas Ziemas palīdzības fonds. 1942/1943.» Tur bija redzamas visas nacisma emblēmas bez izņēmuma: vāku greznoja kāškrusts, *SS* rūnas un citas lietas, un dziesmas

³⁸⁸ Vācu val. – *Lenzig* – senvācu val. marta apzīmējums.

balstīja arī satrunējušie kauli, pietiekami brutāli, tomēr izšķirošajās vietās retušēti. Piedziedājums tagad skanēja: «.. un šodien mūs dzird³⁸⁹ Vācija, un rīt visa pasaule.» Tas skanēja nevainīgāk.

Bet tā kā vācu laupīšanas kāres dēļ pasaule patiešām bija drupās un tagad, Staļingradas ziemā, vairs nekas neliecināja par Vācijas «lielo uzvaru», uzlabojumi bija vēl jāpastiprina un jākomentē.

Tādēļ bija pievienots ceturtais pants, kurā iekarotāji un apspiedēji mēģināja maskēties par miera draugiem un brīvības cīnītājiem, un sūdzējās par viņu sākotnējās dziesmas ļaunprātīgu interpretāciju. Jaunais pants skanēja šādi: «Viņi negrib saprast šo dziesmu, viņi domā par verdzību un karu. / Kamēr mūsu tūrumi briest, tu, brīvības karog, lido! / Mēs šoļosim tālāk, kad viss būs sabrucis drupās / Brīvība izcēlās Vācijā, un rīt tai piederēs visa pasaule!»

Kādas smadzenes bija nepieciešamas šādai patiesības sagrozīšanai! Un kāds izmisums, lai iedrošinātos tā melot! Es neticu, ka šis ceturtais pants jebkad ir iedzīvojies; tas ir pārāk samudžināts un neskaidrs iepretim iepriekšējo trīs pantu neveiklajai vienkāršībai, kuru sākotnējo mežonību pilnīgi noslēpt nevar. Bet nagu ievilkšana, šīs draudošās zilbes kaunīga izlaišana, šķiet, ir guvusi panākumus.

To vajag paturēt prātā. Nacistiskajā pašapziņā robežlīnija atrodas tieši starp «piederēt» un «dzirdēt», klausīties. Šīs zilbes iztrūkums, projicēts uz nacistisko dziesmu, nozīmē – Staļingrada.

³⁸⁹ «Heute *gehört* uns Deutschland» un «Heute, da *hört* uns Deutschland» (gehören – piederēt, hören – dzirdēt).

XXXV nodaļa MAINĀDUŠA

Iznīcinājis Rēmu un sarīkojis nelielu asinspirti viņa piekritējiem, fīrers pavēlēja savam Reihstāgam apliecināt, ka viņš rīkojies «taisni». Tā ir uzsvērti senvāciska izteiksme. Bet, apspriežot Rēma piekritēju sacelšanos, dumpi vai atkrišanu (te radīti daudzi vācu vārdi), runāja par Rēma nemieriem³⁹⁰. Droši vien tur darbojas – valoda, kas raksta un domā tavā vietā³⁹¹, – neapzinātas vai pusapzinātas skaniskas līdzības, piemēram, vārdi Kapa pučs radījis abstraktas asociācijas, vokābulu *kaputt*³⁹². Dīvaini, ka, runājot par vienu un to pašu, vienreiz bez īpašas nepieciešamības izmanto ļoti izteiktu vācu vārdu, citreiz – ļoti izteiktu svešvārdu. Tieši tāpat vāciskoti³⁹³ runā par tikumiem, bet Nirnberga, Partijas kongresu pilsēta, oficiāli ir «tradīciju novada» priekšpilsēta.

Ierasts, ka daži vāciskojumi ir iemīļotāki par svešvādiem: par aprobāciju saka «iecelšana», par atlaišanu pensijā – «atbrīvošana no pienākumiem», un *de rigueur*, ļoti strikti, – «tieksmes» interešu vietā, «humānisms» derdzīgi smako pēc židiskā liberālisma, toties vācu cilvēcība ir gluži kas cits.

Turpretī «lencings»³⁹⁴ saprotams tikai sakarā ar Baireitu, Vāgnera pilsetu; vecvācu mēnešu nosaukumi, par spīti rūnu izmantošanai un ļaunšanai *Sieg Heil!*³⁹⁵, ikdienas valodā neieviešas.

³⁹⁰ Vācu val. – *Röhmrevolte*, sk. 295. piezīmi XXVII nodaļā «Ebreju brillēs».

³⁹¹ Atkārtota atsauce uz F. Šillera distihu, sk. 28. piezīmi I nodaļā «LTB».

³⁹² Pagalam – no vārdu savienojuma *Kapp-Putsch*; sk. arī 185. piezīmi XVII nodaļā «Sistēma un organizācija».

³⁹³ Vācu val. – *deutschtimelnd*.

³⁹⁴ Sk. 388. piezīmi iepriekšējā nodaļā.

³⁹⁵ «Esi sveiks!», burtiski tulkojot «Uzvāri sveiks!»

Es pieskāros valodas vāciskošanas robežām, domājot par personālu. Šīs robežas varbūt varētu pamatot biežāk lietotu svešvārdu saglabāšanu. Taču jābūt kādiem sevišķiem iemesliem tam, ka *LTI* svešvārdus vairojusi un lietojusi biežāk nekā iepriekšējos laikos.

Katrā runā un katrā paziņojumā fīrers tiksmīnās par diviem gluži nevajadzīgiem, ne pārāk izplatītiem un saprastiem svešvārdiem: «diskriminēt» (viņš regulāri saka «diskrimēt») un «difamēt» (nomelnot). Saloniskais vārds «difamēt» viņa mutē skan vēl īpatnējāk nekā tad, ja viņš principiāli lamātos ar katru piedzērušos sulaini. Uzrunā Ziemas palīdzības fondam 1942/1943, kad visas *LTI* ceļa zīmes norādīja vai nu uz Staļingradu vai no Staļingradas, viņš naidnieku ministrus sauc par «aitasgalvām un nullēm, ko citu no cita nevar atšķirt»; Baltajā namā valdot garīgi slimais, Londonā – noziedznieks. Par sevi pašu viņam nākas secināt, ka neeksistējot neviena «tā saucamā agrāko laiku izglītība. Vērtīgs ir tikai drosmīgs vīrs, piemērots būt par savas tautas vadoni.» Viņš turpina aizgūt svešvārdus, kaut arī šiem vārdiem netrūkst vācu ekvivalentu. Viņš atkal un atkal ir izteikts miera, vācu brīvības, mazo tautu patstāvības un visu to pārējo labumu garantis (un nevis galvotājs), ko pats arī ir nodevis.

Tam, kas kaut kādā veidā paceļ vai atspoguļo viņa vadoņa slavu, allaž ir «sekulāra» nozīme. Dažkārt viņu aizrauj kāds Frīdriha II laika izteiciens, un viņš spītīgajiem ierēdņiem piedraud ar «rupju kasāciju», lai gan tikpat labi varētu iztikt ar «beztermiņa atlaišanu» vai, izsakoties hitlerisko pakalpiņu vārdiem, «izmešanu» vai «padzīšanu».

Protams, ka Hitlera vārdu jēlmateriālu visnotaļ pulējis Gebelss, piemērojot to daudzkārtējiem izskaistinājumiem. Vēlāk jau tā ļoti apjomīgo nacistisko svešvārdu krājumu vēl vairāk bagātināja karš.

Saprātīgai svešvārdu lietošanai iespējams radīt vienkāršus nosacījumus, tiem aptuveni jāskan tā: svešvārdus lieto tikai tad, kad tiem vācu valodā neatrodas pilnvērtīgs un vienkāršs aizvietojums.

LTI pārkāpj šo likumu divējādi; reizumis (starp citu, arvien retāk minētā iemesla dēļ) tā izmanto aptuvenos vāciskojumus, reizumis tā bez vajadzības ķeras pie svešvārdiem. Ja svešvārds vēl runā par teroru (gaisa teroru, bumbu teroru, arī pretteroru) un par invāziju, tad *LTI* atrodas tai ierastajā vidē. Toties jauni ir «invazori» (iebrucēji), agresori kļūst lieki un to likvidēšanai paveras ārkārtīgi plašs darbības lauks: nogalināt, slepkavot, novākt, sodīt ar nāvi utt. Arī pastāvīgi lietotais «kara potenciāls» būtu bijis viegli aizvietojams ar «bruņošanās pakāpi» un «bruņošanās iespējām». Piemēram, lielas pūles tika veltītas tam, lai lauztu sprandu grēcīgajam

«defeitismam»³⁹⁶ (vēlāk to izskaistinot ar nedaudz vāciskāko «defētismu»). Tā vietā ieviesa vācisko «aizsardzības spēju noārdīšanu».

Kas šajos dažos piemēros rada sevišķo patiku uz skanīgajiem svešvārdiem? Galvenokārt, to skanīgums. Pamatīgi izpētot dažādos cēloņus, tomēr jāuzsver šis skanīgums un vēlēšanās pārņemt skaniski nevēlamus veidojumus.

Hitlers ir autodidakts. Viņš nav pusizglītots cilvēks, viņš ir, augstākais, desmitdaļizglītots. (Pietiek palasīt viņa jucekļīgās, nesakarīgās runas Nirnbergā par kultūru; pretīgāka par šīm gauduļa garā sacerētajām dražām ir vienīgi zemošanās un apbrīna, ar kuru tas viss tika uzņemts un citēts.) Viņš kā firers vienā elpas vilcienā lepojas gan ar savu atteikšanos no «tā saucamās pagātnes izglītības», gan ar paša iegūtajām zināšanām. Katrs autodidakts sevi izgrezno ar svešvārdiem, un tie kaut kādā veidā mēdz viņam atriebties.

Tomēr mēs būtu netaisni pret fireru, ja viņa patiku pret svešvārdiem skaidrotu tikai ar viņa iedomību un paša trūkumu pārzināšanu. Hitlers ārkārtīgi labi pārzina un rēķinās ar nedomājošās un domāt nespējīgās masas psihi. Svešvārds imponē, tas imponē jo vairāk, jo mazāk tas tiek saprasts; tas maldina un iemidzina ar savu nesaprotamību. Tas nomāc domāšanu. Ikviens saprot vārdu «kaitēt»; «difamēt» saprot retais, bet uz visiem tas iedarbojas visnotaļ svinīgāk un spēcīgāk nekā «kaitēt». (Te jāatceras latīņu liturģijas iedarbība katoļu dievkalpojumos.)

Gebells, kurš skatīšanos tautas mutē sauc par sava stila galveno bausli, prot izmantot svešvārdu maģiju. Tauta tos uzklausa labprāt un labprāt arī lieto. Galu galā, tauta tos no sava «doktora» gaida.

Ar «mūsu doktora» titulu kopš Gebelsa pirmsākumiem saistāms vēl kāds cits pieņēmums. Lai kā arī firers uzsvērtu, ka nicina inteligenci, izglītotos cilvēkus, profesorus, *NSDAP* tomēr bija vajadzīga arī šī bīstamākā tautas šķira. Aiz visiem šiem apzīmējumiem un specifiskajām allaž slēpies viens un tas pats sliktas sirdsapziņas dzemdētais naidis pret domāšanu. Ar mūsu doktoru un propagandistu vien nebūs līdzēts, ir vajadzīgs arī filozofs Rozenbergs, kurš izplūst gan filozofiskā, gan piezemētā valodā. Gan jau mūsu doktors savā programmā ietvers kaut ko no filozofijas žargona un no vienkāršotas pafilozofēšanas; kas gan var būt tuvāks politiskai partijai, kura sevi sauc par kustību, kā runāt par dinamiskuma būtību un vārdam «dinamika» citu svešvārdu vietā piešķirt īpašu nozīmi?

³⁹⁶ Franču val. – *Défaitisme* – neticība uzvarai, neticība saviem spēkiem.

LTI apcirkņos rodamas ne tikai speciālas zinātniskas grāmatas un tautiski ieturēta literatūra, kuru kā skaistuma mušīņas pušķo tikai dažas izglītības piešprīces. Gluži tāpat visās nopietnajās avīzēs (es domāju «Reihu» un «DAZ», «Frankfurter Zeitung» mantinieci) bieži ieraugāma dziļdomībā piepampusi valoda, kuru raksturo pretenciozs un noslēpumains stils, kā arī snobiska dižāšanās sava svarīguma dēļ.

Viens piemērs, kas gandrīz nejauši izrauts no valodiskās pārpilnības: 1944. gada 23. novembrī, tātad Trešā reihā vēlīni trakajā laikā, «DAZ» atrod vēl pietiekoši daudz vietas kādam reklāmas rakstam, ko par grāmatu «Bēgšana uz laukiem kā dvēseles īstenība» bija uzrakstījis kāds visticamāk jaunizcepts doktors fon Verders. Autoram sakāmais, tiek atkārtots neskaitāmas reizes, lai gan to var izteikt pavisam vienkārši: tas, kurš gribēs darboties pret lauku iedzīvotāju izceļošanu uz pilsētām, nevarēs tos apturēt, tikai uzlabojot algas. Viņam jāņem vērā dvēseles faktori, ieviešot dažas garīgas ierosmes un pilsētas priekšrocības laukos (ar filmu, radio, grāmatu palīdzību utt.) un pedagoģiski parādot lauku dzīves iekšējās priekšrocības. Jaunais autors un, vēl jo svarīgāk, publicists lieto valodu, ko pārmantojis no saviem nacistiskajiem skolotājiem. Viņš uzsver, cik ļoti nepieciešama «lauku tautas psiholoģija», un māca: «Cilvēks šodien nav tikai saimnieciska būtne, kas gādā vienīgi par sevi, bet gan miesīga un dvēseliska būtne, kas pieder vienai tautai un rīkojas pēc noteiktām rasei atbilstošām dvēseles spējām.» Jāgūst «realitātei tuvs ieskats izceļošanas patiesajā dabā». Mūsdienu civilizācija «ar tai raksturīgo ekstrēmo saprāta un apziņas dominēšanu» ārdā «lauku cilvēka sākotnēji noslēgto dzīvesveidu», kā «patiesais pamats ir instinkts un jūtas, pirmatnējība un zemapziņa». Šī lauku cilvēka uzticība zemei «cieš, pirmkārt, no lauku darba mehanizācijas un materializācijas, tas nozīmē, no radikālas tās produktu izsaimniekošanas; otrkārt, no lauku paražu un tikumu izolēšanas un izmiršanas; treškārt, no tā, ka lauku sociālā dzīve pārvēršas sausās un lietiskās, pilsētai raksturīgās attiecībās.» Tā rodas «psiholoģiska zaudējumu slimība, kas skatāma kontekstā ar izceļošanu no laukiem», ja vien to nopietni uztver kā «dvēselisku īstenību». Tādēļ materiālajai palīdzībai vajadzētu būt tikai «virspusējai», toties nepieciešami būtu dvēseles dziedinātāji. Līdzās tautasdziesmām, paražām utt. tie būtu arī «filmu un radio mūsdienīgie izteiksmes līdzekļi, ja vien atsakās no to iekšējiem pārpilsētnieciskošanas elementiem». Šādā garā tas turpinās vēl ļoti ilgi.

Es to saucu par nacistisko dziļu stilu, kas lietojams jebkurā zinātnes, filozofijas un mākslas disciplīnā. Tas nenāk no tautas, to arī nevar un

nedrīkst saprast tauta, tas drīzāk tiek tiem izglītotajiem, kuri tiecas pēc gara nošķirtības.

Taču nacistiskās valodas mākslā galvenais un raksturīgākais nav vis dažādi norēķini ar izglītotajiem un neizglītotajiem vai arī masas apžilbināšana ar pāris iemācītajām druskām. Patiesais panākums, kur Gebelss ir nepārspējams meistars, meklējams nekaunīgā heterogēno stila elementu maisījumā. Nē, vārds «maisījums» te pat nav īsti vietā. Šeit jārūnā par krasi atšķirīgiem pārlēcieniem no izglītības uz proletāriskumu, no lietiskības uz sludināšanu, no auksta racionālisma uz sentimentāli aizturētām vīriešu asarām, no Fontānes vienkāršības un Berlīnes lempīguma uz dievcīnītāja un pravieša patosu. Tas salīdzināms ar ādas kairinājumu, kad dušā mijas aukstais un karstais ūdens. Fiziski tas ir vienlīdz iedarbīgi. Klausītājam rodas sajūta (un Gebelsa auditorijā vienmēr ir tikai klausītājs, pat ja viņš lasa doktora sacerējumus avīzē), ka viņa izjūtas nekad neatslābst, tās tiek savilkta un atlaista, savilkta un atlaista. Bet kritiskajam prātam neatliek laika atvilkt elpu.

1944. gada janvārī bija iespējams izlasīt jubilejas rakstu par godu Rozenberga iestādes 10 gadu pastāvēšanai. Tai vajadzēja būt īpašai slavas dziesmai Rozenbergam, filozofam un skaidrās mācības paudējam, kurš rok dziļāk un uzlido augstāk nekā Gebelss, kura pienākums ir tikai masu propaganda. Taču īstenībā šie apcerējumi pauda tikai skaidru mūsu doktora apjūsmošanu. Visi salīdzinājumi un atšķirības skaidri parādīja, ka Rozenbergs pārvaldīja tikai vienu dziļuma reģistru, Gebelss turpretim – šo un visus citus skanīgo ērģeļu reģistrus. (Bet filozofisko originalitāti, kas Rozenbergu būtu nostādījusi ārpus salīdzināšanas, nevarēja saskatīt pat vislielākie «Mīta» pielūdžēji.)

Aptuvenu Gebelsa stila sprieguma paraugu var atrast viduslaiku baznīcu sprediķos, kuros bezbailīgs reālisms un izteicienu verisms³⁹⁷ saistīts ar vistīrāko patosu un lūgšanas pacilātību. Bet šis viduslaiku sprediķu stils plūst no tīras dvēseles un domāts naivai publikai; sprediķis vēlas ļaudis izcelt no garīgās aprobežotības, ieceļot tos transcendences sfērā. Gebelss turpretī rafinēti lieto krāpšanu un apdullināšanu.

Kad pēc atentāta 1944. gada 20. jūlijā neviens vairs nopietni nešaubījās par cilvēku noskaņojumu un informētību, Gebelss visbramanīgākajā tonī raksta, ka tikai «daži no senatnīgajiem laikiem pāri palikuši papucīši» varētu apšaubīt to, ka nacisms esot «ne tikai vācu tautas vislielākā, bet arī

³⁹⁷ Franču val. – *vérisme* no latīņu val. *verus* – paties, īsts.

vienīgā glābšanās iespēja». Citreiz, izsakoties par pilnīgi sabumbotajām pilsētām, viņš ar vienu vienīgu teikumu uzbur jauku, *LTI* vārdiem sakot, tautisku ikdienas idilli: «No drupām un gruvešiem atkal ceļas krāsns skursteņi, kas ziņkārīgi izbāzuši degunus no koka būdiņām.» Tik romantiska apmešanās vieta pat var izraisīt ilgas. Vienlaicīgi iespējams sajust sevī mostatamies ilgas pēc upurēšanās: mēs atrodamies «svētajā tautas karā», mēs atrodamies – un te nedrīkst izpalikt arī izglītība, jo jāparādās arī Rozenberga reģistram – «vislielākajā Vakareiropas cilvēces krīzē» un mums jāpilda savs vēsturiskais «uzdevums» («uzdevums» darbojas svinīgāk nekā nodeldētais svešvārds «misija»), un «mūsu degošās pilsētas ir lāpas ceļā uz pilnību labākā iekārtā».

Īpašajā skicē es parādīju, kāda nozīme šajā maiņdušā ir vācūtišķajam sportam. Vispiedauzīgāko totalitārā stila spriedzi Gebelss sasniedza rakstā avīzē «Reihs» 1944. gada 6. novembrī. Viņš rakstīja, ka ir jārūpējas par to, «lai nācija stāv stabili un nekad nekrīt». Tad, tūlīt pat pēc līdzības ar boksa sacensībām, viņš turpināja, ka vācu tauta šo karu izcīnot «kā Dieva tiesu».

Varbūt šis izteikums, kam varētu atrast daudzus līdzīgus, man šķiet tik neparasts tādēļ, ka man to atsauc atmiņā kādā visai drastiskā veidā.

Iebraucējiem, ja tiem ir kādas darišanas Zinātnes centrālajā pārvaldē Vilhelma ielā, visērtāk ir apmesties iepretim viesnīcā «*Adlon*» (jeb tajā, kas palicis pāri no šīs Berlīnes viesnīcas kādreizējiem jaukumiem). Tur caur ēdamtelpas logiem pavēras skats uz izpostīto propagandas ministra savrupmāju, kurā atrada viņa liķi. Jau neskaitāmas reizes esmu stāvējis pie šiem logiem un arvien no jauna man prātā nāca Dieva tiesa, kuru viņš piesauca atkal un atkal un kuras pēdējo ainu viņš tā arī nepiedzīvoja.

XXXVI nodaļa ZINĀŠANU PĀRBAUDE

1945. gada 13. februāra rītā tika pavēlēts evakuēt Drēzdenē palikušos zvaigznes nēsātājus. Līdz šim viņi bija pasargāti no deportācijām, jo dzīvoja jauktajā laulībā. Tagad viņi bija nolemti drošam galam; no viņiem vajadzēja atbrīvoties jau ceļā, jo Aušvice jau sen bija ienaidnieku rokās un kuru katru brīdi varēja krist arī Terēzienštate.

Šī 13. februāra vakarā Drēzdeni pārsteidza katastrofa. Krita bumbas, bruka nami, plūda fosfors, degošie balķi lūza un braksķēja pār āriešu un neāriešu galvām, un tā pati uguns vētra aizrāva nāvē ebreju un kristieti; tam, kuru no 70 zvaigznes nēsātājiem šī nakts saudzēja, tā nozīmēja glābiņu, jo vispārējā haosā viņš varēja izmukt no gestapo.

Piedzīvojumiem pilnā bēgšana bija īsta pārbaude manām filologa zināšanām: viss, ko es līdz šim zināju par *LTI*, vismaz par sarunvalodu, nāca no dažu Drēzdenes ebreju namu aprindām, fabrikām un visbeidzot – no Drēzdenes gestapo. Pēdējo trīs kara mēnešu laikā mēs pabijām daudzus Saksijas un Bavārijas pilsētās un ciemos. Stacijās, barakās un bunkuros, uz bezgalīgiem lauku ceļiem mēs sastapāmies ar cilvēkiem no dažādiem zemes nostūriem, no visas Vācijas. Ar dažāda vecuma un šķiras cilvēkiem, ar vai bez izglītības, ar dažādu domāšanas veidu, dažādu naida pakāpi un – vēl arvien! – ar nesatricināmu firera dievināšanu. Visi, burtiski visi, te dienviņvācu vai rietumvācu, te ziemeļu vai austrumvācu nokrāsā, visi runāja vienā un tajā pašā *LTI*, kuru es mājās biju dzirdējis runājam sakšu izloksnē. Savām piezīmēm bēgļu gaitu laikā varēju pievienot tikai papildinājumus un apstiprinājumus.

Iezīmējās trīs posmi.

Vidējais posms aptvēra trīs marta nedēļas – pa dienu mežam parādījās intensīvāks pavasara mirdzums un tas izskatījās kā Ziemassvētkos, jo visus

zarus un zemi klāja mirdzošas staniola lentes, kuras bija nometušas ienaidnieka eskadriļas, lai maldinātu vācu radiolokācijas ierīces. Katru dienu un nakti pār mums lidoja bumbvedēji, bieži vien uz netālo nelaimīgo Plaueni. Falkenšteinas posmā es biju spiests mierīgi pievērsties dažiem pētījumiem.

Tas nekādā ziņā nebija patīkams miers; gluži pretēji, vairāk nekā iepriekš šīs LTI studijas man kalpoja par līdzsvara kārti. Jo pirmais un vienīgais jaunais nacistiskais vārds, ar kuru šeit saskāros, bija rakstīts uz dažu kareivju roku apsējiem – «Tautas kaitniecības apkarotājs». Ļoti aktīvi darbojās gestapo un militārā policija, jo te bija pilns ar atpūtniekiem dezertieriem, un civilistiem, kuri vairījās dienēt zemessardzē. Zināms, ka, mani uzlūkojot, bija skaidrs, ka neesmu vairs iesaucamajā vecumā, taču arvien darbojās zemessardzes mīkla: «Kuram ir sudrabs matos, zelts mutē un svins locekļos?» Drēzdenē bija diezgan bīstami, jo mani kāds varēja pazīt – es taču 15 gadus biju stāvējis katedrā un izglītojis skolotājus, šur tur vadījis beigu eksāmenus. Arī mana sieva un mūsu uzticamais draugs saprata, ka, ja mani tomēr uzietu, tas nebeigtos ar manu nāvi vien. Katrs gājienš pa ielām, it īpaši restorāna apmeklējums bija mocības; ikreiz, kad mani kāds uzlūkoja kaut vai tikai īsu brīdi, es tik tikko spēju mierīgi uzvert viņa skatienu. Ja mums nebūtu bijis jāizceļo uz absolūtu nekurieni, mēs nevienu dienu nebūtu palikuši šajā bīstamajā paslēptuvē. Bet šī aizmugures istaba «Aptiekā Ādolfā Hitlera laukumā», kur mēs gulējām zem firera attēla, bija mūsu pēdējais patvērumš pēc tam, kad vajadzēja doties prom no mūsu labās Agneses. Ja vien mēs nepastaigājāmies pa klusajām meža takām, es uzturējos istabā pēc iespējas klusi un piespiedu sevi lasīt jebko, kas varēja papildināt manas zināšanas par LTI.

Vēl vairāk – es lasīju visu, kas nonāca manu acu priekšā, un visur atradu šīs valodas pēdas. Tā bija pilnīgi totalitāra; šeit Falkenšteinā tas bija īpaši uzkrītoši.

Uz Š. piederošā rakstāmgalda es atradu mazu grāmatiņu. Viņš man teica, ka tā esot iznākusi trīsdesmito gadu beigās – «Ārstnieciska tējas recepte, izdevusi vācu aptiekāru apvienība». Vispirms tā man likās komiska, tad traģikomiska, un visbeidzot tas šķita patiesi traģisks dokuments. Nesakarīgās frāzes pauda ne tikai visneglītāko pielīšanu valdošajai vispārīgajai doktrīnai, tās verdziskā padevība padarīja neiespējamus jebkurus iebildumus. Tā atklāj visu šīs zinātniskās cunftes pašas apzināto pagrimumu. Es piezīmēju dažus teikumus *in extenso*³⁹⁸, vārdu pa vārdam.

³⁹⁸ Pilnīgi (latiņu val.).

«Visplašākajos mūsu tautas slāņos nepārprotami novērota iekšēja pretestība ķīmisko ārstniecības līdzekļu lietošanai. Turpretī pēdējā laikā no jauna radusies un atzīta par labu vēlme lietot dabiskos medikamentus, ko laboratorijas un fabrikas nav skārušas. Augiem un zaļu maisījumiem, kas nāk no mūsu plāvām un mežiem, piemīt kaut kas ikvienam saprotams un īsts. To ārstniecisko lietošanu apstiprina tradicionālo dziednieku panākumi senajos laikos, un doma par «asins un augšnes» saistību pastiprina uzticēšanos vietējiem augiem.» Tik tālu šajās piezīmēs dominē komiskais elements, jo ir komiski, kā vispārīgie nacisma lozungi un uzskati tiek iestrādāti zinātniskajā tekstā. Izlasot šo pazemojošo pielikšanu un *captatio benevolentiae*³⁹⁹ ir jāsāk iebilst, kaut vai no darījumu un medicīnas viedokļa. Ģermāņu tradicionālisma, dabas tuvības un antiintelektuālisma piesegā, turklāt arvien uzsverot ķīmisko medikamentu kaitīgumu, plaukst pūšlotāju amats, pārdodot nekritiski savāritas vācu dziednieciskās tējas un atņemot klientus farmaceitiskajām fabrikām un ārstiem.

Šo iebildumu cenšas vājināt ar atvainošanos un piekāpšanos, un cik dziļš ir drosmīgā autora reveranss valdošās partijas uzskatu un gribas priekšā! Arī mēs, aprobežtie farmaceiti, ķīmiķi un ārsti lietojam vietējos ārstniecības augus, taču ne tikai un ne bez jēgas! Un tagad «visiem progresīvajiem ārstiem radusies vēlme izvērst dziedniecisko augu un tēju terapiju un, kur vien iespējams, pielāgoties tautas vēlmei un dabiskajām sajūtām. Augu un tēju terapija, saukta arī par fitoterapiju, ir tikai daļa no medikamentu kopējās terapijas. Taču to nedrīkst novērtēt par zemu, lai saglabātu un nodrošinātu pacientu uzticību. Tautas uzticību ārstiem, kuri arvien precīzi, ar pienākuma apziņu un ar zināšanās balstītu darbu rūpējušies par pacientiem, nedrīkst sagraut, pakārtojot to minētajai ārstēšanas metodei...» Sākotnējā *Captatio*, izpatikšana, tapusi par vāji slēptu kapitulāciju.

Es atradu farmaceitu un medicīnas žurnālu atsevišķus izdevumus un visur sastapu vienu un to pašu stilu un stila pārles. Es piezīmēju: «Atminies nordisko matemātiku, kuru laikraksts «*Freiheitskampf*» reiz piedēvēja kolēģim Kovaļevskim, mūsu Tehniskās augstskolas pirmajam nacistiskajam rektoram. Neaizmirsti pārlūkot citas dabas zinātņu nozares, vai tās arī nav skārusi *LTI* sērga.»

No dabaszinātnēm es atgriezos savā zinātņu laukā tad, kad Hanss no savas privātās bibliotēkas man atnesa jaunāko iznākušo literatūru. (Gluži

³⁹⁹ Labvēlības iemantošana (latīņu val.) – retorikas teorijas termins; vispārējā nozīmē – pieglaimošanās.

kā pirms 30 gadiem, viņš joprojām bija humanitāro zinātņu un filozofijas pārstāvis; aptieka un partijas piespraude bija vajadzīga, lai izvairītos no intrigām un mierīgi dzīvotu; protams, palīdzot draugam, bija jāsaņemams un jāriskē ar mierīgo dzīvi, attiecībā uz politiku vispār, būtu par daudz – prasīt izrādīt šādu drosmi.)

Viņš atnesa man jaunu vēstures darbu un literatūras vēsturi; abu visnotaļ nopietno grāmatu tirāžas liecināja, ka tās pieder privileģētu un ietekmīgu mācību grāmatu pulkam. Es izpētīju un komentēju tās no *LTI* viedokļa. «Tikai aizliedzot šādas grāmatas,» es piezīmēju, «nekas vēl nākotnē nebūs panākts; topošajiem skolotājiem ir precīzi jānorāda uz *LTI* savdabību un grēku, tādēļ tagad es pierakstu vārdus – mācību piemērus nākotnes vēsturnieku un ģermānistu semināriem.»

Vispirms – Frīdriha Stīves⁴⁰⁰ «Vācu tautas vēsture». Apjomīgais darbs bija izdots 1934. gadā un 1942. gadā bija sasniedzis 12. izdevumu. Sākot ar 1939. gada vasaru (9. izdevuma priekšvārds) notikumi bija attēloti līdz Čehoslovākijas pievienošanai un Mēmeles zemes⁴⁰¹ atgūšanai. Ja būtu iznācis vēl kāds vēlāks izdevums (kam es negribētu ticēt), tad tālākās vēstures norises diez vai tiktu atainotas; mēnesi pirms jauna pasaules kara sākuma autors savu grāmatu noslēdz ar gaviļu saucieniem, ka «viss šis nesalīdzināmais progress» esot «sasniegts, neizlejot nevienu vienīgu asins lāsi», un ievieš briesmīgu salīdzinājumu, ka Vācu reihs paceļoties «augšup no laika tecējuma kā rūpīgi un ilglaicīgi krāta bagātība, kā mirdzošs vēstījums nākotnei – gluži kā Hitlera celtnes.» Uz šī eksemplāra vēl nebija nozuvusi tipogrāfijas krāsa, kad jau ienaidnieku bumbvedēji sagrāva pirmo no šīm celtnēm, kas «savā stiprajā un skaidri ieturētajā viengabalainībā simboliski mirdzošā vienotībā iemieso spēku un mieru» («pievērs uzmanību, kā tie lielās ar arhitektonisko spēku, arī tā ir *LTI*»).

Stīves grāmata ir kā laba ēsmā, tās inde ir ietīta nevainīgās drumstalās. Grāmatas 500 lappusēs atrodas garas nodaļas, kuras, par spīti to patosam, tomēr sarakstītas samērā mierīgi un bez briesmīgiem stila un satura kropļojumiem, un tām varētu uzticēties arī domājošs lasītājs.

⁴⁰⁰ Frīdrihs Stīve (1884–1945) – vācu diplomāts un vēsturnieks, 1928. gadā vēstnieks Rīgā, grāmata «Vācu tautas vēsture» («*Geschichte des deutschen Volkes*», 1934).

⁴⁰¹ *Memel* – vācu nosaukums Klaipēdai; 1252. gadā vācu bruņinieki uzcēla cietoksni; no 1762. gada – ietilpa Prūsijas teritorijā, pēc tam līdz 1919. gadam – Vācijas impērijā, saskaņā ar Versaļas miera līgumu tika atdota Lietuvai, 1939. gadā pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas okupēja Vācija.

Tur, kur parādās iespēja paust nacistisko noskaņojumu, tiek pievilkti visi *LTI* reģistri. Visi – tas nav tas pats, kas daudzi; *LTI* valoda ir trūcīga, tā negrib un nevar būt citāda kā vien trūcīga. Efekts tiek panākts ar atkārtotanos un ar viena un tā paša ieborēšanu.

Priecīgos vai skumji svinīgos brīžos prasās pēc asinīm. Ja pat Gēte izjuta nepamatotu bijību pret Napoleonu, tas nozīmē, ka bija panīkusi asins balss; ja Dolfūsa⁴⁰² valdība vērsās pret austriešu nacionālsociālistiem, tad tā vērsās pret «asins balsi»; un, kad Hitlera karaspēks iesoļo Austrijā, tad «beidzot situsi asins stunda». Ar to senā Ostmarka «atradusi mājupceļu uz mūžīgo Vāciju».

«Ostmarka», «mūžīgs» un «atrast ceļu mājup»: paši par sevi tie ir visai neitrāli vārdi, kuri vācu valodā pastāvējuši daudzus gadsimtus pirms nacisma rašanās un kuri tai piederēs arī turpmāk. Taču kopā ar *LTI* tie kļūst par uzsvērti nacistiskiem vārdiem, kas iekļaujas īpašā reģistrā, raksturojot un pārstāvēt tieši šo reģistru. Ostmarka, kuru lieto, lai runātu par Austriju – vārds izsaka saikni ar tradīciju, bijību senču priekšā, kurus piesauc pamatoti un nepamatoti, apgalvojot, ka tiek glabāts viņu mantojums, pildīts viņu novēlējums. «Mūžīgs» norāda tajā pašā virzienā; mēs esam kādas sensenas ķēdes posmi, mums cauri tai jāturpinās līdz pēdējiem tālumiem. Mēs bijām vienmēr un vienmēr būsim. Mūžīgas ir tikai sevišķās nacistisko skaitļu vispārākās pakāpes, kas savukārt ir speciāls vispārīgās *LTI* superlatīvu gadījums. Un «atrast ceļu mājup» ir viens no pretīgākajiem jūtas apzīmējošiem izteicieniem. Jūtu izcelšana savukārt cēlusies no asins cildināšanas un izraisa vispārāko pakāpju birumu.

«Tradīcija» un «ilgstamība» ir divi vēsturniekam visnotaļ pazīstami un noteicoši jēdzieni, lai tie varētu kaut kā ļoti īpaši iespaidot vēstures rakstīšanas stilu. Turpretim Stīve savu uzticību ortodoksālajam nacionālsociālismam apliecina, nepārtraukti lietojot jūtas apzīmējošus vārdus un izteicienus. Kimberus⁴⁰³ un teitoņus, ar kuru iebrukšanu Itālijā sākas vēsture dzen «nesavaldīgs» spēks, «nesavaldīga» kāre dzen ģermāņus «cinīties

⁴⁰² Engelbergs Dolfūss (1892–1934) – austriešu politiskais darbinieks, 1932. gadā tika ievēlēts par Austrijas kancleru un ārlietu ministru, izveidoja Austrijā autoritāru profašistisku režīmu, tika nogalināts austriešu nacistu organizētajā militārajā pučā 1934. gada jūlijā.

⁴⁰³ Kimberi, kimbrī – kimbrī un teitoni bija pirmās ģermāņu ciltis, ar kurām sastapās romieši; kimbru senākā dzīves vieta bijusi Jitlandes pussala, no kuras viņi ap 120. gadu p. m. ē. devās uz dienvidiem, vēlāk iebruka Romas pārvaldītajās teritorijās, postot un laupot.

ar visu»; «nesavaldīga» kaisle izskaidro, piedod un pat cildina franku vissliktākās izlaidības. *Furor teutonicus*⁴⁰⁴ tiek vērtēts kā «pirmatnējos ziemeļu bērnus» slavinošs apzīmējums: «Kāds pārgalvīgs spožums apspīdēja viņu iebrukumus; viņi gaviļēja, dodoties pretī ienaidniekam, nenojaušot par apkārtējās pasaules viltībām un mutuļojot varenās sajūtās, viņus virzīja uz priekšu varens iekšējs pacēlums.» Tikai garāmejojot es pieminu vārdu «virzīt», kura tehniskā pamatnozīme bija pabālējusi jau pirms LTI parādīšanās. Tomēr arī Stīves darbā ir atrodams kaut kas no nacistiskās nejutības vai tieši otrādi – no patikas pret mehānisku un afektētu izteicienu līdzās sadzīvošanu; par NSDAP viņš raksta: «Partijai bija jāklūst par varenu motoru Vācijas iekšienē, dvēseliska pacēluma, ikdienišķas uzpurēšanās un nepārtrauktas iedvesmas motoru jaunizveidotajā reihā.»

Tomēr kopumā Stīves stilu raksturo tikai vienpusējs uzsvars uz jūtām, jo viņš visu atvasina no šīs ģermāņu galvenās glorificētās un privileģētās īpašības.

Tā nosaka politisko sadalījumu, jo kāda vadoņa krietnums tiek mērīts pēc viņa sekotāju daudzuma, un sekotāji turas «vienīgi pie brīvprātīgas iekšējas padevības, un viņu kopums skaidri parāda, kāda loma ģermāņiem bija sajūtām».

Jūtas piešķir ģermāņim fantāziju, reliģiozitāti, liek viņam pielūgt dabas spēkus, dara viņu «tuvu zemei», liek viņam izturēties ar neuzticību pret intelektu.

Jūtas dzen viņu neierobežotajā, un te ģermāņu raksturā izpaužas romantiskā tendence.

Jūtas padara viņu par iekarotāju, dāvā «vācisko ticību būt par izredzēto pasaules valdnieku».

Bet jūtu pārsvars izraisa arī «tieksmi pēc pasaules, kam blakus atrodas bēgšana no pasaules», no kurienes, par spīti visam dzīvības kultam un aktīvismam, izriet īpašā nosliece uz kristietību.

Stīve, tiklīdz to pieļauj vēstures notikumi – un tas, ka viņš to nav brutāli darījis jau agrāk, atšķir viņu no īstajiem viņa partijas propagandistiem –, apraksta ebreju kā jūtu cilvēka kroplo pretstatu. Kopš šī brīža sāk mudžēt specifiski nacistiskie izteicieni, vēl vairāk – tie tiek negatīvi papildināti. Tagad centrālais vārds ir «ārdīšana». Tas sākas jaunajā Vācijā. «Divi ebreju dzejnieki, Heine un Lions Baruh, pēc kristībām saukts par Lud-

⁴⁰⁴ Teitoņu trakošana (latīņu val.) – neprātīgas dusmas. Teitoņi – ģermāņu cilts, kas kopā ar kimberiem iebruka Romas valsts robežās; 102. gadā p. m. ē. tika sakauti.

vigu Berni, ir pirmie demagogi, kas nākuši no «izredzētās» tautas rindām. («Izredzēts», manuprāt, ir vārds, ar kuru sākas *LTI* ironiskās pēdiņas.) Laikmeta materiālistiskais gars ir labvēlīgs svešās rases iedzimtībai un trimdā iegūtajām īpašībām, kuras to arī veicina.

Nacistiskais vārdu krājums zeļ un plaukst: tā ir «ārdoša kritika», «sapluinātais intelekts», «nāvējoša nonivelēšana», «iziršana», «graušana», «sakņu atmiršana», «nacionālās barjeras pārraušana»; «sociālisms» ir «marksisms», jo patiesais sociālisms ir Hitlera radīts un neīstais ir jāapzīmē kā žīda Kārļa Marksa maldu mācību. (Žīds Markss, žīds Heine, nepietiek vienkārši ar Heini vai Marksu. Tas ir īpašs stilistikās ieborēšanas paņēmiens, kas sastopams jau antīkajā *epitheton ornans*⁴⁰⁵.)

Zaudējums Pirmajā pasaules karā pastiprina šo *LTI* nodaļu – tagad runa ir par «ārdīšanas sātaniskajām indēm», par «sarkanajiem kūdītājiem»...

Trešais kāpinājums rodas, piesakot cīņu boļševismam un komunismam: parādās sarkanās frontes kaujinieku «melnie pūļi».

Un visbeidzot – visa darba kronis, stila virsotne un visi nacistiskās valodas ērģeļu reģistri – parādās glābējs, nezināmais karavīrs, Lielvācijas vīrs, fīrers. Tagad šaurā telpā saplūst abu virzienu atslēgas vārdi.

Un beigās – šausmīgā evaņģēlija valodas prostituēšana *LTI* labā: «Savas paša ticības aizraujošā spēka vadīts, šis virsotnē esošais vīrs spēja iedvesmot zemē guļošo slimo, sakot tam senos burvju vārdus: «Celies un ej!»⁴⁰⁶»

Es saucu *LTI* par trūcīgu. Taču cik krāšņa tā šķiet Stīves darbā, salīdzinot ar Valtera Lindena⁴⁰⁷ valodas mākslu viņa «Vācu literatūras vēsturē», kas bija iznākusi 1937. gadā un ko var uzskatīt par visnotaļ reprezentatīvu; tā ir izdota vācāutiskajā izdevniecībā «*Reclam*» un 500 lappušu apjomā piedzīvojusi četrus izdevumus. Tā noteikti bijusi svarīga skolēnu un studentu rokasgrāmata, jo ietver priekšrakstiem atbilstoša un visur

⁴⁰⁵ Slavinošs epitets (latīņu val.).

⁴⁰⁶ Lūkas evaņģēlijs. Triekas ķertā dziedināšana. 5. 23: «Kas ir vieglāk – sacīt: tavi grēki tev piedoti, vai sacīt – celies un staigā!». Marka evaņģēlijs. Jēzus dziedina triekas ķerto. 2. 9: «Kas ir vieglāk – vai sacīt triekas ķertajam: tavi grēki tev tiek piedoti! – vai arī sacīt: celies, ņem savu gultu un staigā!» (Evaņģēliji un apustuļu darbi. – Rīga: Latvijas Bībeles biedrība, 1999).

⁴⁰⁷ Valters Lindens (1895–1943) – vācu literatūras vēsturnieks, savos darbos nacionāl-sociālisma garā interpretēja vācu literatūras vēsturi un literatūrzinātnes uzdevumus, «Vācu literatūras vēsture no pirmsākumiem līdz mūsdienām» («*Geschichte der Deutschen Literatur von Anfängen bis zur Gegenwart*», 1937).

izplatītā Hitlera laika literatūras iedalījuma pareizos formulējumus. Tās autors, kurš laimīgā kārtā mira pirms Trešā reiha sabrukuma, divdesmitajos gados izdeva visai zinātnisku laikrakstu «*Zeitschrift für Deutschkunde*», kurā dažus rakstus biju publicējis arī es. Pēc tam viņš tika pamatīgi pārskolots. Šī pārskološana nešaubīgi radīja viņam papildu ērtības, jo tagad viņš visu skaidroja no viena skatu punkta un izteicās, izmantojot ne vairāk kā divus, lielākoties trīs kopā saliktus un ar LTI identificējamus (LTI teiktu – unificētus) vārdus.

Jebkurš virziens, jebkurš darbs un autors vai nu ir vai nav «tautisks» un «pareizs»; un tam, kuram Lindens šos apzīmējumus nepiešķir, tiek atņemta kā ētiskā, tā estētiskā vērtība, pat jebkuras eksistences tiesības. Tas notiek rindkopu pēc rindkopas, dažreiz pat lapu pēc lapas.

«Bruņniecībā otrreiz pēc ģermāņu varoņu dzejojumiem ir dzimusi radoša, tās raksturam atbilstošā augstā kultūra.»

«Humānisms ārpus Itālijas ir kļuvis par pretstatu tautiskajam un būtiskajam.»

«Tikai 18. gadsimts iegūto dvēseles un jūtu bagātību vienojis organiskā jaunās dzīves vienības un veseluma savpatnībā, tas notiek līdz ar 1750. gada vācu kustības tautisko atdzimšanu.»

Leibnics⁴⁰⁸ ir «vāciski noskaņots būtisks pasaules domātājs». (Viņa pēcteči «atsvešina viņa mācību».)

Klopštokam⁴⁰⁹ piemīt «ģermāņiem raksturīgā vienesības izjūta».

Vinkelmans⁴¹⁰ savā grieķu antīkās pasaules skaidrojumā «ir savedis kopā divas pēc sava rakstura saistītas indoģermāņu tautas».

Saskaņā ar Gecu no Berlihingenē «zemei piesaistītā tauta un tās iedzimtās tiesības ir pakļautas jaunai, uz verdzisku pazemību balstītai, tautai svešai kārtībai», kas stājas spēkā, lietojot svešus romiešu likumus...»

«Lēbs Baruhs (Ludvigs Berne)» un līdzīgā kārtā kristītais ebrejs «Jolsons (Fridrihs Ludviķis Štāls⁴¹¹)» ir abi – kā liberālais, tā konservatīvais dzejnieks – vienlīdz vainīgi «ģermāņu kārtības idejas» nodošanā un «attālināšanā no būtiskās valstiskās domāšanas».

⁴⁰⁸ Gotfrīds Vilhelms Leibnics (1646–1716) – vācu filozofs, matemātiķis, Prūsijas Zinātņu akadēmijas dibinātājs.

⁴⁰⁹ Fridrihs Gotlihs Klopštoks (1724–1803) – vācu apgaismības laikmeta dzejnieks.

⁴¹⁰ Johans Joahims Vinkelmans (1717–1768) – vācu mākslas zinātnieks, pirmās mākslas vēstures mūsdienu izpratnē autors («Senatnes mākslas vēsture», 1764).

⁴¹¹ Fridrihs Ludviķis Štāls (īstajā vārdā Jolsons Uhlfeldns, 1802–1861) – ebreju izcelsmes vācu tiesību filozofs un politiķis, prūšu konservatīvisma teorētiķis.

Ūlanda⁴¹² «tautas dzeja un balādes» sekmē «būtiskuma apzināšanās atdzimšanu».

«Pateicoties nobriedušam reālismam, būtiskā ģermāniskā izjūta vēlreiz gūst uzvaru pār francisko garu un žīdu liberālo presi.»

Vilhelms Rābe⁴¹³ cīnās pret «vācu tautas bezdvēseliskumu tai svešu ietekmju iespaidā».

Ar Fontānes romāniem noslēdzas «reālisms, pareizā vācu kustība»; Pols de Lagards⁴¹⁴ ir rūpējies par «pareizo vācu reliģiju»; Hjūstons Stjuarts Čemberlens vēl «būtiskāk» nekā «rembrantiskais vācietis»⁴¹⁵ atdod vācu tautai «tai radniecīgos gara varoņus», atmodina «ģermāņu dzīves attēlojumu», pārvēršot to izvērstā «tautas varā»: šis apzīmējumu kopums saņemts kopā tikai 60 rindiņās, turklāt neesmu atzīmējis vēl «nervozo deģenerāciju» un «cīņu starp virspusējo literatūru un mūžīgo būtisko poēziju», kā arī pūles «izveidot būtisku gara dzīvi, tā iesakņojot tautas kultūru».

Ar Bartelu⁴¹⁶ un Līnhardu⁴¹⁷ ap 1900. gadu sākās «tautas pretplūsma». Ja nonāk līdz «lielajiem tautas poēzijas celmlaužiem», Dītriha Ekarta⁴¹⁸ un

⁴¹² Ludvigs Ūlands (1787–1862) – vācu dzejnieks, romantiķis, daiļradē daudz izmantojis vācu vēstures un folkloras motīvus.

⁴¹³ Vilhelms Rābe (1831–1910) – vācu rakstnieks, sociālkritisku romānu autors.

⁴¹⁴ Pols Antons de Lagards (istajā vārdā P. A. Betihers, 1827–1891) – orientālists un kultūras filozofs, sagatavojis publicēšanai senos reliģiskos rakstus sīriešu, koptiešu, arābu u. c. valodās, aizstāvēja ideju par konfesijām pāri stāvošu baznīcu, viņa uzskatus sev izdevīgi un kļūdaini interpretēja nacisti.

⁴¹⁵ Domāts vācu rakstnieks, kultūras filozofs, viens no nacionālsociālisma idejiskajiem priekštečiem Jūliuss Langbens (1851–1907); viņa darbs «Rembrants kā audzinātājs» («*Rembrandt als Erzieher. Von einem Deutschen*») anonīmi tika publicēts 1890. gadā un līdz 1938. gadam piedzīvoja 90 atkārtotus metienus; darbā aperēti elementi, kas 19. gs. beigās graujoši ietekmēja vācu kultūru – intelektuālisms, zinātnes attīstība, naturālisms, modernisms, industrializācija, lielpilsēta u. tml., kam preti var stāties individuālisms, aristokrātija, ideālisms, dabiskums, intuīcija, māksla, saistība ar dzimto vietu.

⁴¹⁶ Ādolfs Bartels (1862–1945) – vācu literatūras vēsturnieks, profesors, nacionālsociālisma ideju atbalstītājs.

⁴¹⁷ Frīdrihs Līnhards (1865–1929) – rakstnieks un žurnālists, kopā ar Ā. Bartelu u. c. 19. gs. beigās aizsāka t. s. *Heimatkunst* virzienu vācu literatūrā, kas aizstāvēja tautiskuma ideju, vērsās pret naturālismu, dekadenci, modernismu un kura atslēgas vārds bija «dzimtene» (izdeva arī tāda paša nosaukuma žurnālu).

⁴¹⁸ Dītrihs Ekarts (1868–1923) – vācu dzejnieks, viens no nacionālsociālistu partijas garīgajiem iedvesmotājiem tās darbības sākumposmā, aktīvi atbalstīja Hitleru, pavadīja mītiņos, sacerēja slavinošas dzejas (Hitlers vēlāk Ekartu dēvēja par savu skolotāju, veltīja viņam grāmatu «Mana cīņa»); rinda «*Deutschland erwache!*» («Vācija, mosties!») no kāda Ekarta dzejojuma kļuva par nacistu kaujas saukli.

pārējiem, kuri bijuši tieši saistīti ar nacionālsociālismu, nav brīnums, ka tad viss sāk nebeidzami riņķot ap «tautu», «asinim» un «būtiskumu».

Spēle uz vienas, vistautiskākās LTI stīgas! Es esmu to dzirdējis skandinām un turklāt *de profundis*⁴¹⁹ vēl pirms nacistiskās lasāmvielas parādīšanās.

«Tu, būtisko aizmirsusī sieva!» Klemenss Kauslis ikreiz teica manai sievai, pārmeklējot māju, un Vēzers Splāvējs piebilda: «Vai tu nezini, ka jau Talmudā rakstīts, ka « svešiniece ir mazāk vērtā nekā ielasmeita?» Tas atkārtojās katru reizi, burtiski kā tāds Homēra vēstneša izsauciens: «Tu, būtisko aizmirsusī sieva! Vai tu nezini...»

Arvien no jauna šajos gados un Falkenšteinas nedēļu laikā ar īpašu intensitāti esmu sev jautājis un neesmu varējis atbildēt līdz pat šai dienai: kā tas bija iespējams, ka tādu nodevību pret izglītību, kultūru un visu cilvēcību pastrādāja tieši izglītotie?

Kauslis un Splāvējs bija primitīvi mežonī (par spīti tam, ka viņi bija virsnieki); tādus cilvēkus var paciest kādu brīdi, tad rodas vēlme tos nosist. Tomēr par to nav jālauza galva. Taču tik izglītoti cilvēki kā šis literatūras vēsturnieks! Un aiz viņa vesela rinda literātu, dzejnieku, žurnālistu, akadēmiķu. Kur vien raugies, nodevība.

Kāds Ūlics⁴²⁰ raksta stāstu par nomocītu ebreju absolventu un velta to savam draugam Stefanam Cveigam, un tad, brīdī, kad nepieciešams ebreja tēls, viņš rada žīdu auglotāja karikatūru, lai pierādītu savu uzcītību valdošās domas priekšā. Toties kāds Dvingers savā romānā⁴²¹, kura darbība norisinās krievu gūsta un krievu revolūcijas laikā, nav neko dzirdējis par ebreju savvērestību un ebreju nežēlību; gluži otrādi, vienīgās (abas) vietas triloģijā, kur pieminēti ebreji, stāsta par kādas ebrejietes un kāda ebreju tirgotāja cilvēcīgajiem darbiem; un tad Hitlera laikā parādās asiņainais ebreju komisārs. Sakšu jokdaris Hanss Reimans⁴²² – to es uzgāju kādā sacerējumā, kas bija publicēts kādreiz visai nopietni uztveramos «*Velhagen-und-Klasing*» izdevniecības žurnālos (1944. gada izlaidums) – atklāj ebreju vispārējās īpatnības un it īpaši viņu humora savpatnību: «Žīdu ticība ir mānticība, viņu svētņica ir kluba lokāls un viņu dievs ir visvarenais tirdz-

⁴¹⁹ No dziļumiem (latīņu val.) – katoļu grēku nožēlas lūgšanas ievadvārdi.

⁴²⁰ Arnolds Ūlics (1888–1971) – vācu rakstnieks, ekspressionists.

⁴²¹ Sk. 287. piezīmi XXV nodaļā «Zvaigzne».

⁴²² Hanss Reimans (1889–1969) – vācu rakstnieks satīriķis, vairāku satīrisku žurnālu izdevējs, rakstījis romānus, groteskas parodijas.

niecības nama īpašnieks. .. Tiekme pēc pārmērības tik ļoti zel žīdu smadzenēs, ka bieži vien ir grūti atšķirt starp slimīgas fantāzijas augļiem, satrunējušu intelektu un plakanu stulbību.» (Ievēro «maiņdušu»⁴²³ nelielā teksta nogrieznī – te ir gan satrunējušais intelekts, gan plakanā stulbība!)...

Es tikai uzmetu to, ko esmu pamīšus lasījis šo Falkenšteinas dienu lietā. Varbūt interesantāka par šo atkārtoto un neaptveramo grimšanu nodevībā, vismaz izskaidrojamāka un traģiskāka – jo garīga saslimšana un pēkšņa noziegšanās pati par sevi vēl nav nekas traģisks – ir pa pusei nevainīgā Inas Zeideles ieslidēšana nodevībā⁴²⁴. Viņa ar tīru sirdi dodas lejup pa romantisko nogāzi, dziedot slavas dziesmas vācu mesijam Ādolfam Hitleram, kurš ir viscaur notašķīts asinīm. Tas nevar izpalikt manās piezīmēs, tas jāizpēta pamatīgāk...

Starp nodevējiem es sastapu arī kādu manu labu draugu, kuru pazinu kopš Pirmā pasaules kara laikiem – viņam kā vienam no vācu politiskajiem žurnālistiem reiz bija laba slava draugu un pretinieku vidū. Tas ir Pols Harmss⁴²⁵. Es atceros mūsu stundām ilgās diskusijas toreizējā Leipcigas literātu kafejnīcā «*Merkur*». Harmss bija tikko pārgājis no laikraksta «*Berliner Tageblatt*» uz «*Leipziger Neuesten Nachrichten*», nedaudz metis likločus no kreisā uz labējo spārnu, taču viņš nebija nekāds kūdītājs, un viņam bija sveša jebkura ietiepība. Un viņš bija visnotaļ nenotašķījies, daudz mācījies un ar skaidru galvu. Viņš zināja, ko nozīmē kara šausmas. Viņš prata, uzlūkojot pretinieku spēkus, ļoti precīzi novērtēt vācu ārprietīgos pasaules pakļaušanas plānus. Daudzus gadus nebiju par viņu neko dzirdējis. Biju ieracies savās studijās un aprobežojos ar vietējo avižu lasīšanu. Ja Harmss vēl bija dzīvs, tad viņam bija drīzāk astoņdesmit, nevis septiņdesmit, un viņš sen jau bija pensijā. Tas es atkal ieraudzīju «*Leipziger Neuesten*», un reizi trīs, četrās dienās tajā bija publicēti politiski raksti ar veco parakstu P. H. Bet tas vairs nebija «Pols Harmss», tā bija viena no simts variācijām, kādas piekopa Gebelsa iespaidā radušies teksti visās lielvācu avīzēs. Tie bija vispasaules žīdi un stepe, tā bija britu nodevība pret Eiropu, tie bija ģermāņi, kuri nesavtīgi cīnās par Vakareiropas brīvību un pasauli, tas viss bija *LTI*. Un manu zināšanu pārbaude. Kad es nākošajā vasarā uzzināju, ka Harmss mira dažas dienas pirms tam, kad Cēlendorfā

⁴²³ *Wechselbrause*. Sk. arī iepriekšējās nodaļas nosaukumu.

⁴²⁴ Sk. 272. piezīmi XXIII nodaļā «Kad divi dara vienu un to pašu...».

⁴²⁵ Pols Pauls Harmss (1866–1945) – vācu politiskais žurnālists un rakstnieks, grāmatu par Vācijas politiku un sabiedrības dzīvi līdz Pirmajam pasaules karam autors.

ienāca krievi, izjutu gandrīz vai atvieglojumu; viņam patiesām beidzamajā minūtē izdevās, kā vēstīts dievbijīgais teiciens, izbēgt no pasaulīgā tiesneša.

LTI mani uzmeklēja visur – ne tikai grāmatās un avīzēs, ne tikai pavīrši apmainoties ar vārdiem, kad restorānā bija jāpavada mokpilnais laiks. Manas farmaceutiskās vides kārtīgie pilsoņi to lietoja nemitīgi. Mūsu draugam, kļūstot vecākam, bija tieksme aplūkot pat visbriesmīgākās ikdienas lietas ar nedaudz nievājošu iecietību, tā, it kā tās būtu mazsvarīgas mūžības priekšā – man šķiet, viņš teica: «mūžīgā svarīguma» priekšā. Viņš pat nepūlējās izvairīties no indīgā žargona; viņa meitai tas nebija nekāds žargons, bet vēl arvien ticības valoda. Šai ticībā viņa bija uzaugusi, un neviens nespēja to iedragāt, pat ja kāds to būtu uzdrošinājis. Tāda bija arī aptiekāra jaunā lietuviešu izpalīdzība, taču par viņu es stāstīju jau «Jūdu karā».

Reiz liela uzlidojuma laikā, kad no frāžu stinguma atsaukti īstenībā pār iebaidītās pilsētiņas jumtiem atkal šalca nāves spārni, un tiem tūlīt sekoja bumbas uz Plaueni, pie mums bija apmeties aprīnča ārsts. Viņš bija runīgs vīrs, bet ne plāpa. Viņu uzskatīja par centīgu un labsirdīgu, un viņš mēģināja mazināt uzlidojuma pārsteigto pacientu bailes, novēršot to uzmanību. Viņš stāstīja par jauno ieroci, nē, par jaunajiem ieročiem, kuri esot gatavi un tikšot izmantoti, kā zināms, aprīlī. Tie būšot izšķiroši. «Vienvietīgā lidmašīna ir vēl pārāka par V2. Tā noteikti tiks galā ar vislielākajām bumbu eskadriļām. Tā lido tik fantastiski ātri, ka var šaut tikai atpakaļvirzienā, jo ir ātrāka par sāvienu. Tā iznīcinās ienaidnieku bumbvedējus, pirms viņi nometīs savas bumbas. Ir noslēgušies pēdējie izmēģinājumi, un pirmā sērija tiek gatavota izlaidumam.» Patiesi, viņš to stāstīja tieši tā, kā es šeit aprakstu, un pēc viņa balss varēja manīt, ka viņš šai pasakai ticēja, un klausītāju sejās bija manāms, ka viņi ticēja stāstītājam – vismaz uz pāris stundām.

«Vai tu uzskati, ka viņš apzināti melo,» pēc tam jautāju savam draugam, «un vai tu pats vismaz saproti, ka viņš izplata pasaciņas?» – «Nē,» man atbildēja Hanss, «viņš ir godīgs cilvēks, viņš droši vien par šo ieroci ir dzirdējis – un kāpēc lai tajā nebūtu kaut kas paties? Un kāpēc lai cilvēki nerastu tajā kādu mierinājumu?»

Citudien Hanss man rādīja vēstuli, ko bija tikko saņēmis no kāda sava drauga, kurš kaut kur pie Hamburgas strādāja par augstākās mācību iestādes direktoru. Viņš man patīkšot labāk nekā vakardienas veterinārārsts. Šis esot pieredzējis filozofs un īsts ideālists, pilnīgi nodevies humānisma idejām un nepavisam ne Hitlera pielūdzējs. Es aizmirsu pastāstīt, ka vete-

rinārārsts vakar runāja ne tikai par brīnumieroci, bet ar tādu pašu ticamību stāstīja par atkārtoti novērotu parādību – starp pilnīgi sagruvušajām mājām palikusi stāvam tikai «siena ar Hitlera portretu». Hamburgas filozofs un antinacists vairs neticēja ne ieročiem, ne leģendām un izteicās ļoti bezcerīgi. «Bet,» viņš rakstīja, «visas situācijas bezcerībā gribētos ticēt vēl kādam pagriezianam, kādam brīnumam, jo neiespējami, ka mūsu kultūra un mūsu ideālisms pakļaujas pasaules apvienotā materiālisma uzbrukumam!»

«Trūkst tikai stepes uzbrukuma!» es teicu. «Vai tev nešķiet, ka tavš draugs diezgan izteikti piekritī pašreizējai Vācijas nostājai? Ja kāds cer uz pavērsianu par labu Hitleram, tad varu pateikt, ka pavērsians ir ļoti iemīlots Hitlerijas radīts mākslīgais vārds!»...

Falkenšteinas aptiekas pilsoniskais apriņķis mūsu bēgļu kartē robežojas ar diviem lauku apgabaliem. Vispirms mēs devāmies uz sorbu⁴²⁶ ciemu Piskovicu pie Kamencas. Tur dzīvoja zemniece, atraitne ar diviem bērniem, mūsu uzticamā Agnese, kas pie mums bija nokalpojusi vairākus gadus un vēlāk regulāri sūtīja pēcteces no sava ciema. Ja kāda no meitenēm precējās, tika sūtīta jauna. Bija pilnīgi droši, ka viņa mūs uzņems sirsnīgi. Ļoti iespējams, ka ne viņa, ne kāds cits ciemā nezināja, ka mani bija skāruši Nirnbergas likumi. Mēs gribējām to viņai drošības pēc izstāstīt, jo tad viņa vēl jo rūpīgāk gādātu par mūsu drošību. Ja nerastos kādi īpaši ļauni apstākļi, mēs varējām nozust šajā nomales ciematīnā, it īpaši tāpēc – to mēs labi zinājām –, ka iedzīvotāji bija stipri antinacistiski noskaņoti. Tas nebija vienīgi viņu dievbijīgais katolicisms; viņus padarīja imūnus arī viņu sorbiskums. Šiem cilvēkiem daudz nozīmēja viņu slāvu valoda, bet nacisms negribēja pieļaut tās lietošanu viņu rituālos un reliģijā. Viņi juta radniecību ar slāvu tautām, un nacistu ģermāniskā pašdievināšana viņus aizvainoja – to mēs bieži dzirdējām no Agneses un viņas pēctecēm. Un tad pie Gerlicas ieradās krievi; drīz tiem bija jābūt Piskovicā vai arī mums izdotos pāriet viņu pusē.

Mans optimisms sakņojās pasakainā glābiņa sajūtā, un arī vēl kvēlojošajā gruvešu kaudzē, atstājot Drēzdeni, jo šis iznīcības iespaidā mēs uzskatījām kara beigas par neizbēgamām. Mans optimisms saņēma pirmo

⁴²⁶ Sorbi, lužicieši – tauta, kas dzīvo Vācijas dienvidaustrumos Šprē upes baseinā, runā sorbu valodā, cēlusies no senajām Pielabas slāvu ciltīm; sk. arī 147. piezīmi XIII nodaļā «Personvārdi».

triecienu, kad ciema vecākais man jautāja, vai man rados ir kāds neārietis. Man vajadzēja ļoti piespieties, lai atbildētu ar vienaldzīgu «nē». Man likās, ka mani tur aizdomās. Pēc tam es uzzināju, ka tas bijis obligāts jautājums un ka patiesībā šim vīram nav bijušas nekādas aizdomas. Taču pēc šīs reizes tās radās man pašam. Falkenšteina šī sajūta kļuva vēl nepatīkamāka un izzuda tikai tad, kad mūs Bavārijā ielenca amerikāņi. Vienmēr tā briesmīgā čaukstoņa un čaboņa ausīs, te skaļāka, te klusāka. To es iepazinu 1915. gadā, kad pāri gulošajiem nolija automāta kārtā, tā mani iespaidoja vairāk nekā granātu godīgā dārdēšana. Man nebija bail ne no bumbas, ne granātmētēja un arī ne no nāves. Es baidījos vienīgi no gestapo. Mani vienmēr vajāja bailes, ka man kāds varētu sekot, kāds varētu man nākt pretī, kāds varētu mani sagaidīt mājās un savākt. («Savākt!» Tagad jau arī es runāju šajā valodā!) Tikai nekrist rokās ienaidniekam! Tā bija mana ikdienas rūpe.

Taču Piskovicā bija arī mierīgs laiks, jo šeit jau pati par sevi bija klusa pasaule. Šī pasaule bija pilnīgi antinacistiska. Pat par ciema vecāko man radās iespaids, ka viņš būtu labprāt norobežojies no savas partijas un valdības.

Nacistiskā mācība bija iespiedusies, protams, arī šeit. Mazā nama kopējā dzīvojamajā istabā uz sīka rakstāmgalda starp rēķiniem, privātām vēstulēm, aploksnēm un vēstulpapīru atradās bērnu skolas grāmatas.

Pirmām kārtām, vācu skolas atlants, ko 1942. gada septembrī bija izdevis reiha kancelejas ierēdnis Filips Būlers ar faksimila parakstu visām vācu skolām un kas tika izplatīts līdz pat beidzamajam ciemam. Šī pasākuma iedomība kļuš skaidra tikai tad, kad ievēro tā vēlo datējumu – izsapņotā vācu uzvara ir jau kļuvusi neiespējama, runa var būt tikai par izvairīšanos no pilnīgas sakāves. Bet bērniem rokās tiek ielikts karšu krājums, kurā «Lielvācija kā dzīves telpa» aptver «ģenerālpārvaldi ar Varšavu un Lembergas⁴²⁷ apgabalu», «Reiha komisariātu Ostlandi⁴²⁸» un «Reiha komisariātu Ukrainu». Tajā ar īpašu krāsu nepārprotami kā reiha īpašums iezīmēta Čehoslovākija kā «Bohēmijas⁴²⁹ un Morāvijas⁴³⁰ protektorāts» un «Sudetija». Vācu pilsētas dižojas ar saviem nacistiskajiem goda

⁴²⁷ Ļvova; no 1941. līdz 1944. gadam Galicijas galvaspilsēta.

⁴²⁸ Daļa no Hitlera austrumu okupētajām teritorijām, kurā ietilpa Igaunija, Latvija, Lietuva un daļa Baltkrievijas.

⁴²⁹ Čehijas nosaukums Hābsburgu valdīšanas laikā (1526–1918).

⁴³⁰ Vēsturisks novads Čehijas vidienē.

nosaukumiem, kur līdzās Kustības galvaspilsētai un Partijas kongresu pilsētai atrodas arī «Grāca, tautas sacelšanās pilsēta», «Štutgarte, ārzemju vāciešu pilsēta», «Reiha mantojumu tiesas pilsēta Celle» utt. Tajā Dienvidslāvijas vietā atrodas «militārā pavēlnieka Serbijas apgabals». Kāda karte attēlo nacistiskos novadus, kāda cita – vācu kolonijas. Taču nekur neatrast pat niecīgu, apakšējā malā rakstītu piezīmi (zināms, iekavās): «Ar pārvaldes mandātu.» Kāda izskatās pasaule tiem, kuriem to visu iedzina galvās agrā un bezspēcīgā bērnībā!

Līdzās atlantam, kas valodas ziņā ir īsts *LTI* īpašais vārdu krājums, atradās arī kāda vācu aritmētikas grāmata. Tās uzdevumu tēmas bija aizgūtas no «Versaļas diktāta»⁴³¹ un «Nodrošināšanas ar darbu firera vadībā». Vēl bija kāda vācu lasāmā grāmata, kurā sentimentālos anekdotiskos stāstiņos cildināta tēvišķā Ādolfa Hitlera mīlestību pret dzīvniekiem un bērniem.

Taču tai pašā telpā atradās arī pretindes. Tur bija krucifikss, zem krustā sistā bija paraksts sorbiski (gandrīz kā visiem krucifiksiem ciemā). Un tāpat tur atradās sorbu Bībele. Ja nebūtu šīs savas valodas uzsvēršanas, tad es nezinu, vai ar katolicismu kā vienīgo pretindi būtu kas līdzēts. Galvenā lasāmviela, kuru bez Bībeles un skolas grāmatām es vēl tajā mājā atradu, bija kāds ļoti nolietots, biezs foliants «Dieva pilsēta». Tas bija ilustrēts «Žurnāls Katoļu Tautai», izdots 1893./1894. gadā. Tajā bija daudz uzbrukts «pāržidiskotajai situācijai» un «brīvdomīgajiem un sociāldemokrātiskajiem žīdu pakalpiņiem». Tika aizstāvēta Ālvarta⁴³² lieta, cik ilgi vien tas bija iespējams, un novērsās no tās tikai pēdējā mirklī. Par rasu antisemitismu tur, protams, nebija ne vārda – es vēlreiz sapratu, cik mērķtiecīgi demagoģiski vai – runājot šā žurnāla valodā –, cik tautai tuvu rīkojās vadonis, no ebrejiskuma izveidojot skavas, kurās ietvert lielu daļu viņam naidīgo faktoru.

Bet diez vai es biju tiesīgs spriest pēc deviņdesmito gadu katoļu antisemitisma par līdzīgu attieksmi pašreizējā laika posmā. Kas katoļu ticību uztvēra nopietni, cieši līdzās ebrejiem nāvīgi ienāda arī Hitleru.

Starp citu, mājas bibliotēkā atradās vēl kāds tikpat vecs, biezs un daudz lietots izdevums. Arī pēc tajā paustajiem politiskajiem uzskatiem

⁴³¹ Nacistu apzīmējums 1919. gada Versaļas miera līgumam. Vāciešu neapmierinātību ar līguma nosacījumiem Hitlers izmantoja par vienu no nacistu ideoloģijas pamatiem masu atbalsta iegūšanai.

⁴³² Hermanis Ālvarts (1846–1914) – vācu izglītības darbinieks, publicists, reihstāga deputāts; antisemitisko pamfletu dēļ atlaists no skolotāja darba un vairākkārt tiesāts, viņu atbalstīja daļa vācu preses izdevumu un daļa Vācijas katoļu garīdzniecības.

nekādā ziņā nevarēja spriest par mājas iemītnieku pašreizējo noskaņojumu. Nelaikis zemnieks bija liels dravnieks, un pēdējais darbs viņa mājās bija barona Augusta fon Berlepša biškopības gadagrāmata. Autors, kurš savu ievadtekstu Koburgā datējis ar 1868. gada 15. augustu, bijis acimredzot ne tikai savas jomas speciālists, bet arī morālists un domājošs pilsonis. «Es pazīstu daudzus cilvēkus,» viņš raksta, «kuri, pirms kļūt par dravniekiem, katru brīvu stundu izmantoja (pat nepelnīti iekārtojot brīvas stundas), lai skrietu uz krogu, dzertu, spēlētu kārtis vai satrauktos bezjēdzīgu politisku prātojumu dēļ. Tiklīdz viņi kļuva par dravniekiem, viņi palika mājās pie savām ģimenēm, pavadot savu brīvo laiku skaistajās dienās ar bitēm vai nemīlīgajā gadalaikā lasot biškopības rakstus. Viņi gatavoja bišu stropus, uzlaboja instrumentus – īsāk sakot, mīlēja māju un darbu. «Palikt mājās», jā, tā ir zīme, pēc kuras var pazīt kārtīgu pilsoni...»

Agnese, viņas kaimiņi un kaimiņienes par to bija pavisam citās domās. Katru vakaru piedalījāmies kopējā pasēdēšanā, ko mēs saucām par sorbu saimes istabu un, ko uzskatījām par vissirsnīgāko uzticības pierādījumu. Tikšanās notika pie Agneses svaiņa, vīra ar daudzpusīgām interesēm, kurš, starp citu, par spīti katolicismam un kaislīgam sorbiskumam – «mēs apdzīvojām zemes līdz pat Rīgenai⁴³³, un tik tālu zemei būtu jāpieder mums!» –, nēsāja bruņu cepuri⁴³⁴ līdz pat viņa uzņemšanai NSDAP, bet arī ne ilgāk. Siltajā un plašajā virtuvē laudis nāca un gāja; sievietes nodarbojās ar rokdarbjiem, vīrieši stāvēja apkārt pīpēdami, bērni skrēja iekšā un ārā. Galvenā persona bija lielais radioaparāts, ap kuru drūzmējās arvien vairāk cilvēku. Viens meklēja stacijas, citi deva priekšlikumus, diskutēja par tikko dzirdēto un enerģiski pieprasīja klusumu, ja bija dzirdams vai bija sagaidāms kas svarīgs.

Kad mēs ieradāmies pirmoreiz, šeit gāja diezgan skaļi, īpaši nepievēršot uzmanību pārraidei. Kā atvainodamies svainis man sacīja: «Tas ir tikai Gebelss, tas gadās šad un tad, tas cits būs tikai pēc desmit minūtēm.»

Toreiz, 28. februārī es dzirdēju doktoru runājam pēdējo reizi. Saturs riski tas bija tas pats, kas visās viņa pēdējā laika runās un rakstos – sportiskas analogijas, «galīgā uzvara» un vāji slēpts izmisums. Taču viņa runas veids man likās mainījies. Viņš bija atteicies no skaņu dalījuma – ļoti lēni,

⁴³³ T. i., līdz Baltijas jūrai; Rigena – apgabals Meklenburgā–Pomerānijā, ko veido trīs salas.

⁴³⁴ Bija organizācijas «*Stahlhelm*» («Tērauda ķiveres») biedrs; sk. 65. piezīmi V nodaļā «No pirmo gadu dienasgrāmatas».

ar stipru, pilnīgi vienmērīgu uzvaru, takti pēc takts, pauzi pēc pauzes viņš ļāva atsevišķiem vārdiem skanēt tā, it kā zveļot ar āmuru.

Ar «to citu» apzīmēja visas aizliegtās pārraides. Ar to apzīmēja Bero-minsteri, Londonu un Maskavu (ziņas vācu valodā), armijas raidītājus, brīvības raidītājus un visus citu, kas bija nelegāls. Visi ļoti labi zināja, ka par šo aizliegto pārraižu klausīšanos draudēja nāvessods. Zināja laiku un viļņus, un atsevišķo staciju specializāciju. Mūs uzskatīja par diezgan atpa-likušiem, jo mums vēl nebija bijusi nekāda darīšana ar šo «citu». Nevie-nam pat prātā neienāca no mums slēpt aizliegto klausīšanos vai izturēties pret to ar īpašu piesardzību. Pateicoties Agnesei, mēs bijām ciemā kļuvuši par savējiem, un ciema nostāja bija vienota, visi gaidīja drošu Hitlera galu, visi gaidīja krievus.

Tika pārrunāti atsevišķi sabiedroto panākumi, pasākumi un plāni. Pat bērniem bija kas sakāms; viņi nebija atkarīgi tikai no tā «cita» ziņām, bet piegādāja jaunumus arī no ārpusēs. Šeit no debesīm lija ne tikai staniols kā vēlāk arī Falkenšteinā, kas vēl sniegiem klāto egļu un priežu mežu tērpa Ziemassvētku drānās vairāk nekā rūdu kalnu jaukto koku mežs ar jau pie-briest sākušiem pumpuriem. Šeit lija arī skrejlapu lietūs, un tās tika stei-dzīgi savāktas un pētītas. To saturs būtībā bija tas pats, kas «citu» pārrai-dēs – aicinājumi novērsties no noziedzīgās un ārprātīgās valdības, kas vēlējās turpināt neglābjami zaudēto karu līdz pilnīgai Vācijas iznīcībai. Bērniem gan tika pieteikts, ka skrejlapu vākšana ir stingri aizliegta. Taču nekas vairāk par aizlieguma atkārtšanu nenotika, un visi kāri lasīja, pie-balsojot tam, kas tur bija rakstīts.

Reiz Agneses Jurijs ieradās, vicinot kādu burtņiciņu: «To mums neva-jag dedzināt, tieši tādu mēs dabūjam skolā!» Tā bija brošūra «Gebelsa kara raksts», uz kuras vāka bija tipisks nacistu karotājs (pa pusei ērglis, pa pusei kauslis). Kreisajā pusē bija izlasāmi teikumi, kurus dzina galvās skolēniem, labajā – punktu pa punktam šo teikumu atspēkojumi, kurus bija uzrakstī-juši sabiedrotie. Īpaši detalizēti tika izskaidrots apgalvojums, ka mieru mīlošajam fireram karš esot bijis «uzspiests». (Uzspiestais karš pieder *LTI* stereotipiskajiem izteicieniem.)

Bija vēl divi avoti, no kuriem ciems ieguva informāciju par notiekošo: nožēlojamās bēgošo Silēzijas zemnieku pajūgu kolonas, kurām īsu patvē-rumu deva zaļi krāsotajā, plašajā barakā – «meiteņu nometnē»⁴³⁵, bijušajā

⁴³⁵ Sasniedzot 18 gadu vecumu, meitenēm, nacionālsociālistu jauniešu organizācijas dalībniecēm, bija jānostrādā viens gads laukos. Līdzīga darba klausība bija arī jaunekļiem.

sieviešu darba mājā. Otrs avots bija bavāriešu artilēristi, kas šeit ieradās ar saviem zirgiem, bet bez artilērijas, lai kādu brīdi atvilktu elpu no frontes.

Ļoti reti šajā pavisam mūsdienīgajā apskaidrotībā iejaucās kaut kas sens, pavisam cits. Tie bija Bībeles citāti – Agneses vecais, vēl visai možais tēvs gari un plaši lasīja par Sābas ķēniņiem⁴³⁶, kura skaidri pareģoja krievu ierašanos. Gribēju bībelisko noslieci uz *LTI* uzskatīt par šī ciema īpatnību, taču man laikus iesāvēs prātā mūsu Bābisnaueres papele, turklāt gan tautā, gan valdošajos aprindās bija plaši izplatītas simpātijas pret astroloģiju.

Tomēr noskaņojums Piskovicā nekādā ziņā nebija izmisīgs. Līdz šim neviens no kara nebija īpaši cietis, uz ciemu nebija kritusi neviena bumba. Ciemam nebija pat savas sirēnas. Un, ja tālumā atskanēja trauksme – un tas notika dienu un nakti –, tad neviena naktsmiers šeit netika traucēts. Dienas laikā varēja skatīt tīri estētiskā ziņā skaistu izrādi – zilajās debesīs milzīgā augstumā lidoja pirksta garuma sudraba bultu spieti, iznirstot no mākoņiem un tajos atkal pazūdot. Viens no skatītājiem nepārtraukti, burtiski nepārtraukti atgādināja: «Un Hermanis teica, lai viņu saucot par Meijeru, ja kaut viena ienaidnieku lidmašīna ielidos Vācijā!» Un kāds cits piebilda: «Un Ādolfs gribēja no zemes virsmas izdzēst angļu pilsētas!»

Patiesām šie divi teicieni nostiprinājās gan pilsētā, gan laukos, kamēr citām aktuālām frāzēm, parafrāzēm un jokiem vajadzēja samierināties ar vienas dienas slavu; *LTI* slavas spozmē pastāvēja laika atšķirība starp ciemu un pilsētu.

Mums tāpat kā citos ciemos bija cūku bēres; jo, lai arī no krieviem nebaidījās, kauto cūku labprātāk noēda paši, nekā atstāja to atbrīvotājiem. Sanitārs ar mikroskopu pārbaudīja gaļu, miesnieks un viņa palīgs gatavoja desas, uz brīdi ieradās kaimiņi, lai novērtētu un salīdzinātu. Cilvēku pilnajā istabā stāstīja jokus un uzdeva mīklas. Es piedzīvoju kaut ko līdzīgu tam, kas gadījās Pirmajā pasaules kara laikā – 1915. gadā es flandriešu ciemā dzirdēju dziedam to pašu šlāgeri «*Sous les ponts de Paris*»⁴³⁷, kuru biju dzirdējis Parīzē pirms diviem gadiem kā sezonas modernāko gabalu un kuru tagad izstūma galvaspilsētas aktuālās *chansons*⁴³⁸. Tieši tāpat

⁴³⁶ Personāzs Vecās derības vēsturiskajā sacerējumā pa Izraēlas–Jūdejas valsts valdnieka Zālamana valdīšanu (10. gs. p. m. ē.).

⁴³⁷ «Zem Parīzes tiltiem» (franču val.).

⁴³⁸ Dziesmas (franču val.).

piskovieši un viņu gaļas sanitārs izklaidējās ar kādu mīklu, kuru Drēzdenē un citās vācu pilsētās čukstus uzdeva drīz pēc kara sākuma ar Krieviju: ko nozīmē cigarešu marka «*Ramses*»? Atbilde – Krievijas armija septembra beigās zaudē dūšu. Bet, ja lasa otrādi – ja Anglija uzvarēs, Ādolfam būs jāpazūd!⁴³⁹ Šāda migrācija, es sev piezīmēju, būtu jāizpēta laikā, telpā un pēc sociālās piederības. Kāds man stāstīja, ka gestapo reiz Berlīnē bija palaidis tenku un līcis izmeklēt, cik ilgā laikā un pa kādiem ceļiem tā nokļūst līdz Minhenei.

Es cūku bērēs cīņijos ar nomāktu un – lai arī kā es tādēļ ironizētu par sevi – zināmā mērā mānticīgu noskaņojumu. Cūku vajadzēja nokaut jau nedēļu iepriekš; tobrīd sabiedrotie atradās 20 kilometrus no Ņelnes, un krievi bija gatavi ieņemt Breslavu⁴⁴⁰.

Citos darbos noslogotais miesnieks atteicās kaut, un cūka bija palikusi dzīva. Es tajā saskatīju zīmi; es sev teicu: ja cūka pārdzīvo Ņelni un Breslavu, tad tu piedzīvosi kara un tavu miesnieku beigas. Tagad prieks par šķiņķi man bija samaitāts, jo Ņelne un Breslava vēl arvien turējās.

Kad nākošajā dienā pusdienās atkal ēdām cūkgaļu, ieradās ciema vecākais. Tikko bija saņemta pavēle līdz vakaram atbrīvoties no visiem svešiniekiem, jo jau rīt šeit ieradīšoties kaujas vienības; piecos mūs kāds vāgīs aizgādās uz Kamencu, no kurienes bēgļu transports dodas uz Baireitas apgabalu. Toreiz, sniegā, lietū, valējā vāgī iespīestam starp vīriešiem, sievietēm un bērniem, man šķita, ka esam pilnīgi bezcerīgā stāvoklī; bet mūsu situācija tiešām kļuva bezcerīga vēl pēc trim nedēļām. Jo Kamencā mēs vēl varējām ierēdnim pie lodziņa norādīt: «Izbombardētie uz privātu apmešanos Falkenšteina». Tur vēl bija kaut kas, uz ko drīkstējām cerēt; mirstošā Trešā reiha nožēlojamais, bet tomēr vēl mierinošais jēdziens «uzņemšanas vieta» derēja arī mums. Bet tad, kad mums bija jāatstāj arī Falkenšteina, – Hanss bija spiests uzņemt divas farmaceites no Drēzdenes, kuras tur bija studējušas un būtu varējušas mani pazīt; tikt atklātam būtu bijis pārāk bīstami, un kara beigas vēl arvien nebija pienākušas – vai mums vēl maz varēja būt drošas uzņemšanas vietas? Briesmas tikt atklātam draudēja visur.

⁴³⁹ «*Ramses*» – asprātīga abreviatūra, ko latviešu valodā nav iespējams precīzi atveidot un ko veido vārdu pirmie burti no teikuma: «*Russlands Armees macht schlapp Ende September*» (Krievijas armija septembra beigās zaudē dūšu), lasot otrādi: «*Sollte England siegen, muss Adolf raus*» (ja Anglija uzvarēs, Ādolfam būs jāpazūd).

⁴⁴⁰ Tagad Vroclava Polijā.

Nākošās divpadsmit bēgļu dienas bija pilnas grūtībām un izsalkuma, mēs gulējām uz kailas akmens grīdas dzelzceļa stacijā, dzirdot, kā bumbas krīt uz braucošiem vilcieniem, mēs uzturējāties uzgaidāmajās telpās, kur beidzot varēja dabūt ko ēdamu, devāmies nakts pārgājienos gar izpostītajām dzelzceļa sliedēm, bridām ūdeņos līdzās sašķaidītiem tiltiem, slēpāmies bunkuros, svīdām, salām un trīcējām izmirkušajos apavos un bailēs no iznīcinātāju spalgažām šāvienu kārtām – taču sliktāk un nežēlīgāk par visu mocīja nemitīgas bailes no pārbaudes un no apcietināšanas. Hanss mums bija iedevis līdzī pietiekami daudz naudas un ceļam nepieciešamā, bet indi, ko viņam biju ļoti lūdzis ārkārtējam gadījumam – «Neļauj mums krist mūsu ienaidnieku rokās, viņi ir simtreiz briesmīgāki nekā nāve!» –, to viņš mums atteica.

Taču beidzot mēs bijām tik tālu no mūsu Drēzdenes, beidzot Vācijas paralīze un sašķeltība bija progresējusi tik tālu un Trešā reiha galīgās beigas bija tik tuvu, ka bailes tikt atklātam pierima. Unterbernbahas ciemā pie Aihahas, kur mūs nogādāja kā bēgļus un kur divainā kārtā nebija neviena sakša, tikai silēzieši un berlīnieši, mums tāpat kā visiem pārējiem iedzīvotājiem bija jābaidās tikai no iznīcinātājiem un tās dienas, kurā mums pāri gāztos amerikāņi, kas tuvojās Augsburgai. Man šķiet, «gāzties pāri» ir pēdējais armijas valodas jaunais izteiciens, ar ko es sastapos. Protams, tas saistīts ar motorizēto vienību pārsvaru.

1939. gada augustā mums Drēzdenē bija jānoskatās, kā necienīgi slepus pulcējās kopā karaspēks; tagad mēs redzējām to necienīgi slepus pazūdam. No izirusās frontes kā drumstalas bija palikušas pāri mazas vienības un atsevišķi karotāji, kas nāca no mežiem, lienot caur ciemiem, meklējot ēdienu, civilapģērbu un mierīgas pārnakšņošanas iespēju. Turklāt daži no viņiem vēl arvien ticēja uzvarai. Citi bija pavisam pārliecināti, ka visam ir beigas, tomēr kādreizējās uzvarētāju valodas izirusās druskas vēl arvien jaucās viņu runās.

Tomēr šeit apmetušos bēgļu un iezemiešu vidū vairs nebija neviena, kas kaut vēl nedaudz ticētu Hitlera varas uzvarai vai tālākai pastāvēšanai. Ar pilnīgo un rūgto nacisma nosodījumu Unterbernbahas zemnieki līdzinājās piskoviešiem. Tikai Sorbija šo naidīgumu izrādīja no paša sākuma, bet bavāriešu zemnieki sākumā paļāvās uz savu fireru. Viņš tiem sākumā sasolīja zelta kalnus, un dažus no solījumiem pat turēja. Bet nu jau ilgi lija tikai vilšanās lietus. Ja unterbernbahieši būtu ieradušies sorbu saimes istabā, bet piskovieši būtu atnākuši Unterbernbahā, viņi nesaprastu cits cita valodu – pat tad, ja piskovieši runātu vāciski (ko viņi savā starpā nekad

nedarīja). Taču saturiski viņi būtu vienojušies ļoti ātri – viņi visi noraidīja Trešo reihu.

Es ievēroju ka starp Unterbernbahas zemniekiem pastāv lielas ētiskas atšķirības un nozēlas pilns atzīmēju: «Nekad nesaki «zemnieks» vai «bavāriešu zemnieks», vienmēr domā tikai par «to poli» un «to ebreju!» Vietējais zemnieku vadītājs, kurš jau sen bija atmetis savu mīlestību pret nacistisko partiju, bet no sava amata atteikties nedrīkstēja, savā pastāvīgajā gatavībā palīdzēt un labdarībā pret katru bēgli civilajā vai uniformā, uz mata līdzinājās labsirdības iemiesojumam, kādu attēloja mācītāji svētdienas sprediķos. – (Piezīme sprediķim 22. aprīlī: *Stet Crux dum volvitur orbis*.⁴⁴¹ Tas ir gluži pārļaičīgs, un tomēr kāda norēķināšanās ar nacistiem! Īpašs uzdevums: sprediķis Trešajā reihā, slēptais un atklātais, radniecība ar enciklopēdijas stilu.) – Un pretēji tam – zemnieks, pie kura bijām norīkoti pārļaiest pirmo nakti un kurš mums atteica ūdeni, lai nomazgātos; pumpis stallī esot pušu (meli, kā vēlāk izrādījās), un mums jāpasteidzoties ātrāk doties ceļā. – Starp šīm divām galējībām bija tik daudz gradāciju; tostarp mūsu saimnieki, tuvāki ļaunajam nekā labajam galam.

Bet lietojot *LTI*, visur atkārtojās viens un tas pats – viņi lamāja nacismu un to darīja, izmantojot tā valodu. Visur cerībā vai bezcerībā, nopietni vai izsmejoši bija runa par «pavērsienu», katrs kaut ko «fanātiski» aizstāvēja utt., utt. Un, protams, visi iztīrāja firera pēdējo uzsaukumu austrumu frontei un citēja no tā par «neskaitāmajām jaunajām vienībām» un «atlikušajiem boļševikiem, kas slepkavojuši jūsu vecos vīrus un bērņus, jūsu sievas un meitenes pazemojuši par kazarmu padauzām un kuri tagad maršē uz Sibīriju.»

Nē, lai arī cik daudz varēs piedzīvot šajās pēdējās kara dienās (un pēc tam – atgriežoties) – patiešām piedzīvot un nevis tikai Hitlera režīma melīgajā vārda nozīmē –, *LTI* es neatradu vairs nevienu papildinājumu un arī nevienu novirzi no tā, ko es tik ilgi mūsu ciešanu telpas šaurībā biju tajā atklājis. Tā patiešām bija visuresoša, savā pilnīgajā vienveidībā aptverot un saindējot visu Lielvāciju.

Šeit vēl jāpiezīmē tikai divi redzami tās valdīšanas beigu simboli.

28. aprīlī visu dienu klīda trakas baumas par amerikāņu tūlītējo tuvošanos; vakarpusē no ciema un apkārtnes izvācās un devās ceļā atlikušās kaujas vienības, vispirms *HJ*, drīzāk par mežoņiem pārvērtušies zēni, nevis kareivji, un vēl kāda augstāka virsnieka kalpotājs, kurš apdzīvoja skaisto,

⁴⁴¹ Krusts paliek, bet pasaule aiziet (latīņu val.).

mūsdienīgo dienesta māju ciema dienvidu pusē. Naktī kādu stundu «plāva» smagās artilērijas uguns un pāri ciemam kauca granātas. Nākošā rītā atejā atradās uz pusēm pārplēsts, meistarīgi ar melnu un sarkanu aprakstīts dokuments, kas palika tur vairākas stundas guļam, jo bija par biezu savai jaunajai nozīmei. Tas bija zvēresta dokuments, kas piederēja mūsu saimniekam. Tas apliecināja, ka «tirolietis Mihels firera vietnieka Rūdolfa Hesa⁴⁴² priekšā Karaliskajā laukumā Minhenē» bija zvērējis «bez ierunām paklausīt vadonim Ādolfam Hitleram un viņa ieliktajiem priekšniekiem Minhenē, izdots tradicionālajā novadā 1936. gada 26. aprīlī.»

Bija vēl pāris baisas pusdienas stundas, no mežmalas puses šad un tad dārdēja, dažreiz dzirdēja tuvo ložu svilpšanu, kaut kur vēl vajadzēja būt apšaudei. Tad uz lauku ceļa, kas veda mūsu ciemam garām, parādījās ļoti gara tanku un automašīnu rinda – tā mums burtiski gāzās pāri.

Kādu citu dienu labais Flāmenbeks, kuram mēs atkal sūdzējām savas bēdas par dzīvošanu un ēšanu, mums ieteica pārcelties uz atbrīvojušos dienesta māju. Gandrīz visās istabās atradoties dzelzs plītis, uz kurām var uzvārīt brokastis, egļu zarus kurināšanai mēs varot atrast mežā un pusdienas mums būšot gana labas pie viņa. Vēl tajā pašā pēcpusdienā mēs svinējām ievākšanos mūsu jaunajā mājoklī. Bez citām ērtībām tas deva mums vēl kādu īpašu prieku. Veselu nedēļu mums nebija jārūpējās par egļu zariem un žagariem, mums bija labāks kurināmais – labākajos nacistu laikos šo namu apdzīvoja *HJ* un tamlīdzīgi, un visas telpas bija piebāztas ar skaisti rāmētām Hitlera bildēm, ar Kustības lozungiem, karogiem, koka kāskrustiem. Kad to visu savācām, pievienojot arī lielo kāskrustu no vārtiem, kā arī priekšnama triecienuzbrucēja lādi, uz grīdas izveidojās milzīga juceklīga kaudze. Blakus bēniņu telpai atradās gaiša jumta istabiņa, kurā mēs izvēlējamies apmesties un pavadījām tajā dažas nedēļas. Veselu nedēļu es kurināju ar Hitlera bildēm, rāmjiem, kāskrustiem un kāskrusta karogiem, un atkal ar Hitlera bildēm. Man tā bija īsta svētlaime.

Kad pēdējā bilde bija sadedzināta, pienāca kārtā triecienuzbrucēja lādei. Taču tā bija tēsta no smagiem, bieziem dēļiem, un ar kājām vien un brutālu spēku es to nevarēju sadalīt.

Mājā atradu mazu rokas cirvi un mazu rokas zāģīti. Es mēģināju ar cirvi, es mēģināju ar zāģīti, taču rāmis pretojās. Koks bija pārāk biezs un

⁴⁴² Rūdolfs Francis Hess (1894–1987) – viens no Trešā reiha vadītājiem, Hitlera vietnieks nacistu partijā, «likumīgs Hitlera pārstāvis» – neviens likums, neviens valdības rīkojums neieguva likumīgu spēku pirms to nebija parakstījis Hitlers vai viņa vietnieks Hess.

stingrs, un pēc visa piedzīvotā manai sirdij liela piepūle vairs nebija pa spēkam. «Iesim labāk vākt mežā zarus,» teica sieva, «tas ir jaukāk un veselīgāk.» Tā mēs pārgājām uz citu kurināmo, un triecienuzbrucēja lāde palika neskarta. Dažreiz, kad saņemu šodien vēstules no Bavārijas, man par to jādomā...

«IZTEICIENU DĒĻ» (PĒCVĀRDS)

Nu slogs bija noņemts no mūsu pleciem, un tas bija tikai laika jautājums, kad es atkal varēšu atgriezties savā profesijā. Sāku domāt par to, kādam darbam es pievērsīšos vispirms. Man bija atņemts manis rakstītais «18. gadsimts»⁴⁴³ – to un dienasgrāmatas mana sieva bija noglabājusi pie mūsu draudzenes Pirnā; varbūt draudzene un manuskripti bija izdzīvojuši – uz to pat varēja cerēt, jo slimnīca tomēr iespējami tika saudzēta un par ļoti lieliem bumbu postījumiem Pirnā nekas nebija zināms. Bet kur es varētu iegūt vajadzīgo bibliotēkas materiālu, lai turpinātu darbu ar saviem francūžiem?

Es biju pārāk pārņemts ar Hitlera laiku, kas mani savā ziņā bija pārveidojis. Iespējams, es agrāk pārāk bieži domāju par TO vācieti un par TO francūzi vispār tā vietā, lai domātu par vāciešu un francūžu dažādību? Varbūt tas bija luksuss un egoisms – ierakties tikai zinātnē un vairīties no pretīgās politikas? Manā dienasgrāmatā bija dažas jautājuma zīmes, tur bija daži novērojumi un pārdzīvojumi, no kuriem varēja šo to mācīties. Varbūt man nodarboties vispirms ar to, ko esmu uzkrājis ciešanu pilnajos gados? Vai arī – tas liecinātu par iedomību un uzpūtību? Ikreiz, kad es par to domāju, vācot egļu zarus, atpūšoties uz pilnās mugursomas, manā atmiņā uzpeldēja divi cilvēki, kuri mani raustīja šurp un turp starp mainīgiem lēmumiem.

Vispirms tas bija Katiņas Zāras traģikomiskais tēls, kas sākumā bija pavisam komisks un pēdīgi, kad viņas liktenis izvērtās jau pavisam traģisks, tas vēl izstaroja kļusu komismu. Viņu tiesām sauca par Katiņu, tā viņas vārds bija reģistrēts dzimtsarakstu birojā un kristīšanas apliecībā,

⁴⁴³ Sk. 21. piezīmi I nodaļā «LTT».

kurai viņa nemitīgi apliecināja uzticību, pastāvīgi nēsājot kakla ķēdītē krustiņu, pretstatā uzspiestajai ebreju zvaigznei un Zāras piejaukumam. Šis maigais bērnišķīgais vārds sešdesmit gadus vecajai kundzītei ar slimo sirdi nemaz nelikās tik nepiedienīgs. Viņa ārkārtīgi naska te uz smiešanos, te uz raudāšanu, – kā bērns, kura atmiņas līdzinās viegli notīrāmai tāfelei. Divus gadus mums piespiedu kārtā ar Katiņu Zāru bija jādala dzīvoklis. Vismaz vienreiz dienā viņa neklaudevjot iebrāzās mūsu istabā. Dažreiz svētdienas rītos, kad pamodāmies, viņa jau sēdēja pie mūsu gultas. Vienmēr tas nozīmēja vienu un to pašu: «Pierakstiet – tas jums jāpieraksta!» Un tad ar tādu pašu afektu sekoja stāsti par jaunāko mājas kratīšanu, jaunāko pašnāvību, jaunāko kartiņu devas svītrojumu. Viņa ticēja manam hronista amatam, un savā bērna prātā bija iztēlojusies, ka šo laiku nepārdzīvos neviens cits hronists, tikai es, kuru viņa tik bieži redzēja pie rakstāmgalda.

Taču tūlīt pēc Katiņas bērnišķīgi pārcentīgās balss es dzirdēju krietnā Štīlera pa pusei līdzjūtīgo, pa pusei izsmejošo balsi. Ar viņu mūs saveda kopā saspiešanās jaunā dzīves telpā. Tas notika daudz vēlāk, kad Katiņa Zāra jau sen bija pazudusi bez vēsts Polijā. Arī Štīleram neizdevās piedzīvot atpestīšanu. Viņš gan drikstēja palikt un mirt kādas dabiskas, gestapo iespaidā neradušās slimības dēļ. Taču arī viņš ir Trešā reiha upuris, jo, nebijis tajā piedzīvotā posta, jaunajam vīrietim būtu bijis vairāk pretestības spēka. Viņš bija cietis vairāk nekā nabaga Katiņa, jo viņa dvēsele nebija nekāda šifera tāfele, un viņu mocīja rūpes par sievu un dēlu, kas bija apdāvināts un kam nacistisko likumu dēļ bija laupīta jebkura iespēja izglītoties. «Metiet taču to rakstīšanu pie malas un paguliet labāk kādu stundu ilgāk,» skanēja ikreiz, kad viņš bija pamanījis manu pārāk agro celšanos. «Jūs sevi tikai apdraudat ar savu rakstīšanu. Un vai jūs ticat, ka jūs piedzīvojat kaut ko īpašu? Vai jūs nezināt, ka tūkstošiem citu ir piedzīvojuši daudz ko sliktāku? Un vai jums nešķiet, ka atradīsies gana daudz vēstures rakstītāju? Cilvēki ar labākiem materiāliem un labākiem faktiem nekā jūsējie? Ko jūs redzat un pamanāt šeit savā šaurībā? Fabrikā jānoskrienas katram, sisti tiek daudz, un par to, ka uzspļauj kādam, vairs netiek celta brēka...» Tā tas turpinājās ilgi, kad brīvās stundas pavadījām virtuvē un palīdzējām mūsu sievām slaucīt traukus vai tīrīt dārzeņus.

Es neļāvu sevi toreiz samulsināt, es cēlos katru rītu pusčetros un pirms darba fabrikā pierakstīju iepriekšējā dienā piedzīvoto. Es sev teicu: tu dzirdi ar savām ausīm un ieklausies ikdienā, tieši ikdienā, ierastajā, parastajā un blāvajā ikdienā, kurā trūka varonības... Tomēr man bija jānotur līdzsvara kārts, un tā turēja mani...

Bet tagad, kad briesmas bija garām un manā priekšā pavērās jauna dzīve, es sev jautāju, ar ko tagad es lai to piepildu. Vai tā nebūtu iedomība un laika izšķiešana, ja es iegrimtu pietūkušajās dienasgrāmatās? Manī cīnījās Katiņa un Štilers.

Līdz kāds vārds man palīdzēja pieņemt lēmumu.

Bēgļu vidū ciemā bija kāda Berlīnes strādniece ar savām divām mazažām meitām. Nezinu, kā tas nācās, ka mēs sākām sarunāties jau pirms amerikāņu ierašanās. Es ar baidu vairākas dienas garāmejojot klausījos, kā viņa, atrazdamās Augšbavārijas zemē, runāja tik neviltoti berliniski. Viņa bija sirsnīga un uzreiz juta mūsu politiskā noskaņojuma radniecību. Drīz viņa mums izstāstīja, ka viņas vīrs komunisti ilgi sēdējis cietumā un tagad atrodas kādā soda bataljonā, Dievs vien zin, kur, ja viņš vispār vēl ir starp dzīvajiem. Ar lepnumu viņa stāstīja, ka arī pati bijusi gadu apcietinājumā un sēdētu vēl tagad, ja vien cietumi nebūtu bijusi tik pārpildīti un ja vien viņa nebūtu vajadzīga kā strādniece.

«Par ko jūs iesēdināja?» es jautāju. «Nu, to izteicien' dēļ...» (Viņa bija apvainojusi Trešā reiha vadoni, simbolus un iestādes.)

Tad man nāca apskaidrība. Šis vārds manī viesā skaidrību. To «izteicien'» dēļ. Tieši tādēļ man jāturpina darbs pie savas dienasgrāmatas. Līdzsvara kārti visa cita starpā piesaucu tādēļ, lai norādītu uz rokām, kas to ir balstījušas. Tā ir radusies šī grāmata. Es ceru, ka tā ir radusies mazāk iedomības, bet vairāk to «izteicien'» dēļ.

VIKTORS KLEMPERERS UN VALODAS IDEOLOGIZĀCIJAS PĒTNIECĪBA

I. *LTI* VĒSTURISKĀ NOZĪME

Viktoru Klempereru (1881–1960) plašāka vācu publika pazīst kā nacisma valodas pētnieku un Hitlera laikā rakstītās dienasgrāmatas autoru. Šaurākā romānistu lokā viņš ir pazīstams kā romāņu literatūras pārzinātājs, kurš rakstījis gan par franču literatūras vēsturi, gan atsevišķus pētījumus par Korneiju un Monteskjē. Klemperera darbi vēl arvien tiek lasīti un tos piemin skolu un augstskolu programmās. Taču viņa slavenais darbs *LTI* uz visiem laikiem viņu ir ierindojis prominentāko Trešā reiha valodas pētnieku vidū.

Līdzās 1957. gadā izdotajai Šternberga, Štorca un Ziskinda grāmatai «No necilvēka vārdnīcas»⁴⁴⁴ atsaucies uz Viktora Klemperera *LTI* atrodama katrā nopietnā akadēmiskā pētījumā. Piemēram, 1989. gadā pazīstamajā vācu izdevniecībā «*Subrkamp*» izdotā rakstu krājuma «Fašisma laika valoda»⁴⁴⁵ pieteikumā rakstīts, ka «Trešā reiha laika valodas pētniecība ilgstoši pievērsa uzmanību nacionālsociālisma valodas specifikai. «Necilvēka vārdnīca» un «*Lingua tertii imperii*» (*LTI*) ir nozīmīgākie avoti, kuri dokumentē šos centienus.»

Viktora Klemperera *LTI* iznāca 1946. gadā. Jāņem vērā, ka autors pēc kara līdz pat savai nāves stundai dzīvoja bijušajā Vācijas Demokrātiskajā

⁴⁴⁴ Sk. Sternberger D., Storz G., Süsskind W. E. *Aus dem Wörterbuch des Unmenschen*. – München, 1962.

⁴⁴⁵ *Sprache im Faschismus* / Hrsg. Von Konrad Ehlich. – Frankfurt am Main: Subrkamp, 1989.

Republikā (VDR), tātad padomju karaspēka pārvaldītajā zonā ar visām no tā izrietošajām ideoloģiskajām sekām.

Savukārt otra nule kā pieminētā grāmata par nacisma laika valodu «No necilvēka vārdnīcas» izdota Rietumvācijā. Tas ir rakstu apkopojums, kurus trīs žurnālisti publicēja žurnālā «*Wandlung*», sākot ar 1945. gadu. Sākotnēji šī sērija saucās «Kritiski apcerējumi par vācu valodu «totālās valsts» gadsimtā». Atšķirībā no Klemperera stāstošā stila, kurā valoda atklājas notikumos, «No necilvēka vārdnīcas» ir augsti intelektuāls, samērā sarežģīts atsevišķu vārdu, to lietojuma apraksts, piesaucot to etimoloģiju. Interesanti, ka vārdiskie piemēri abos fundamentālajos pētījumos gandrīz neatkārtojas.

LTI priekšrocība ir grāmatas personiskais raksturs. Tas ir nacisma laika intelektuāla – ebreja stāstījums. Filologa stāstījums, kurā iezīmējas akadēmiski izglītota, talantīga, čakla, maiga, izmisuša, noguruša, nomākta, nedaudz naiva un tomēr nacisma nesalauzta cilvēka portrets. Viktors Klemperers turpina ticēt cilvēkam «vispār», viņš turpina mīlēt vācu kultūru un valodu, viņš turpina būt zinātnieks visgrūtākajos apstākļos. Viņš nekad nezaudē pašcieņu, viņš ir mierinājums daudziem citiem.

LTI ir ne vien nopietns filoloģisks pētījums, kas ir daļa no bezgalīgās apsūdzības vācu fašistu režīmam, *LTI* ir nozīmīgs materiāls antisemitisma pētniecībā un tā vēsturisko sakņu iezīmēšanā, un *LTI* ir vērtīgs avots, lai strādātu ar ikvienas propagandas izpēti.

Grāmatā atklājas Viktora Klemperera samulsums, jo pēc 1945. gada viņam vajadzēja iekļauties jaunajā, padomju diktētajā kārtībā. Viņa pārspridumi par krievu padomju valodas ideoloģiskajiem aspektiem ir visneveiklākie *LTI*. Taču, ja šīs rindas lasa uzmanīgi, redzams, ka viņš nevar noslēpt zinātnisko patiesību.

Varētu teikt, ka *LTI* ir viena no retajām talantīgi un eleganti uzrakstītajām grāmatām, kurā ģimenes stāsts savienots ar sociālo un politisko vēsturi un kuras smaguma centrs ir ideoloģija, propaganda un valodas kritika.

Un, starp citu, šis ir kautrs mīlas stāsts, kurš gan te atklājas mazāk izvērsti nekā Viktora Klemperera «Dienasgrāmatās 1936–1943»; runa ir par Viktora Klemperera mīlestību uz viņa ārisko sievu Evu un uz vācu valodu.

Uz Viktora Klemperera radošo darbību var attiecināt cita vācu valodā rakstoša ebreja – varas un fašisma pētnieka – Eliasa Kaneti vārdus: «Mana un manas dvēseles valoda arī turpmāk būs vācu valoda, un tieši tāpēc, ka

esmu ebrejs. To, kas paliks pāri no šīs dažnedazādi izlaupītās zemes, es, ebrejs, gribu saglabāt sevī. Un viņu (*acīmredzot domāti vācieši – tulk. piez.*) liktenis – tas ir arī mans liktenis, bet no savas puses es pievienoju arī kaut ko no vispārcilvēciskā mantojuma. Es gribu atdot viņu valodai to parādu, kurš ir mans. Es gribu pievienot arī savu daļu, lai būtu par ko viņiem pateikties.»⁴⁴⁶

II. VIKTORA KLEMPERERA DZĪVE

Viktora Klemperera pilnais vārds ir Viktors Izraēls Klemperers.

Viņš bija romānistiskas profesors, un viņš ļoti labi apzinājās, ka ir profesora kungs. Cauri visiem Klemperera dienasgrāmatu ierakstiem daudzu gadu garumā vijas lepnums, pat neliela lepnība par piederību izglītoto kārtai, to nevar noslēpt nekādi humānistiski pārspriedumi. Arī *LTI* skaidri saskatāms tāds kā nicinājums pret mazizglītotiem un primitīviem ļaudīm, piemēram, nodaļā «Cions» labi sajūtama viņa attieksme pret «parazās sastingušajiem» Galicijas ebrejiem. Taču par īpaši prastu un mazizglītotu viņš uzskatīja Ādolfu Hitleru.

Viktors Izraēls Klemperers dzimis 1881. gadā Landsbergā kā devītais bērns reformu rabīna ģimenē. Viņa brālēns ir izcilais vācu diriģents Oto Klemperers (1885–1973), kuram arī palaimējās nodzīvot garu mūžu.

Likteņa paradokss, ka Viktors Klemperers *LTI* piemin Baireitu (un Rihardu Vāgneru) kā vienu no būtiskajiem posmiem nacistiskās ideoloģijas tapšanā, savukārt viņa izcilais brālēns ir ģeniālā komponista viens no lieliskākajiem visu laiku interpretiem. Šis pieminējums nav mazsvarīgs, lai saprastu arī Viktora Klemperera nemitīgos *LTI* izteiktos (vai neizteiktos, bet sajūtos) apliecinājumus pilnīgam viņa saaugumam ar vācu kultūru.

Kad jauniņā Viktora Klemperera ģimene pārcēlās uz Berlīni, viņš mācījās arī franču ģimnāzijā, to nebeidzot. Viņš beidza Landsbergas ģimnāziju, studēja Minhenē un Ženēvā. Uzturoties Parīzē, viņš daudz laika veltīja franču teātra studijām. Vēlāk Berlīnē viņš studēja ģermānistiku un romānistiku. Viņu atbalstīja turīgākie brāļi, tādēļ viņš spēja habilitēties.

1906. gadā viņš apprecējās ar pianisti un gleznotāju Evu Šlemeri. «Jauktā laulība» pasargāja viņa dzīvību visus kara gadus, un tomēr

⁴⁴⁶ Канетти Э. Человек нашего столетия. Заметки, 1942–1972. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 261, 262.

1945. gada 16. februārī arī viņam būtu bijis jādodas «uz transportu». Taču šausmīgā Drēzdenes bombardēšana 13. februārī, kas aiznesa viņšaulē tikpat daudz civiliedzīvotāju dzīvību, cik Hirosimas un Nagasaki atombombas un kas nolīdzināja ar zemi vienu no skaistākajām pasaules pilsētām, izglāba dzīvību Viktoram Klempereram. Sieva viņu atrada ievainotu starp mirušajiem.

1941. gada 6. jūlijā, atgriezies no desmit dienu aresta par to, ka viņš vakarā nebija laikus izslēdzis gaismu, Klemperers ierakstīja dienasgrāmatā: «Kopš atgriešanās esmu pārguris, apdullis, svētlaimīgs un nespēju darīt itin neko. Iespējams, ka šajā ciešanu laikā labais bija tas, ka mēs no jauna apjautām mūsu savstarpējo saderību, mūsu laimi, visu citu lietu nesvarīgumu attiecībā pret šo vienu.»⁴⁴⁷ To raksta 60 gadus vecs cilvēks, kuram pakāpeniski, sākot no 30. gadu vidus, bija jāzaudē viss – iemīļotais profesora darbs Drēzdenes Tehniskajā augstskolā, māja, iespēja lasīt bibliotēkā, tad – iespēja lasīt jebkuru «ārisku» grāmatu, tad – rīcības brīvība, jo bija jāstrādā fabrikā. Taču nekas nebija tik šausmīgs, raksta Viktors Klemperers, kā dzeltenās Dāvida zvaigznes piespiedu nēsāšana.

Nacistu likumi bija «pakāpeniski». Vienudien tie liedza ebrejiem strādāt par pasniedzējiem, un tādēļ jau 1934. gadā Klempereram bija jāatstāj sava katedra. Citudien viņš vairs nedrīkstēja pastaigāties pilsētas parkos, tad dzīvot pats savā mājā. Viņa stāsts ir pakāpeniska pazemojuma stāsts. Piespiedu kārtā pārcelts uz *LTI* daudzkārt pieminēto ebreju māju, kurā kopā saspīestas dzīvoja daudzas ģimenes un kurā vakaros bija agri jāizslēdz gaisma, viņš tomēr centās rakstīt. Pakāpeniska neiespējamība strādāt zinātnisku darbu bija vēl viena viņa personīgā traģēdija.

Tomēr viņam piederēja tas, ko piedzīvo neliela cilvēku daļa – liela, skaista un laimīga mūža mīlestība, kas spēja pārdzīvot ne tikai briesmas, bet arī strauji degradējošo pelēko, trūkuma pilno ikdienu. Abi agrāk pārticīgie, buržuāzisku dzīves veidu dzīvojošie cilvēki – ar kalponi, ar dārznieku – tagad dzīvoja badā, aukstumā, saspīestībā, slimībās un pazemojumos, viņi strādāja fabrikā un dzīvoja nemitīgās bailēs no deportācijas.

Klemperera sievai pat nenāca prātā šķirties no sava vīra ebreja. Savukārt profesora kungs, kurš agrāk nekad nepazīna mājas rūpes, darīja visu, lai sargātu savu novārgušu pianisti Evu. Zinot, kas viņiem bija jāpārcieš, ir saprotams, kādēļ viņi izdzīvoja. Viņi neizdzīvotu, ja mirtu mīlestība. Pār-

⁴⁴⁷ *Klemperer V. Ein deutsches Leben. Tagebücher von Viktor Klemperer, 1936–1943 // Film und Fernsehen (Berlin). – 1988. – Nr. 9. – S. 12.*

frāzējot Riharda Vāgnera «Tristana un Izoldes» finālu – viņiem nebija jāpiedzīvo *Liebestod*⁴⁴⁸.

Viktora Klemperera stāsts ir arī apsūdzība lielajai demokrātijai – Amerikas Savienotajām Valstīm. Klempereru pāris pieteicās uz izbraukšanu, taču tā arī nekad nesaņēma iebraukšanas atļauju Amerikā. Viņš nebija ticīgs ebrejs, taču dažādās ASV ebreju organizācijas vispirms rūpējās tieši par tādiem. Amerikāņi, tiesa, nenoliedz savu vainu, un traģiskais Holokausta muzejs Vašingtonas centrā ir tam liecība. Muzejā uz visiem laikiem būs izlasāms, ka Amerikā Otrā pasaules kara laikā bija noteikts iebraucošo ebreju skaita limits, tādējādi izglābās tikai daži simti tūkstoši. (Būtībā gandrīz tikpat daudz, cik ebrejus izglāba viens pats Zviedrijas diplomāts Ungārijā Rauls Vallenbergs, kuram palīdzēja «daži baznīcas līderi un ungāru aristokrāti – vecās Ungārijas ruīnētās paliekas».⁴⁴⁹) Zīmīgi, ka vairākās *LTI* vietās Klemperers uzsver savu antiamerikāniskumu, nepatiku pret reklāmu, pret «materiālismu», pret «sportiskā cilvēka» slavināšanu.

Viktors Klemperers pēc kara atgriezās Drēzdenē. Viņš pilnīgi iekļāvās VDR sistēmā, kļuva par komunistiskās partijas biedru un vācu – padomju biedrības biedru. Viņš atkal bija profesors – Drēzdenē, Greifsvaldē un Berlīnē. Viņš iemantoja visus sociālistiskajai sistēmai piederīgos godus, kurus piešķir paklausīgajai inteliģencei. Viņš turpināja savu romānista zinātnisko darbu, taču par kādu cenu? Mēs nekad to neuzzināsim, jo par padomju laika valodas ideoloģizēšanos – un VDR nebija izņēmums – jau rakstīja citi cilvēki.

III. KĀDĒĻ LASĪT *LTI*? PIRMAIS IEMESLS

Iemesli, kādēļ cilvēki lasa *LTI*, reti kad ir filoloģiski. Viens no tiem ir iespēja rast atbildi uz jautājumu: «Kā tas bija iespējams?» Kā bija iespējams nacisms Baha un Kanta, Bēthovena un Gētes, Hēgeļa un Šillera zemē?

Šķiet, ka latviešiem un citām tautām, kuras cietušas gan nacistiskajā, gan – vēl vairāk – padomju režīmā, šis joprojām ir svarīgs jautājums. Par

⁴⁴⁸ Milas nāve (vācu val.). Riharda Vāgnera operas «Tristans un Izolde» pēdējā, Izoldes ārija.

⁴⁴⁹ Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā, 1926–1940. – Rīga: Latvijas Universitātes Jūdaikas centrs, 2002. – 305. lpp.

padomēm skaidrība ir lielāka. Ir skaidra imperiālistiskās Krievijas ekspanzionistiskā politika 19. gadsimtā, ir skaidra rusifikācijas tradīcija, un pat padomju skolās varēja uzzināt nemitīgo Krievijas varas iestāžu izrēķināšanos ar pretiniekiem, sūtot tos uz Sibīriju. Padomju skolās mācīja, ka cara laikā uz Sibīriju izsūtīja Ļeņinu, 19. gadsimta sākumā uz Sibīriju izsūtīja dekabristus. Vēlāk tās bija tautas – inguši, latvieši, igauņi, Krimas tatāri, ukraiņi un citi.

Domājot par valodā iestrādāto ideoloģizēto attieksmi, nevar nepieņemt latviešu valodā stingri iesakņojušos vārdu savienojumu «krievu laiki», attiecinot to uz padomju laikiem.

Toties Vācijas vēstures drūmākās ainas vēl arvien ir grūti izprotamas. Kā tas bija iespējams tieši tur? Kultūras tautā, pēc Veimāras republikas lielās brīvības? Daudzi skaidrojumi neliekas pārliecinoši – nedz attiecībā uz Vāciju netaisnais Versaļas miera līgums, nedz Veimāras laika parlamentārais haoss, nedz 20. gadu beigu lielā ekonomiskā depresija, nedz prūšu militārās tradīcijas, nedz agrākās Lielvācijas idejas un antisemitisma izpausmes, nedz arī skaidra izpratne par Staļina Krieviju, nedz arī nacistu pozicionēšanās pret padomju boļševikiem, neraugoties uz visiem liekulīgajiem Molotova–Ribentropa paktiem.

Atbildi sniedz Viktors Klemperers. Visus šos iemeslus vienā varenā nacisma dūrē apvienoja varas palaista izcila propagandas mašīna, kurai bija skaidrs ienaidnieks. Propagandas mugurkauls ir īpašā valoda, kuru, protams, papildināja gan kino, gan masu uzvedumi, gan citas nacisma varas tehnoloģijas.

Nacisma ideoloģijā (Rozenberga rasu teorijā) ienaidnieki bija ebreji. Arī citi – čigāni, homoseksuāļi, garīgi slimie, taču galvenie ienaidnieki bija «žīdi». Ienaidnieki nedrīkst būt vājāki, tiem jābūt tādiem, kurus ir vērts nīst. Lūk, piemērs, kuru apraksta amerikāņu pētnieks Ēriks Hofers: «F. A. Voigts stāsta par japāņu delegāciju, kura 1932. gadā ieradusies Berlīnē studēt nacionālsociālistisko kustību. Voigts vaicāja delegācijas loceklim, ko viņš domā par kustību. Tas atbildēja: «Tā ir lieliska. Es vēlētos, lai mums Japānā būtu kaut kas līdzīgs. Taču pie mums tas nav iespējams, jo pie mums nav neviena žīda.»⁴⁵⁰

Tomēr, lai savilkto nacisma dūrē, ir bijuši ļoti nopietni priekšnoteikumi. Viktors Klemperers *LTI* ilgi un rūpīgi skaidro (nedaudz pārfrāzēsim

⁴⁵⁰ Hoffer E. *The True Believer. Thoughts on the Nature of Mass Movements.* – New York: Harper & Row Publishers, 1966. – P. 191.

Nīcses darba nosaukumu – «Traģēdijas dzimšana no mūzikas gara») – nacisma dzimšanu no vācu romantisma gara. Viņš izseko, kā francūzis Gobino, kurš izvēlējās būt par ģermāni, jau ilgi pirms nacisma pamato ģermāņu rases pārkūmu. Klemperers analizēja tos vācu romantisma aspektus, kas «iestrādājās» kultūrā un kalpoja par ideoloģisko pamatu nacistiem. Viņš runāja par romantisma tieksmi uz robežu izzušanu, blondā bestijas slavināšanu, pagātnes mitoloģizēšanu, bet galvenais – par romantismam raksturīgo jūtu pārkūmu par racionālu prātu.

IV. KĀDĒĻ LASĪT *LTI*? OTRAIS IEMESLS

LTI var izraisīt interesi arī par šodienas valodas ideoloģizēšanu.

Nacisma noziegumi diezin vai var atkārtoties, taču šodienas skaudrā realitāte ir «preterrorisma operācija», kā Čečenijas karu dēvē Krievijā. Tāpat prezidenta Putina Krievijā aizdomīga ir «izpildvaras vertikāle», kura nevilus atsedz un reizē slēpj autoritāras tendences. Latviešiem ausīs griež krievu valodas izteikums «tuvējās ārzemes».

Valoda visa 20. gadsimta gaitā ir pārdzīvojuši vairākus ideoloģizācijas ciklus. Tie ir bijuši visās sabiedrībās, kur var runāt par ideoloģiju un propagandu.

Sava propagandas valoda bija Ulmaņa laikos Latvijas brīvvalsts pirmajā posmā, sava bija pēckara Padomju Latvijā. Sava, īpatnēji iekrāsota valoda bija pēckara laika VDR un VFR, 1968. gada studentu nemieru laiku Vācijā un pārmaiņu laikos, pēc 1989. gada, kad abas Vācijas puses atkal apvienojās. Vai vācu vārdam *abwickeln*, kas 90. gadu sākumā nozīmēja 'nokārtot' uzņēmumu un cita īpašuma privatizāciju bijušajā VDR, atbilst latviešu jaunveidotais «prihvatizācija»?

Visi, kuri dzīvojuši padomju iekārtā jeb, lietojot starptautiski iesakņojušos valodas metaforu, «aukstā kara» laika Latvijā, atcerēsies «buržuāzisko nacionālismu», «pūstošo imperiālismu», «Hruščova atkusni» un citus vārdu virknējumus. Īpaši nepatīkams bija īstais padomju «politkorektums» (pats šis vārds gan ieviesies vēlāk) darbībā – padomju laikos drīkstēja teikt – baltkrievs, ukraiņis, gruzīns, taču neviens padomju vai partijas darbinieks «brālīgajās republikās» neteica «krievs». Bija jāsaka «krievu tautības cilvēks» vai «krievu tautības biedrs». Tikmēr tur, otrajā pusē, maz rūpēja mūsu «meža brāļi» jeb «nacionālie partizāni», tāpat kā Maskavas varas 1959. gadā patriektie Latvijas «nacionālkomunisti». Tur,

otrajā pusē, daudzi teica, ka mēs dzīvojot «launuma impērijā». Taču arī tiem netrūka savu ķibeļu, un pēc Votergeitas skandāla Niksona prezidentūras laikā ASV sufikss «geit» ir folklorizējies. Piemēram, 2003. gada nogalē Lietuvas avīzēs raksta par «Paksasgeitu», jo Lietuvas prezidents ticis apsūdzēts sadarbībā ar Krievijas mafiju. Taču ar «geitām» ir pilna Rietumu pasaule...

80. gadu beigās Latvijā un citur Centrālajā un Austrumeiropā atkal bija vērojami jauni valodas ideologizēšanas uzplūdi. Gorbačova laikā ieviesās «atklātība» un «pārbūve» («glasnostj» un «perestroika»), tad sākās «dziesmotā revolūcija», «samta revolūcija», «atmoda». Latvijas reformkomunistus, kuri nepievienojās «interfrontei», dēvēja par «gaišajiem spēkiem». Radās «Godmaņa krāsniņa», «repsīši», «Breša zemnieki» un «jaunie krievi», kā arī bēdīgi slavenās, jau Rietumos pazīstamās «finanšu piramīdas».

Šķietami neitrālais vārds «sakārtot» (lietas), kurš ir bijis Latvijas politiskās un biznesa vides iekšējā aprītē, ar laiku iekļuva presē un citos plašsaziņas līdzekļos. Vārdam izveidojās negatīva pieskaņa, jo ar to tika norādīts, ka ir iespējams radīt apstākļus, kuros var negodīgi piesavināties valsts līdzekļus.

Šodienas Latvijas valodā pilnīgi iesakņojusies jaunā, eiropeiskā ideoloģija, piemēram, avīzēs un televīzijā ir informācijas par «Eiropas naudu», «eirokrātiem», «Briseli», kurai kā ideologizējošam vārdam ir tikpat ietilpīgs piepildījums kā savulaik «Maskavai» vai «Vašingtonai».

Latviešiem nepatīkamāks ir dalījums «dalībvalstīs» un «jaunajās dalībvalstīs». Mulsinoša šķiet arī jaunā apzīmējuma «kodola Eiropa» pakāpeniska ieviešanās. Šis apzīmējums apzīmē divu ietekmīgāko Eiropas lielvalstu – Francijas un Vācijas – īpašu sadarbību un tās ietekmi.

Vēl pirms piecpadsmit gadiem latviešu valodā nebija izteiciena «budžeta vietas» – valsts apmaksātās studiju vietas dienas nodaļas studentiem. Pirms piecpadsmit gadiem neviens Latvijā neteica «mazākumtautības». Arī vārdkopa «virtuālā realitāte» ir jauns vārddarinājums. Interesanti, ka padomju laikos tikpat bieži tika lietota vārdkopa «objektīvā realitāte»...

Latviešu valodā vēl nav īpaši manāma politikorektās valodas klātbūtne, kura pārpludinājusi Rietumeiropu un Ameriku. Tomēr arī mēs itin bieži oficiālajā valodā lasām par «cilvēkiem ar īpašām vajadzībām», lai gan Latvijā šo cilvēku apvienojošās organizācijas sauc par invalīdu biedrībām. Tostarp pilnīgu politikorektuma uzvaru Rietumos svin «afroamerikāņi», «iedzimti amerikāņi» (*native americans*), «roma» cigāņu vietā. Rietumos

vērojama obligātā abu dzimumu vienlīdz svarīga valodiskā blakus nostādīšana, piemēram, vācu *Künstlerinnen und Künstler* – mākslinieces un mākslinieki. Latvijā vēl «grēko», sakot, ka izstādē piedalās tik un tik mākslinieku, mākslinieces nepieminot.

Vēl pārāgi apspriest Latvijas vārdiskoto ideoloģiju 21. gadsimta sākumā, jo pietrūkst laika distances. Tomēr stabilu vietu Latvijas presē jau 20. gadsimta beigās ieņēmuši tādi apzīmējumi kā «oranzie» (Tautas partija), «trubas Aivars» (Ventspils mērs Aivars Lembergs; par «trubu» sauc naftas vadu no Krievijas uz Venstpils ostu). Lielī nopelni jaunu, būtībā ideoloģizējošu vārdu (vai ideoloģiju atsedzošu vārdu) darināšanā (piemēram, «naftas zemnieki») ir laikraksta «Diena» komentētājam Aivaram Ozoliņam.

Starp citu, tieši viņš 1989. gadā žurnālā «Jaunās Grāmatas» no krievu valodas tulkojis slāvista un balkānista Afanasija Seliščeva grāmatas «Revolūcijas laikmeta valoda. Krievu valodas vērojumi pēdējos gados. 1917–1926»⁴⁵¹ fragmentus. Šī 1928. gadā izdotā grāmata ilgu laiku atradās padomju grāmatu specfondos. Tajā ir analizēts ļoti plašs vārdu klāsts, kurš ieguvī īpašu, jaunu nozīmi līdz ar padomju gadu valodas ideoloģizēšanos, piemēram, militāro terminu lietojums komunistiskās partijas oficiālajā valodā (komandieris, avangards, līdzināšanās un citi vārdi), ekspresīvi imperatīvās iedarbes veidi (lozungi), kā arī citas parādības.

Tomēr galvenais iemesls, kādēļ lasīt *LTI*, ir šāds. Šī ir viena no retajām grāmatām, kura parāda, kā valoda veido cilvēku. Ilgstoši atrodoties saindētas valodas vidē, kurā cilvēks bieži tiek iesviests pats pret savu gribu, viņš sāk domāt un rīkoties atbilstoši ārējiem štampiem, kurus pārņēmis. Klemperers izsekoja, kā propagandas mašīna ar vārdiem un vārdkopām iekaroja ikdienas valodu, kā tā ieviesās ikdienas aprītē un kā cilvēki to piesavinājās. Reti kurš tika no šīs sērgas pasargāts.

V. TULKOŠANAS PROBLĒMAS

Šī grāmata ir grūti tulkojama. Izņemot tulkojumu poļu valodā 80. gados, citi tulkojumi radušies tikai 90. gadu otrajā pusē (franču valodā 1996., angļu – 1999., holandiešu 2000., spāņu – 2001. un krievu – 1998. gadā).

⁴⁵¹ Seliščevs A. Partijisma valoda // Jaunās Grāmatas. – 1989. – Nr. 11. – 30.–32. lpp.

Tulkojumu apgrūtināna vairākas problēmas. Vācu valoda ir strukturēta citādāk nekā latviešu, un daudzi Klemperera piesauktie vārdi ir lietoti tādā kontekstā, kāds nav pastāvējis Latvijā. Līdz ar to iztrūkst analoga latviešu valodā.

Jāpiemin valodas problēmas, lietojot vārdus «ebrejs» un «žīds». Lai arī izcilais latviešu dzejnieks Uldis Bērziņš daudzkārt uzsvēris, ka vārds «žīds», nevis «ebrejs» ir vēsturiski piederīgs latviešu valodai, tomēr tradīcija nav arguments. Vārdam «žīds» mūsdienās ir nicīga nokrāsa, un tā lietojums nav pieļaujams, vien latviskojot nacisma laika tekstus, lai parādītu propagandas mehānismus.

Tulkojumā vārdi «ebrejs» un «žīds» mijas atkarībā no teksta satura. Neitrālā tekstā lietots vārds «ebreji». Lai raksturotu nacisma propagandu, lietots vārds «žīdi». Izņēmums ir vārds «jūds», kas šādi lietots latviešu valodā tāda paša nosaukuma Liona Feihtvangerā romānā «Jūdu karš».

Daudzi izteicieni, kam piemīt no kādas noteiktas jomas, piemēram, no tehniskās sfēras aizgūta sakne, nevar atrast pat tuvinātus analogus latviešu valodā. Tā kā grāmata ir domāta plašam lasītāju lokam, tulkojumā vai atsaucēs ievietoti ļoti nedaudzi vācu oriģināli, kuri tikai apgrūtinātu lasīšanu vācu valodas nepratējiem. Tulkojumā toties ir atstāti populārie vācu saīsinājumi, kuri skaidroti vienreiz atsaucēs. Saglabāti latviskoti vācu vārdi, kuri ir skaidri ikvienam latviešu valodas pratējam, piemēram, firers.

Viktors Klemperers, kā jau pazīstams filologs, tīši izvēlējies literāri sarežģītu izteiksmi, kurā daudzi saturiski un valodiski mājieni rakstīti, domājot par vācu vēstures konteksta un vācu valodas nianšu pārzinātājiem.

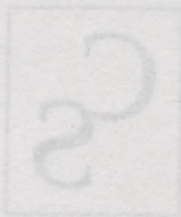
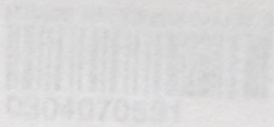
Tulkojumā esam centušies galvenokārt radīt saturisko skaidrību, vietumis upurējot stila eleganci.

LTI iecerēja izdot redaktors Uldis Tīrons jau padomju laikā.

Tulkojums ir divu cilvēku kopdarbs. Redaktora ieguldījums te ir vienlīdz svarīgs.

Liels paldies tulkojuma tapšanas beigu posmā pienākas Dacei Akmeinei, savukārt paskaidrojumu un piezīmju veidošanā – Aivijai Evertei.

Tulkotāja

PIEZĪMJU SAGATAVOŠANĀ IZMANTOTIE IZDEVUMI

Čerfase Lija. Latīņu spārnotie teicieni. – Rīga: Zinātne, 1997.

Svešvārdu vārdnīca / Dr. philol. Jura Balduncika redakc. – Rīga: Jumava, 1999.

Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bd. – Mannheim: Brockhaus, 1996–1999.

Das grosse Lexikon des Dritten Reiches. – München: Südwest Verlag, 1985.

Der Volks-Brockhaus. 16. neu bearb. Aufl. – Wiesbaden: Brockhaus, 1980.

Deutsches Literatur-Lexikon: biographisch-bibliographisches Handbuch / Begr. von Wilhelm Kosch. Bd. 1–22. – Zürich, München: K. G. Saur, 1968–2002.

Duden: Das grosse Fremdwörterbuch. – Mannheim u. a.: Dudenverlag, 2000.

Literatur Lexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache. 15 Bd. / Hrsg. Walther Killy. – München: Bertelsmann, 1988–1993.

Энциклопедия Третьего рейха / Сост. Сергей Воропаев. – Москва: Локид-Миф, 1996.

Viktora Klemperera grāmata «LTI. Trešā reiha valoda. Filologa piezīmes» ir trīsdesmit sestā un pēdējā grāmata Sorosa fonda – Latvija (SFL) dibinātājā tulkojumu sērijā «Cilvēks un sabiedrība». Kopš 1996. gada Centrālās Eiropas universitātes izstrādātās tulkojumu sērijas koncepciju ar Atvērtās sabiedrības institūta Izdevējdarbības attīstības centra un Sorosa fonda – Latvija atbalstu īstenojušas Latvijas izdevniecības «AGB», «Elpa», «Intelekts», «Jumava», «Madris», «Pētergailis», «Omnia mea», «Zvaigzne ABC», kā arī LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Šā kopdarba mērķis bijis ik gadu laist klajā vismaz piecu nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu darbu tulkojumus, kuros laika gara meklējumi atklāti pasaulē atzītu mūsdienu zinātņu klasiķu interpretācijā.

Sērijai noslēdzoties, jau izdotajiem Ludviga Vitgenšteina, Antonija D. Smita, Martina Heidegera, Česlava Miloša, Kliforda Ģirca, Erika Eriksona, Herberta Gudjona, Alana Dž. P. Teilora, Antonija Gidensa, Hansa Georga Gadamera, Džozefa Rotčailda, Ričarda Rortija, Žana Bodrijāra, Barija Buzana, Ernesta Gelnera, Jesajas Berlina, Hannas Ārentes, Džozefa Raza, Ērvinga Gofmaņa, Mišela Fuko, Edmunda Huserla un Žana Piažē darbu tulkojumiem 2004. gadā piepulcējas ne tikai Viktora Klemperera darbs, bet arī Maksa Vēbera «Reliģijas socioloģija» un Pjēra Burdjē «Praktiskā jēga».

Tulkojumu sērija, kurā iekļautie darbi attēlo mūsdienu pasauli tās skaldītājā daudzveidībā un sociālo procesu sarežģītībā ...un šādam laikmetam atbilstīgā – nebūt ne vieglā valodā, ir ieguvusi savu lasītāju, un atliek cerēt, ka SFL iedibinātajam un atbalstītajam darbam būs sekotāji, kas neļaus apsīkt gadu gaitā radītajām iestrādēm.

Plašāku informāciju par sērijā iznākušajām grāmatām sniedz 2003. gadā izdots katalogs, kas pieejams gan bibliotēkās, gan internetā – www.sfl.lv.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304070591

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

3-

Grāmatu sērija «Cilvēks un sabiedrība»

2004-3
L 628

ISBN 9984-663-65-5

9 789984 663654